

Bovaryné

Irta Flaubert

Fordította Ambrus Zoltán

FLAUBERT.

Flaubert Gusztáv apja, Flaubert Akhilles, előbb Dupuytren asszisztense, később, harmincz éven át, a roueni kórház igazgató-főorvosa volt. Flaubert Akhilles házasságából három gyermek született: két fiú és egy leány, a ki huszonegy éves korában halt meg. Az idősebbik fiú az orvosi pályára lépett, s előbb asszisztense, majd utódja lett apjának. Az ifjabbik fiú, Gusztáv, 1821. december 12-én született. Apja kívánságára jogot hallgatott, de a bölcsélet és az irodalom jobban érdekelte és többet foglalkoztatta, mint a jogtudomány. Főképpen az irodalom vonzotta; harmincz éves koráig azonban nem írt semmit, egy sort se. Kevéssel azután, hogy egyetemi tanulmányait befejezte, apja meghalt. Az örökölt vagyon biztosította megélhetését és függetlenségét. Az irodalomnak akart élni, de mielőtt munkához látott, előbb útra kelt. Bejárta Olaszországot, Egyiptomot, Kis-Ázsiát. Négy évig volt úton; azután hazatért, s visszavonult birtokára, a Rouen közelében lévő Croissetba. Itt valóságos remeteségben élt, s majdnem öt évig dolgozott, éjjel-nappal, első regényén. Ez a regény 1856. október elsejétől december tizenötödikéig a *Revue de Paris* című folyóiratban jelent meg. Ahogy az utolsó közlemény is elhagyta a sajtót, az ügyészség a *Revue de Paris* szerkesztőjét, nyomdászát és Flaubert-t pörbe fogta, azon a címen, hogy regényük sérti az erkölcsiséget és a vallásos érzést. Időközben Lamartine is elolvasta a regényt, s írt az ismeretlen szerzőnek, hogy nagyon szeretne vele megismerkedni. Flaubert meglátogatta az agg költőt, s mikor ez elmondta, hogy nagyon hosszú idő óta semmit se olvasott, a mi oly mélyen meghatotta volna, mint a *Revue de Paris*-ban olvasott regény, Flaubert megemléltette, hogy pörbe fogták. Lamartine azt felelte neki: „Mindenesetre csodálatos, hogy ez megtörténhetett, de legyen nyugodt: nincs francia bíró, a ki önt elítélje, mert ez szégyene volna hazánknek és szégyene korunknak.” Lamartine jóslata teljesedett; a tárgyalást 1857. január 31-ikén és február 7-ikén tartották meg; és Sénard, volt igazságügyminiszter, védőbeszéde után, a három vádlottat fölmentették. Franciaország megmenekült attól a szégyentől, hogy bírái megbélyegezzék azt a könyvet, mely százada irodalmának egyik dicsősége. Mert Flaubert első regénye, az a könyv, a melyen majdnem öt évig dolgozott, s melyet megjelenése után pörbe fogtak: *Bovaryné* volt.

* * *

Bovaryné-ban mondja Flaubert: „A nagyon is teli lélekből az érzés néha a legüresebb metaforákban, s a legelcsépeltebb szólásokban árad ki; mert soha senki se tudja pontosan kifejezni se a vágyait, se a felfogását, se a fájdalmait; mert az emberi szó csak egy repedt üst, a melyen legfeljebb medvetánczoltatásra alkalmas dallamokat verhetünk ki akkor, a mikor szeretnők elérzékenyíteni a csillagokat!”

Ha volt valaki, a ki ki tudta fejezni felfogását és érzéseit, - a ki bámulatos pontosságra tudott szert tenni annak kifejezésében, a mit látott, a mit képzelt, a mit gondolt, a mit érzett és éreztetni akart, - ha volt valaki, a ki olyannyira urává tudott lenni a szónak, mint a legnagyobb íróművészek közül is csak igen kevesen, - ha volt valaki, a ki az emberi szóból, ebből a repedt üstből, olyan zenét tudott kicsalni, a melyre, ha a csillagoknak nem is, közülünk mindeniknek el kell érekenyednie, - ha volt valaki, a ki nagy művészként játszott ezen a tökéletlen hangszeren, és „legfeljebb medvetánczoltatásra alkalmas dallamaival” látomásait a maguk tökéletességében és világosságában tudta megörökíteni: ez az isten kegyelméből való nagy művész *Bovaryné* szerzője volt. Pedig nem a könnyebb részt választotta, s nem bíbelődött azzal, a mit nem nehéz elmondani. Mindig a legnehezebben kifejezhető igyekezett kifejezni; azt, a mi a természetben, és ennek legcsodálatosabb alakulatában: az emberi lélekben, a legkevésbé megfogható; a mit nem lehet elemezni, a mit meglátni is csak a különösen megáldott szem lát meg, a mit kifejezni a legnagyobbaknak való feladat. Mik a tárgyai? A titkok, melyek az emberi lélek mélyén rejtőznek; a lelki munka hosszú folyamata, mely két, egymást gyorsan követő cselekvés között zajlik le; gondolataink és érzéseink összeszövődése, és

ezeknek a komplexumoknak más ilyenekkel összeütközése, kölcsönös egymásra való hatásuk, és a külső világgal való küzködésük; az az egész titokzatos életműködés, a melynek csak a jelenségeit láthatjuk a cselekvésben, olyanformán, mint a hogy a villamos erő működését a szikrában, a fényben; az a nagy rejtelen, melyet csak a divináció ismerhet meg a maga szövevényességében. Aztán egybefüggésünk a természettel; az emberi élet, a szerves élet és a szervetlen élet között való kapcsolatok, hasonlóságok; megismerése annak, hogy a természet hogyan példázza érzéseinket, hogy az egységes, nagy életben mi is csak példázat vagyunk, mennyire ugyanaz történik bennünk, a mi a külső világban, mennyire egyek vagyunk a körülöttünk lévő dolgokkal. Aztán egybefüggésünk a világrenddel; az örökkön megfejthetetlen ellentmondás, hogy míg egyfelül: minden képzelgésünk ellenére csak részecskéi, por-szemei vagyunk környezetünknek, másfelül: a végzet kevésbé a környezet hatása, főképpen az, a mi bennünk van, s valójában a végzetünkkel is egyek vagyunk. És Flaubert mindezt nem magyaráztatja: csak megvilágítja, egyetlen szóval. Soha se volt íróművész, a ki mélyebbre látott, és soha se volt, a ki tökéletesebben fejezte ki, a mit látott, gondolt, érzett, elképzelt.

* * *

Bovaryné tulajdonképpen nem folyamatos elbeszélés, ha ez alatt azt értjük, hogy az elbeszélő egyforma, epikus kényelmességgel időzik a főjeleneteknél és az epizódoknál, továbbá az ezeket összekötő vagy magyarázó, kevésbé jelentős részleteknél. *Bovaryné* inkább képek sorozata. A mintegy négyszáz oldalra terjedő könyvben száz meg száz, sőt talán ezer kép van, mert Flaubert nemcsak elbeszél, valósággal megfesti történetének összes jeleneteit. A képek közeit egy pár szóval hidalja át, a melyek oly tökéletesen fejeznek ki minden szükségést, hogy hézagot nem hagynak. Különben is a sok száz kép oly gyorsan váltakozik és annyira összefügg úgy az előtte lévővel, mint a következővel, hogy mint a kinematográf sok fölvétele, folyton, de alig észrevehetően változó egységes egészet formál. Ezt a sok száz képet Flaubert a nagy realista írók részletfestő művészetével alkotja meg; azt mondhatni: a miniaturefestő módjára, a ki minden kis részletet megrajzol és megfest. Minden egyes apró jelenetben látjuk az egész környezetet; ha valaki illusztrálni merné Flaubert-t: a képzeletének nem jutna semmi szerep, csak azt kellene lerajzolnia pontosan, a mit Flaubert szóval pontosan lerajzolt és lefestett. Az előadásnak ez a módszere a rajongó és környezetéből kikivánczozó vidéki asszony történetének csodálatos életet ad: minduntalan *látjuk* őt és környezetét, velők élünk. S az előadásnak ez a módszere mintát adott az újabb francia irodalomnak: olyan hatással volt, a mely alól a leg-hatalmasabb tehetségek se vonhatták ki magukat, s ezért vallják Goncourt, Daudet, Maupassant, Zola és mindannyian, a kik Flaubert óta „realista” regényt irtak, Flaubert-t mesterüknek.

De ha Flaubert fest, mindig egy-két szóval, úgyszólván egyetlen szóval fest. Tömörségéhez és szabatosságához semmi se fogható, ama klasszikusok iratai se, a kik tömörségükről, szűkszavuságukról, kifejezéseik rövidségéről és erejéről híresek. Flaubertnek a szóval való gazdálkodása s az a művészi erőfeszítése, hogy mindig megkeresse és megtalálja azt a kifejezést, mely a legpontosabban fedí és egyesegyedül fejezi ki tökéletesen a gondolatot: páratlan, példátlan. Mintha egy-egy négyszáz oldalas kötetébe bele akarta volna szorítani egy-egy fél élet minden eredményét, mindent, a mit látott, érzett, gondolt, képzelt, s a körülötte lévő egész világot, mintha azt óhajtotta volna, hogy egy ilyen könyve tükre legyen egy egész civilizációnak, hú tükre, mely mindent láttat, nagyot és kicsit, szépet, nem szépet, jót, rosszat, minden emberit, mindig annak az ambíciójával irt, a kinek minden szavát márványba vésik, és annak a művészetével, a ki méltó erre.

Természetes tehát, hogy alkotásai nemcsak a divináció, hanem egyszersmind nehéz, gyötrelmes munka eredményei. Esztendőket töltött el idegölő munkásságban, míg egy-egy kötetét kiadta a kezéből; lázban, szenvedések között irt; minden mondata gondot, és fáradtságot okozott neki; minden könyve kínos vajudásból született. Néha napokig emésztődve, gyötrődve keresett egy-egy kifejezést; és igen bántotta, hogy első regényében, minden figyelmessége ellenére, benn felejtett egy kettős genitívust.

De ez meg is látszik az írásain. Más harmincz kötetre hígította volna fel azt az anyagot, melyet Flaubert egy kötetbe tömörített. Flaubertnél nincs fölösleges szó; szavai tökéletesen fedik a fogalmakat s mondatai a képet. Néha egy-egy szava megvilágít egy egész jelenetet vagy tökéletesen jellemez egy alakot. Nála az interpunkció is jelent, az elhallgatás is mond valamit. A sorok közé még egyszer annyit rejt, mint a mennyit megír. Képeinek olyan nagy perspektívája van, a milyet csak Shaksperenél látni.

És nyelvének színpompája, prózájának zenéje is kétségbeejtheti a fordítót. Az ilyen nagy művészetet halványan se tükrözheti semmiféle fordítás. A leglelkiesmeretesebb fordítás is csak a tartalommal számolhat be híven; még csak nem is sejtetheti a forma tökéletességét.

* * *

Nincs könyv, mely négyszáz nyomtatott oldalon oly sok, igaz és szép képet adna a mi világunkról, mint *Bovaryné*. Ez a vidéki történet, mely azt mondja el, hogy az exaltáltság, a rossz nevelés és a fényűzés vágya hogyan sodorja bele Bovaryné a házasságtörésbe, minden bűnbe, és hogyan kergeti a halálba, a mivel szintén bünt követ el: egyszersmind bámulatos képét adja a mi időnknek, annak, hogy milyen emberek éltek korunkban, s mily viszonyok között. Mert bár Flaubert jóformán csak a kis Yonville lakóit szerepelteti: regényében szerepet juttat majdnem minden emberi törekvésnek, váagnak, temperamentumnak, majdnem minden önzésnek, hiúságnak, ostobaságnak, bűnnek és majdnem minden jónak. Yonville egy egész világot szimbolizál, és Flaubert a földnek azt a zugát, melynek közepén Yonville terül el, s melynek világvárosa: Rouen, oly hasonlíthatatlan tökéletességgel írja le, a hogyan senki se írta le se Rómát, se Párist, se Veneziát. És ha mindennek el kellene pusztulnia, a mit a tizenkilencedik század alkotott, csak egyetlenegy kötet maradhatna meg, arra a célra, hogy fogalmat adjon azoknak az embereknek, a kik csak századok mulva fognak születni, a XIX. századról: hogy minél többet tudjanak meg arról, milyen volt a világ a Napoleon utáni időkben, utolsó emlékül Bovaryné kellene választani.

Ma már nem kell vitatkozni Pinard államügyésszel azon, hogy erkölcsös könyv-e *Bovaryné*? Csak régente nézhették erkölcstelen könyvnek azt, a mely azt írja le, hogy az alapjában jó és legnemesebb hajlandóságokkal teli embert is mint sodorhatja bele a bűnbe a helyzetével való elégedetlenség, a messzi világokról és a szép holmiktól való álmodozás, a fényűzés vágya, - a mely azt mutatja meg, mily végzetes az első ballépés, s mily rettenetesek a bűn következtetései. Emelkedettebb szellemű morált ma még nem tudunk elképzelni, mint a milyen ezé a könyvé, mely a maga egészében: a kötelesség glorifikálása, és a mely a gyöngé, gyámoltalan, ostoba emberben is felmagasztalja a kötelesség-teljesítést, s megállapítja a jó és kötelesség-teljesítő ember szupremáciáját minden másféle emberrel szemben, bármily csillogó tulajdonok ékesítik is ez utóbbiakat. Valaki azt mondhatná, hogy ez a könyv Haladás-ellenes; mert a fejlődés törvénye azt hozza magával, hogy az ember kikivánozzék szerényebb helyzetéből valami jobb helyzetbe, s Bovaryné, kinek tragikuma: a fényűzés vágya, tulajdonképpen csak áldozat, mert hiszen vágyakozása természetes... De ez a valaki csak Homais ur lehet.

Salammbô, L'Education sentimentale, La Tentation de saint Antoine, Hérodiade, Un Coeur simple, Le Candidat, Le Château des coeurs, Flaubert többi művei, nem vetekedhetnek Bovarynéval - ilyen művet a legszerencsésebbek is csak egyet alkothatnak - de *Salammbô* és az *Education sentimentale* szintén hatalmas alkotások, s a többiek is tele vannak szépséggel. Ferdinand Brunetièret ugyan ez utóbbi művek egyike-másika a Bovaryné Binetjére emlékezteti, a ki folyton, folyton esztorgályoz, de Bovaryné előtt még ő, Ferdinand Brunetière is - a ki, a régóta halott és soha se alkalmatlan Bossuet nagyobb dicsőségére, kukaczként rágt a végig magát az egész XIX. századbeli francia irodalmon, hogy táplálékul nagy nyelvhibákat keresen a nagy költőkben - még Ferdinand Brunetière is kénytelen kalapot emelni.

Ambrus Zoltán.

ELSŐ RÉSZ.

I.

A dolgozó-szobában voltunk, amikor megjelent az igazgató egy új fiúval, a kin még nem volt egyenruha, meg az iskolaszolgával, aki egy fiókos munka-asztalt cipelt utánok. Az alvók fölriadtak s mindnyájan fölkeltek, mintha nagy munkában zavartak volna meg bennünket.

Az igazgató intett, hogy üljünk le; aztán, a korrepetitor felé fordulva:

- Roger ur - szólt alig érthető hangon - ezt a növendéket ajánlom a figyelmébe. Egyelőre a második osztályba fog járni. Ha szorgalmas lesz és jól viseli magát, átviszszük a nagyokhoz; mert kora ezek közé utalná.

Az új fiú félénken huzódott meg az ajtó mögött lévő szögletben, úgy, hogy alig láthattuk. Mintegy tizenöt esztendőes falusi gyerek volt; erősebb, nagyobb mindnyájunknál. Homlokába fésült haját rövidre nyírva viselte, amint ministráns-gyermekeken látni; jóképű fiúnak tűnt fel s látszott rajta, hogy roppant zavarban van. Bár nem volt széles vállu, zöld posztóból készült zekéje, melyen fekete gombok ékeskedtek, nagyon bántotta a hónaljánál, s a rövid ruhaujj hajtókája alól kibuvó vörös kézcsuklón szemmel látható volt, hogy igen megszokta a fedetlenséget. Sárgás-barna, kurta pantallója alól, melyet a nadrág-tartó erősen huzott felfelé, kikandikált a kék gyapjuharisnya; lábfejét nagy, formátlan, rosszul fényesített, szeges cipő fedte.

Fel kellett olvasnunk a feladatainkat. Az új fiú tátott szájjal, áhitatosan hallgatta, mint a szent beszédet. Nem merte a lábát keresztbe tenni, nem mert az asztalára könyökölni s két órákor, mikor előadásra csöngettek, a korrepetitornak kellett figyelmeztetnie, hogy keljen fel és csatlakozzék hozzánk.

Az volt a szokásunk, hogy mikor berontottunk az osztályba, a földhöz vágtuk a sipkánkat, hogy a kezünk annál szabadabb legyen; a küszöbről kellett a pad alá teremteni, úgy, hogy onnan a falhoz vágódjék s minél nagyobb port csapjunk; ezt mi igen elmésnek találtuk.

Az új fiú vagy nem vette észre ezt a virtust, vagy nem mert utánozni bennünket, elég az hozzá, még az imádság után is a térdén tartotta a kucsmáját. Ez a fejfedő egyike volt ama ravasz szerkezetű holminknak, a melyekben megtalálni a katonasipka, a csákó, a kerek kalap, a süveg és a vidra-sipka elemeit, szóval: egyike ama szegényes, szomorú dolgoknak, melyeknek néma csunyaságában van valami megindító kifejezés, olyanféle, mint a minőt a félkegyelműek arcán találunk. A tojásdad formájú, különös fejfedő alapzatát három, halcsonttal bélelt bőrtekerccs alkotta; a másik része házinyul-bőrből és bársonydarabokból volt összeróva, a melyeket a prémtől vörös zsinór választott el; felső, zsákszerű része végül egy szögletes, szövettel bevont s cifra sujtással borított keménységben végződött, melynek diszitményéről igen vékony és igen hosszú zsinóron apró „arany”-szálakból készült bojt-forma csüngött le. Ez a csákó új volt; az ellenzője csak úgy ragyogott.

- Keljen fel - szólt a tanár.

Fölkelt s a csákója leesett. Az egész osztály elkezdett nevetni.

Lehajolt és fölvette. De egyik szomszédja a könyökével újra lelökte; fölszedte másodszor is.

- Tegye el már egyszer a sisakját - szólt a tanár, a ki elmés ember volt.

Ezeket a szavakat általános hahota honorálta, amire a szegény fiu teljesen elvesztette a fejét. Nem tudta, mit csináljon; tovább is a kezében tartsa-e a süvegét, ledobja-e a földre, vagy föltegye a fejére? Leült s megint a térdére tette.

- Keljen fel - kezdte újra a tanár - és mondja meg, hogy' hívják?

Az új fiu dadogva nyögött ki valami érthetetlen nevet.

- Ismételje!

Ugyanaz a dadogás vált hallhatóvá; s az érthetetlen szótagokat az osztály lármája és vihogása kísérte.

- Hangosabban! - rivallt rá a tanár. - Hangosabban!

Az új fiu, a kétségbeesés egy végső elhatározásával, felnyitotta rémségesen nagy száját s teli tüdővel kiáltotta, mintha hína valakit, ezt a szót:

- *Bovarikár!*

Pokoli láрма kerekedett; perczekig tartó hihíhi és bruhaha. A fiuk elkezdtek üvölteni, vonítani, tombolni és toporzékolni s a sok éles hang kaczagva visszhangozta: *Bovarikár! Bovarikár!* Majd, lassankint, csöndesedni kezdett az osztály, az általános hahota elcsitult s a kaczagás szórványosan hallatszott, de a vidámság csak nem akart csillapodni, ki-kitört újra, s mint a félig elsült petárda, mely még sistereg és fel-felpukkan, hol az egyik, hol a másik padsorban újra meg újra felhangzott a fojtott nevetés.

A büntető penzumok záporának végre mégis sikerült helyre állitania a nyugalmat, s a tanár nagynehezen megtudhatta, hogy az új fiut Bovary Károlynak hívják. Betűnkint mondatta el magának a nevet, s azután megparancsolta a szegény ördögnek, hogy üljön a szamarak padjára, a katedra elé. Az új fiu megindult, de a következő pillanatban eszébe jutott valami, s megállott, tétovázva.

- Mit keres? - kérdezte a tanár.

- A sapk... - felelt félénken a fiu, nyugtalanul tekintgetve körül.

- Ötszáz verset kap az egész osztály! - kiáltott fel a tanár dühösen, s ez a pár szó, mint a *Quos ego*, elejét vette egy újabb viharnek. - Nem tudnak nyugodtan maradni?! - folytatta boszusan, megtörölve homlokát zsebkendőjével, melyet a kalapja belsejéből halászott elő. - Ami pedig magát illeti, maga, új fiu, huszszor fogja leírni ezt a mondatot: *ridiculus sum*.

Aztán, szelidebb hangon:

- Eh, majd megtalálja a sapkáját; nem lopták el!

A csend helyreállott. A fiuk feladataik fölé hajoltak, s új társunk, aki minden tekintetben mintaszerű magaviseletet tanusított, két órán keresztül meg se moczczant. Még az se hozta ki sodrából, hogy időnkint egy-egy tollhegy célba vette, s néhány ügyesen kormányzott papírgolyóbist röpitett az arczába. Ilyenkor egyet simított az arcán, s aztán megint mozdulatlan maradt; még csak fel se tekintett.

Este, a dolgozó-szobában, kivette fiókjából a mancssettavédőjét, gondosan elrendezte az írásait, s hozzá látott a feladatához. Láttuk, hogy roppant lelkiismeretesen dolgozik; minden szót kikeresett a szótárból, s iszonyuan törte magát, hogy semmit el ne mulasztson. Bizonyára ennek a nyilvánvaló buzgalomnak köszönhetette, hogy meghagyták a magasabb osztályban, mert, bár alaposan bevágta a leczkéit, valami gyors felfogást s nagy tanulékonytságot nem igen tanusított. Eddig mindössze egy kis latin nyelvet tanult, a falujabeli paptól; mert szülei taka-

rékosságból csak akkor adták be a kollégiumba, amikor már lehetetlen volt tovább halasztani a dolgot.

Atyja: Bovary Károly Dénes Bertalan ur, hajdan al-ezredorvos volt, de az 1812-iki katonai állítás alkalmával valami kellemetlen ügybe keveredett, s e miatt kénytelen volt szolgálatát elhagyni. Szerencséjére a csinos emberek közé tartozott, s fel tudta használni ezt a jótulajdonosságát. Szóval, hamarosan megkaparintott egy hatvanezer frankos hozományt, amelylyel egy harisnyakereskedőnek a leánya járt együtt, aki beleszeretett a daliás legénybe. Bovary ur szép ember volt, nagyokat tudott hazudni, a sarkantyuja vigan pengett, gyönyörű pofaszakállt hordott, mely összenőtt a bajuszával, az ujjá mindig tele volt gyűrűvel, feltűnően öltözködött, olyan volt, mint egy hős, s úgy tudott beszélni, mint egy vigécz. Mikor megházasodott, két vagy három esztendeig a felesége vagyonából élt: jól evett-ivott, későn kelt, egész nap porcellán-pipáját szitta, este kávéházba ment és csak színház után vetődött haza. Ekkor meghalt az apósa, s kiderült, hogy csak igen-igen kevés maradt utána. Bovary ur dühbe jött, bele fogott egy-két ipar-vállalatba, elvesztett néhány ezer frankot, azután elhatározta, hogy falura költözik gazdálkodni; lehetetlen, hogy ezen a téren ne *érvényesüljön*. De minthogy a gazdálkodáshoz épp oly kevésbé értett, mint a kereskedéshez, minthogy a lovait, ahelyett, hogy munkába küldte volna, sétalovaglásra használta, minthogy megitta az almaborát butéliában, ahelyett, hogy eladta volna hordóban, minthogy a baromfi-udvar legszebb szárnyasait sorra megette s disznóinak a szalonnájával a vadász-csizmáit fényesítgette: nemsokára be kellett látnia, hogy legjobb lesz, ha felhagy minden vállalkozással.

Kibérelt, kétszáz frankért évenként, Pays de Caux*-nak és Picardiának a határszélén, egy majort, mely kuriának is beillett, s melyre csak úgy véletlenül bukkant rá; és elkecserevedve, dühösen az egész világra, vádolva eget és földet, negyvenöt éves korában visszavonult ebbe a remeteségbe, mert - amint mondani szokta - megutálta az embereket, s ezentul már békében akar élni.

A felesége valamikor örülten szerette Bovary urat; valóságos szolgálójává lett, ami férjét csak még inkább elidegenítette tőle. Fiatal korában vidám, közlékeny, kedves teremtes volt szegény, de ahogy megöregedett - hasonlóan a levegőn felejtett borhoz, amely megecsetesedik - házsártos, nyafogó, ideges vénasszony lett belőle. Annyit szenvedett - s eleinte szótlanul - mikor látta, hogy férje minden szoknyának utána szalad s minduntalan részegen, fáradtan jön haza, késő éjjel, az Isten tudja honnan! Később a büszkesége fellázadt. Nem sirt többé s nem veszekedett. Elhallgatott, lenyelte dühét, és stoikusan viselte sorsát mindhalálig. Különben nem is ért volna rá férjével vitatkozni; egész nap lótot-futott, mindig volt valami dolga. Ő járt az ügyvédekhez, a bírósághoz; ő tartotta nyilván a kötelezettségek lejáratát, s ő eszközölte ki a sok halasztást; otthon pedig varrt, mosott, vasalt, ügyelt a munkásokra, fizette a számlákat, míg Bovary ur, nem törődve semmivel a világon, s belesüppedve világgyűlöletből fakadt álom-kórságába - melyből koronként csak azért ébredt fel, hogy kellemetlenségeket mondjon a feleségének - nyugodtan pipázott a tűzhely mellett, s bele-bele köpött a hamuba.

Mikor Bovarynének gyereke lett, a csecsemőt ki kellett adni dajkaságba. Ahogy aztán visszatért hozzájuk, nagyon elkényeztetették a szegény kis porontyot. Ugy dédelgették, mint egy királyfit. Az anyja édességekkel traktálta; apja pedig megengedte neki, hogy meztelán szaladjon fel s alá. Bovary ur filozóf volt, s azt tartotta, hogy a gyermekeknek legjobb volna egészen meztelenül járniok; a vadállatok kölykei is úgy nőnek fel, azért elég erősek. Ellenében az anyai hajlandóságokkal, Bovary úr úgy vélekedett, hogy a gyermeket spártai módra kell nevelni, s hozzá kell szoktatni mindenhez, hogy megedződjen. És e szerint igyekezett formálni a fiát. A kis fiúnak fűtetlen szobában kellett hálania; rá szoktatta, hogy pohárszámra

* Járás Seine-Inférieure-ben.

igya a rumot, s csúfolódjék, hogyha proceszsiót lát. De a gyermek jámbor természetű volt, s nem igen felelt meg a várakozásának. Anyja mindig magával hurcolta; papirból figurákat vagdalt ki neki; mesével, történetekkel mulattatta, s végtelen monológokat intézett hozzá, kissé melankolikusán vidám monológokat, amelyek tele voltak csacsogó hízkeléssel. Életének nagy magánosságában ezt a gyermek-fejet tette a középpontjává mindannak, ami megtört hiuságából és szétfoslott reménységeiből még megmaradt. Ábrándozott, hogy fiának nagy jövője lesz; már látta nagynak, szépnek, elmésnek, valami előkelő hivatalban, mint főmérnököt vagy államtitkárt. Megtanította olvasni, sőt még ének-leczkéket is adott neki, s ócska zongorája mellett bele vert a fejébe két-három kis románczot. Minderre Bovary ur, aki nem volt barátja a szépművészeteknek, azt mondta, hogy: „Bizony kár pocsékolni az időt!” Ugy se lesz soha annyijok, hogy beadhassák konviktusba, hogy hivatalt vásárolhassanak neki, vagy üzletet rendezhessenek be számára. Különben: „Egy kis fellépés, egy kis szemtelenség, s férfi-embernek nyitva a világ.” Bovaryné elharapta, amit mondani akart, s a gyermek folytatta, a hol elhagyta: naphosszat csavargott.

Követte a munkára menőket, s görönggyel hajigálta meg a hollókat, amelyek megriadva repültek tova. Szedret evett az árokban, füttyköst kerített magának s leült pulykát őrizni; aratáskor szorgalmasan forgatta a szénát; ha szép idő volt, bebarangolta az erdőt, s ha esett az eső, malmot játszott a templom előcsarnokában; nagy ünnepek idején megkérte az egyházfit, engedje harangozni, hogy kis testének egész súlyával rákapaszkodjék a nagy kötélre, s együtt himbálódzzék vele, ide-oda, ide-oda.

Persze, úgy nőtt, mint a sóska, Erős volt, mint a fiatal tölgy; a jégeső se árthatott neki. Olyan keze lett, mint egy kovács-legénynek; az arczáról szinte kiabált az egészség.

Mikor betöltötte a tizenkettedik esztendejét, anyja végre rábirta Bovary urat, hogy taníttatni kezdjék a fiut. Aztán rábizták a papra. De ennek a tanulásnak nem lehetett valami nagy foganatja, a leczke egy kicsit rendetlenül járt ki, s akkor is mindössze egy pár perczig tartott. Többnyire a sekrestyében kapott „órát”, olyankor, mikor a pap nem tudta mivel eltölteni az időt, egy keresztelő meg egy temetés között; ilyenkor állva, futtában, elmagyarázott a fiúnak egyetmást, amivel az bizony nem mehetett sokra. Máskor, ha véletlenül nem kellett kimennie, *Angelus* után érte küldött a növendékének. Fölmentek a szobájába, leültek; szunyogok és éji pillék röpködtek a gyertya körül. Meleg volt, a gyermek elaludt; nemsokára a jó öreg tisztelendő ur is elszunnyadt, s kezét hasán nyugtatva, hortyogni kezdett, nyitott szájjal, úgy, hogy messze elhallatszott. Koronkint az is megtörtént, hogy a plébános ur, visszajövet valamelyik környékbéli betegtől, akinek az utolsó kenetet adta fel, észrevette az uton Károlyt, aki, ha csak tehette, a mezőn futkározott, haszontalankodott; odahívta magához, egy negyed óráig oktatta, dorgálta, s élve az alkalommal, elragoztatott vele néhány ígét, egy fa tövében. Néha az eső vetett véget a leczkének; néha egy ismerős ment arra. Különben a plébános meg volt elégedve vele, sőt azt mondta, hogy az *ifju embernek* igen jó az emlékezete.

Ennyivel nem érhetette be. Bovaryné összeszedte minden energiáját, s Bovary ur restelt ellentmondani neki. Unta is már ezt a vitatkozást. Elég az hozzá, elhatározták, hogy egy esztendő múlva, ha a gyerek már túl lesz az első áldozáson, beadják iskolába.

Még azután is vártak egy fél esztendőt; végre, a következő tanuló-évben, Károlyt csakugyan bevitték a rouen-i kollégiumba. Maga az apja vitte oda, október vége felé, a saint-romain-i vásár idején.

Most már egyikünk se igen fog emlékezni rá. Jelentéktelen, csendes fiu volt, aki nem sok vizet zavart; játszott, ha játszani, s tanult, ha tanulni kellett; az előadás alatt figyelt, a hálóteremben jól aludt, az ebédlőben jól evett. Csak egy ismerőse volt, egy vaskereskedő, aki a Rue Ganterie-ben lakott, s aki minden hónapban eljött érte egyszer, többnyire vasárnap, amikor már becsukta a boltját. Ez a barátja ilyenkor elküldte sétálni a kikötőhöz - a hol Károly

elnézte a hajókat - aztán, este hét óra tájban, visszahozta a kollégiumba, még vacsora előtt. Minden csütörtökön este hosszú levelet irt az anyjának, vörös tintával; a levelet mindig három ostyával ragasztotta le. Majd átnézte a történelmi jegyzeteit, vagy *Anacharsis*-t olvasgatta, amely mindig ott hányódott a dolgozó-teremben. Ha sétálni mentünk, a szolgálával beszélgett, aki faluról jött legény volt, mint ő maga.

Mivel nagyon szorgalmas volt, soha se tartozott az osztályban a legutolsók közé; sőt egyszer harmadik lett a természetrajzból. De mikor elvégezte a hatodik osztályt, szülei kivették a kollégiumból, abban a meggyőződésben, hogy magától is le tudja tenni a baccalaureatus-t. Ugy végezték el, hogy orvos lesz belőle.

Anyja szobát bérelt neki, egy selyemfestő ismerősüknél, a negyedik emeleten. Kialkudta az ellátását, butort szerzett számára - egy asztalt és két széket - elhozott hazulról egy régi jó cseresnyefa-ágyat, s vett neki egy kis öntött vas kályhát is, meg fát, sokat, hogy ne fagyjon meg szegény gyermeke. Aztán a hét végén hazautazott, újra meg újra lelkére kötve fiának, hogy viselje jól magát, most hogy magára van hagyatva.

Károly szinte elkábult, mikor az orvosi egyetem hirdetményén végigolvasta az óra-rendet. Anatómia, patológia, fiziológia, farmakológia, kémia, botanika, klinikai kurzus, terapeutika! - a higiénéről és a belső gyógyítás tudományáról nem is beszélve - az etimológiáját se tudta ezeknek a szavaknak. Megannyi ajtó, mely magasztos homálylyal teli szenthelyekre vezet!

Semmit sem értett meg abból, a mit előadtak; hiába hallgatta, mindez csak nem akart a fejébe menni. Pedig ernyedetlenül dolgozott, bekötött füzeteket vett magának, hallgatott minden tárgyat, nem mulasztott el egy leczkét sem. Ugy végezte mindennapi feladatát, mint a czirkusz-ló, mely bekötött szemmel forog ugyanabban a körben, nem tudva, hogy minő munkát öröl le.

Hogy kevesebbet kelljen költenie, anyja minden héten egy darab borjusültet küldött neki a gyorskocsival. Ebből reggelizett, mikor délelőtt visszajött a kórházból, amúgy futtában, mert annyi ideje már nem volt, hogy egy kicsit kipihenje magát. Vissza kellett rohannia az előadás-termekbe, a klinikára, a kórházba, egyik utcából ki, a másikba be. Este, mihelyt lenyelte a sovány ebédet, melylyel gazdája traktálta, fölment a szobájába és újra munkához látott, ázott ruhájában, mely gőzölgött a testén az izzó kályha mellett.

A nyári szép estéken, abban az órában, mikor a langyos utcák már üresek s csak a szolgálók bolondoznak egy-egy toll-lapdával a kapuk előtt, kinyitotta ablakát, rákönyökölt a párkányra és elmerengett. A folyó, mely Rouennak ezt a részét afféle nemtelen kis Velenczévé teszi, hol szennyes-sárgán, hol viola-kéken folydogált odalenn, rácsozatai és hidjai között. Munkások guggoltak a parton s mosták a vízben felső karukat. A padlásablakokból kinyuló póznákon gyapjukötegek száradtak a levegőn. Szemben, a háztetők felett, a nagy, tiszta eget látta s a lemenő vörös napot. Milyen jó lehet arra messze! Micsoda illat a bükkfa-ligetben! És kitágult orrlyukkal, nagyot lélekzett, mintha teli akarná szívni tüdejét a falu édes illataival, melyek nem érkeztek el hozzá.

Megsoványodott, nyurgább lett s valami fájdalmas kifejezés volt az arcán, mely szinte érdekessé tette.

A nélkül, hogy gondolt volna rá, pusztán nembánomságból, lassankint hűtlenné vált minden komoly elhatározásához. Egyszer elmulasztotta az előadást, másnap nem ment el a klinikára s örömet találván a renyheségben, végre tájékára se ment az egyetemnek.

Korcsmába kezdett járni, s belehabarodott a dominójátékba. Bezárkózni esténként egy szennyes nyilvános helyiségbe, hogy fekete pontokkal jelzett kis birkacsontokat csattogtasson egy márványasztalon, szabadsága oly becses bizonyítékának tünt fel előtte, hogy maga iránt

való tisztelete valósággal megkétszereződött. Ugy tetszett neki, hogy most már megismert valamit a nagyvilágból s közelebb jutott a tiltott örömhöz; és mikor benyitott a kávéházba, szinte érzéki gyönyörűséggel fogta meg az ajtó kilincset. Egész sereg, eddig féken tartott érzés szabadult fel benne; kuplékat tanult meg és énekelgetett, ha rákerült a sor, lelkesedni kezdett Béranger-ért, megtanult puncsot készíteni, és végre megismerte a szerelmet.

Ezeknek az előkészítő munkálatoknak az eredménye természetesen az volt, hogy az orvosi vizsgálaton megbukott minden tárgyból. És otthon pompás vacsorával várták, hogy megünnepeljék a sikerét!

Gyalog indult haza s a falu szélén megállapodott. Oda hívatta az anyját, elbeszélte neki mindent. Anyja mindjárt kész volt a mentséggel; a bukást egyszerűen a vizsgáló tanárok igazságtalanságának tulajdonította. Megnyugtatta fiát; ne féljen, nem lesz semmi baj. És Bovary ur csak öt esztendő múlva tudta meg az igazságot, a mikor már elavult a dolog. Mit volt mit tennie? Beletörődött. Különben úgy se hitte volna el, hogy valaki, aki tőle kapta az életet, ostoba is lehet.

Károly tehát újra dologhoz látott és szakadatlanul tanult, míg egyszer csakugyan elkészült. Bevágta előre az összes kérdéseket, s vizsgálatát, elég jó kalkulussal, elfogadták. Mily boldog volt az anyja! Nagy lakomával ünnepelték meg a nevezetes napot.

Hol fogja gyakorolni a mesterségét? Tostes-ban. Ott csak egy orvos van, az is nagyon öreg. Bovaryné már régen leste, mikor fog meghalni ez az öreg ur, s a derék aggastyán még le se hunyta a szemét, mikor Károly már letelepedett a szemközti házban, mint az öreg ur utódja.

De nem elég, hogy az ember fölneveli a fiát, kitaníttatja orvossá, s fölfedezi számára Tostes-ot, a hol a mesterségét gyakorolhatja; asszony is kell neki. Bovaryné talált asszonyt is; egy dieppe-i végrehajtó negyvenöt éves özvegyét, akinek tizenkétszáz frank évi jövedelme volt.

Bár csunya volt, pörsenéses arcú és száraz, mint egy rőzse-köteg, Dubuc-né válogathatott a kérésekben; talált minden ujjára tizet. Hogy célját érje, Bovarynének ki kellett túrnia valamennyit, s ez nem kevés fáradságába került. Különös ügyességgel játszott ki egy ravasz hentest, akit a papok pártfogoltak.

Károly a házasságtól a kényelmesebb életmód elkövetkeztét várta; azt hitte, hogy szabadabb lesz, s hogy tetszése szerint fog rendelkezni úgy a személyével, mint a pénzével. De felesége lett az ur a házban. Károlynak az idegenek előtt ezt kellett, azt nem volt szabad mondania; kénytelen volt böjtölni minden pénteken; nem öltözködhetett másképp, csak úgy, ahogy a felesége akarta; s az asszony rendeletéből zaklatnia kellett azokat a klienseket, akik késlekedve fizettek. Felesége felbontogatta a leveleit, kémlelte minden lépését, s ha asszony-látogatók jöttek hozzá orvosi tanácsot kérni, a kulcslyukon át hallgatta, hogy mit beszél velök.

Minden reggel megkövetelte a maga csokoládéját és az apró-cseprő dolgokban is a legnagyobb figyelemmel kellett lenni iránta. Folyvást panaszkodott, hogy ideges, hogy a melle fáj, hogy fejfájásai vannak. A lépés zaja is bántotta; ha Károly elment, a magánosságot rettenetesnek találta, s ha visszajött hozzá, azzal gyötörte, hogy: már a halálát lesi. Este, mikor Károly haza érkezett körutjából, kinyújtotta a paplan alól hosszú, sovány karját, átölelte a férjét, leültette ágya szélére, s elsírta neki minden bűjt-baját. Hogy Károly már nem szereti, hogy másvalakit szeret! Megmondták neki előre, hogy szerencsétlen lesz! S ez a sok panasz mindig azzal végződött, hogy adjon neki Károly valami szörpöt, vagy más egyéb orvosságot, és szeresse jobban egy kicsit.

II.

Egy éjjel, tizenegy óra tájban, lódobogás ébresztette fel őket; a ló éppen a kapu előtt állt meg. Cselédjük kinyitotta a padlás-szoba ablakát, s tárgyalni kezdett az utcán várakozó emberrel. Az orvost kereste; levelet hozott neki. Nastasie dideregve ment le a lépcsőn és kinyitotta az ajtókat, egyiket a másik után. Az ember leszállt lováról és bejött a házba. A hálósobába érve, egy rongyba burkolt levelet halászott elő szürke bojtos gypjusapkájának a belsejéből, át-nyújtotta Károlynak, aki felkönyökölt a párnájára, hogy elolvashassa a levelet. Nastasie az ágy mellett a gyertyát tartotta. Bovaryné, szemérem-érzetből, a fal felé fordult s csak a hátát mutatta nekik.

Ez a levél, melyet írója formás kis kék pecséttel zárt le, arra kérte Bovary urat, siessen haladéktalanul a bertaux-i tanyára, meggyógyítani egy eltört lábat. Tostes-tól a bertaux-i tanyáig, Longueville-en és Saint-Victor-on át, jó hat mértföld az út. S odakünn sötét, csillagtalan az éj. Az ifjabb Bovaryné aggódni kezdett, hogy férjét még baj éri az uton. Elhatározták tehát, hogy az istálló-szolga előre megy, Károly pedig csak három óra múlva, holdkeltekor indul el. Majd elébe küldenek egy fiut, aki el fogja vezetni a tanyára és ajtót nyit neki.

Reggel négy óra felé Károly beburkolózott köpönyegébe s megindult a bertaux-i tanya felé. Az álom még nem ment ki egészen a szeméből, s mialatt lova csöndesen, egyhanguan poroszkált, lassankint újra elsundikált. Csak akkor riadt fel, mikor a lova, visszahőkölve ama tuskébokrokkal környezett árkok elöl, melyek a szántóföldeket választják el az uttól, magától megállapodott. Eszébe jutott az eltört láb, s igyekezett visszaidézni emlékezetébe mindama törési eseteket, amelyekről csak tudott. Az eső elállott; pirkadni kezdett, s a lombtalan almafák ágain kuczorgó kis madarak fázósan borzolgatták tollaikat a hideg reggeli szélben. Köröskörül, amerre szem látott, végtelen síkság terült el, s a tanyák körül sötéten rajzolódó fák-bokrok violaszinbe játszó fekete foltot vetettek itt-ott erre a roppant szürkéségre, mely a messzi látóhatáron a reggeli ég komor színeiben veszett el. Károly időnkint kinyitotta a szemét, de olyan fáradt és álmos volt, hogy csakhamar újra elszenderedett. Félálmban legutóbbi benyomásai összezavarodtak emlékeivel; majd diáknak, majd házasembernek látta magát, hol ágyában feküdt, mint az imént, hol az operáló-asztal körül szorgoskodott, mint hajdan. A puhító borogatás meleg szaga összevegyült fejében a harmatos fű édes illatával; hallotta az ágyfüggönyök vasgyűrűinek a csikorgását, amint végig siklanak a vasrudon, majd ismét alvó feleségét látta... Ahogy áthaladt Vassonville-en, egy suhanczot látott meg az uton. A gyerek az árokparton ült.

- Maga a doktor? - kérdezte.

Mikor hallotta, hogy: igen, felkapta a faczipőit, s szaladva mutatta az utat Károlynak.

Az orvos, utközben, megtudta vezetőjének a beszédjéből, hogy Rouault ur nagyon jómódu gazda. Előtte való este kitörte a lábát, egy szomszédjától jövet, akinél a *Három királyok*-at ünnepelték. A felesége meghalt már vagy két esztendeje. Csak a lánya van vele; a *kisasszony*, aki a háztartásról gondoskodik.

Az uton szaporodni kezdett s egyre mélyebbé vált a kerékvágás. Eszerint már közel lehetnek a tanyához. Egyszerre a kis siheder eltűnt; bebujt a sövénynek egy hasadékan, majd újra megjelent s kinyitotta belülről az udvart elzáró korlátot. Károly lehajolt, hogy a faágak meg ne sértsék az arcát, s befordította lovát a dértől nedves avarra. A házőrző kutyák ugatva rohantak elő óljaikból, amennyire a lánczuk engedte. A ló megijedt és ágaskodni kezdett.

A tanya csakugyan jómódra vallott. Az istállóknak, a tárt kapukon át, hatalmas ígás-lovakat lehetett látni, amelyek békésen abrakoltak a vadonatu j rácsozatu jászolban. Az épületek mentén tekintélyes szemétdomb gözölgött, s a pulykák és tyukok között öt vagy hat páva sze-

meckélt, ami a legnagyobb fényüzése a caux-i baromfi-udvaroknak. Az akol hosszú, a csűr magas volt; egyik is, másik is sima falú. A kocsiszinben két nagy szekér és négy eke állott, minden hozzávalóval: jármokkal, ostorokkal, és kék gyapjuból készült ló-takarókkal, melyek már egy kicsit szennyesek voltak a tetőzetről lehulló finom portól. A kissé lejtős udvart egymástól egyforma távolságra álló fák tették barátságossá; a pocsolya felől libasereg vidám gágogása hallatszott.

A ház küszöbén Bovary urat egy fiatal nő fogadta, három fodorral diszitett kék merino-ruhában. Aztán bevezette a konyhába, a hol nagy tűz lángolt. Köröskörül, kisebb-nagyobb fazekakban, a cselédség reggelije főtt. A kandalló belső részében néhány nedves ruha száradt. A lapát, a többféle tűzfogó és a fuvónak a hegye - megannyi óriási méretű szerszám - úgy fénylett, mint a csiszolt acél; s a falon függő konyha-edényeken ott tükröződött a tűzhely lángjával együtt a kora reggeli napsugár is, amely már beszűrődött a konyha-ablakon.

Károly felment az emeletre, megnézni a beteget. Ágyában találta, dunyhák és paplanok között, izzadtan, jó messzire gyapjusipkájától, melyet, úgy látszik, türelmetlenségében hajított le az ágyról. Ötven esztendő, zömök kis ember lehetett; fehér bőre és kék szemü. Kopasz volt a feje bubjáig, és fülbevalót viselt. Egy széken nagy üveg pálinka állott előtte, s a beteg ugyancsak sűrűn töltögetett magának a gyomor-erősítőből. De ahogy az orvost megpillantotta, egyszerre alábbhagyott a vitézkedéssel, s ahelyett, hogy káromkodott volna, mint ahogy már egy fél nap óta cselekedte, elkezdett iszonyatosan nyögni.

A törés egyszerű volt; a bajt semmi se komplikálta. Károly nem is kíváncsi volt volna könnyebb esetet. Még élénken emlékezett rá, hogyan viselkedtek mesterei a sebesült ágya mellett, s ezek példájára vigasztalni kezdte a beteget, mindenféle jó szóval, afféle sebészi nyájasságokkal, amelyek olyanok, mint az az olaj, amelylyel a metszőkést kenik. Hogy küllőket csinálhasson a tört hely köré, leküldött a kocsiszinbe s felhozott egy csomó léczet. A léczek közül kiválasztotta a legalkalmasabbat, darabokra vágta, aztán lecsiszolta egy üveg-darabbal; a szolgáló ezalatt tépést csinált, Emma kisasszony pedig apró párnákat varrt, amelyeknek az volt a hivatásuk, hogy a tört lábat körülbugyelálják. Mivel egy kicsit sokára találta meg a varró-eszközöket, apja türelmetlenkedni kezdett. Nem felelt semmit, de varrás közben megszurta az ujját. A vérző ujjat aztán a szájába vette, hogy kiszíjja belőle a vért.

Károlyt meglepte a lány körmeinek a fehérsége. Még sohase látott ilyen gondosan ápolott, mandula-alaku, finoman élezett körmöket; ez a vakító fehérség a dieppe-i elefántsontra emlékeztette. Pedig a kezét nem lehetett szépnak mondani, talán mert nem volt elég halvány; annyi bizonyos, hogy az ízületeknél valamivel formásabb is lehetett volna. Aztán meg tulságosan hosszukás volt, s körvonalainak a hajlásában több finomságot keresett a szem. Annál szebb volt a szeme. Tulajdonképpen barnának kellett lennie, de a szemöldöke feketének tüntette fel. Tekintetében tisztaság és bátorság csillogott.

Mikor a kötés elkészült, az orvost meghívták - és pedig maga Rouault ur - hogy *egyék egy falatot*, mielőtt haza megy.

Károly lement a földszinten lévő nagy terembe. Egy kis asztalon két teríték állott; a terítékek mellett ezüst serleg és evőeszközök. Az asztalka közvetlen közelében volt egy nagy mennyezetes ágy, melynek lebernyegén és fali szőnyegén török figurákat lehetett látni. Az ablakkal szemben lévő nagy tölgyfaszekrény felől levendula-illat szállongott, keverten a frissen vasalt ruha átható szagával. A szoba szögleteiben néhány gabonával teli zsák állott; az, ami nem fért el a szomszéd magtárban, ahová három kőlépcső vezetett. A terem különben nem volt minden dísz nélkül; a falon, melynek zöld festését penészszerűre változtatta a mindenfelé jelentkező salétrom, egy krétával rajzolt s aranyozott keretbe foglalt Minerva-fej ékeskedett. A kép aljára, szögletes disz-betűkkel, ez volt írva: „Kedves atyámnak”.

Előbb a betegről beszélgettek, aztán az időről, a tartós nagy hidegről, meg a farkasokról, amelyek éjjelenként ellepik a mezőt. Rouault kisasszony nem szerette a pusztai életet, kívált most, hogy az egész tanyáról neki magának kellett gondoskodnia. A teremben meglehetősen hűvös volt; a kisasszony még evésközben is didergett. Károly csak most vette észre, hogy milyen húsosak az ajkai; mert az volt a szokása, hogy, ha nem evett és nem beszélt, a száját harapdálta.

Nyakát szélesen lehajló, fehér ruhagallér vette körül. Haját, melynek két vastag, fekete fonata oly sima volt, mintha mindegyik egy-egy darabból lett volna, vékony, finom vonal választotta kettőfelé a fején; ez a vékony választék aztán egész hajerdőben veszett el, mely majdnem egészen beborította a fülét s hátul hatalmas fonadékban végződött. Ez a csodálatos haj oly hullámosan hajlott halántékára, hogy a falusi doktor, a ki életében először vett észre ilyesmit, alig tudta levenni róla a szemét. Arcszíne üdének, rózsásnak tűnt fel. Ruhaderekának két gombja között, ahogy a férfiak viselik a lánczot, csigahéj-foglalatu női messzelátót hordott.

Mikor Károly, aki felment, hogy elbucsúzzék Rouault apótól, visszajött a terembe, Emma kisasszonyt az ablaknál találta. Homlokát az ablaküvegnek támasztva, a kertet nézte, a hol a futópaszuly karóit feldöntögette a szél. Megfordult.

- Keres valamit? - kérdezte.

- A lovagló-vesszőmet, ha megengedi - felelt.

S keresgélgni kezdte az ágyon, az ajtó mögött, a székek alatt; a zsákok és a fal közt csuszott le a földre. Emma kisasszony észrevette s lehajlott a zsákok fölé. Károly, udvariasságból, oda sietett, s amint, hasonló mozdulatot téve, kinyújtotta a karját arra felé, érezte, hogy melle hozzá ért a leány hátához. Emma kisasszony piros arczczal egyenesedett fel, s csak a vállá fölött nézett rá, amint átnyújtotta neki a bikacsököt.

Ugy ígérte, hogy három nap múlva jön megint Bertaux-ba, de már másnap átlovagolt, aztán pontosan megjelent hetenkint kétszer, nem számítva, hogy néha váratlanul is beállított, mint aki feledékenységből elvétette a szokásos napot.

Különben minden jól ment; a gyógyulás szabály szerint folyt le, s mikor a hetedik hét közepén Rouault apó lábra állott s megpróbálta segítség nélkül járni fel s alá a *viskó*-jában, Bovary urat nagytehetségű embernek kezdték tekinteni. Rouault apó kijelentette, hogy a legelső yvetot-i orvosok se gyógyították volna meg jobban, sőt talán még a rouen-iak se.

Károly nem igen kérdezgette magától, hogy miért jár Bertaux-ba olyan szívesen. Ha gondolt volna rá, bizonyára az eset súlyosságának tulajdonította volna buzgalmát, vagy pedig a remélhető haszonnak. De vajjon ez volt-e az oka, hogy, míg minden más elfoglaltságát terhesnek és nyomoruságosnak tartotta, a bertaux-i kirándulásoknak már előre örvendett? Ezeken a napokon korán kelt, galoppban haladt előre, egyre nógatta a lovát, s mielőtt beállított a tanyára, megtisztította cipőjét a fűben és felhuzta fekete keztyűjét. Ilyenkor örült, hogy megérkezett a tanyára, hogy vállával félretolhatja a fa-sorompót; örült, hogy hallhatja a kőfalon kukorékoló kakast, s láthatja a suhanczokat, akik szembe jöttek vele. Szerette a csürt és az istállókat; szerette Rouault apót, aki nagyokat parolázott vele és megmentőjének nevezte; szerette hallani, amint Emma kisasszony kis faczipőiben végigkopogott a szépen felmosott konyha kőkoczkáin. Ezek a nagysarku faczipők valamivel magasabbnak tűntették fel, s amint így járt-kelt előtte, a sebesen emelkedő fatalp, a bőrczipőhöz súrolódva, olyan kedvesen csattogott és nyikorgott!

Emma kisasszony rendesen kikísérte Károlyt a tornác lépcsőjéig, s ha a lovat akkorára még nem hozták elő, ott maradt vele. Ilyenkor már nem beszélgettek, csak éppen elbúcsúztak egymástól. A hűvös szél ide-oda tánczoltatta a lány nyakszirtjén a finom hajpihét, majd

kötőjének a pántlikájával kezdett játszózni s addig lengette, kuszálta össze-vissza, míg végre valóságos csokorra göngyölítette a csipőjét övező s hátul megkötött két fehér szalagot. Egy szép nap lágyabbra vált az idő; az udvarban álló fák kérge csepegett s az épületek tetején olvadni kezdett a hó. Emma már a küszöbön volt, de visszament a szobájába a napernyőjéért. Jött, s kinyitotta. A galambszin selyem-ernyőn átsugárzó napfény valami különös, rezgő csillogást varázsolt finom, fehér arczbőrére. Mosolygott; a szép idő boldoggá tette. És a nagy csendben hallani lehetett, amint a tetőről leszivárgó vízcseppek rá-rákoppantak a kifeszített selyemre.

Eleinte, hogy Károly Bertaux-ba kezdett járni, az ifjabb Bovaryné is élénken érdeklődött a beteg iránt. Sőt külön lapot nyitott neki abban a könyvben, melybe férjének orvosi látogatásait és bevételeit jegyezte. Mikor azonban értesült róla, hogy Rouault urnak leánya is van, kérdészködni kezdett. Megtudta, hogy Rouault kisasszonyt az Orsolya-szűzek nevelték, következésképpen *szép nevelést* kapott; tud táncolni, rajzolni, tanult földrajzot, tud himezni és zongorázni. No még csak ez kellett neki!

- Hát ezért derül ki ugy az arcza, valahányszor Bertaux-ba megy - tépelődött magában - ezért veszi fel mindig az uj mellényét, nem törődve vele, hogy az esőben tönkre teheti?! Ó, ez a nő, ez a nő!...

És ösztönszerűleg gyűlölni kezdte ezt a nőt. Eleinte csak célzásokkal könnyített a lelkén, de Károly sehogy se akarta megérteni a célzásait. Utóbb világosabban kezdett beszélni s mindenféle nehézségeket támasztott, ha férje Bertaux-ba készült; Károly, aki rettegett a viharos jelenetektől, erre se szólt egy szót se. Végre egyenesen rátámadt s vallatni kezdte, amire Károly nem tudott mit felelni: - Mért jár Bertaux-ba még most is, noha Rouault már meggyógyult s fizetni egy garast se fizetett? Persze, mert van ott valami *személy*, egy hölgy, aki tud fecsegni, társalogni, himezni, meg nem tudom micsoda ostobaságot! Ezt szereti ő: uri kisasszonyok kellenek neki!

És ujult erővel folytatta:

- Uri kisasszony! A Rouault apó leánya? Ugyan! A nagyapjuk még juhász volt s van egy unokatestvérök, akit majdnem becsuktak, valami korcsmai verekedés, késelés vagy mi miatt. Ezért nem érdemes ugy henczegni és selyemruhában járni vasárnap a templomba, mint valami grófnő! Különb ez a Rouault voltaképp egy szegény ördög, aki, ha véletlenül tavaly be nem üt a repcze, aligha tudta volna kifizetni a bér-hátrálékát!

Károly, hogy elkerülje a hasonló jeleneteket, egy idő óta nem járt Bertaux-ba. Sok zokogás és csók után, a szerelmi kitörés egy ünnepies perczében Alojzia megeskettette, hogy nem megy oda többet. Rá kellett tennie a kezét Alojzia imádságos könyvére; így mondta el a fogadalmat. Engedelmeskedett tehát; de vágyának a vakmerősége tiltakozott viseletének a szolgálisa ellen, s képmutatása azt a naiv gondolatot rejtegette, hogy most már, mivel nem szabad látnia, joga van szeretnie Emmát. Aztán meg az özvegy nagyon sovány volt; hosszú fogaira rosszul esett ránézni; télen-nyáron egy kis fekete sált hordott, melynek a hegye lecsüngött a lapoczkája alá; a ruha csak ugy lógott rajta; tulságosan rövid szoknyája nem fedte el a bokáit, pedig se szürke harisnyáin, se nagy cipőin nem volt semmi látnivaló.

Koronkint Károlynak az anyja is átjött hozzájuk egy pár napra; de alig teltek el a viszontlátás első órái, ő is ugyanazt hajtogatta, amit a menyé. Mintha egy olló két szára közé került volna; egész nap nyiszálták a megjegyzéseikkel. Mért eszik olyan sokat? Mért kínálgatja a borát minden jöttmentnek? Micsoda makacsság, hogy nem akar flanelt-inget hordani!

Ekközben az történt, hogy tavasz elején az ingouville-i jegyző, aki Dubuc özvegyének a vagyonát kezelte, egy szép nap elvitorlázott ismeretlen vidékre, s magával vitte a kliensei pénzét. Alojziának a vagyona ugyan nem csak készpénzből állott, mert azonkívül, hogy

részese volt egy hajónak - amely részesedés értékét hatezer frankra becsülték - megmaradt Saint-François utcza háza is, de mégis csak úgy volt, hogy abból a nagy vagyonból, melyről oly sokat beszéltek, Alojzia nem hozott egyebet a házhoz, mint egy pár butort, meg egy csomó viselt ruhát. És lassankint kiderült, hogy a dieppe-i ház egészen az alap-czölöpzetéig meg van terhelve jelzáloggal; hogy ami a jegyzőnél volt, azt már csak az Isten tudja, hová lett; s hogy végre a hajórész értéke nem több ezer tallérnál. E szerint hazudott a jó asszony! Az idősb Bovary ur dühében a földhöz vágott egy széket, s azzal vádolta a feleségét, hogy szerencsétlenné tette a fiukat, amikor hozzá kötötte ehhez a kiaszott gebéhez, akinek a czakkumpakkja se ér többet, mint amennyit a bőre. Átjöttek Tostes-ba. Magyarázatot kértek, s a magyarázat kínos jelenetekre vezetett. Alojzia sirva menekült férjéhez s rimánkodott, hogy védelmezze meg szüleitől. Károly rajta volt, hogy megvédelmezze, s mentegette, amennyire csak tudta. Amazok megharagudtak és haza utaztak.

De a határozott föllépésnek azért megvolt a maga *hatása*. Egy héttel később Alojziát, amint a fehérneműjét teregette ki az udvaron, vérhányás fogta el, s másnap, mialatt Károly hátat fordított neki, hogy leereszsze az ablak függönyét, csak annyit mondott: „Jaj, istenem!”, egyet sóhajtott s elvesztette az eszméletét. Ki hitte volna? - meghalt.

Mikor a temetőben már mindent elvégeztek, Károly haza ment. Odalenn senkise várta; fölment az emeletre, a hálósobába. Alojzia ruhája még most is ott függött a hálófülkében, egy szögön. Károly rá könyökölt a szekrényre és hosszasan elmerengett. Valami nagyon fájdalmas érzés fogta el. Mégis csak szerette, hiába.

III.

Egy reggel Rouault apó elhozta Károlynak az orvosi tiszteletdíjat: hetvenöt frankot negyven sou-s pénzdarabokban, és egy pulykát. Hallotta, hogy milyen szerencsétlenség érte, s vigasztalta, már amennyire tudta.

- Tudom én, hogy mi az! - szólt Károlynak a vállára ütve - én éppen úgy voltam, mint ön. Mikor szegény, boldogult feleségem meghalt, kimentem a mezőre, hogy egyedül legyek; ledőltem egy fa tövébe, sirtam, pörbe szálltam a jó Istennel, ostobaságokat beszéltem; irigyltem az uton heverő döglött vakondokat, melynek hasában férgek nyüzsögtek, szóval, szerettem volna meghalni. És mikor arra gondoltam, hogy mások ebben a pillanatban együtt vannak jó kis feleségükkel és ölelgetik őt: a botommal nagyokat ütöttem a földre. Olyan bolond voltam, hogy enni se akartam; s az a gondolat, hogy elmenjek akár csak a kávéházba, dühbe hozott, nem is képzelné. No és, amint egyik nap mult a másik után, amint télre tavasz és nyárra ősz következett, mindez szép lassan elmúlt; elmúlt, vége... azaz, hogy elcsitult, mert valami mindig megmarad belőle... valami, ami - hogy is mondjam? - úgy nyomja az ember lelkét!... De mivel ez közös sorsunk, nem szabad kétségbeesni és összeroskadni; mert mások meghaltak, ne akarjunk mi is meghalni. Szedje össze magát, Bovary ur; gondoljon egy kicsit másra, majd csak el fog mulni!... Tudja mit, látogasson meg bennünket! A lányom gyakran gondol önre s ugysis azt mondja, hogy ön már teljesen megfejtkezett róla. Egy pár nap mulva itt a tavasz; kimegyünk a vadasba egy kicsit nyulászni, ez szórakoztatni fogja önt, meglátja.

Károly szót fogadott Rouault apónak. Megint elment Bertaux-ba, s mindent úgy talált ott, ahogy tegnap hagyta; tegnap, már tudniillik: néhány hónapja. A körtefák tele voltak virággal, s Rouault apó, aki most már vigan járt-kelt, jóval elevenebbé tette a tanyát.

Rouault apó kötelességének tartotta: a lehető legtöbb figyelmességet tanusítani vendégével szemben; úgy gondolkozott, hogy a mélyen sujtott embert kettőzött gyöngédség illeti meg.

Kérte, hogy csak tartsa fenn a kalapját, halk hangon beszélt hozzá, mint nagybeteghez szokás, és zsörtölődött, ha nem készítettek az orvos számára külön valami könnyebb ételt, tejhabos dolgokat vagy körte-befőttet. Közben vidám történetekkel mulattatta. Károly azon vette észre magát, hogy jóízűen nevetgél; de egyszerre eszébe jutott a felesége, s elkomorodott. Behozták a kávé; és megint nem gondolt rá.

Egyre kevesebbet gondolt rá, amint újra hozzá szokott a magános élethez. A függetlenség új és kellemes érzése lassankint türethetőbbé tette özvegységét. Most már akkor ebédelt, amikor akart, jöhetett-mehetett, anélkül, hogy igazolgatnia kellett volna magát, s ha fáradt volt, végig dőlhetett az ágyán. Ahogy a többiek tették vele, ő maga is dédelgette, becézgette magát; és láthatóan jól esett neki, ha valaki vigasztalgatni kezdte. Aztán meg feleségének a halála éppenséggel nem ártott a keresetének; egy hónapig mindenki csak erről beszélt: „Szegény fiatal ember! Mily szerencsétlenség!” Sűrűn emlegették a nevét s páczienzei megszaporodtak. És végül: akkor ment Bertaux-ba, amikor akart. Ezeknek a látogatásoknak tulajdonképpen nem volt semmi célja; és mégis a reménység, meg valami édes, boldogító érzés vitte oda. Mikor tükre előtt a pofaszakállát keféltette, úgy találta, hogy csinosabb legény, mint amilyen azelőtt volt.

Egyszer úgy három óra felé érkezett meg Bertaux-ba; mindenki kinn volt a tanyán. Bement a konyhába, de eleinte nem vette észre Emmát; a konyha zsalugáttere le volt eresztve. A zsalugáter hasadékein át a nap vékony sávokban szűrődött be a kövezetre; fénycsikjai feltánczoltak a konyha tetejéig. Az asztalon még ott voltak az el nem mosott ételes edények; a poharakon legyek mászkáltak, s addig zümmögtek, míg végre belefultak a maradék almaborba. A szabad tűzhely fölött, a nyitott kéményen át, nappali világosság áradt be, mely a tűzhely kormos tetejének valami bársonyos fényt adott, s kékes színnel vont a már elhamvadt parazsat. Emma a tűzhely és az ablak között ült; varrt. A nyakán nem volt kendő; meztelen vállán egy-két izzadság-csepp látszott.

Falusi szokás szerint mindjárt itallal kínálta a vendégét. Károly azt mondta, hogy: köszöni, nem kér semmit, de a lány tovább is kínálhatta. Csak nem utasít vissza egy pohár édes pálinkát, ha ő is iszik vele? Elővett a szekrényből egy üveg curaço-t meg két kis poharat; az egyiket megtöltötte egészen, a másikba alig öntött pár cseppet. Aztán koczintottak, s Emma is szájához vette a poharat. Minthogy ez majdnem egészen üres volt, Emmának hátra kellett hajolnia, hogy ihassék; s - mialatt Károly elnézte a hátra szegzett fejet és kifeszített nyakat - kicsucsorított szájjal akarta szűröcsölni az italt, de nevetnie kellett, mert semmi izt se érzett. Ugy segített magán, hogy szép, finom fogai közül kidugta a nyelve hegyét, s azzal szíttá fel a curaço-cseppeket.

Aztán visszaült a helyére s elővette a munkáját. Egy fehér gyapju-harisnyát foltozgatott, úgy, hogy összevarrta rajta a lyukakat. Ráhajlott a munkájára s elhallgatott; Károly se beszélt. Az ajtó hasadékan át a szellő egy kis port söpört be a konyha kőkoczkáira; Károly elnézte a porszemek kergetőzését, s hallgatta, hogyan zúg valami a fejében, halkán, csendesén. Aztán egy tyúkra figyelt, mely az udvar mélyén, messze, kotkodácsolni kezdett. Emma koronkint tenyerével hűsítgette az arcát, majd újra meg újra megfogta a tűzfogó hideg vasát, hogy ne legyen olyan melege.

Panaszkodott, hogy, mióta a melegebb idő beállott, szédülései vannak; kérdezte, nem volna-e jó tengeri fürdőt használnia. Később a kolostorról kezdett beszélni, Károly meg a kollégiumáról; s a beszélgetés megeredt. Fölmentek a leány szobájába.

Emma megmutatta a régi hangjegy-füzeteit, jutalom-könyveit, tölgyfalevelekből összeállított iskolai koszoruit, meg a többi emlékeit, amelyeket egy szekrényfiókban tartott. Azután édes anyjáról és a temetőről beszélt, sőt megmutatta vendégének a kertben azt a virágágyat is, amelyről virágot szed, minden hónap első péntekén, hogy feldiszipse vele édes anyja sírját.

Pedig a kertészük nem tudja gondozni a virágokat; nem ért az semmihez a világon. Persze falun rosszul szolgálják ki az embert. Azért, legalább a téli hónapokban, szeretett volna a városban lakni; ámbár nyáron, mivel a napok hosszuk, talán még unalmasabb a falu, mint télen. És aszerint, amit mondott, a hangja hol frissen, tisztán csengett, hol egyszerre csak vontatottá vált. Mikor maga-magáról beszélt, a hangja szinte dűnnyögő volt; aztán, mikor másra tért át, megint felvidult. Néha nyílt szemmel, szinte gyermekesen nézett a vendégére; máskor meg összehúzta a szempilláit, a tekintete csupa unalom volt, s látszott rajta, hogy a gondolatai messze kalandoznak.

Este, mialatt hazament, Károly folyvást azzal foglalkozott gondolatában, amiről délután beszéltek. Azt akarta, hogy eszébe jusson a lánynak minden szava, elgondolkozott egyes mondásainak az értelmén, maga előtt akarta látni Emmát abban az időben, mikor még nem ismerte. De sehogyse tudta elképzelni másformának, mint amilyen akkor volt, amikor először látta, vagy amilyen az imént volt. Aztán azt kérdezgette magától: mi lesz vele, ha férjhez megy? Kihez megy férjhez? Fájdalom, Rouault apó gazdag, s ő... ő oly szép! Emma alakja újra meg újra megjelent előtte, s egyhanguan, mint egy pörgettyű bűgása, folyvást csak az zúgott a fülében: „Hátha megházasodnál?! S elvennéd ezt a leányt?!” Éjjel nem tudott aludni, a torka kiszáradt, megszomjazott; fölkelt, egyet húzott a vizes kancsójából s kinyitotta az ablakot. Az ég tele volt csillaggal, meleg szél fujdogált, a messzeségben kutyák ugattak. Arrafelé nézett, a merre Bertaux-t tudta.

Károly, ugy gondolkozván, hogy végre is, ezzel semmit se kockáztat az ember, szentül megfogadta, hogy megkéri a leányt, mihelyt alkalom nyílik rá; de valahányszor alkalom nyílt, a félelem s az aggodás, hogy nem találja meg a kellő szavakat, megnémította.

Pedig Rouault apó nem bánta volna, ha megszabadítja a leányától, akinek semmi hasznát se vette a ház körül. Magában megbocsátott neki, mert úgy találta, hogy a lánynak több esze van, mint hogy kedve legyen a gazdálkodáshoz; ehhez az átkozott mesterséghez, mely még senkit se tett milliommossá. A gazdálkodás neki se sokat hozott a konyhára; nemcsak hogy nem szerzett, ellenkezőleg, minden esztendőben fogyott a vagyona. Mert bár nagyon értett az adás-vevéshez, s örömét találta a kupeczkedésben, viszont maga a gazdálkodás, s a földműveléssel kapcsolatos összes foglalatosságok teljességgel nem voltak inyére. Nem szívesen húzta ki kezét a zsebéből, s éppen nem az az ember volt, aki maga is megfogja az eke szarvát; másrészt semmit se tudott megtagadni magától, ami a jóléthez és a kényelemhez tartozik. Szeretett nagyokat szopogatni az almaborból, méltányolta a jó szivart, s megbecsülte az angolosan készült ürüczombot. A konyhában szokott lakmározni, egyedül, szemben a tüzhelylyel, egy kis asztalnál, amelyet megterítve hozatott be, a hogy a színházban látta.

Mikor észrevette, hogy Károlynak kipirul az arcza, ha Emmával beszél, amiből világos volt, hogy maholnap meg fogják kérni a leányát, előre meghányta-vetette magában a dolgot. Egy kicsit *gyatrá*-nak találta Károlyt; nem ilyen vőt kívánt volna, az bizonyos. De mellette szólt, hogy: rendes ember, takarékos, művelt, s látni lehetett rajta, hogy hozomány dolgában nem lesz követelő. Mivel pedig Rouault apó épp akkor huszonkét holdat volt kénytelen eladni a *birtok*-ából, mivel sokkal tartozott a köművesnek, és sokkal a nyergesnek, mivel végre a prés csavarját is meg kellett csináltatni, elhatározta, hogy:

- Ha megkéri a leányt, hozzá adom.

Szent Mihály-nap táján Károly három napot töltött Bertaux-ban. Az utolsó nap is ugy mult el, mint az előbbie; negyedóráról-negyedórára halogatta a mondanivalóját. Mikor hazafelé indult, Rouault apó egy darabig elkísérte. Kiértek a mély utra; pár percz és el fognak válni: a pillanat elérkezett. Károly még egy utolsó haladékot adott magának: amig eljutnak a kerítés széléig. Elhagyták azt is, s Károly végre elszánta magát:

- Rouault mester - szólt - szeretnék önnek valamit mondani.

Megállapodtak. Károly elhallgatott.

- Hát csak hadd halljam! Vagy, azt hiszi, nem tudom? - felelt Rouault apó csendesen nevetve.

- Rouault apó... Rouault apó... - dadogta Károly.

- Ami engem illet, örülök rajta - folytatta Rouault apó. - Azt hiszem, a kicsi is úgy gondolkozik, mint én, de azért mégis meg kell kérdeznünk tőle, hányadán vagyunk. Most csak menjen haza; én majd visszafordulok, s kivallatom. Ha: igen, értsen meg jól, azért nem kell visszajönnie; tudja, az emberek mindjárt elkezdenek fecsegni, aztán meg minek felizgatni a leányt? De hogy ön se emészsze magát sokáig, azonnal tudatni fogom a feleletet, s ha: igen, ki fogom nyitni az ablak zsalugáterét. Innen elláthat odáig, ha egy kicsit áthajlik a sövényen.

És visszament.

Károly egy fához kötötte a lovát és lesbe állott. Elmult egy félóra, s aztán még tizenkilenc perczet számlált az óráján. Egyszerre valami zörej hallatszott a ház felől; a zsalugáter kinyílt s a falhoz csapódott. A kapcsa még zörgött egy pár pillanatig.

Másnap, reggel kilencz órakor már a tanyán volt. Emma elpirult, amikor meglátta, de azért nevetni próbált, illedelemből. Rouault apó megölelte jövődöbeli vejét. Aztán a dolog anyagi részéről kezdtek beszélni. Erre különben még ráérték, mert addig nem lehet megesküdniök, mig Károlynak a gyász-esztendeje le nem telik. Vagyis a jövő tavaszig.

A tél ebben a várakozásban telt el. Rouault kisasszony a kelengyével foglalatostkodott. Ennek egy részét Rouen-ban rendelték meg, az ingeket azonban, meg a háló-főkötőket Emma maga készítette el, kölcsönként divat-rajzok nyomán. Olyankor, mikor Károly is a tanyán volt, az esküvő előkészületeiről beszélgettek; megvitatták, melyik szobában kell teríteni, hány tál étel kell, s mi legyen a pecsenye előtt.

Emma éjfélkor szeretett volna esküdni, fáklyafény mellett. De Rouault apó nem méltányolta ezt az ötletet. Így hát egészen közönséges lakzit tartottak, amelyre negyvenhárom személyt hívtak meg, - amelyen tizenhat óráig ültek az asztalnál, - s amely másnap újra kezdődött, sőt egy kissé a következő napokon is.

IV.

Már korán kezdtek érkezni a vendégek: hintón, szekeren, bricskán, egyfogatu, nyitott kocsin s kétkerekű, könnyű laptikán, ócska, fedetlen kordélyon és bőrfedelű batáron. A szomszéd falukban lakó fiatalok pláne talyigákon jöttek, amelyeken állva szorongtak egymás mellett, a kocsioldalba fogózva, hogy ki ne essenek; a ló nehezen ügetett velök, s jól összerázhatta őket. Tíz mértföldnyi távolságból jött vendég: Goderville-ből, Normanville-ből és Cany-ból. Meghívták mind a két család összes rokonságát; kibékültek barátokkal, akikkel esztendőig haragban voltak; irtak ismerősöknek, akiket régen elveszítettek szem elől.

Minduntalan ostorpattogás hallatszott a sövény mögül; a sorompó megnyílt s egy kocsi vonult be az udvarra. A tornác lépcsőjéhez érve hirtelen megállapodott, s a vendégek egy újabb szállítmányát öntötte ki magából. Minden oldalról alakok szálltak ki belőle, akik a térdeiket dörzsölgették vagy a karjaikat nyújtóztatták.

Az asszonyok főkötőben, városias szabásu ruhában és arany óralánczokkal jelentek meg; némelyiken csuklyás köpeny volt, melyet öv-szalag fűzött össze, másokon színes, könnyű kendő, mely tüvel volt a ruhához erősítve, s szabadon hagyta hátul a nyakat. A gyerekek, akik

éppen úgy voltak öltözve mint a papáik, láthatóan alkalmatlannak találták új ruháikat; némelyik ez alkalommal kapta életének első pár csizmáját. Egy pár nagyocskos leány is volt közöttük, tizennégy-tizenhat évesek, bizonyára az unokatestvéreik vagy a nénjeik; ijedt arcú, szótlan, pironkodó kis teremtések, akiknek nagy gondot okozott, hogy be ne piszkítsák a keztyűiket. Ezeken fehér ruha diszlett, az első áldozás alkalmával viselt fehér ruha, melyet erre az ünnepi alkalomra egy kicsit megtoldottak; a hajuk zsiros volt a rózsapomádétól.

Minthogy a tanyán nem volt elég istálló-szolga, az urak feltűrték a kabátjuk ujját, s maguk fogták ki a lovakat. Különböző társadalmi helyzetük szerint különféle felső ruhát viseltek: ki frakkot, ki hosszabb vagy rövidebb kabátot, némelyek zekét. Ezek a ruhadarabok csak egy dologban egyeztek meg: abban, hogy mindegyik valóságos családi kincs volt, nagy becsben álló klenódium, mely csak ünnepi alkalmakkor került ki a szekrényből. Egyébként meglehetősen tarka látványt nyújtottak. Volt köztük: széles lebernyegű s fecskefarkszerűen lengő hosszú kabát, kidudorodó gallérral és roppant zsebekkel, vastag posztó-zeke, mely többnyire rézkeretű ellenzővel ellátott sapka kíséretében mutatkozott, és sok rövidebb kabát, melyeknek a szárnyait mintha ugyanabból a darabból hasította volna ki, nem a szabó, hanem fejszéjével az ács. Az utóbbiakon hátul két óriás gomb fénylett, mint két rettentő szem. De találkozott olyan vendég is - igaz, hogy ezek az asztal végére kerültek - akin csak vasárnapi blúz volt, lehajtott galléru s redőzött hátu blúz, melyet kivarrott öv szorított össze.

S a sok fehér ing-mell úgy feszült, mint megannyi vért! Mindenki meg volt nyíratkozva, a fülek elálltak a fejektől, s itt is, ott is, mindenütt csak frissen beretvált arcokat lehetett látni. Voltak, akik virradatkor, sebtében borotválkoztak meg, amikor még nem láttak jól; ezeknek az orruk alját apró, rézsutos sebhelyek tarkázták. Másoknak az állát meg az arcát kezdte ki a beretva. A felhámlott bőrt aztán az úton kifujta a szél: a sok vigyorgó fehér arc tele volt veres folttal.

Minthogy a polgármesteri hivatal csak egy félmérföldre volt a tanyától, gyalog mentek oda; gyalog is jöttek vissza, miután a templomban is megvolt a ceremónia. A násznép, mely előbb, mint tarka szalag huzódott tova a zöldelő vetés között kigyózó szűk ösvényen, lassankint megszakadozott, s kisebb-nagyobb csoportokra oszlott, amelyek a sok beszélgetés közepe el-elmaradoztak egymástól. Elül ment a hegedűs, felpántlikázott hangszerével, aztán az ifjú pár, a rokonok, a jóbarátok és ismerősök - az utóbbiak, ahogy éppen egymáshoz kerültek - végül a gyermekek, akik messzire elmaradoztak, hogy harangvirágot szedhessenek a zabvetésben, vagy hogy felügyelet nélkül játszadhassanak.

Emma, akinek a ruhája tulságosan hosszú volt s meg-megakadozott, koronkint megállt, hogy kiszabadítsa slepjét; ilyenkor keztyűs kezével ügyesen letisztogatta ruhájáról a tövist és a gatz, mialatt Károly üres kézzel várta, míg elkészül s újra karját nyújtja. Rouault apó, akinek a fején új selyemkalap diszlett, s akinek a körme se látszott ki a ruhájából - olyan hosszú volt a frakkjának az ujja - az idősebb Bovarynét vezette a karján. Az idősebb Bovary ur viszont, aki mélységesen megvetve az egész tisztelt gyülekezetet, katonás szabásu, egysor gombos kabátban jelent meg az esküvőn, egy szőke falusi ártatlanságnak udvarolgatott, meglehetősen kocsmái tónusban. A szőke hol mosolygott, hol elpirult, s nem tudott mit felelni. A többiek ügyes-bajos dolgaikról beszéltek, vagy lopva egymás hátát csiklandozgatták, hogy jóelőre gondoskodjanak egy kis vidámságról; ekközben, ha oda figyelt az ember, folyvást hallani lehetett a hegedűt, aki pihenés nélkül czinczogott tovább. Csak akkor lélekzett egyet, mikor észrevette, hogy a násznép messze elmaradt mögötte. Meggyantázta a vonóját, hogy a húrok jobban nyekeregjenek, aztán újra megindult, hegedűjének a nyakát le s fel jártatva, hogy jól megjegyezze magának az ütemet. A hangszer nyikorgása messzire elriasztotta a madarakat.

A lakomára a nagy kocsiszínben terítették. Négy marhahátszín került az asztalra, hat pörkölt tyúk, három ürüczomb és serpenyős borjupecsenye. De a lakoma ékessége egy szép nagy

malacz volt, amelyet négy hurka és sóska-főzelék körített. Az asztal négy sarkán, nagy üvegekben, pálinka állott. Nyitott üvegekben édes almabor gyöngyözött; s minden poharat előre tele töltöttek borral. Nagy tálakban, melyek azonnal himbálózni kezdtek, mihelyt az asztalt egy kicsit meglökte valaki, vaniliás, sűrű tejszinhab díszlett, felületén az új pár névbetűivel s egyéb cifrázatokkal.

A torták és más édességek elkészítése végett Yvetot-ból hozattak cukrászt. Mivel új ember volt a környéken, ki akart tenni magáért, s a lakoma vége felé ő maga hozott az asztalra egy remek cukor-épületet, mely olyan általános álmétkodást keltett, hogy sokan felkiáltottak meglepetésükben.

Ennek a remekműnek az alsó része egy kékszinű, keménypapírból készült, négyszögű alkotmány volt, mely több csarnokra osztott templomot ábrázolt, oszlopsorral, gipsz-szobrocskával, s fülkéiben kis aranypapír-csillagokkal; második emeletét tortasüteményből való vár-torony alkotta, apró erődítményekkel: mandulával, malaga-szőlővel és narancs-szeletekkel; felső részén végre, a tetőzetten, mely parkot ábrázolt, sziklával, lekvár-tavacskákkal és mogoróhéj-sajkákkal, egy kis Ámort lehetett látni, amint kecsesen himbálózott csokoládéból font kötél-hintáján, melynek két czölöpje legfelül két összehajló, természetes rózsabimbóban végződött.

Estig folyvást ettek. Mikor megunták az ülést, kimentek sétálni az udvarba, vagy átvonultak a csürbe, a hol egypáran hozzáfogtak a parafa-játékhoz. Aztán visszaültek az asztalhoz. Az álmosabb természetűek elaludtak és hortyogni kezdtek. De mikor behozták a kávé, mindenki felélénkült. Megeredt az énekszó s megkezdődtek az erőmutatványok. Súlyokat tartottak ki, kinyújtott karral emelgették egymást, megpróbálták a vállukra emelni a szekeret, pajkosságokat beszéltek, s megcsókolták a hölgyeket. Éjjel, mikor hazafelé készültek, a zabbal jól tartott és alaposan ellustult lovak sehogyse akartak a kocsirud mellé állani; ágaskodtak, rugtak, egyik-másik istráng elszakadt, a gazdáik káromkodtak vagy nevettek; s egész éjszaka, a Bertaux-ból szétágazó utakon mindenfelé, vesszettül iramló szekereket lehetett látni a hold világánál, megvadult lovakat, melyek neki rohantak az ároknak, ide-oda rángatott kocsikat, melyek iszonyukat zökkentek a kőrákásokon vagy megrekedtek a lejtős helyeken, és ijedt asszonyokat, akik kihajoltak a kocsiból, hogy megragadassák a gyeplőt.

Akik Bertaux-ban maradtak, egész éjjel ittak a konyhában. A gyermekek elaludtak, ki hol volt, az asztal körül, a földön.

Az új asszony megkérte apját, hogy kiméltse meg a szokásos tréfáktól. Mindazáltal egyik rokonuk, aki tengerihalkereskedő volt - s aki egy pár *sole*-t hozott nászajándékkul - nem akart letenni arról, hogy a kulcslyukon át vizet fúj be az új pár szobájába. Rouault apó épp a kellő pillanatban érkezett meg, hogy éppen megakadályozza. Megmagyarázta, hogy vejének komoly hivatása és társadalmi állása nem engedi meg az ilyen illetlenkedést; mindamellett a rokon csak nagynehezen engedett ezeknek a tekinteteknek. Magában büszkeséggel vádolta Rouault apót, s visszavonult egy sarokba négy vagy öt más vendéghez, akik, mivel többféle husételből véletlenül gyöngébb falatokat kaptak, úgy találták, hogy rosszul fogadták őket. Ezek az elégedetlen vendégek súlyos dolgokat suttoztak a házigazdáról, s leplezett szavakkal arra céloztak, hogy nem bánnák, ha a balsors egy kicsit megalázná a kevélyeket.

Az idősebb Bovaryné egész nap ki se nyitotta a száját. Nem kérdezték meg, hogy menyé miképpen öltözködjék, a lakoma dolgában se kértek tőle tanácsot; tehát korán visszavonult. Férje, ahelyett, hogy követte volna, elküldött Saint-Victorba szivarért, aztán reggelig füstölt s itta a *kirsch*-sel kevert grogot. Ez az ital, melyet a vendégek közül senki se ismert, nagyban emelte idősb Bovary urnak a tekintélyét.

Károly nem volt tréfálkozó természetű s a nászlakomán nem igen tett ki magáért. Természetesen ő volt a céltáblája az összes élczeknek, s attól fogva, hogy a levest behozták, mindenki kötelességének tartotta az elmésségnek egy-egy nyílát lövellni rá; ő azonban nem igen tudott megfelelni a szójátékokra, a kétértelmű mondásokra, a burkolt bókokra s más egyéb hunczfutságokra.

Másnap, ellenben, mintha kicserélték volna. Mintha neki nyílt volna ki a szeme, s nem az új menyecskének, akinek az arczáról semmit se lehetett leolvasni. Emma éppen olyan volt, mint tegnap; a legnagyobb kópé is hiába erőltette az eszét, ő rá ugyan nem volt mit ráfogni, Károly azonban éppenséggel nem titkolódzott. Lelkemnek nevezte a feleségét, tegezte, léptenyomon kereste, kérdezősködött, nem látták-e, s minduntalan félrehívta; ilyenkor elvezette messzire, az udvar másik végébe, a fák közé, de azért messziről is látni lehetett, hogy karjával átfonja feleségének a derekát, félíg ráhajolva járkál vele, s a feje folyton ott motoszkál a menyecske vállát körítő csipkénél.

Két nappal az esküvő után a fiatalok hazamentek; Károly nem hagyhatta tovább magukra a betegeit. Rouault apó oda adta nekik a bricskáját, s ő maga is elkísérte őket Vassonville-ig. Ott még egyszer megcsókolta a leányát, leugrott a kocsiról s haza gyalogolt. Vagy száz lépésnyire megállt és visszanézett: a bricska épp akkor tűnt el egy porfelhőben. Rouault apó felsóhajtott. Eszébe jutottak a régi idők; a lakodalma, meg amikor a felesége először volt áldott állapotban. Már az igaz, ő is vidám volt azon a napon, amikor hazavitte az asszonykáját apósa házából. Lóháton mentek; a felesége ott kuczorgott mögötte, a nyeregben. A ló nehezen baktatott a hóban, mert karácsony táján voltak, s a mezőt vastag hó-takaró fedte. Felesége egyik kezével beléje kapaszkodott, a másikban a kosarát tartotta. A szél ide-oda lobogtatta caux-i divatu főkötojének hosszú csipkefátyolát, s a lengő, röpködő fátyol néha körülölelte a lovagló ember arcát. Ilyenkor visszafordult egy kicsit: a főkötó aranyozott lemezével menyecskéssé varázsolt, rózsás arcocska csöndesen mosolygott ott a vállá mögött. Hogy melegítse fázós ujjait, koronkint bedugta kezét urának a bekecse alá. Milyen régen volt mindez! A fiuk már harmincz éves volna! És hátranézett, de semmit se látott az úton. Szomorú volt, mint egy pusztá ház, amelyből elvitték az összes bútorokat; és kótyagos, a lakmározástól gőzölgő fejében a régi szép emlékek sötét gondolatokkal keveredtek össze. Egy pillanatig arra gondolt, hogy benéz a templom melletti kis temetőbe, de attól tartott, hogy ez még szomorubba teszi, hát csak hazament, egyenesen.

Károly ur és felesége hat óra felé érkeztek meg Tostes-ba. A szomszédok ablakaikhoz siettek; mindenki látni akarta a doktor második feleségét.

A vén szolgáló megjelent, üdvözölte az új asszonyt, bocsánatot kért, hogy az ebéd még nem készült el, s arra kérte a Nagyságát, hogy előbb nézzen körül a házban.

V.

A téгла-épület az utca, jobban mondva az országút vonalában állott. Ahogy benyitott az ember, legelsőbb is egy fogast pillantott meg, s ezen egy kurta galléru köpönyeget, egy kantárszárat meg egy fekete borsipkát; az egyik sarokban, a földön, egy pár kamásli hevert, amelyen még rajta volt a multkori megszáradt sár. Jobbra nyílt: a nagy terem, vagyis az a helyiség, amelyben ettek, s amely nappali szobául szolgált. A foszladozó, kanári-sárga színű tapétát a magasban fakó virágfüzér ékítette; az ablakokon vörös zsinórral szegélyezett s pamutszövetből készült fehér függöny-szárnyak borultak egymásra; a kandalló szűk párkányán egy Hippokrates-fejjel diszitett lábas óra állott, két ezüstözött, karos gyertyatartó között.

A folyosótól balra nyílt Károlynak a fogadó szobája, egy hat lépésnyi szélességű kis helyiség, amelyben nem volt egyéb, csak egy asztal, három közönséges és egy karosszék, meg egy fenyőfából készült könyvszekrény. Ennek a könyvszekrénynek mind a hat polczát megtöltötte az *Orvosi Tudományok Encziklopédiájá*-nak temérdek, felvágatlan kötete, melyek rongyos czimlapjain látnivaló volt, hogy már az ötödik vagy hatodik gazdát szolgálják. A konyhából, a rendelés óráiban, ide érzett a vajszag, viszont a konyhában hallani lehetett a betegek köhögését és bajaik egész históriáját. Közel az udvarnak ahhoz a részéhez, ahol az istálló állott, még egy nem éppen diszes, nagy szoba következett. Ez már az udvarra nyílt, s ámbátor egy sütőkemence is volt benne, inkább fűskamrául, spájzul, raktárul szolgált. Tele volt mindenféle ócskavassal, üres hordókkal, használhatatlanná vált gazdasági eszközökkel, meg egy sereg más egyéb poros dologgal, amiknek már nem igen lehetett kitalálni a rendeltetését.

A kert inkább hosszú volt, mint széles. Két oldalt vályogból csinált fal kerítette be, hátul pedig túskebokrokból álló sövény választotta el a mezőtől. A fal mentén jobbra is, balra is barackfák állottak hosszú sorban. A kert közepetáján, egy e célra készült kőfalon, palakőből való napóra volt látható; a hasznosabb vetemények valamivel odább elterülő tábláját vadrózsabokrokkal szegélyezett négy keskeny virágágy vette körül. Lent, a kert végében, törpe fenyők középett, gipszszobrocska rejtőzött: egy barát, aki a breviáriumát olvasta.

Emma felment az emeleti szobákba. Az első nem volt bebútorozva; a másikban, mely hálószobául szolgált, a vörös függőnnyel elkülönített fülke mélyén mahagonifa-ágy várta az új asszonyt. Az alacsony szekrényt kagylóhéjból készített szelencze ékitette; a dolgozó asztalon, az ablak közelében, vizes palack állott, s ebben a palackban selyem szalaggal átkötött narancsvirág-bokréta. Menyasszonyi bokréta volt; a másik bokrétája! Emma egy pillanatig rajta felejtette a szemét. Károly észrevette ezt; fogta a bokrétát, s felvitette a padlásra. Emma, egy karosszékből ülve (mialatt a holmijait rendezgették körülötte) elgondolkozott. Erről a kilökött bokrétáról eszébe jutott a másik: az övé, amelyet egy skatulyában magával hozott. És elmerengve, azt kérdezgette magától: vajjon mit csinálnának vele, ha netalán ő is meghalna?

Az első napokat azzal töltötte, hogy terveket csinált, miképpen kellene a házat átalakítani; s aztán hozzá is fogott ehhez a nagy munkához. Ujra tapétáztatta a falakat, kifestette a falépcsőt, s padokat helyeztetett el a kertben, a napóra körül. Még az is megfordult a fejében: nem lehetne-e a kertben egy medenczét csináltatni, szökőkuttal, amelyben aranyhalak uszálnának. Károly, aki tudta, hogy a felesége nagyon szeret kocsikázni, kéz alatt egy kis könnyű kocsit vásárolt, mely új lámpásaival és elegáns, kivarrott bőrből való sárellenzőivel hintóhoz hasonlított.

Károly sugárzott a boldogságtól; nem volt többé semmi gondja a világon. A vacsorák kettesben, az esti séták az országuton, Emmának egy kézmozdulata, amint megigazitotta a pántlikáit, pusztá látása az ablak zárjára akasztott kis szalmakalapnak, és sok más efféle, amikről azelőtt nem is gyanította, hogy milyen örömet lehet bennök találni, folytonossá tették a boldogságát.

Reggel, az ágyban, mikor fölébredt s megpillantotta a párnán feleségének a fejét, hosszasan el tudta nézni, hogyan sugározza be a napfény a finom pihét ezen a fehér arczocskán, melyet a bodros hálófőkötő csak félig-meddig takart el. Ilyen közről nézve, a szeme mintha nagyobb lett volna, különösen abban a pillanatban, mikor fölébredt s egypárszor még lecsukta, majd újra felnyitotta a szempilláit. A homályban feketének, a napfényen sötétkéknek tetszett, s mintha több rétege lett volna benne az egymásra következő színeknek, mintha lenn, a mélyben, sötétebb lett volna, fentebb pedig világosabb, s legfelül, a szem zománczánál, már egészen kék. Károlynak a tekintete szívesen időzött ezekben a mélységekben, s gyönyörködött benne, hogy a ragyogó tükörben kicsinyítve, igen kicsinyítve, ott látja önmagát is, a hálósipkájával, s nyitott ingének a felső részével.

Fölkelt. Emma az ablakhoz ment, hogy lássa, amint az ura elindul hazulról, s fészülőköpenyében, melyet alig-alig hogy összehúzott magán, rákönyökölt az ablak párkányára, két cserép geránium-virág közé. Károly, az utcán, a sarokkőnek támasztva a lábát, felcsatolta a sarkantyuját s Emma tovább is lebeszélgetett hozzá, egy-egy virágszirmot vagy növénylevelet harapdálva, melyet aztán lefujt az utcára. A virágszirom, félkört írva le a levegőben, mint egy madár, lehullt s szerencsésen eltalálta a rosszul kefélt vén kanczát, mely mozdulatlanul állott a kapuban. Károly, a lóról, egy csókot intett neki; Emma visszaintett, becsukta az ablakot, s Károly elindult.

És a nagy országuton, melynek hosszú por-szalagja oly végtelennek tűnt fel előtte - a mély uton, a falombok boltozata alatt - a szántóföldek mellett vezető szűk ösvényen, ahol a gabona itt-ott a térdéig ért - mindenütt csak egy gondolat foglalkoztatta. A nap a vállára tűzött, orrlyukai kéjjel szívták a reggeli levegőt, szíve tele volt az éj gyönyörűségeivel, feje nyugodt, teste elégedett volt, s vigan haladt tova, kérődzve boldogságán, mint aki pazar lakoma után még folyton érzi szájában a szarvasgomba ízét.

Micsoda öröme volt eddig az életben? Azzal kezdte, hogy becsukták egy kollégiumba, magas falak közé, a hol társai közt egyedül élt, mert czimborái gazdagabbak és erősebbek voltak nála. Kinevették a tájszólásait, folyton csúfolták a gúnyái miatt, s ő csak nézte, mikor a társalgóba hívták őket, a hol süteményt és édességeket kaptak a mamáiktól. Később, orvosnővédek korában, sohase volt egy garasa sem; s nem volt rá eset, hogy azt a kis munkásleányt, aki a szeretőjévé lett, el tudta volna vinni táncolni, valamelyik nyilvános helyiségbe. Aztán tizennégy hónapot töltött az özvegygyel, akinek a lába, az ágyban, olyan hideg volt, mint a jégcsap.

És most, most az egész életre övé ez a szép asszony, akit imád. A világegyetem az ő számára nem terjedt túl felesége szoknya-aljának bűvös körén. Szemrehányásokat tett magának, hogy nem szereti eléggé, s alig várta, hogy viszontlássa. Mihelyt tehette, haza sietett. Dobogó szívvvel ment fel a lépcsőn: Emma a szobájában volt s öltözködött. Nesztelen léptekkel sompolygott feléje, s mikor odaért, hirtelen megcsókolta a hátát; Emma felsikoltott.

Folyvást czirógatta volna, s nem tudta megállani, hogy minduntalan hozzá ne érjen a fésűjéhez, a gyűrűihez, s a vállán lévő kendőhöz; néha czuppanó csókokat nyomott az arczára, máskor meg végig csókolta egész meztelen karját az ujjai hegyétől egészen a válláig; Emma ilyenkor egy kicsit mosolyogva s egy kicsit boszankodva tolt el magától, mint a hogy egy gyermekkel szoktunk tenni, aki ránk csütörködött s akit nem tudunk lerázni a nyakunkról.

Mielőtt férjhez ment, azt hitte, hogy szerelmet érez; de minthogy a boldogság, melyet ettől a szerelemtől várt, sehogy se akart megérkezni, arra gondolt, hogy: úgy látszik, csalódott. És nagyon szerette volna tudni, hogy tulajdonképpen mit értenek az életben e szavak alatt, hogy: *boldogító érzés, szenvedély és szerelmi mámor*, amelyekről a könyvekben olyan sok szépet olvasott.

VI.

Olvasta *Pál és Virginia*-t és sokat álmodozott a bambusznád-házacskáról, a néger Domingoról és Fidélről, a kutyáról, de legkivált arról az édes barátságról, amelylyel egy jó kis bátyóka viseltetik kis barátnője iránt, akinek piros gyümölcsöt szed toronynál magasabb, óriási fákról, vagy madárfészket hoz, mezitláb szaladva a fövényben.

Mikor tizenhárom esztendősen lett, apja bevitte a városba, hogy kolostorba adja. A Saint-Gervais negyed egy vendéglőjében szállottak meg, a hol a vacsorához festett tányérokat tettek

elébük, amelyek képei La Vallière kisasszony történetét ábrázolták. A képek alá írt rövid magyarázatok, melyek egyes betűit a sok kés és villa már régen elkoptatta, mindannyian a vallást, a sziv nemes érzelmeit és az udvar pompáját dicsőítették.

A kolostorban eleinte nemcsak hogy nem unatkozott, hanem ellenkezőleg, igen kellemes otthont talált; a kedves testvérek, hogy szórakoztassák, gyakran átvitték a kápolnába, a hová a refektóriumból hosszú folyosó vezetett. A szünetek alatt nem igen játszogatózott, de annál jobban tudta a katekizmust, s mindig ő volt az, aki a leghamarább tudott megfelelni a fő-tisztelendő ur fogasabb kérdéseire. Mivel soha se hagyta el a kolostor langyos levegő-körét, s csakis ezekkel a fehér arczbőrű nőkkel érintkezett, akik rézkeresztes nagy olvasót hordanak: lassankint nagyon megszokta a zárda életét s valami misztikus gyönyörűséget talált a tömjén illatában, a szenteltvíz frissítő cseppjeiben s a viaszgyertyák ragyogásában. A misére nem igen figyelt, ellenben annál gyakrabban nézegette imádságos könyvében a kék keretű szentképeket; s a bárány, ki elveszi e világ bűneit, az éles nyilakkal átvert vérző sziv és a kereszt terhe alatt már-már összeroskadó Jézus rajongó érzésekkel töltötték el. Hogy sanyargassa magát, megpróbálta egy egész nap nem enni. S törte a fejét, hogy milyen fogadalmat tegyen, minő önkínzásnak szentelje az életét.

Mikor gyónni ment, apró vétkeket talált ki s képzelt bűnökkel vádolta magát, hogy tovább maradhasson a gyóntatószék előtt, a homályosságban térdepelve, összetett kézzel, arcát a rács felé fordítva, a suttogó pap közelében. Az égi vőlegényről, férjről és örök házasságról szóló hasonlatok, melyek a prédikációkban oly sűrűn ismétlődnek, váratlanul édes érzéseket keltettek a szívében.

Esti imádság előtt, a dolgozó-szobában, vallásos könyvek egyes részeinek felolvasásával töltötték az időt. Hétköznap a bibliát vagy Frayssinous abbé *Előadásai*-t olvasgatták, vasárnap, szórakozásul, a *Kereszténység szellemé*-t. Mily gyönyörűséggel hallgatta a romantikus mélabú e zengzetes megnyilatkozását, az örökkévalóság és a földi dolgok nagy kérdéseivel vivódó lélek panaszait! Egy új világ nyílt meg előtte. Ha véletlenül egy kiskereskedő boltjának hátulsó fülkéjében nő fel, talán jobban megragadták volna a természet-imádás hangjai, melyek rendesen az írók révén jutnak el a szívekhez. De Emma falusi leány volt; a nyáj bégetése, a major idillje, az eke munkája, az unalomig ismert valami volt előtte. Mindez tehát hidegen hagyta. Talán mert hozzá szokott, hogy csupa nyugalmas dolgot lásson maga körül, lelke a rendkívülit, az izgatót kereste. A tenger csak vihar idején érdekelte; a növény csak akkor tetszett neki, ha romok között zöldelt. Minden közömbös volt előtte, amiből lelkivilága nem húzhatott némi, ugyszólván személyes hasznót; mindent haszontalanságnak ítélte, a mi szívét azonnal nem foglalkoztatta. Több volt benne az érzelgősség, mint a művészi érzék; az izgalmat kereste s nem a látnivalót.

A zárdába bejárt egy vén leány, akinek az volt a feladata, hogy megfoltozza, kijavítsa az elrongyolt fehérneműt, s megvarrja, amire hamarabb volt szükség. Minden hónapban megjelent s rendesen egy hetet töltött a kolostorban. Az érsekség volt a pártfogója, mert régi, nemesi családból származott, amelyet a forradalom tett tönkre. E tekintetek azt a kedvezményt szereztek meg neki, hogy a refektóriumban evett, a kedves testvérek asztalánál, s ebéd után egy kicsit elbeszélgetett velők, mielőtt újra munkájához látott. A növendékek közt nagy népszerűségnek örvendett, s mialatt a zárdában dolgoztatott, sokan kiszökdöstek a tanuló-szobából, hogy egy kicsit hallgassák. Könyv nélkül tudta a mult század összes szerelmi dalait, s míg varrótűje járt, halkán danolgatott. Máskor meg történeteket mesélgetett, beszámolt vele, hogy mi újság a nagyvilágban, elvégezte a városban a komissiókat, s a nagyobb leányoknak, titokban, regényeket kölcsönzött. Kötényének a zsebében mindig volt egy-két regény, amelyekből, ha munkájában elfáradt, maga is le-lenyelt egy pár fejezetet. Hogy mi volt ezekben a regényekben? Csupa szerelem, szeretők, szerelmes asszonyok és szerelmes leányok, üldözött hölgyek, akik elájulnak a magános pavillonokban, postakocsisok, akiket minden állomáson

megölnek, lovak, amelyeket minden lapon agyonhajtanak, sötét erdők, szívek harcza, szerelmi eskü, sok zokogás, könnyek és csók, csóznak a holdfényen, fülemilék a ligetben, lovagok, akik bátrak mint az oroszán, szelidek mint a bárán, erényesek mint senki, ellenben igen szépen vannak öltözve és úgy hullatják a könnyeiket, mintha korszóból öntenék.

Emma, tizenöt éves korában, vagy egy félesztendeig piszkolgatta a kezét ennek az ócska kölcsönkönyvtári limlomnak a porával. Később, megismerkedvén Walter Scott munkáival, a történelem regényes eseményei ragadták meg érdeklődését, s várormokról, lovagtermekről s hegedősökről álmodozott. Szeretett volna valamely régi várkastélyban élni, mint azok a hosszú ruhaderekat viselő, sápadt várkisasszonyok, akik lóherealaku kereszttel díszített, csúcsíves ablakok alatt a kőpárkányra könyökölve, s állukat a jobbkezükre támasztva töltötték napjaikat, egy életen át lesvén, hogy mikor kerül elő a messzeségből az a fehér tollu lovag, aki fekete lovon vágat feljök. Ebben az időben Stuart Mária volt az eszményképe, de épp oly rajongó tisztelettel gondolt a többi híres és szerencsétlen asszonyra is: az orléansi szüzre, Héloïse-ra, Sorel Ágnesre, a szép kovácsnéra és Clémence Isaure-ra. Ezek úgy tűntek fel előtte, mint megannyi üstökös a történelem sötét végtelenségében, amelyből, rajtok kívül és semmi összefüggésben velök, még csak néhány alak és néhány jelenet domborodott ki lelki szeme előtt: Szent Lajos a tölgyfájával, a haldokló Bayard, XI. Lajos egyes kegyetlenkedései, valami kevés a Szent Bertalan-éjből, a béarni tollforgója, de legkivált azok a jelenetek, amelyek a festett tányérokon XIV. Lajost magasztalták.

Azokban a románcokban, amelyeket a zeneleczkéin énekelt, nem volt egyébről szó, csak aranyos szárnyu kis angyalokról, madonnákról, lagunákról és gondolásokról. Ezek az ártatlan szerzemények a szöveg együgyűsége és a dallam szegényessége ellenére is varázslatosnak tündették fel előtte a szerelmi érzélgés világát. Társai közül többen magukkal hozták a zárdába azokat a *keepsake*-eket, képes emlékkönyveket, amelyeket ujévi ajándéku kaptak. Ezeket a könyveket el kellett rejteni, ami nem volt könnyű dolog; csak titokban olvashatták, éjjel, a hálóteremben. Emma alig mert hozzányulni szép, selyem kötésükhöz, s káprázó szemmel nézte az emléksorok íróinak nevét; többnyire grófok és vicomte-ok voltak.

Szinte remegett, mialatt tova fujta a metszetekről a selyempapírt, mely egy kissé meghajolva lágyan omlott a könyv másik oldalára. Az egyik metszet kurta köpenyű fiatal embert ábrázolt, amint egy erkély oszlopos korlátjához támaszkodva gyöngéden ölel egy fehér ruhás leányt, akinek övezsinórján picziny, alamizsnás táska csüng; majd szöke fürtű, ismeretlen angol ladyk következtek, akik kerek szalmakalapjuk alól derűs, nyílt tekintet vetnek rád nagy, világos szemökkel. Egy más kép kocsin mutatta a ladyket, amint hanyagul hátra dölve fogatukban, egy park közepén hajtának tova, remek lovakkal, amelyek előtt egy ágár ugrándozik, s amelyeket két, térdigérő fehér nadrágba öltöztetett kis postakocsis kormányoz. A következő lady a szofáján ábrándozott; felbontott levél hevert előtte, s a holdat nézte, a nyitott ablakon át, melyet egy fekete függöny csak félig takart el. Egy más, könnyes szemű hölgy, gotikus alaku kalitka előtt állva, a gerliczjét etette, s a szájából csókoltá át a táplálékot a madár csőrébe. Egy harmadik, válla felé fordítva mosolygó arcát, hosszú, vékony, kissé fölfelé görbült ujjával egy százszorszép leveleit tépegette. Természetesen ott voltak a hosszú pipából füstölő szultánok is, akik lugasban heverésznek, bajadérok, gyaurok, török kardok és görög sipkák közepett; és ott voltak mindenekelett azok a sápadt világításu, csodálatosan nagyszerű tájak, amelyeken együtt látni a pálmafát és a fenyőt, jobbra a tigriseket, balra egy oroszánt, távolabb tatár minareteket, az előtérben római romokat és pihenő tevéket, a háttérben egy szépen kipuczoált őserdőt vagy egy nagy függőleges napsugarat, amint ez megtörik a vizen, amelynek aczélszürkességéből mint fehér csomósodások válnak ki itt-ott az ismeretes, szendén uszkáló hattyuk.

Az éjjeli lámpa éppen ott függött Emmának a feje fölött. Halovány világánál sorra elvonultak előtte a nagyvilág képei. A hálóteremben mély csend volt; csak néha hallatszott valami távoli dübörgés, amikor egy-egy elkésett bérkocsi végig robogott a nagy köruton.

Mikor az anyja meghalt, rettenetes fájdalom fogta el. Néhány napig keservesen sirt, aztán berámáztatta az elhunyt hajfűrtjeit, s egy levélben, melyet Bertaux-ba irt - a levél tele volt szomorú gondolatokkal az élet hiábavalóságáról - azt a kívánságát fejezte ki, hogy őt is ugyanabba a sirba temessék, amelyikbe az édes anyját. Rouault apó azt hitte, hogy beteg, s meglátogatta. Emma ekkor már nyugodtabb volt. Valami elégtételfélét érzett, hogy a boldogtalanságnak mindjárt, egyszerre, olyan magaslatára emelkedett, a hová a közönséges lelkek soha se juthatnak el, s lamartine-i busongásnak adta át magát. Lélekben a tó felett megrezdülő hárfahangokat, a haldokló hattyuk énekét, a falevelek hullását, az égbe repülő szüzek szárnyainak suhanását, és az Örökkévalónak minden völgyeket átható szavát hallgatta. Aztán, nem akarván megvallani magának, hogy már beleunt ebbe, előbb pusztá megszokásból, majd hiuságból, tovább busongott, s egyszerre azon vette észre magát, hogy teljesen lecsillapodott, s hogy annyi szomorúság sincs a szívében, mint redő a homlokán.

A derék apáczák, akik előbb szentül hitték, hogy hivatást fedeztek fel benne, meglepetéssel látták, hogy Rouault kisasszony sehogy se akar megfelelni a várakozásaiknak. Ugy elhalmozták misével és szent beszédekkel, olyan sűrűn rótták rá a magános áhitatot és a kilencz napos imádkozást, hogy Emma úgy tett, mint az a ló, amelynek nagyon rángatják a gyeplőjét: egyszerre csak megbicsakolta magát s a világért se akart tovább menni. Minden rajongása ellenére meglehetősen anyagiás gondolkodású volt; a templomban csak a sok disztimény, czifraság és virág, a zenedarabokban csak az édeskés szöveg, a könyvekben pedig csak az ragadta meg a lelkét, ami izgatta, lázba ejtette. A vallás rejtelveivel nem igen tudott megbarátkozni; másrészt a kolostorban uralkodó fegyelem, mely különben soha se volt kedvére, egyre jobban terhére kezdett lenni. Mikor apja kivette a zárdából, senki se sajnálta, hogy elmegy. A fejedelemasszony pláne úgy találta, hogy az utóbbi időkben igen tisztelenül viselkedett.

Otthon eleinte öröme telt benne, hogy kedvére parancsolgathatott a cselédeknek, de aztán megutálta a falusi életet és sajnálni kezdte, hogy ott hagyta a zárdát. Mikor Károly először jelent meg Bertaux-ban, Emma igen kiábrándult teremtésnek tartotta magát, aki már nem érez semmit, s akire már nem várhat semmiféle csalódás.

De az új állapottal járó természetes nyugtalanság, és talán az az izgatottság, melybe ennek az embernek a jelenléte ejtette, lassankint elhitették vele, hogy végre csakugyan megszállotta az a nagy, csodás szenvedély, mely - mint egy rózsaszín tollu, óriási hattyu, mely a költészet egének távoli kékjében uszkál - eddig csak a messzeségben jelent meg előtte. És most, amint egyik nap a másik után mult esküvője után, nem tudta elképzelni, hogy az a nyugalom, amelyben él - ez volna az a boldogság, amelyről álmodott?

VII.

Néha arra gondolt, hogy: pedig hát mégis csak ezek életének a legszebb napjai, hisz ezek a mézes hetei, amint mondani szokták. Persze ahhoz, hogy a mézes hetek édességét érezze, el kellett volna utazniok valahova dél felé, azokra a hangzatos nevű helyekre, a hol a nász után való napok édes semmittevését úgy tudja élvezni az ember! Postakocsin, leeresztett kék selyem függönyök mögött üldögélve, lépésben haladtak volna tova a lejtős uton, hallgatva a postakocsinak a messzeségben visszhangzó dalát, melyre a hegyek közt a kecskék csöngettyűje és a vizesés tompa moraja felel. Napnyugtakor, tengeröböl partján járkálva, teli tüdő-

vel szívták volna a citromfák illatát; majd, este, egy villának a teraszán, a magánosságban oda engedvén férjének a kezét, a csillagokat nézték volna, terveket szőve. Ugy tetszett neki, hogy a boldogság a földnek csak bizonyos helyein terem, hasonlóan egy délszaki növényhez, amelynek forró-égövi talaj kell, s amely másutt mindenütt elsenyved. Mért, hogy nem lehet kikönyökölnie egy svájci házikó erkélyére, vagy mért nem zárkozhatott el szomorúságával egy skót cottage-be, oldalán egy fekete bársonyruhács férjjel, aki átalvetőt, vadászcizmát, hegyes kalapot és lovaglós keztyűt hord?!

Talán jól esett volna neki, ha mindezt elmondhatja valakinek. De hogyan fejezze ki ezt a megfoghatatlan rossz érzést, mely úgy változtatja alakját, mint a futó felhő, s úgy kavargó, mint a szél? Nem tudta volna elmondani; alkalmat se volt rá, de a bátorsága is hiányzott ehhez.

Pedig, ha Károly akarta volna, ha csak gyanította volna is, ha a tekintete, egyetlen egyszer, elejébe jött volna a gondolatának, a bizalomnak olyan bősége vált volna le hirtelen a szívéből, mint amilyen bőségben hull le a fáról az érett gyümölcs, ha csak megérintik az ágat.

Minél szorosabban fűzte őket egymáshoz a házasság folytonossága, Emma annál mélyebben látta az örvényt, mely őt férjétől elválasztja.

Károlynak a társalgása lapos volt, mint egy utcái gyalogjáró. Soha se hallott tőle egy eredeti ötletet, s a legközönségesebb dolgokat is ugyanazokkal a szavakkal mondta, ahogy másoktól hallotta. Amit beszélt, nem ébresztett se gondolatot, se érzést, még csak egy mosolyt se tudott kelteni. Elbeszélte, hogy míg Rouenban lakott, soha, egyetlen egyszer se jutott eszébe elmenni a színházba s megnézni a párisi színészeket. Nem tudott se uszni, se vívni, se lőni, s mikor Emma - akit egy regény tett erre kíváncsivá - néhány, a lovaglás körébe vágó szak kifejezés értelmét tudakolta tőle, Károly egy kérdésére se tudott felelni.

Emma pedig úgy képzelte, hogy egy férfinak mindenhez kell értenie, foglalkoznia kell sokféleképp, hogy ügyes, kiváló legyen minden téren, s beavathassa feleségét a finomabb élet és a szenvedély összes titkaiba. De ez nem tanította semmire; nem tudott, nem sejtett, még csak nem is kívánt semmit. Azt hitte, hogy a felesége boldog; Emmát meg dühössé tette ez az iszonyú nyugalom, ez a lomha elégedettség, sőt az is, ha szerelmesen közeledett hozzá.

Emma néha rajzolgatott s ez Károlynak mindig nagy multság volt. Ilyenkor ott maradt mellette, s elnézte, amint Emma a rajzpapírra hajolva szorgalmasan dolgozott, majd egy kicsit összehunyorítva a szemét, figyelmesen nézi a munkáját, s kenyérgalacsint gyúr, hogy kijavíthassa a hibákat. Ha zongorázott, minél sebesebben jártak az ujjai, Károly annál inkább álmélkodott. Emma nem kimélte a billentyűket s hatalmas futamokat kalapált ki a zongorán. A rozoga vén szerszám, melynek minden húrja reszketett, úgy zengett, hogy, ha az ablak véletlenül nyitva volt, hallani lehetett még a falu végén is, s a törvényszéki szolga, aki sapka nélkül és papucsban szokta végig járni a falut, meg-megállott az ablak alatt kezében írással, egy kicsit hallgatózni.

Másrészt Emma a háztartáshoz is értett, sőt egyebekben is segítségére volt a férjének. Az orvosi látogatásokról számlákat küldözgetett szét a betegeknek, s a számlákhoz ügyes, udvarias leveleket írt, amelyekben nyoma se volt az üzletszerűségnek. Ha vasárnaponként vendégük volt, mindig talált ki valami új tálalási módot; a ringlót szőlőleveleken, gúlaalakba rakva adta az asztalra, a befőttet párisi üvegtálban szolgáltatva fel, sőt arra is kiterjedt a figyelme, hogy szájmósókat kellene vásárolni ebédutánra. Mindez nagyban emelte a faluban Bovarynak a tekintélyét.

Károly ugyancsak büszke volt rá, hogy ilyen felesége van. Ha látogatója jött, a világért se mulasztotta volna el megmutatni neki Emmának a krétarajzait, amelyeket berámáztatott, s amelyek hosszú, zöld zsinóron csüngöttek a nagy terem falán. Mire után kiállt az utcaajtóba, hogy mindenki lássa szép, himzett papucsait.

A legtöbbször későn érkezett haza, tíz óra tájban, néha éjfélkor. Kérte az ebédjét, s levetette a kabátját, hogy kényelmesebben egyék. Minthogy a cseléd ilyenkor már lefeküdt, Emma szolgálta ki. Károly ezalatt beszámolt vele, hogy hol járt, kikkel találkozott, milyen recepteket irt, s elégedetten majszolta a maradék borjutokányt. Aztán megtisztogatott egy pár falat sajtot, megrágott egy almát, kiürítette a poharát, levetkőzött, hanyatt feküdt az ágyban s hortyogni kezdett.

Minthogy hozzászokott a gyapot-hálósipkához - azelőtt sohase viselt másfélét - az új selyem-hálósipka, melyet második házassága óta használt, mindig lecsúszott a füléről. Reggelre kelve, a haja össze-vissza volt borzolva s szinte fehér lett a sok pihétől, mert rendszeren párnájának a szalagja is kioldozódott. Nagy, durva csizmában járt, melynek az alján, a lábfej fölött és a boka körül, két vastag ráncz görbült, s melynek a szára úgy feszült, mint a falábat fedő bőr. Azt mondta, hogy *falun ez is jó*.

Anyja nagyon helyeselte ezt a takarékoságot, mert az idősebb Bovaryné most is ellátogatott hozzá néha-néha, olyankor, amikor otthon egy kicsit hevesebb jelenete volt az urával. Egyébként azonban az öreg asszony egy cseppet se volt megelégedve fia háztartásával, s mintha nem igen szívelte volna a menyét. Ugy találta, hogy *vagyoni viszonyaikhoz képest nagyon is előkelő*; a fa, a cukor és a gyertya *úgy fogvott náluk, mint egy grófi házban*, s a konyhában annyi szemet pazaroltak el, hogy huszonöt tál ételre is sok lett volna! Rendet csinált menyének a fehérneműs szekrényében s kioktatta Emmát, hogyan kell vigyázni a mészároslegényre, aki a húst hozza. Az idősebb Bovaryné csak úgy ontotta, s Emma köszönettel fogadta a leczkét; egész nap hangzott felváltva a sok *leányom* és *anyám*, de ezeket a megszólításokat az ajkak rángása kísérte, s a nyájas szavakat haragtól remegő hangok mondták.

A boldogult Dubucné idejében az öreg asszony tisztában volt vele, hogy kettejük közül Károly őt szereti jobban; de most, látván fiának Emma iránt való szerelmét, úgy rémlett neki, hogy elhagyták, hogy szeretetét kijátszották, s hogy meghódítottak valamit, ami az övé volt. Szomoruan nézte fiának a boldogságát, mint ahogy a tönkrejutott ember nézi az ablakon át azokat, akik terített asztalnál ülnek az ő hajdani kastélyában. Emlékezők címén eszébe juttatta fiának, mennyit szenvedett, mennyit áldozott érte, s összevetve mindezt Emmának a hanyagságaival, arra az eredményre jutott, hogy fia nem cselekszik okosan, amikor ennyire bálványozza s ennyire elkényezteti a feleségét.

Károly nem tudott mit felelni; tisztelte az anyját s végtelenül szerette a feleségét; csalahatatlannak tartotta az előbbinek a véleményét, de a másíknak a viselkedését viszont kifogásatlannak találta. Mikor az idősebb Bovaryné elutazott, megpróbálta, hogy majd eszébe juttatja Emmának egyikét-másíkat azoknak az ízetlen megjegyzéseknek, amelyeket a mamájától hallott; megkoczkáztatott, félénken, egy pár szót - ugyanazon kifejezéseket használva, amelyeket az anyja - de Emma egy pár rövid szóval menten letorkolta, s azt mondta neki, hogy törődjék a betegeível.

Emma egyébként, olyan elméleteknek hódolva, amelyek helyességében nem kételkedett, rajta volt, hogy beleszeressen a férjébe. Ha holdvilág sütött s a kertjökben járkáltak, elszavalta előtte mindazokat a szerelmes verseket, amelyeket könyv nélkül tudott, s méla, szomorú dalokat énekelgetett neki, közben egyet-egyet sóhajtvá; de ez után épp oly nyugodt maradt, mint amilyen annakelőtte volt, s úgy látszott, Károlyt se igen hatja meg a dolog.

Akárhogy ütögette az aczélt a kovához, erőködése hasztalan maradt: a szíve csak nem akart tüzet fogni. S mivel képtelen volt megérteni azt, amit maga nem érzett, és képtelen volt hinni abban, ami nem a szokott formák között nyilvánult: végre is elhitette magával, hogy Károlynak a szerelme éppen nem tulságos. A gyöngédség, melyet férje vele szemben tanusított, szinte szabályossá vált; mindig ugyanabban az órában jött a csókjaíval. Emma úgy gondolta, hogy ez is csak szokás, mint a többi; az ísmeret csemege a mindig egyforma ebéd után.

Egy erdő-őr, akit Károly szerencsésen kigyógyított a tüdőgyuladásból, egy kis olaszországi agarat hozott ajándékba ő nagyságának; Emma, ha sétálni ment, mindig magával vitte ezt a kis állatot. És gyakran ment sétálni, hogy egy pár pillanatig egyedül legyen s ne lássa mindig azt az unalmas kertet meg a poros utat.

Rendesen elment a banneville-i bükkfa-ligetig, s annál az elhagyott pavillonnál állapodott meg, mely ezt a ligetet a mezőtől elválasztja. Közel ide, mély árok húzódik tova; az árokban, fű és gaz középett, éles levelű, hosszú sás terem.

Legelőször mindig körülnézett, hogy lássa: nem változott-e meg valami a közelben azóta, hogy utóljára volt itt. A helyén talált mindent: a sok gyüszüvirágot és sárga ibolyát, a csalánt és a köveket a pavillon körül. A három ablak alatt, melyeknek örökkön zárt zsaluit por és szű ette, talán még több volt a moha; a zsaluk vaspántja még rozsdásabbnak látszott. És Emmának a gondolata elkalandozott, mint a körülötte ugránczó fiatal agár, mely hol a cziczkányokat vette üzőbe, hol csaholva keringelt egy-egy sárga pillangó körül, majd elszaladt a gabona-tábláig, a hol a pipacsot rágsálta. Azután gondolata mind sűrűbben tért vissza ugyanarra a pontra, s amint a fűben ülve napernyője hegyével a földet piszkálta, Emma azt kérdezgette magától:

- Istenem, miért is mentem férjhez?!

Eltűnődött rajta, mi lett volna, ha a véletlenek lánczolata úgy hozza magával, hogy nem ezzel, hanem egy más emberrel akad össze; találgatta, mik lehettek volna ezek a körülmények, amelyek soha el nem következtek, minő lett volna akkor az élete, s milyen az a férj, akit nem lehetett megismernie. Végre is, vannak férfiak, akik nem olyanok, mint ez. Lehetett volna a férje szép, elmés, kiváló és vonzó ember is; azok, akikhez kolostorbéli társnői mentek feleségül, kétségen kívül ilyenek. Vajjon mit is csinálnak ezek a régi barátnők? Városban élnek; zajos utczákon járnak, amelyeknek a képe folyton változó: tarka-barka néppel teli színházakban és ragyogó báltermekben szórakoznak; olyan életmódot folytatnak, amelytől a szív kitágul s az érzékek élednek. Az ő élete ellenben olyan fagyos, mint egy padlás, melynek az ablaka északra nyílik, s az unalom, e csöndes pók, ott szövi hálóját szívének minden zugában. Eszébe jutottak azok a napok, amikor a kolostorban a jutalmakat osztották ki, s amikor ő is felment az emelvényre a maga kis jutalmáért. Nagy czopfjaival, fehér ruhácskájában, kivágott czipőjében, ennivalóan kedves volt, s az urak, mikor visszatért a helyére, oda hajoltak hozzá, hogy bókákat mondjanak neki; a zárda udvara tele volt hintóval, a kocsiajtókból *Isten hozzád*-ot integettek, a zenemester, hóna alá szorítva hegedű-tokját, szintén elment s mély tisztelettel üdvözölte. Milyen messze volt mindez! Milyen messze!

Oda hívta Dzsalit, a térdei közé vette, megsimogatta hosszú, finom fejét, és így szólt:

- Dzsali, csókold meg szegény urnódet, neked nincs bánatod.

Dzsali hosszan ásított, s Emma elnézve a karcsu állat vékony, bús ábrázatát, elérzékenyedett.

- Szegény Dzsali, te is sajnálatraméltó vagy! - s hangosan beszélt hozzá, mintha vigasztalni akarta volna.

Időnkint, amint a tenger felől jövő szél végig járta az egész caux-i sikságot, hűs szellő csapott a mezőre. A nád zizegni kezdett, s a bükkfák levelei, melyeket minduntalan remegés fogott el, összesugtak, míg fenn, a magasban egyre tartott csöndesen hajlongó ormaiknak örökös zúgása. Emma összefogta magán a sált és fölkel.

Az erdei uton zöldes fény világította meg az avar, mely puhán ropogott a lába alatt. A nap már lenyugvóban volt, s a faágak közül az alkonyi ég vörösen tűnt elő. A sok fatörzs arany alapozásból kiváló barna oszlopsorként meredezett előtte; félelem szállotta meg, hívta Dzsalit

és sebesen tért vissza Tostes-ba a legrövidebb uton. Otthon fáradtan dőlt egy karosszékbe és egész este nem szólt egy szót se.

De szeptember vége felé, egy rendkívüli esemény szakította meg életének egyhanguságát: meghívták Vaubyessard-ba, d'Andervilliers márkihoz.

A márkí, aki a restauráció alatt miniszter volt, visszavágyódott a politikai életbe, s már jó előre útját egyengette annak, hogy a következő alkalommal megválasszák képviselőnek. Az elmúlt télen igen sok rőzsét osztott ki, s a megyegyűlésen nagy hévvel követelt kerülete számára új utakat.

A nagy melegek idején valami daganat támadt a szájában, s ettől Károly szabadította meg, egyetlen egy metszéssel, ami illő feltűnést keltett. Az ispán, akit a márkí Tostes-ba küldött, hogy az operációért járó díjat kifizesse, haza érve, elbeszélte, hogy az orvos kertjében gyönyörű cseresznyét látott. Vaubyessard-ban a cseresznyefákon soha sem termett semmi, a márkí ur néhány oltóágot kért Bovarytól, illendőnek tartotta személyesen köszönni meg ezt a szíveséget, észrevette Emmát, úgy találta, hogy csinos alakja van s hogy nem úgy köszön, mint egy cseléd; szóval a kastélyban elvégezték, hogy nem lesz tulságos leereszkedés, s másrészt, ügyetlenséget se követnek el vele, ha a fiatal házaspárt meghívják.

Egy szerdán, délután három órakor, Bovary ur és neje befogattak s elhajtattak Vaubyessard-ba. Nagy bőrládát vittek magukkal, amelyet a kocsi hátuljára kötöztek, meg egy kalap-skatulyát, melyet elül helyeztek el. Azonkívül Károly is szorongatott egy skatulyát a két térde közt.

Este érkeztek meg, épp akkor, mikor a parkban gyujtogatni kezdték a lámpákat, hogy a kívülről jövő kocsik könnyebben megtalálják az utat.

VIII.

Az olasz mintára épített, új divatu kastély, melynek úgy középső részébe, mint két, valamivel előbbre eső oldalszárnyába szabad lépcsőzet vezetett, egy jókora rétnek a szomszédságában állott, ahol nem éppen sűrűn ültetett, nagy fák között néhány tehén legelt. A kastély felé kanyarodó, homokos utat két oldalt cserjék, rododendronok, jázmin- és bangita-bokrok szegélyezték. Egy hid alatt vékony ér folydogált; a kéklő messzeségből, itt-ott szalmafedelű házacskák kukkantak elő. A rétet két, lassu emelkedésű, erdős domb határolta; a kastély mögött, már a sűrűség felé, páros vonalban kocsiszínek és istállók állottak, a régi várkastély maradványai.

Károlynak a kocsija a középső lépcsőzet előtt állapotodott meg; szolgák siettek elő; a márkí is megjelent és karját nyujtva az orvos feleségének, bevezette őket a kastélyba.

A fölötté magas előcsarnok márványkölapokkal volt kirakva; a lépések kopogása és a szó úgy visszhangzott benne, mint valami templomban. Szemben a bejárással egyenes, széles lépcső vezetett a felső helyiségekbe; balra, egy hosszú, fedett folyosón, mely távolabb a kertre nyílt, a biliárd-terem ajtajához jutottak. Még a küszöbön se voltak, s már hallani lehetett az elefántcsont golyók koppanását.

Végig haladva a biliárd-termen, mely a szalonba nyílt, Emma a játékasztalok körül komoly képű, rendjeles urakat pillantott meg, akik állig erő, magas gallért viseltek, s akik csöndesen mosolyogtak, ha dákójuk szerencsésen lökte meg a golyót. A falak sötét fakárpitozása fölött aranyozott keretű arcképek függöttek, amelyek alján fekete betűkkel irt sorok voltak láthatók. Emma elolvashatta: „Andervilliers d'Yverbonville János Antal, Vaubyessard grófja és Fresnaye bárója, elesett a coutrasi ütközetben, 1587 október 20-án.” Egy másikon: „Ander-

villiers de la Vaubyessard János Antal Henrik Vitus, Franciaország admirálisa és a Szent Mihály-rend lovagja, megsebesült a la hougue-saint-vaasti ütközetben, 1692 május 29-ikén, meghalt Vaubyessardban, 1693 január 23-ikán.” A többiek nem igen lehetett látni, mert a lámpafény, mely a biliárd zöld posztójára volt irányozva, a terem nagyobb részét árnyékban hagyta. Csak itt-ott, ahol a képeken a festék vagy a máz egy kissé megtöredezett, akadt meg egy-egy vékonyka fénysugár, s az aranyrámába foglalt, nagy, sötét vásznakról csupán helylyel-közzel csillantak elő a festmény egyes, jobban világított részei: egy sápadt homlok, két szem, mely rátekintett a nézőre, a vörösruhás és hajporos vállakra leomló parókák, vagy egy harisnyakötőnek a csattja, mely egyik-másik hatalmas lábikra fölött csillogott.

A márki kinyitotta a szalon ajtaját; a hölgyek egyike fölkelt - maga a márkiné volt - elébe jött Emmának, leültette maga mellé egy két személynek való kis pamlagra, s beszélgetni kezdett vele, olyan barátságosan, mintha már nagyon régen ismerte volna. A márkiné mintegy negyven esztendősen lehetett; szép vállu és hajlott orru asszony volt, aki egy kissé vontatottan beszélt. Gesztenyeszínű haját ez este egyszerű csipkekendő borította. Mellette, magastámlájú karos-széken, egy szép, szőke leány ült szótalanul; a kandalló körül hölgyek és urak beszélgettek. Az utóbbiak mindmegannyian egy-egy kis virágot hordtak a frakkjuk gomblyukában.

Hét órakor feltálták az ebédet. A férfiak, akik sokkal többen voltak, mint a hölgyek, a nagy asztalnál ebédeltek, az előcsarnokban; a hölgyek, a márkival és a márkinéval, az ebédlőben foglaltak helyet.

Emmát, mikor belépett az ebédlőbe, valami meleg áramlat csapta meg: a virágok és a parfönös fehérnemű illatának, a párolgó húsétel könnyű gőzének meg a szarvasgomba aromájának sajátos keveréke. A kandeláberek gyertyáinak a fénye ott tükrözött az ezüst ételvédőkön, majd távolabb sápadt sugarakban tört meg a finoman párák kristályüvegeken; minden teríték mellett, karcsu vázában, bokréta állott, a bő szélű tányérok pedig püspök-süveg formára összehajtogatott asztalkendő, amelynek két hajlásában egy-egy hosszukás, kis zsemle rejtőzött. A tengeri rákok veres ollói lelógtak az asztalkendővel párnázott tálakról; a gyékényfonatu kis kosarakban felhalmozott gyümölcsöt széles, zöld levelek burkolták körül; az étvágygerjesztően párolgó fűrtet egészben szolgálták fel, s az udvarmester, aki selyemharisnyába és térdigérő nadrágba öltözve, fodros ingmellben, fehér nyakkendősen hordozta körül az ezüst serpenyőt, komolyan, mint egy bíró - a vendégek háta mögött állva, némán szeletelte fel a pecsenyét, majd kanálához nyulva, mesteri mozdulattal tette tányérra a kívánt darabot. A rézpántokkal szegett nagy porcellánkályhán egy nyakig felöltöztetett női szobor mozdulatlanul nézte az ebédlőben összegyűlt sok embert.

Bovaryné észrevette, hogy többen a hölgyek közül nem vetették le a keztyűjüket s nem tették bele az e célra készített üvegtartóba.

Ekközben, az asztal felső végén, egyesegyedül a sok asszony között, egy nagyon öreg ember, az ételek fölé görnyedve szorgalmasan majszolta a sok ennivalót, amivel a tányérját tele-rakták. A ruháját védő asztalkendő össze volt kötve a hátán, mint a hogy gyerekekkel szokták tenni. Mialatt evett, a mártáscseppek folyton potyogtak a szájából. A szemhéja teljesen meg volt merevedve, s fekete pántlikával megkötött kis czopfot viselt.

Ez az öreg ember a márki apósa volt: Laverdière herczeg, valaha igen kedves embere Artois grófnak, abban az időben, mikor ez Vaudreuilbe járt vadászni, Conflans márkihoz. Ugy beszéltek, hogy Laverdière herczeg szeretője volt Mária-Antoinette királynénak, Coigny után és Lauzun előtt. Fiatalkorában, s későbbi éveiben is, nagyon kicsapongó életmódot folytatott; élete folyása csupa párbajból, szoktetésből és vakmerő fogadásból állott, elverte az egész vagyonát s valóságos réme volt egész családjának.

Egy szolga mindig ott állt a háta mögött és hangosan kiáltotta a fülébe, hogy mi az az étel, amelyre reszkető ujjaival rámutatott, érthetetlen szótagokat dadogva. Emma alig tudta levenni róla a szemét. Ugy nézett erre a tátott száju, lefityegő ajku öreg emberre, mint valami rendkívüli és magasztos jelenségre. Ez az ember az Udvarnál élt és királynék ágyában aludt!

Pezsgőt töltögettek a poharakba. Emmán, a hogy szája a jeges itallal érintkezett, végig futott a libabőr. Még soha se látott gránátalmát, és soha se evett ananászt. Úgy tetszett neki, hogy a porczukor is fehérebb és finomabb itt, mint másutt.

A hölgyek, azután, fölmentek a szobáikba, öltözködni a bálra.

Emma olyan aggodalommal látott hozzá a toalettesináláshoz és olyan gondot fordított minden kicsiségre, mint egy színésznő, a ki első fellépésére készül. Úgy fésültette a haját, a hogy a fodrász tanácsolta; még egyszer szemügyre vette az ágyán kiterített bares ruhát, majd felöltözött.

Károlynak a hasát egy kicsit szorította az új pantalló.

- Csak ilyen talp alá való leffentyűje ne volna ennek a nadrágnak - szólt. - Attól tartok, hogy e miatt majd nem tudok táncolni.

- Táncolni akarsz? - kérdezte Emma.

- Hát persze!

- Elment az eszed?! Csak nem fogod magad kinevettetni! Maradj veszteg, egy doktornak ugyse illik táncolni.

Károly elhallgatott. S míg Emma öltözködött, fel s alá sétált a szobában.

Emma a tükör előtt ült, két gyertyatartó között; Károly, mögötte, a tükörben nézte, hogy felesége hogyan csinosítja magát. Fekete szeme mintha még feketébb lett volna, mint rendesen. Fejdíszét kék szalag tartotta össze, mely két oldalt, a fül táján, bodros volt; hajába hosszú száru, csinált rózsát tűzött, melynek levelein mintha vízcseppek csillogtak volna. Halvány-sárga ruhája vérpiros rózsákból és világoszöld levelekből kötött három kis bokrétával volt megtűzve.

Károly hirtelen egyet gondolt, s megcsókolta feleségének a vállát.

- Ugyan hagyj békét! - mérgelődött Emma. - Tönkre teszed a toalettemet!

Alulról kürtszó hallatszott, s aztán a hegedűk rázendítettek egy négyes bevezetésére. Lementek a lépcsőn; Emma alig tudta megállani, hogy ne szaladjon.

Mire leértek, a négyest már megkezdték. Minden oldalról vendégek sereglettek elő s egy kis tolongás támadt. Emma, közel a bejáráthoz, leült egy divánra.

A négyes figurái, s az ezeket befejező *country dance*, véget értek; a táncoló párok szétoszlottak, s a terem közepén nem maradt más, csak beszélgető férfiak, a kik apró csoportokba verődtek, meg néhány egyenruhás inas, a kik frissítőket hordtak körül. A hölgyek széksorának egyenes vonalában hol erre, hol amarra mozogtak a festett legyezők, a bokréták csak félig-meddig takarták el a mosolygó arcokat, az arany dugóju illatszeres üvegcsék egyik helyről a másikra vándoroltak, s a szűk, fehér keztyük, a melyek világosan mutatták a köröm helyét s fentebb, a csuklónál, összeszorították a puha bőrt - kézről-kézre jártak. A ruhaderekak csipkedíszai meg-megremegtek s ide-oda lengtek, a keblek tájékán tündöklő gyémánt-melltűk szerteszét szórták tűzsugaraikat, a meztelen karokon hivalgó s apró medaillonokkal díszített karpereczek csillogtak-villogtak. A homlokra fésült s hátul fonatokba oszló hajfürtökben virágszálak, apró koszorúk, vagy piczi gallyak pompáztak: nefelejts, jázmin, gránátvirág, sőt

kalász és búzavirág is. A mamák és más idősebb hölgyek türelmesen, bár savanyú arcot vágva, ültek helyeiken; többnyire turbánszerű, vörös fejdíszet viseltek.

Emmának dobogott egy kicsit a szíve, mikor a gavallérja érte jött, s megfogván ujjainak a hegyét, oda vezette a tánczolók sorába.

De ez csak addig tartott, míg a zene megszólalt. Ebben a pillanatban megindulása eltűnt; önkéntelenül, s meglehet öntudatlanul, engedett a parancsoló ritmusnak, s egy kevéssé - alig észrevehetően - előre nyújtva a nyakát, tova lebbent tánczosának a karján. Koronkint, mikor a többi hangszer elhallgatott, s csak a hegedü szólt, egy-egy mosoly jelent meg ajakán; ilyenkor a szomszéd szobából behallatszott a tánczterembe a zöld posztóra dobált aranypénzek pengése. De aztán a trombita újra megszólalt, a többi hangszer is rákezdte, a tánczosnak, ki előbb andalogva lépett, ismét perdült a sarka, a szoknya lebbent, suhogott, a kéz a másik kezét hol kereste, hol elhagyta, s az előbb lesütött szem most tüzesen tapadt rá.

A tömegben elszórtan, részint a tánczolók között, részint a beszélgetők sokaságában, volt egynéhány gavallér (vagy tizenöten lehettek), a kik nem voltak éppen egyforma korúak - az egyik huszonöt éves lehetett, a másik talán negyven - a kiken azonban, bár se arcra, se öltözkékre nem hasonlítottak egymáshoz, csak abban az egyben, hogy nagyon különböztek a tömegtől, volt valami közös, családi vonás.

A ruhájuk jobb szabásu volt, mint a többieké, s mintha finomabb posztóból lett volna. Hajuk, mely csiga alakban borult halántékukra, finomabb pomádéval lehetett megkenve. Nemesebb formájú fejükön a gazdagság arczszíne volt látható, az a fehér arczszín, a melyhez csakis a porcellán halványsága, a selyemnek a fénye, s a szép bútoroknak a lakkja az illő környezet, egyszóval az az arczszín, melyet csupán a kitűnő táplálékkal való rendszeres és mértékletes életmód tarthat meg a maga tökéletességében.

Nyakuk könnyedén mozgott vállukon, s fejhordozásukon meglátszott, hogy se az ing, se az ehhez gyöngéden símuló, habkönnyűségű nyakkendő nem feszélyezi őket. Oldalszakálluk puha, lehajló gallérhoz ereszkedett le; ajkukat hímzett névbetűs, batiszt zsebkendővel törölték meg, mely kellemes, finom illatot árasztott.

Az idősebbeknek az arcza meglepően fiatal maradt; viszont az ifjak vonásai valami különös érettséget és öntudatot tükröztek. Közömbös tekintetükből az a nyugalom sugárzott, mely a szenvedélyek mindennapos kielégítésének egyik kétségtelen jele; és kedves modoruk (e megnyerő külső szín) ellenére is kiértett belőlük az a sajátos brutalitás, mely rendesen a testi erő és a hiuság könnyű diadalainak a következt, világosabban szólva: azoknak az embereknek a brutalitása, a kik uralkodói és parancsolói a lovaknak és a könnyűvérű nőknek.

Emmától három lépésnyire egy kék frakkos gavallér Olaszországról beszélt egy sápadt fiatal asszonynyal, a ki gyöngyökkel díszített fejéket viselt. Magasztalták Szent Péter templomának hatalmas oszlopait, Tivolit, a Vezuvot, Castellamaret, a Cascinet, Genova rózsáit, s azt az egyetlen látványt, melyet a Kolosszeum nyújt holdvilág idején. De Emma, a balfülvével, egy másik társalgásra is figyelt, noha ebből igen sok szót nem értett. Emitt egy igen fiatal embert fogtak körül, a ki, előttevaló héten, megverte *Miss Arabelle*-t és *Romulus*-t, és kétezer aranyat nyert azzal, hogy valahol Angliában egy árkot átugratott. Az egyik beszélő panaszkodott, hogy az ő lovain nagyon sok a felesleges hús; a másikat meg az boszantotta, hogy egy pár nyomdahiba egészen elferdítette versenylovának a nevét.

A bálteremben igen fülledtté lett a levegő; a gyertyalángok elhalványodtak. Sokan visszavonultak a biliárd-terembe. Egy szolga, a ki székre állott, hogy kinyisson egy felső ablakot, betört két ablaküveget. Az üvegcserepek csörömpölésére Bovaryné megfordult, s észrevette, hogy a kertre néző ablakon át parasztarcok bámulnak be a terembe. Ezekről az arcokról Bertaux jutott eszébe. Mintha csak látta volna a tanyát, az iszapos pocsolját, apját blúzban az

almafák alatt. És szinte látta maga-magát is, a mint, már nagyobbacska leány korában, a majorban lábatlankodott és ujjával fölözte le a tejfelt a tejes köcsögökről.

De a jelen óra káprázatai közepett elmúlt élete, mely eddigelé oly világosan élt tudatában, messzinek, nagyon messzinek tűnt fel előtte; mintha nem is élte volna át igazán mindezt. Itt van, itt, ebben a teremben; de mintha eddig semmi se történt volna vele: ez a bál árnyékba borított minden egyebet. Éppen egy szelet maraszkin fagyaltot szopogatott. Balkezébe fogva a frissitőt tartó vörös kagylóhéjat, jobbával ajkához emelte a kanalat, s félig lehunyta a szemét.

Egy hölgy, mellette, leejtette a legyezőjét. Ugyanekkor egy tánczos ment el arra.

- Kérem, uram - szólt a hölgy - legyen olyan jó, vegye fel a legyezőmet; ide esett, e mögé a kanapé mögé.

A fiatal ember lehajolt, s mialatt kinyújtotta a karját, Emma észrevette, hogy a hölgy valami fehérret dob a tánczos kalapjába; ez a fehér valami összehajlított papirdarabnak látszott.

A fiatal ember fölvette a legyezőt s mély tisztelettel nyújtotta át a hölgynek; a hölgy egy fejbőlintással megköszönte, s aztán bokrétája mögé rejtette orrocskáját.

Vacsora után - mikor is igen sok spanyol és rajnai bor, rákleves és mandulatej, Trafalgar módra készült pudding, s nagy mennyiségű, aszpikkal körített, mindenféle fajta hideg hús fogyott el - a kocsik kezdtek a kastélyból elszállingózni, egyik a másik után. Ha az ember egy kicsit félrevonta a csalánszövet-függönyt, látni lehetett, hogy minduntalan egy-egy fényesség suhan el az ablak előtt: a sorra elrobogó kocsik lámpái.

A bálterem egyre üresebb lett, s még a játékosok közül is sokan elpályáztak. A zenészek a nyelvökkel nedvesítették ujjaik hegyét; Károly, hátával egy ajtónak támaszkodva félig aludt.

Reggeli három órakor megkezdődött a fűzértáncz. Emma nem tudott keringőzni. Pedig mindenki keringőzött, Andervilliers kisasszony s maga a márkiné is. Már csak azok voltak a tánczteremben, a kik továbbra is a kastély vendégei maradtak; mintegy tizenketten, a családtagokon kívül.

Már vagy öt percz óta tartott a keringő, mikor a tánczosok egyike, a kit röviden és bizalmasan csak a *vicomte*-nak neveztek - s a kin úgy állott a mélyen kivágott mellény, mintha ráöntötték volna a testére - másodszor is megjelent, tánczra kérni Bovaryné asszonyt. Biztosította, hogy nagyszerűen fog sikerülni a dolog; ő majd vezetni fogja. Emma engedett.

Lassan kezdték, de egyre sebesebben folytatták. Keringtek s minden keringett körülöttük, a csillárok, a bútorok, a falak, a padló, mint a hogy egy korong kering, forog a csapja körül. Az ajtó közelében Emma ruhájának a széle beleakadt a pantalló talp-övébe; lábaik összegubanczolódtak; a *vicomte* tánczosnője szemébe tekintett, s Emma önkénytelenül felnézett tánczosára; kábultság fogta el, megállt. Majd újra elindultak, s a *vicomte* most még sebesebben ragadta magával, kitánczoltatta a folyosóra, a hol Emma, lélekzetét veszelve, majdnem elbukott, s egy pillanatra úgy elfulladt, hogy feje lehanyatlott tánczosa mellére. Aztán még folyvást keringve, de már lassabban, visszatánczoltak; Emma kimerülten dőlt székére s eltakarta kezével a szemét, hogy egy kicsit magához térjen.

Mikor felnézett, a terem közepén egy hölgyet pillantott meg, a ki egy puffon ült, s a kit három tánczos is ostromolt, térdén állva. A hölgy a *vicomte*-ot választotta, s a zene újra kezdte.

Mindenki őket nézte. Körültánczolták a termet, egyszer, kétszer, háromszor; a hölgy egy kissé lehajtotta a fejét, a felső teste szinte mozdulatlan maradt.

A *vicomte* testtartása se változott; derekát meggömbítve s karját ívalakba hajlítva tánczolt; a száját előre csucsorította, a nyaka mintha megmerevedett volna.

- Ez az asszony aztán tud keringőzni! - szólt magában Emma.

Sokáig tánczoltak, s mindenki kidőlt mellőlük.

Aztán egy pár perczig még beszélgettek, végre jó éjt, vagy inkább jó reggelt kívántak egymásnak, s a kastély vendégei nyugodni tértek.

Károly halálosan fáradt volt; *alig állott a lábán*, a mint mondotta, s csakhogy éppen fel tudott vánszorogni a lépcsőn. Öt óra hosszat ácsorgott a játékteremben, a whist-partikat nézve, pedig egy cseppet se értett ehhez a játékhoz. Nagy öröme volt tehát, hogy végre levethette a cipőit, s megkönnyebbülten sóhajtott fel, mikor végig dőlhetett az ágyán.

Emma egy sált vett a vállára; felnyitotta az ablakot és kikönyökölt.

Koromfekete éj volt; a fákról, itt-ott, még csepegett az eső. Emma teli tüdővel szivta a nedves levegőt, mely felüdítette szempilláit. A bál zenéje még folyton zsongott a fülében s ébren akart maradni, hogy minél tovább legyen része ebben a fényűző életben, a melyet nemsokára itt kellett hagynia.

Virradni kezdett. Elnézte, hosszan, a kastély ablakait, s találgatta, merre lehetnek a szobái azoknak, a kikkel az imént megismerkedett. Szerette volna ismerni egész életüket, körülményeiket, viszonyaikat; szerette volna megtudni titkaikat s bele vegyülni életök folyásába.

De vaczogni kezdett a hidegtől. Levetközött s bebújt a takarója alá, Károly mellé, a ki mélyen aludt.

A reggelineél is sokan jöttek össze. De alig ettek tiz perczig, és semmiféle likőr nem volt az asztalon, a mi meglepte a doktort. Tiz percz multán Andervilliers kisasszony felkelt, összeszedte a kiflimaradékokat egy gyékénykosárba a kastély tavan uszkáló hatyúknak, s az egész társaság sétálni ment az üvegházba, a hol csodálatos, bolyhos növények formáltak gúlákat függő vázák alatt, a melyek széléről, mint megannyi nagyon is teli kigyófészekből, hosszú zöld fonatok csüngöttek alá. A narancsfasoron át, mely a virágház másik szélénél kezdődött, fedél alatt lehetett eljutni a melléképületekig.

A márki azzal kedveskedett a fiatal doktornénak, hogy megmutatta neki az istállókat is. Valamennyi, kosár-alaku jászol-rács fölött egy-egy porcellán-tábla állott, a melyekről le lehetett olvasni mindegyik lónak a nevét. Mialatt elhaladtak mellettök, s a márki egyiknek-másiknak csettentett a nyelvével, a paripák nyihogtak, ficzánkoltak rekeszeikben. A nyergelő padlója úgy fénylett, mint egy szalon parketje. A kocsiszerszámok, középtű, két forgó oszlopra voltak akasztva; a kantárok, kengyelvasak, ostorok és zablalánczok pedig, szép sorjában, a falra.

Károly ezalatt kiment s előkerített egy szolgát, a kit megkért, hogy fogjanak be a kocsijába. A kocsit elővezették, felrakták rá a podgyászt, s a Bovary-pár, megköszönvén a márkinak és a márkinénak a szives fogadtatást, visszaindult Tostes-ba.

Emma szótlanul nézte a kerekek forgását. Károly, az ülőhely legszélén, karjait szétterpesztve hajtotta a lovacskát, s ez vigan poroszkált a villaalaku kocsirúd két ága között, a hol ugyan-csak bő volt neki a hely. A gyeplő lágyan verdeste az izzadó kis állat tomporát, s a kocsiládához kötözött skatulya, a mint ide-oda ütődött, szabályosan ismétlődő koppanásokat hallatott.

A thibourville-i magaslaton voltak, a mikor egyszerre nevetgélő és szivarozó lovasok vágattak el előttük. Emmának úgy tetszett, mintha a vicomte is köztük volna; arra nézett, de már nem látott egyebet a szemhatáron, csak a vágatás vagy az ügetés szerint más-más ütemben, hol le, hol pedig felfelé mozgó fejeket.

Egy negyed mértfölddel odább a hámszerszám egy szijja elszakadt, s hogy ezt össze lehessen kötni, meg kellett állapodniok.

Károly leszállt, segített a bajon, s mikor még egyszer körülnézett, hogy rendben van-e minden, egy szivartartót pillantott meg a földön, lovának a lábánál. Fölvette. A zöld selyem szegésű szivartartó közepén címer volt látható, olyan, a minőket hintók ajtaján látni.

- Két szivar is van benne - szólt. - Jó lesz estére, ebéd után.

- Hogyan? Hát te szivarozol? - kérdezte Emma.

- Néha, alkalom adtán, igen.

Zsebre vágta a talált jószágot s elindította a lovát.

Mikor haza értek, az ebéd még nem készült el; ő nagysága dühbe jött, Nastasie nyelvesen felelt.

- Takarodjék! - szólt Emma. - Velem nem szemtelenkedik! Ha letelik az ideje, el fog menni a háztól.

Hagymaleves volt ebédre, meg borjúhús sóskával. Károly, Emmával szemben ülve, elégedetten dörzsölgette a kezét:

- Mindenütt jó, de mégis csak legjobb otthon!

Nastasie úgy sirt, hogy behallatszott a szobába. Károly szerette egy kicsit ezt a szegény vén teremest. Mialatt özvegy volt, sok, sok este Nastasie volt az egyetlen társasága; aztán meg ő volt az első betege s a legrégibb ismeretsége ezen a vidéken.

- Igazán elküldöd? - szólt végre.

- Igen - felelt Emma. - Szeretném látni, ki tiltja ezt meg nekem?!

Aztán, mialatt Nastasie megágyazott, kimentek, egy kicsit melegedni, a konyhába. Károly rágyujtott. Előre csucsorított szájjal szította a szivarját, minduntalan köpött, s valahányszor kifujta a füstöt, mindig hátrahőkölt.

- Hagyd el, még rosszul leszel - szólt Emma lenézéssel.

Károly letette a szivart s kiszaladt a kúthoz egy pohár hideg vizért. Emma fogta a szivartartót s bedobta a szekrény fenekére.

Mily hosszú volt a másnap! Lement sétálni a kertcskéjébe, fel s alá járt a fasorban, végig ment rajta meg visszajött, néha megállott a virágágyak, a gyümölcsös vagy a gipsz-barát előtt, s elbámult ezeken a régi dolgokon, a melyeket olyan jól ismert. Mily messzinek tűnt fel előtte a bál! De mennyi minden is történt tegnapelőtt reggel óta ma estig! Vaubyessardba való utazása óta valami nagy repedés támadt az életében, hasonló azokhoz a roppant hasadékokhoz, a melyeket az orkán néha egyetlen éjszaka váj a hegyekbe. De azért megadta magát sorának s lemondással, kegyeletesen zárta el szekrényébe szép báli ruháját, meg atlasz cipőit, melyeknek a talpa megsárgult a parket lágy viaszától. A szive is így járt: a gazdagsággal való érintkezés óta lerakódott rá valami, a mi nem akart többé letörlődni róla.

A bálra való emlékezés lett a legkedvesebb foglalkozása. Minden szerdán, a hogy fölébredt, az volt az első gondolata, hogy: „Ah, ma egy hete... ma két hete... ma három hete, ott voltam!” Lassankint az arcok elmosódtak emlékezetéből, a négyesek zenéjét is elfelejtette, nem látta többé oly tisztán az inasok egyenruháját és a szobák berendezését; a részletek eltűntek, de a búsongás megmaradt a szívében.

IX.

Néha, mikor Károly elment hazulról, előkereste a szekrényből, a fehérnemük közül, a hová eltette, a zöld selyem szivartartót.

Nézegette, kinyitotta, sőt olykor meg is szagolta a bélését, a melyből dohányszaggal vegyes szegfüllat áradt szerte. Vajjon kié volt?... A vicomte-é. Bizonyosan a kedvese ajándékozta neki. Paliszanderfából készült, finom himzörámán himezték ezt, csinos, drága kis szerszámon, melyet senki szemének nem volt szabad látnia, mely titokban sok órát rabolt el, s melyre egy dolgos kezű, de gyakran elmerengő női lény lágy fürtjei hajoltak. Az alapszövet minden egyes lyukacsát szerelmes lehellet járta át; a himzőtűnek minden egyes öltése egy reményt vagy egy emléket rögzített meg; és mindez a sok, egybefont selyemfonál azonagy hallgatag szenvedélynek a folytonosságáról beszélt. A vicomte aztán egy napon magával vitte az emléket. Vajjon miről beszéltek akkor, mikor ez az emléktárgy a széles párkányu kandallón, virágvázák és egy Pompadour-óra között várta, hogy elvigyék?!...

Most már hát Tostes-ban van, a vicomte pedig Párisban, messze, messze! Vajjon milyen lehet ez a Páris? Micsoda varázslatos név! És halkán ismételte magában: Páris!... jól esett ki-mondania ezt a nevet. Úgy hangzott fülének ez a szó, mint egy dómnak a nagyharangja; még a pomádés tégelyeinek a feliratán is ragyogónak látta e nagyváros nevének öt betűjét.

Éjszaka, mikor a vásárra menők, nehéz szekereiken, elhaladtak ablakai alatt, a *la Marjolaine*-t énekelve: Emma fölébredt; és hosszasan hallgatva a vaskerekék zaját, mely, a hogy a kocsik a faluból kiértek, hirtelen elhalt:

- Holnap már *ott* lesznek! - suttogott magában.

És követte őket gondolatában, hegynek fel, völgynek le, falvakon, városkákön át, a mint végig vonultak az országúton a csillagok világánál. A határozatlan messzeségben aztán mindig elérkezett egy homályos helyhez, a hol álma szétfoszlott.

Meghozatta Páris térképét s újja hegyével nagy sétákat tett a mappán. Fel s alá járt a körutakon, megállapodott minden sarkon, az utcák elágazásainál, s a fehér négyszögek előtt, melyek a nagyobb épületeket jelentik. Mikor aztán elfáradt a szeme s pillái lecsukódtak, látta, hogy a sötétben mint lobogtatja a szél a gázlángokat, s látta a hintók sorát, mely nagy robajjal vonul fel a színházak oszlopos bejárója alá.

Előfizetett egy divatlapra: *A kosár*-ra, és *A szalonok tündéré*-re is. Elolvasta az első előadásokról, a lófuttatásokról és a bálokról szóló összes tudósításokat; soha egy sort se mulasztott volna el. Egy új énekesnőnek az első fellépése, egy új árúháznak a megnyitása módfelett érdekelte. Ismerte a legújabb divatot, az elsőrendű szabók címét, s tudta, hogy az előkelő világ mely napokon jár a *Bois*-ba vagy az Operába. Eugène Sue regényeiben főképpen a bútorzatok leírását olvasta figyelemmel, de még jobban szerette Balzac-ot és George Sand-t, a kiknek könyveiben a tulajdon élvezet-vágyának valamely képzelt kielégítését kereste. Még az ebédlőasztalhoz is magával vitte könyvét, s tovább lapozgatott benne, míg Károly evett és beszélt. Mialatt olvasott, a vicomte képe minduntalan megjelent előtte. Hasonlóságokat keresett s fedezett fel közte és regényeinek képzelt alakjai között; képzeletében alakját össze-elegyítette a legutóbb olvasott mesékkal. De a kör, melynek középpontja a vicomte volt, mindinkább bővült, s a fénykoszorú, mely fejét környezte, egyre távolodott tőle, hogy utóbb más álmoképekre vesse sugarait.

És Páris, a világ városa, Páris, mely végtelen, mint a tenger, mind gyakrabban jelent meg Emmának a képzelete előtt. Eleinte csak rózsaszínű ködben látta, de aztán rájött, hogy ez a rózsaszínű kaosz különböző részekre oszlik, melyek más-más képet mutatnak. E képek közül

Emma csupán kettőt-hármat vett észre; a többi nem látta meg emezektől, a melyek neki az egész világot jelentették.

Látta mindenekelőtt a nagykövetek világát, azt a világot, a hol az emberek fénylő parketen járnak, óriási termekben, melyeknek a fala csupa tükör, nehéz bársonyból való és aranyrojtos takaróval fedett asztalok körül; az uszályos ruhák, a rejtelmességek és a mosolyok alá rejtett aggodalmak világát.

Látta továbbá a hercegnők társaságát. Itt mindenki halovány arcú volt s délután négy órakor kelt fel; az asszonyok - szegény, jó angyalok! - angol csipkével szegett alsószoknyát hordtak; a férfiak - megannyi nagy tehetség a könnyedség álorczája alatt, a kiket a felületesség fel nem ismert - agyonnyargalták a lovaikat, a nyarat Baden-Badenben töltötték, s mikor negyvenedik évükhöz közeledtek, milliomos árvákat vettek feleségül.

Látta végül, mint nevetgél, vigad a vendéglők külön szobáiban, a hol a vacsora éjféltűn kezdődik, egyszerű gyertyafénynél, a színésznők és írók tarka serege. Ezek úgy szórták a pénzt, mintha királyok volnának, tele voltak földfeletti törekvésekkel, s ha a zseni láza kitört rajtuk, fantasztikus dolgokat műveltek. Valamennyijök közül ők éltek a legmagasabb rendű életet; mintha már ég és föld között, a viharzó fellegekben laktak volna, életök egyszerűen felséges volt.

A mi kívül esett ezen a három világon, azzal Emma nem igen gondolt; van vagy nincs, nem törődött vele. Különb, minél közelebb jutott hozzá valami, annál kevésbé keltett benne érdeklődést vagy szeretetet. Mindaz, a mi közvetlen közelében volt, az unalmas falu, a kicsinyes, ostoba emberekből álló környezet, a szűkös életviszonyok, kivételes valaminek tűnt fel előtte; azt hitte, hogy őt csak egy különös véletlen sodorta ezek közé a viszonyok közé, míg az ő szűk, kis körén túl a boldogságnak és szenvedélynek végtelen birodalma terül el. Vágyakozásában összezavarta a fényűzés érzéki élvezeteit a szív örömeivel, a külsőségek választékosságát az érzések finomságaival. Ugy gondolkozott, hogy a szerelemnek is, mint a legtöbb indiai növénynek, külön talajra és megfelelő melegre van szüksége, mert különben elsenyved. A holdvilágnál való ábrándozásokat, a lázas öleléseket, az odaengedett kézre hullatott forró könnyeket, az érzéki gyönyörűségek mámorát és a szerelem boldog odaadását gondolatában nem tudta elválasztani a nagyúri kastélyok erkélyétől, a hol oly édes elmélázni, a selyemfüggönyös és vastag szőnyegekkel teli öltözőszobáktól, az üvegháztól és a déli virágoktól, az emeletes ágytól, a drágakövek ragyogásától és az inasok egyenruháinak vállbojtjaitól.

A postásnak a legénye, a ki minden reggel eljött a lovat megvakarni és az istállót kitisztogatni, végig kopogott a folyosón ormóttan faczipőiben; a zubbonya rongyos volt, lábát nem fedte egyéb, csak a faczipő. Ezzel kellett beérniök térdig érő nadrágú, ügyes *groom* helyett! Mikor a munkáját elvégezte, elment s az nap már nem jött vissza, mert Károly, mikor haza érkezett, maga vitte be a lovat az istállóba, maga vette le róla a kantárt és a nyeret, míg a cseléd egy köteg szalmát hajított be a jászolba a lónak, nem éppen könnyen, de már a hogy tudta.

Nastasie helyére, a ki sűrű könnyhullatások között végre elment Tostes-ből, Emma egy tizenéves esztendő, jóképű árvaleányt fogadott fel cselédnek. Tudtára adta, hogy ezentúl nem szabad gyapjú fejkötőt viselnie, kioktatta, hogy az úrinépet hogyan kell szólítani, elmagyarázta neki, hogy ha egy pohár vizet kérnek tőle, ezt tányéron kell behoznia, s hogy kopogtatnia kell az ajtón, mielőtt belép, megtanította vasalni, keményíteni, ő nagyságát öltöztetni, s a többi, egyszóval szobaleányt akart faragni belőle. Az új cseléd szótlánul engedelmességedett, s minthogy ő nagysága nem szokta bezárni az éléskamrát, Félicité, esténként, egy marék cukorral kárpótolta magát, a melyet aztán az ágyban megcsemegézett, miután hűségesen elmondta esteli imádságát.

Délután, néha, átszaladt a szomszédba beszélgetni egy kicsit a postakocsisokkal. Ő nagysága ezalatt fenn volt az emeleten, a hálósobájában.

Ilyenkor rendesen a pongyolája volt rajta, melynek hátsó, kendőformára szabott kivágásából redőzött s három aranygombbal záródó ingecske kandikált ki. Ezt a pongyolát, derékban, nagy bojtokban végződő selyemzsinórzat tartotta össze; lábát gránátszínű kis papucs fedte, melynek nagy pántlika-csokra leért egészen a lábafejéig. Vett magának egy írómappát, tolltartót és más íróeszközöket, levélpapírt, borítékot, ámbár nem volt kinek írnia; újra meg újra letörülgette a csecsebecse-asztalkáját, meg-megnézte magát a tükörben, aztán egy könyvet vett elő, majd, el-elmélázva a sorok között, végre is leejtette a regényt az ölébe. Szeretett volna elutazni messzire, vagy visszatérni a kolostorba. Nem tudta mit óhajt inkább: meghalni? vagy Párisban élni?

Károly ezalatt szélben, hóban, esőben egyre rótt a keresztutakat, hol erre, hol amarra. Gyakran ebédelt rántottát, terítetlen, piszkos asztalon; bedugta a karját sok nedves ágyba; koronkint, ha eret vágott, a vér befecskendezte az arcát; hallgatta a haldoklók hörgését; megvizsgált egy sereg, mindenféle edényt és szépszámú szennyes inget hajtott fel, hogy meghallgassa a tüdőhangokat; de este kellemes tűzhelyet, terített asztalt, kényelmes bútorokat és szép feleséget talált otthon, kiváltképpen szép feleséget, a ki finom öltözékben járt, tiszta, üde és illatos volt, pedig nem használt illatszert, de úgy kellett lennie, hogy a bőre tette az ingét illatossá.

Emma sok apróságot talált ki, a mivel valósággal elbájolta Károlyt: hol csinos formájú papirdísz tette a gyertyatartókra, hol ruháit alakította át ízlésesen, hol meg rendkívüli neveket adott egészen közönséges ételeknek, a melyeket a cseléd elrontott, Károly azonban nagy gyönyörűséggel fogyasztott el. Rouenban Emma látott hölgyeket, a kik egy csomó csecsebecsét viseltek az órájuk mellett; ő is vett ilyen csecsebecsét. A kandallóra kék üvegből készült virágtartókat vásárolt, meg egy elefántcsontból való munkaszekrénykét, arannyal befuttatott, ezüst gyűszűvel. Minél kevésbbé értette Károly ezt az eleganciát, annál inkább el volt tőle ragadtatva. Mindez csak fokozta érzékeinek örömét, s csak még kellemesebbé tette otthonát. Mintha aranyporral hintették volna be élete kis ösvényét.

Jó színben volt, teljesen egészséges; orvosi hírneve is nőttön nőtt. A parasztok szerették, mert nem volt büszke. Megsimogatta az utcán a gyermekeket, soha se ment a korcsmába, s erkölcsös életével mindenkinben bizalmat keltett. A mellbetegségek és hurutok gyógyításában különösen szerencsés volt; talán, mert attól tartva, hogy még megöl valakit, nem mert egyebet rendelni, mint ártatlan csillapító szereket, néha-néha egy kis hánytatót, lábvizet, nadályt. Nem mintha mindjárt megijedt volna, mielőtt egy kis műtétet kellett végezni; ellenkezőleg, olyan szívesen vágott eret, mintha csak lovakat kezelt volna, a mi pedig a foghúzást illeti, azt tartották róla, hogy *vasmarka* van.

Végre, hogy *a tudomány mai színvonalán* maradjon, megrendelte a *Gyógyászat*-ot, egy új orvosi szemlét, melynek az előfizetési felhívását neki is megküldötték. Ebéd után, olykor, olvasgatott belőle egy-egy keveset, de minthogy a szobában meleg volt, s az emésztés lankadtta tette, öt percz múltán rendesen elszunnyadt, s két kezét az állához támasztva aludt az olvasmányon, sörényével olyan közel a lámpához, hogy ez folyton veszedelemben forgott. Emma vállat vont és egy darabig nézte, hogy mily nyugodtan alszik. Legalább olyan emberhez ment volna férjhez, a ki egész éjszaka hallgatagon és kitartóan bújja a könyveket, s a ki aztán, hatvan esztendő korában, mikor előveszi a köszvény, egy szerény rendjelet tűzhet rosszul szabott fekete kabátjára! Azt óhajtotta volna, hogy a Bovary nevet, mely immár az övé, ismerje az egész világ; hogy ez a név híressé váljék s ott legyen a könyvkereskedők kirakatában, az újságokban, mindenütt. De Károlyban nem volt egy szikrányi becsvágy se! Egy yvetot-i orvos, a kivel együtt tanácskozássra hívták, meg is alázza egy kicsit, ott, a beteg

ágya mellett, az egész összegyülekezett rokonság jelenlétében. Mikor Károly, este, elbeszélte ezt az esetet, Emma hevesen kikelt az orozatlan kolléga ellen. Károly elzékenyült. Homlokon csókolt a feleségét, s könnycsepp csillogott a szemében. Pedig Emma magánkívül volt a szegénytől; kedve lett volna megverni a férjét, s ki kellett mennie a folyosóra, hogy ablakot nyisson s a friss levegőn valamennyire lecsillapodjék.

- Micsoda szegény ember! Micsoda szegény ember!... - ismételte magában s az ajkát harapdálta.

Napról-napra jobban boszankodott rá; néha alig tudott ránézni. Károly, idővel, tűrhetetlen szokásokat vett fel; evés után a nyelvvel tisztította a fogát; ha tovább is az asztalnál ültek, szétvagdosta a kiürült üvegek dugóit; a levest rémségesen hörbölve ette; s a hogy elkezdett hízni, a szeme, mely amúgy is kicsi volt, szinte eltűnt arcának a pöffedsége mögött.

Emma koronkint nem állhatta meg, hogy ne igazítsa meg férjének a ruháját; az alsó inget, melynek vörös szegése kilátszott a rendetlenül gombolt mellény alól, visszabujtatta a helyére, újra megkötötte a lompos nyakkendőt, s a kopott keztyűt, melyet Károly még használni akart, eltűntette a szeme elől; de ezt nem Károlyért tette, a mint képzelte, hanem magamagáért, önzésből és ideges ingerültségből. Néha beszélgetett is az urával; elmondta neki, hogy mit olvasott, mi a legérdekesebbik jelenete a regényének, mi a meséje a legújabb párisi színdarabnak, s micsoda mendemondákat olvasott egy-egy tárczában, a *nagyvilág* embereiről, mert, végre is, Károly ott volt, s figyelmesen meghallgatta és hűségesen helyeselte mindazt, a mit mondott. De épp ily bizalmas lett volna az agarához is. S ha más közönsége nincs, talán a kandallóban égő fadaraboknak vagy az óra ingájának is elmondta volna mindezt.

Ekközben, lelkének a legmélyén, valami eseményt, valami csodát várt. Mint a matróz a süllyedő hajón, kétségbeesetten tekintgetett körül életének szörnyű magánosságában, hogy valahol messze, nem tűnik-e fel egy fehér vitorla a látóhatár kódében? Nem tudta: mi lesz ez a véletlen, minő szél hajtja hozzá, mely part felé fogja vezetni, csolnak-e vagy háromemeletes hajó, aggodalmakat rejt-e magában, vagy boldogsággal van telides-tele egészen a kajüt-ablakokig, de napról-napra várta, s reggel, a hogy felébredt, azt remélte, hogy még aznap el fog következni. Minden neszre fülelt, néha hirtelen felugrott, s aztán csodálkozott, hogy: nem jön; este pedig, naplemente után, egyre szomorúbban, azt kívánta, hogy: bár csak már holnap volna.

Ismét tavasz lett. Az első meleg napokon, mikor a körtefák virágozni kezdtek, szédülések fogták el, s azt hitte, hogy megfullad.

Július elejétől fogva az újján számítgatta, hogy hány hét van még októberig; azt gondolta ugyanis, hogy Andervilliers márki talán megint bált ad, s őket is meghívja Vaubyessardba. De elmúlt szeptember, és se meghívót nem kaptak, se a márki nem mutatkozott.

Ez után a bántó csalódás után a szíve ismét üresen maradt s az egyforma napok hosszú sora újra kezdődött.

Jött, egyik a másik után; sok, számtalan nap, az egyik olyan, mint a másik, s egyik se hozott semmit! Másoknak, bármilyen alantas a sorsuk, megvan legalább az a reményök, hogy valami történhetik velök. A véletlen olykor végtelen bonyodalmakat idéz elő, s a színtér, melyben élnek, megváltozik. De vele, vele semmi sem történhetik; nem akarja az Isten! A jövő vak-sötét folyosónak tűnt fel előtte, a mely jól elzárt ajtóhoz vezet.

Abbahagyta a zongorázást, miért játszanék, kinek? Ha sohase lesz módjában, rövidújjú bársonyruhába öltözötten ülni le egy Érard-féle zongora elé, fényes hangverseny-teremben, a hol, mialatt ujjai könnyedén verik az elefántcsont-billentyűket, az elragadtatás moraja zúg

körülötte: nem érdemes a tanulással fárasztania magát. A rajzpapirjait meg a himzését is el-tette a szekrényébe. A varrást meggyűlölte, olvasni nem akart.

- Mindent elolvastam, a mit olvasni érdemes - szólt magában.

És el tudta nézni, hogyan esik az eső, vagy hogyan tüzesedik meg lassankint a csipővas.

Milyen szomorú volt vasárnap, mikor vecsernyére harangoztak! A kábultság valamely tompa figyelmességével hallgatta, hogyan giling-galangol a repedt harang. A háztetőkön, itt-ott, macska kóválygott s lustán nyujtózkodott, az erőtlen napfényen sütkérezve. A szél, az országúton, nagy porfelhőket kavart fel. A távolból, néha, kutyaugatás hallatszott: s a harang egyhangúan kongott tovább, ugyanabban az ütemben, messze hallatván szavát, mely csak a mezőn halt el.

Ekközben az emberek kijöttek a templomból. Az asszonyok, feketére mázolt faczipőikben, a vadonatúj zekés parasztok, a kis gyerekek, a kik hajadon fővel voltak s vigan ugrándoztak az öregek előtt: sorjában ballagtak haza. Öt vagy hat ember - mindig ugyanazok - éjfélíg is ott maradt a vendéglő kapuja előtt, szerencsét próbálni a parafa-játékban.

A tél nagyon hideg volt. Az ablakokat minden reggel zuzmara lepte be, s a rajtok átszűrődő napvilág, mely bágyadt volt, mintha fénytelenre csiszolt üvegen verődött volna keresztül, egész nap nem akart erőre kapni. Délután négy órakor már meg kellett gyujtani a lámpát.

Jó időben Emma lement a kertbe. A dér hosszú, ezüstszin fonalakat himzett a káposzta-levelekre; madarat nem lehetett hallani, mintha minden aludt volna. A gyümölcsfákat szalma-takaró borította, s a szőlővenyige, mint egy nagy beteg kigyó, sinylett a falorom alatt, a melynek hasadékaiban százlábú pinczebogarak mászkáltak. A fenyvesben közel a sövényhez, a háromszögletes kalapú gipsz-pap, a ki a breviáriumát olvasta, elveszítette a féllábát, s minthogy a gipsz a fagytól megtöredezett, ijesztően foltos ábrázattal hajolt könyve fölé.

Aztán felment a szobájába, becsukta maga után az ajtót, s megpiszkálta a szenet a kandalló-ban. A tűzhely melegtől ellankadt s az unalom még nagyobb súlylyal nehezedett rá. Kedve lett volna lemenni a cselédjéhez egy kis beszélgetésre, de elszégyelte magát, hogy erre gondolt, s mégis csak odafenn maradt.

A tanító, a kin mindig ugyanaz a fekete selyemsapka volt, mindennap ugyanabban az órában nyitotta ki az ablaktábláit szemközt Bovaryék-kal. A csősz is naponta elment az ablak alatt, jól ismert zekéjében, oldalán panganétjával. A posta lovait, reggel és este, hármankint áthajtották az utcán, a túlsó oldalra, az itatóhoz. Időnkint megszólalt a korcsma-ajtó csöngettyűje: valaki bement vagy kijött. A mikor egy kis szél fújt, a borbély czégéréül szolgáló réztányérok el-kezdték csikorogni vaskampóikon. E réztányérokon kívül a borbély boltját még két tárgy díszítette: egy régi divatkép, mely rá volt ragasztva a kirakat üvegére, s a kirakatban egy viaszból készült női fej, melyet sárga hajzat ékített. A borbély is panaszkodott, hogy nem tud boldogulni, hogy semmi reménysége a jövőben, s folyton egy nagyvárosi boltról ábrándoz-ván, a mely például Rouenban volna, a kikötő tájékán, közel a színházhoz: egész nap le s felsétált, a városházától a templomig, sötét tekintettel lesve a vendégeket, a kik csak nem akartak jelentkezni. Akármikor pillantott ki az ablakon Bovaryné, a borbély mindig ott járkált a boltja előtt, mint egy őrtálló katona, örökkön ugyanabban a házisipkában, s ugyanabban a *lasting*-öltözetben.

Némelyik délután egy fekete pofaszakállas figura jelent meg az utcán: napbarnította, örökösen mosolygó férfifej, a melynek fehér fogsorát lehetetlen volt meg nem látni. Jöttét mindannyiszor egy-egy keringő jelentette, melynek zenéjére, a sípládáján levő babaszínház kicsi szalonjában hüvelyknyi alakok perdültek tánczra: rózsaszínű turbános hölgyek, zöld bársony-zekés tiroliak, fekete frakkos majmok és térdigérő nadrágot viselő urak. Ezek a kis

bábuk szédítő gyorsasággal forogtak, forogtak a piczi karosszékek, kanapék és tükrös-asztalkák körül; alakjaikat három tükörfal kettőzte meg, amelyek a két szögletben, aranyozott papírral voltak összeragasztva. Az ember, mialatt egyre jártatta hangszerének forgatórudackáját, epedően tekintgetett az ablakok felé, hol az egyik, hol a másik oldalra. Némelykor, miután egy nagyot köpött a sarokkőre, a térdével emelgette feljebb nehéz hangszerét, melynek a szíjja ugyancsak megviselte a vállát; s a sípláda hangjai, majd panaszosan, vontatottan, majd gyorsan, vidáman áradtak ki a rózsaszín tafota-függönyös, cifra réz-szerkezet alól. Azokat a zenedarabokat játszotta, a melyeket a színházakban a leggyakrabban hallani, a melyeket a szalonokban mindenfelé énekelgetnek, s a melyek dallamára, ragyogó csillárok alatt, annyian tánczolnak!... A nagyvilág szólt általuk Emmához. Véget nem érő táncz-zene kezdett gomolyogni fejében, s mint a hogy a bajadér tánczol egy szőnyegnek a virágain, gondolata együtt szökellt, imbolygott, himbálózott ezekkel a hangokkal, álomból álomba, szomorúságból szomorúságba. Az ember, összegyűjtven sapkájában az alamizsnát, leborította hangszerét egy ócska, kék gyapjú-takaróval, a hátára vette a sípládát, és nehézkes lépésekkel tovább bandukolt. Emma nézte, a mint ment, mendegélt s végre eltűnt.

A legkiállhatatlanabb órák, mégis, azok voltak előtte, a mikor reggeliznie vagy vacsorálnia kellett, földszint, az ebédlőben, a hol a kályha füstölgött, az ajtó nyikorgott, a téglapadló és a falak nedvességet izzadtak. Ilyenkor alig bírt magával; mintha életének egész keserűségét odatették volna a tányérjára. A marhahús gőzétől nem csak a gyomra, a lelke is émelygett. Károly sokáig szokott enni; Emma ezalatt egy pár mogyorót ropogatott, vagy felkönyökölt az asztalra, s késének a hegyével vonalakat húzgált a viaszos-vászon asztalterítőre.

A háztartással nem törődött többé, s az idősebb Bovaryné, a ki a böjt egy részét Tostes-ban töltötte, meglepetéssel vette észre, hogy menye ugyancsak megváltozott. Ő, a ki azelőtt úgy ügyelt a külsejére, s olyan finnyás volt, most napokon át fel se öltözködött, szürke gyapjú-harisnyát hordott, s elüldögélt egy szál gyertya világánál. Azzal hozakodott elő, és többször is, hogy takarékoskodniok kell, mert hát nem gazdagok, közbevetőleg megjegyezte, hogy ő igen megelégedett, igen boldog, és hogy Tostes neki nagyon tetszik, szóval, egészen más húrokat pengetett, mint annakelőtte, s olyanokat mondott, a miknek hallatára az idősb Bovarynének elállt a szava. Egyébként azonban most sem mutatott valami nagy hajlandóságot arra, hogy megszívlelje a napamasszony tanácsait, sőt egyszer, mikor az öreg asszony azzal állott elő, hogy a gazdának ügyelnie kell rá, vajjon a cseléd megfélel-e vallásos kötelmeinek, olyan haragos szemeket vetett rá, s olyan fagyosan mosolygott, hogy a jó asszonynak egyszer s mindenkorra elment a kedve a prédikálástól.

Multak a napok és Emma egyre szeszélyesebbé vált. Türelmetlen volt és zsémbes; maga se tudta, hogy mit akar. Külön ételeket rendelt magának és nem nyult hozzájuk; egyik nap kijelentette, hogy ezentúl nem iszik egyebet, csak tejet, s másnap megint megivott öt-hat csésze teát. Néha makacskodott, hogy ő bizony nem megy az utczára; máskor meg panaszkodott, hogy megfullad a szobában, kinyitott minden ablakot, s előkereste a nyári ruháit. Mikor alaposan kiveszekedte magát a szolgálójával, ajándékokat vett neki, vagy eleresztette látogatóba; máskor meg minden ezüstpénzét odaadta a koldusoknak, bár éppenséggel nem volt lágyszívű s rendesen nem igen törődött a más bajával, a mint hogy ezzel nem is igen szoktak törődni a paraszt szülőktől származók, a kiknek a lelkében mindig marad valami az apai kéz kergességéből.

Február vége felé Rouault apó, megemlékezvén róla, hogy vejének köszönheti, ha egészen kigyógyult a bajából, egy gyönyörű pulykával lepte meg Károlyt, az ajándékot maga hozta el, s ennek tiszteletére három napig Tostes-ban maradt. Károlyt elfoglalták a betegek; a vendéget tehát Emmának kellett szórakoztatnia. Rouault apó tele füstölte a szobát, rá köpködött a tűzfogóra, beszélt szántásról-vetésről, borjokról és tehenekről, tyúkokról és községtanácsról; úgy, hogy mikor elment, Emma olyan megkönnyebbülten tette be utána az ajtót, hogy ez még őt

magát is meglepte. Különben most már egy cseppet se titkolta a megvetését semmi és senki irányában; néha olyan különös nézeteket fejtett ki, olyan élesen gáncsolta, a mi másnak tetszett, s olyan bátorsággal védte a legerkölcstelenebb dolgokat: hogy a férje csak úgy meresztette a szemét.

De hát örökké fog tartani ez a nyomorúság? Sohase fog megváltozni a sorsa? Pedig ér annyit, mint azok a nők, a kik boldogan élnek! Látott Vaubyessardban hercegnőket, a kiknek a modora nem volt olyan finom, mint az övé, s a kiknek a termete nem is említhető aznap, a mikor az ő karcsú és nemes alakjáról van szó. Átkozta a gondviselés igazságtalanságát, s a falnak dőlve, dühében sírni kezdett. Ó, mennyire irigyelte azokat, a kik zajos, lázas életet élnek! Mennyire vágyódott az álarczos bálok, a szilaj gyönyörűségek, a mámor s mindama szédítő érzések után, a melyeket nem ismert, s a melyektől örökre meg van fosztva!

Megsápadt és gyakran erős szívdobogás fogta el. Károly *valerian*-t és kámforos fürdőt használtatott vele. De mindez csak még jobban felizgatta.

Voltak napok, a mikor roppant hévvel, szinte lázasan, beszélt, beszélt; ezeket a fellángolásokat rendszeren tökéletes érzéketlenség, valóságos bénultság követte. Ilyenkor teljesen oda volt; nem szólt, nem mozdult. Egy üveg kölni vizet kellett a karjára önteni, hogy magához térjen.

Minthogy folytonosan panaszkodott, a mért Tostes-ban kell élniök, Károly azt képzelte, hogy a betegséget bizonyosan valamely helyi ok, levegő-viszonyok, mocsár vagy más efféle, idézte elő; ez a gondolat nem hagyta békén, s egy idő óta azt forgatta a fejében, hogy máshová kellene költözködniök.

Ettől fogva Emma eczetet ivott, hogy még jobban megsoványodjék, folyton köhécselt, s az étvágyát teljesen elvesztette.

Károly nehéz szívvvel szánta el magát arra, hogy el fogja hagyni Tostes-ot, ahol már négy esztendő-t töltött, s a hol éppen most kezdték egy kicsit *felkapni*. De ha meg kellett lennie! Bevitte Emmát Rouenba, a volt professzorához. Ez megállapította, hogy az asszonynak idegbaja van; levegőt kell változtatnia.

Miután jobbra is, balra is kérdezősködött, megtudta, hogy a neufchâteli kerületben egy jókora mezőváros, névszerint Yonville-l'Abbaye, minden egészségügyi szolgálat nélkül van, mert orvosa, a ki lengyel menekült volt, a mult héten felszedte a sátorfáját és eltűnt. Írt az odavaló gyógyszerésznek, hogy megtudja, mekkora a népesség száma, milyen messzire lakik a legközelebbi orvos, mennyit keresett évenként az elődje, stb.; s mind e kérdésekre kielégítő feleleteket kapván, elhatározta, hogy oda fog költözni, mihelyt kitavaszodik, ha ugyan addig Emma teljesen meg nem gyógyúl.

Az útra készülve, Emma egy délelőtt a fiókjait rendezgette, a mikor egyszerre megszúrta az ujját valami. A menyasszonyi bokrétájának a vassodronya volt. A narancsvirágok megsárgultak a portól; az ezüst szegésű selyem szalag a szélein kifoszlott. Bedobta a tűzbe. Olyan gyorsan lángolt fel, mint a száraz szalma. Aztán, mintha a hamuban egy vörösen izzó kis bokrot látott volna, mely lassan emésztődött. Nézte, hogy ég el lassankint egészen. A papírburok szétpattogott, a vassodrony összetekergőzött, a lemez megolvadt; s az összezsugorodott papírcsipkék mint fekete pillangók szállongtak, kergetőztek a kandalló üregében, aztán a kürtön át, elrepültek.

Mikor, márczius havában, elköltöztek Tostes-ból, Bovaryné áldott állapotban volt.

MÁSODIK RÉSZ.

I.

Yonville-l'Abbaye - egy régesrég elpusztult kapuczinus-kolostorról nevezték el így, melynek már a romjai sincsenek meg - mezővárosként szerepel a térképen. Rouentól mintegy nyolcz mértföldnyire, az abbeville-i és a beauvais-i út között terül el, egy völgykatlanban, melyet a Rieule habjai öntöznek. Ez a folyócska az Andellebe ömlik, s a torkolata tájékán vagy három malmot forgat. Itt pisztrángot is találni benne, s ezt a néhány halat vasárnap délután egy sereg fiú lesi, horoggal a kezében.

Ha az ember Boissière-nél elhagyja az országutat, s egyenesen megy, előbb a síkon, majd felfelé, míg felér a leux-i magaslatra: onnan egyszerre maga előtt látja az egész völgyet. A folyócska, mely a völgyet keresztül szeli, emezt két nagyon különböző részre osztja: balra minden csupa növényzet, jobbra minden szántóföld. A rét alacsony halmok egyre kiljebb vonuló domborulatai alatt húzódik tova s hátul, a dombok mögött, a bray-i legelőhöz vezet; a szántóföld ellenben, a keleti oldalon, a mint lassacskán emelkedik, odább mind szélesebbé válik, s a meddig szem elhatolhat, egyre látni szőke kalászeit. A víz, mely a rét mellett folyik, fehér sávval választja el a növényzet és a szántóföld két különböző színét, úgy, hogy a tájék egy nagy, kiterített köpönyeghez hasonlít, melynek a gallérja ezüstszegésű zöld bársonyból való.

A látóhatár szélén, a mint megérkezik az ember, az argueil-i erdő tölgyfáit látni, a Saint-Jean-hegy meredek lejtőjével, melyről hosszú és szabálytalan vonalú vörös hasadások kigyóznak alá, le a hegy lábáig. Ezek esőnyomok; s a téglaszín, mely vékony vonalakban futja be a hegyoldal szürke tömegét, a hegyek közt rejtőző bő vasas forrásokból ered.

Normandiának, Picardiának és Ile-de-France-nak a határszélén vagyunk itt; azon a korcs vidéken, a hol a nyelvjárásnak nincs külön zamatja, s a tájnak nincs saját karaktere. Itt készítik az egész kerület legrosszabb neufchâtel-i sajtjait; másrészt a föld művelése is költséges errefelé, mert temérdek trágyára van szükség ahhoz, hogy termékenynyé lehessen tenni ezt a homokkal és kavicscsal teli, redves földet.

Egészen 1835-ig Yonville-nak nem volt járható útja; de ebben az időszakban megcsinálták az úgynevezett *fő mellékutat*, mely az abbeville-i országutat összeköti az amiens-ivel, s melyet főképpen a Rouenből Flandriába döcögő szekeresek használnak. *A közlekedési viszonyok e tökéletesedése* nem sokat lendített Yonville-l'Abbaye-n. Lakói, a helyett, hogy a mezőgazdaságukat fejlesztették volna, megmaradtak az itt nem nagyon eredményes kerti gazdaságnál, s csak a rétjeiket és a legelőiket iparkodtak értékesíteni, a minek következtében a dologtalan mezővároska, egyre jobban eltávolodva a síktól, a folyam felé kezdett terjeszkedni, fejlődni. Messziről, a mint egész hosszában a víz mentén terül el, úgy tűnik fel, mintha egy gigási termetű csordás feküdnék ott, a ki sziesztát tart a folyó partján.

A hegy alján, a Rieule hídjá mögött, nyárfasor kezdődik, mely egyenes vonalban vezet az első házakig. A házakat sövény keríti be; az udvarokban, lombos fák között, melyek ágaihoz létrákat, gyümölcsverő rudakat, kaszákat támasztottak a gazdák, mindenféle mellék-épületeket: présházakat, kocsiszíneket és pálinkafőzőket látni. A szalmatetők, hasonlóan azokhoz a prémsüvegekhez, a melyeket mélyen a szemébe húz le az ember, szinte beborítják az alacsony fekvésű és vastag üvegü ablakokat, melyek közepén csomósodás van, mint a palaczkok alján. A mészkőből való és rézsut fekete védőgerendákkal rovátkolt falak előtt itt-ott egy-egy

csenevész körtefa áll; a bejárót egy kis sorompó védi a csibéktől, melyek meg-megjelennek a küszöbön, az almaborba mártott fekete kenyérmorzsát szemecskélni.

Odább az udvarok szűkebbek, a házak közelebb vannak egymáshoz, sövényt nem látni többé; egy ablak alatt, seprőnyélre akasztva, páfránycsomó csüng; egy kovács műhelyéhez érünk, majd egy kerékgyártóéhoz, a kinek két vagy három új kocsija kint van az utcán s elállja az utat. Még tovább: egy tisztáson át fehér házat pillantunk meg, mely előtt kerek alakú s gondozott pázsit közepett Ámorka áll, újját ajkán tartva, mintha azt intené: „Csitt!” A szabad lépcső két szélén két bronzváza áll; a kapu fölött czimer csillog: ez a jegyző háza, a legszebb ház az egész városkában.

A templom az utca másik oldalán van, vagy húsz lépéssel odább, mindjárt a piacz mellett. A körülötte lévő kis temető, melynek alacsony fala alig ér az ember könyökéig, annyira megtelt már sírral, hogy messziről úgy tűnik föl, mintha ki volna kövezve azzal a sok régi, ledőlt sírkövel, a melyek körül a fű szabályos vonalú zöld foglalatot alkot. A templomot X. Károly uralkodásának utolsó éveiben restaurálták, illetőleg építették újjá. Korhadni kezdő faboltozatának égszínkék színén itt-ott fekete foltok vannak. A bejáró fölött, ott, a hol másutt az orgona szokott lenni, karzat van a férfiak énekkara számára; a karzatra csigalépcső vezet, melyen a faczipők éktelenül kopognak.

A nap, a czifrázat nélkül való ablaküvegen át, ferde sugarat bocsát a fal mellett haránt elhelyezett padokra, a melyek alá néhol szalmaszőnyeg van szegezve; a szalmaszőnyegek mindegyikén nagybetűs felírás hirdeti, hogy ez „X. Y. úrnak a padja.” Valamivel odább, azon a helyen, a hol a templom hajója szűkebbé válik, szemben a gyóntatószékkal, egy Mária-szobor áll; a Szűzön selyemruha van, fejét ezüstcsillagokkal telehintett tüll-fátyol borítja; orcái olyan pirosak, hogy messziről azokhoz a bálványokhoz hasonlít, a melyeket a Sandwich-szigetek lakói imádnak. Végre a főoltárt négy szál gyertyatartó s a *Szent Család* egy képe díszíti, a mely utóbbi a *belügyminiszter úr ajándéka*. A kórus székei fenyőfából valók és alighanem örökre festetlen maradtak.

A vásárcsarnok - egy téglatető, melyet vagy húsz faoszlop tart - körülbelül a felét foglalja el a yonville-i nagy piacznak. A polgármesteri hivatal, melynek a *tervezetét egy párisi építész készítette*, s mely nagyjában görög templomhoz hasonlít, a piacz szegletén áll, a gyógyszerész háza mellett. Alant három jón oszlop díszíti; az emeleten ívezetes, hosszú karzata van; homlokfalának síkján a gall kakast látni, a mint egyik lábával az alkotmánylevélre támaszkodik, a másikban pedig az Igazságszolgáltatásnak a mérlegét tartja.

De mindezeknél sokkal tartósabban köti le az idegen figyelmét, szemben az *Arany oroslán* fogadóval, Homais úrnak a gyógyszerertára! Kivált este, mikor a gázlángok kigyúlnak, s a kirakatát szépítő vörös és zöld üveggömbök színes fényeket kivetik az utcára, akkor, rajtok keresztül, mintha bengáli világításban tünnék fel a dolgozóasztalára hajló gyógyszerész árnyéka. Házát teljesen beborítják a hirdetések, melyek dőlt és egyenes betűkkel, angolul és francziául ajánlják mindazt, a mi az egészségre jó: „Vichy, Selters és Barèges vizét, a vértisztító *roob*-okat, a Raspail-féle orvosságot, az arabok *racahout*-ját, a Darcet-féle pasztillákat, Regnault pasztáját, a különböző kötőszereket, fürdőket és csokoládé-czukrokat stb. stb.” A czímtáblán pedig, mely olyan hosszú, mint a mekkora a bolt szélessége, arany betűk nevezik meg a gyógyszerertár tulajdonosát: *Homais, gyógyszerész*. A bolt hátulsó részében végül, a dolgozóasztalra erősített nagy mérlegek mögött, a *laboratórium* szó olvasható egy üveges ajtó fölött, melynek a közepe táján fekete alapon csillogó aranybetűk ismétlik a *Homais* nevet.

Egyéb látnivaló aztán nincsen Yonville-ban. Az utca - nincs több, csak ez az egy - körülbelül egy puskaövényi hosszúságú; egy pár bolt van még benne, egyéb semmi. Ahogy a kanyarodóhoz jutunk, már kiértünk az országútra. Ha erről letérünk, s jobbra a Saint-Jean-hegy felé haladunk, nemsokára az új temetőbe érünk.

A kolera idején az új temetőt meg akarták nagyobbítani; lebontották az egyik falát s a szomszédos területből három holdnyi földet vásároltak hozzá. Ebbe a részbe eleinte nem temetkezett senki; továbbra is csak a kapu tájékán szaporodtak a sírok.

Az őr, a ki egyszersmind sírásó, s egyúttal sekrestyés is (szóval kettős hasznát húz a plébánia halottaiból), felhasználta az üres területet s krumplit ültetett bele. De krumpliföldje most már évről-évre kisebb lesz, s mikor epidémia üt ki, nem tudja, hogy örüljön-e a haláleseteknek, vagy kétségbe essék a sok temetés miatt.

- Ön valósággal a halottakból él, Lestiboudois! - szólt hozzá egyszer a tisztelendő ur.

Ez a sokatmondó megjegyzés gondolkodóba ejtette; egy darabig abba is hagyta a gazdálkodást, de aztán túltette magát a kétségein. Most megint burgonyát ültet s azt hangoztatja, hogy a termése bőségének semmi összefüggése sincs a közvetlen szomszédsággal.

Azok óta az események óta ugyanis, a melyek elbeszélése alább következik, semmi sem változott Yonville-ban. A bádög-trikolor még most is ott forog a templomtornyon; a divatárus boltban az ajtaja fölött ma is ide-oda lengeti a szél a két karton-lobogót; a gyógyszerész foetusai, a melyeket egy-egy nagy darab taplónak nézne az ember, iszapos borszeszszel teli üvegeikben, ott állnak, a hol régen; s a vendéglő kapuja felett látható öreg oroszlán, mely a sok esőtől már színét veszítette, még egyre mutogatja a járókelőknek pudli-frizuráját.

Akkor este, mikor a Bovary-házaspárnak Yonville-ba kellett érkeznie, az özvegy Lefrançois-né, az említett vendéglőnek a tulajdonosa, annyira el volt foglalva, hogy mialatt kondérjaival és serpenyőivel foglalatoskodott, az izzadság csak úgy csurgott róla. Másnap tudniillik vásár volt a mezővároskában. Előre készen kellett lennie a munkája egy részével: a hús felvágása, a szárnyasok megtisztítása, a leves és a kávé megcsinálása nem maradhatott másnapra. Azonkívül gondoskodnia kellett vendégeinek (az orvosnak, az orvos feleségének és szolgálójuknak) a vacsorájáról is.

A biliárd-szobából nagy hahotázás hallatszott. A kisebbik teremben három molnár pálinkát követelt. A tűzhelyen a fa lángolt, a szén pattogott, s a hosszú konyha-asztalon a nyers ürühús szomszédságában felhalmozott tányérok egyre csörömpöltek, mialatt a deszkán a parajt aprították. A baromfi-udvarból behallatszott, mily kétségbeesetten csipognak, gágognak a szárnyas állatok, a melyeket a szolgáló, kivégzés céljából, üldözőbe vett.

A kályhánál, zöldszínű bőrpapucsban és aranybojtos bársony sipkában, egy himlőhelyes arcú ember melengette a hátát. Ábrázatán nem látszott egyéb, csak a magamagával való nagy megelégedés: olyan nyugodtan és derűlten nézett a világba, mint az a tengelicz, mely a feje fölött lévő fűzfa-kalitkában vígan szökdécselt le s fel, jobbra-balra. Ez a himlőhelyes arcú ember: a gyógyszerész volt.

- Artémise! - kiáltott a fogadósne - aprózd fel a rőzsét, töltsd meg a vizesüvegeket, hozz pálinkát, siess! Csak legalább azt tudnám, hogy utóételnek mit szolgáljak föl azok számára, a kiket ön vár?! Jóságos isten! Micsoda lármát csapnak megint ezek a bútorszállító legények, odaát, a biliárd-szobában! És a kocsijok még most is ott van a kapu alatt! A *Fecske*, a dilizsáncz-kocsi, még beléje fog ütközni, ha megjön; pedig már nemsokára itt kell lennie! Hidd Polyte-ot, hogy húzza el onnan!... Képzeld, Homais ur, reggel óta már vagy tizenöt partit játszottak s megittak nyolcz kanna almabort!... Teremtette, még el fogják szakítani a biliárd posztóját! - folytatta messziről nézve őket, a habszedő kanállal a kezében.

- Az ugyan nem volna baj - felelt Homais ur. - Majd vesz egy másikat.

- Mit? Egy másik biliárdot! - kiáltott fel az özvegy.

- Ez már úgy se jó, Lefrançoisné asszony. Mondtam már sokszor, hogy ön nem cselekszik helyesen! Sőt éppenséggel nem helyesen cselekszik, ha nem vesz másikat!... Látta, ma már az igazi játékosok azt kívánják, hogy a biliárd-lyuk kicsi legyen, a dákó pedig nehéz. Nem játszsza már a régi módi játékokat: megváltoztak az idők! És hiába, haladni kell a korral! Nézze például Tellier-t, ez már...

A vendéglősné dühbe jött, s arcza kipirult a méregtől. De a gyógyszerész azért folytatta:

- Ez már halad a korral. Beszélhet ön akármit, az ő biliárdja jobb, kisebb és alkalmasabb, mint az öné; s ha az embernek, például, az jut eszébe, hogy jó volna egy nagy biliárd-partit rendezni, fogadásokkal, Lengyelország vagy a lyoni árvízkárosultak javára...

- Az olyan koldusoktól, mint ő, még nem fogunk megijedni! - fakadt ki a vendéglősné, egyet rándítva kövér vállán. - Legyen nyugodt, Homais ur, a míg az *Arany oroslán* megvan: vendégei is lesznek. Nekünk, hála istennek, még van egy pár garasunk a ládafiában, míg a *Francia kávéház*-at nemsokára be fogják csukni, s ön egy szép napon arra ébred, hogy biliárd helyett zárt ajtót talál ott, a zárt ajtón pedig árverési hirdetményt! Más biliárdot vegyek? - folytatta olyan hangon, mintha nem is Homais urhoz szólna, csak magában beszélgetne - hát nem elég kényelmes ez?!... Vadászat idején hat utas is elhál rajta, s milyen jó, a mikor a kimosott fehéreneműt ki kell teritgetni!... De hol a pokolba marad az a lajhár?!

- Kicsoda?

- Hivert!

- Miatta vár a tálalással? - kérdezte a gyógyszerész.

- Miatta? Dehogy! Hát Binet ur?! Ameddig ő itt nincs, addig úgy se találhatok. Ő különben pontban hatkor itt lesz, mert pontosság dolgában nincsen párja. Csak ne volna olyan akaratos! Az ő helyét a kis teremben mindig fenn kell tartani; inkább meghalna, mint hogy másutt egyék! És milyen finnyás! Az almaborban mindig talál valami hibát. Bezzeg Léon ur már egészen más ember! Ő néha hét órakor jön, néha fél nyolczkor, de jóformán meg se nézi, hogy mit eszik. Milyen derék fiatal ember! Soha egy hangos szavát se hallani.

- Hát bizony nagy különbség van egy jónevelésű ember, meg egy adószedő között, a ki valamikor karabélyos altiszt volt.

Hat órát ütött; Binet belépett.

Hosszú kék kabát volt rajta, melyben sovány, szikár teste csak úgy lötyögött, és zsinórzattal átfont bőr-csákó, melynek felcsapott ellenzője alól kopasz homlok látszott ki, s a kopasz homlokon egy vöröses vonal: a csákóviselet kétségtelen nyoma. Öltözte ezenkívül fekete posztó-mellényből, lószőr nyakravaló betétből és szürke nadrágból állott; a lábán télen-nyáron fénymázás csizmát viselt, melynek bőre a hüvelykujj helyén erősen kidudorodott. Gondosan ápolt szőke bajusza és pofaszakála, melyek kiborotvált álla körül összevegyültek, hosszú fakó arcza körül olyan szabályos vonalú keretet alkottak, a minőt veteményes ágyakon látni; szeme apró, orra hajlott volt. Remekül kártyázott, szeretett vadászni, szépírás dolgában csak kevesen vetekedhettek vele, de semmivel se foglalkozott olyan örömmel, mint az esztergályozással. Asztalkendő-gyűrűket szokott készíteni, s bár ebből a hasznos iparczikkból már egész tárháza volt, az esztergályozást nem hagyta abba, mindenekelőtt művészi hiúságból, de egyszersmind nyárspolgári takarékoságból, nem akarván pénzt adni olyan valamiért, a mit maga is elkészíthetett.

A kis terem felé indult; de onnan előbb ki kellett küldeni a három molnárt; és, mialatt megterítették számára, Binet szóttanul álldogált a kályha mellett; aztán becsukta az ajtót, s levette a csákóját, szokása szerint.

- Már az igaz, hogy udvariasságokkal nem igen koptatja a nyelvét! - szólt a gyógyszerész, a hogy egyedül maradt a fogadósneval.

- Soha se beszél többet - felelt emez. - A mult héten két finom vendég járt itt, a kik vászonban utaztak: jókedvű, elmés fiatalemberek, a kik egész este folyvást tréfáltak, s annyi bolondságot beszéltek összevissza, hogy nekem a könnyem is csorgott a nevetéstől. Azt hiszi, megszólalt vagy egyszer? Úgy hallgatott az, mint a csuka.

- Igen - szólt a gyógyszerész - nincs neki se képzelete, se egy ötlete, egyáltalán semmi abból, a mi a nagyvilági férfit tesz.

- Pedig azt mondják, hogy okos ember - vélte a fogadósne.

- Okos ember! - pattant fel Homais ur - ő? okos ember? Ugyan! Lehet, hogy érti a dolgát; az meglehet. A maga szakmájában nem mondom - folytatta aztán nyugodtabb hangon.

És így fűzte tovább a szót:

- Tudja, ha egy kereskedő, a kinek tekintélyes összeköttetései vannak, vagy egy jogtanácsos, orvos, gyógyszerész annyira el van merülve a gondolataiba, hogy néha szeszélyes, vagy talán mogorva is, azt értem; erre vannak példák, és bőven. De ezek legalább gondolnak valamire. Látta, velem, például, akárhányszor megtörtént, hogy mikor az íróasztalon összevissza kerestem a tollamat, mert használati utasítást akartam felírni az orvosságos üvegekre, utóljára is rájöttem, hogy a fülem mellé dugtam!

Ekközben Lefrançoisné kinézett az ajtón, hogy lássa: vajjon nem jön-e még a *Fecske*? Össze-rezzent. Egy fekete ruhás ember lépett be hirtelen a konyhába. Az alkonyat homályosságában is észre lehetett venni, hogy az arcza rézvörös s testalkotása olyan, mint egy atlétáé.

- Mivel szolgálhatok, tisztelendő ur? - kérdezte a fogadósne, utána nyúlva a kandallón szép sorjában álló rézgyertyatartók egyikének. - Parancsol valamit? Egy pohár ribiszke-pálinkát? Vagy egy pohár bort?

A pap, köszönettel és igen udvariasan, kijelentette, hogy mindebből nem kér semmit. Az esernyője végett jött, a melyet előtte való nap az ernemont-i zárdában felejtett; kérte Lefrançoisné asszonyt, hogy hozassa el, s este majd küldje el a plébániára. Aztán ajánlotta magát, s ment a templomba, a hol már az *Angelus*-t harangozták.

Alig hogy elhangzott a lépése, a gyógyszerész sietett megróni a viselkedését. Az, hogy egy pohár frissítőt se akart elfogadni, Homais úr előtt utálatos képmutatásnak tünt fel; a papok, ugymond, mind dorbézolnak, de persze olyankor, a mikor nem látják őket, s ha rajtok állna, megint olyan idők járnának, mint akkor, mikor a papság dézsmát szedett.

A vendéglősné védelmezni akarta a lelki pásztort:

- Ne mondjon róla rosszat, mert annyi bizonyos, hogy földhöz teremtene négy olyan legényt, mint ön. A mult esztendőben, mikor a szalmát behordták, ő is segített az embereknek; néha hat köteget is czipelt egyszerre, olyan erős!

- Brávó! - kiáltott fel a gyógyszerész. - Aztán tessék, küldd el a leányodat gyónni egy ilyen alkotású ficzkóhoz! Én, ha én volnék a kormány, elrendelném, hogy a papokon minden hónapban eret kell vágni. Igen, Lefrançoisné asszony, minden hónapban, kivétel nélkül, egy becsületes érvágással könnyítenék rajtok, a közerkölcsök javára!

- Ne mondjon előttem ilyeneket, Homais úr! Ön igazán istentelen ember, a kinek nincs vallása, nincs...

A gyógyszerész közbevágott:

- Nekem nincs vallásom? Dehogyan is nincs vallásom! Még pedig a *magamé*, és mondhatom, vallásosabb ember vagyok, mint ezek az alakoskodók és szemfényvesztők! Ellenkezőleg: imádom az Istent, már tudniillik az én Istenemet. Hiszek a legfőbb lényben, a Teremtőben, vagy nevezzük akárhogy, nekem mindegy, elég az hozzá: hiszek abban, a ki bennünket megteremtett a végből, hogy eleget tegyünk polgári és családapai kötelességeinknek; de azért még nem szükséges a templomba mennem, ezüst edényeket csókolgatni és hizlalni ezt a sok komédiást, a kik jobban élnek, mint mi! Mert tisztelhetjük az Istent az erdőben is, a mezőn, vagy az égboltozatot nézve, a hogy a régiek tették. Az én Istenem a Szokratesz, Franklin, Voltaire és Béranger Istene! Az én hitvallásom: *a szavójai vikárius hitvallása* s a 89-iki halhatatlan elvek! Persze, nem hiszek abban a Jóistenben, a ki vándorbotot vesz a kezébe s lemegy sétálni a földszintre, a ki a csethalak gyomrában ad hajlékot a barátainak, a ki felkiált, meghal és három nap múltán feltámad: de ezek egyrészt önmagukban véve képtelen, másrészt a fizika törvényeivel merőben ellentétes dolgok, a melyek csak azt bizonyítják, hogy a papok mindenkor a leggyalázatosabb tudatlanságban éltek, s ennek a mocsarába a népet is magukkal rántották.

Elhallgatott és körülnézett, mintha közönséget keresne maga körül, mert felbuzdulásában egy pillanatig azt hitte, hogy a községtanácsban beszél. De a fogadósné már nem hallgatott rá; az ajtóhoz ment hallgatózni, mert úgy tetszett neki, hogy a távolból kocsirobogást hall. És csakugyan egy pár pillanat múlva tisztán lehetett hallani a kocsizörgést és a patkók dobogását: a *Fecske* végre előkerült s megállt a kapu előtt.

A dilizsáncz-kocsi két nagy keréken járó, sárgára festett alkotmány volt; kerekei majdnem a kocsiernyőig értek s míg egyrészt elfogták a kilátást az utasok elől, másrészt sarat hánytak a ruháikra. Ha be volt csukva, keskeny ablakai folyvást zörögtek foglalatukban s lassankint sárfoltokkal teltek meg, a melyek közül a régibb eredetűeket már az eső se tudta lemosni. Három ló volt eléje fogva: egy vontató és két másik, s mikor lejtős úton haladt lefelé, nagyokat zökkent, mert az alja minduntalan oda ütközött a földhöz.

Időközben néhány yonville-i polgár érkezett a fogadó elé. Valamennyien egyszerre beszéltek; az egyik híreket tudakolt, a másik felvilágosításokat kért, a harmadik a kosarát követelte. Hivert nem tudta, hogy melyiknek feleljen előbb. Ő végezte el a városban az egész helység kommissióit. Eljárt a boltokba; bőrtkecseket hozott a vargának, ócska vasat a kovácsnak s egy bődön heringet úrnőjének; ő ment el a divatárusnőhöz fejkötőért s a fodrászhoz hajpamatért; és visszajövet, még az úton szétosztogatta a csomagjait. Többnyire egyszerűen bedobta a kívánt holmit a megrendelő udvarára, s mialatt a bakon ülve teli tüdővel kiabált, hogy fölkeltse a figyelmet, lovai maguktól baktattak előre.

Hivert-t ma egy véletlen késleltette; Bovarynének az agara, mely le-leugrándozott a kocsiról, egyszerre csak eltűnt valahol a mezőn. Vagy egy negyedóraig hiába fűtyöltek neki. Hivert még azt is megtette, hogy visszament a kocsival körülbelül egy félmérföldnyire. Minden pillanatban azt hitték, hogy valahol a közelben kell lennie, de az agár csak nem került elő. Végre is folytatni kellett az utat. Emma sírt, s nagyon megharagudott; szemrehányásokat tett Károlynak, hogy mért nem vigyázott jobban. Egy divatárú-kereskedő, Lheureux úr, a ki velük utazott, hogy megvigasztalja Emmát, történeteket beszélt el rég elveszett kutyákról, a melyek évek múltán is felismerték gazdáikat. Ő már hallott olyan kutyáról is, a mely Konstantinápolyból tért vissza a gazdájához. Egy másik ötven mérföldnyi utat tett meg, egyenes irányban, és négy folyót uszott át; sőt a tulajdon atyjának is volt egy uszkárja, mely tizenkét évi távollét után egyszerre csak a nyakába ugrott a gazdájának, egy este az utcán, mikor az öreg úr éppen vendégségbe ment.

II.

Emma szállott ki legelőszőr, aztán Félicité, majd Lheureux úr és egy dajka; Károlyt előbb fel kellett költeni, mert attól fogva, hogy beesteledett, mélyen aludt a kocsi egyik zugában.

Homais úr bemutatkozott; hódolattal üdvözölte ő nagyságát, s igen barátságosan a doktor urat, elmondta, hogy nagyon örül, ha némi szolgálatot tehetett nekik, végül jókedvűen és szíves hangon tudatta, hogy, a felesége nem lévén itthon, ha megengedik, bátor lesz velök ebédelni.

Emma, a hogy belépett a konyhába, egyenesen a tűzhelyhez ment. Megfogta a ruháját a térde táján, fölemelte egészen a bokájáig, s fekete cipős lábát a láng fölé tartotta, a mely alatt, a nyárson, éppen egy ürüczomb sült. A tűz egészen bevilágította; a közeli, szinte égető meleg átjárta ruhájának a szövetét, fehér bőrének a pórusait, még a szempilláit is, melyeket néha kénytelen volt lehunyni. A nyitva maradt ajtón koronkint be-befújt a szél; a levegő áramlatától feléje csapódott a láng: egész alakja vörös fényben fürdött.

A tűzhely túlsó oldaláról egy szőkehajú fiatal ember csöndesen nézte.

Dupuis Léon úr, az *Arany oroszlán* második kosztosa, Guillaumin mesternek, a jegyzőnek, a segéde volt. Nagyon unatkozván Yonville-ban, rendszeren sokáig elüldögélt a terített asztal mellett, abban a reményben, hogy majd csak betéved a fogadóba egy-egy utazó, a kivel egy kicsit elbeszélgethet. A hogy a hivatalos óra véget ért, pontosan beállított a fogadóba, mert úgy se tudott volna egyebet csinálni; a legtöbbször azonban a Binet társaságával kellett beérnie, a levestől a sajtig. Örömmel fogadta tehát a vendéglősné ajánlatát, hogy ebédeljen az ujon érkezettekkel és pár percz mulva mindnyájan átmentek a nagyterembe, mert Lefrançois-né ki akart tenni magáért s ez egyszer kivételesen a nagyteremben terítettett négy vendége számára.

Homais engedelmet kért, hogy fején tarthassa a házi sapkáját, mert attól tart, hogy ha leveszi, meghül és náthát kap.

Aztán, szomszédnője felé fordulva, így szólt:

- Nagyságod bizonyára fáradt egy kissé. A mi *Fecské*-nk, sajnos, rettenetesen összerázza az embert!

- Az igaz, - felelt Emma - de azért mégis örülök, hogy utazhattam egy kicsit. Nagyon szeretem a változatosságot.

- Nincs is annál boszantóbb dolog - sóhajtott a jegyző segéde - mint ha az ember ki se mocszanhat a fészkéből!

- Ha ön az én helyemben volna - szólt Károly - s örökösen lóháton kellene lennie...

- Én azt hiszem, - vágott közbe Léon, Bovaryné felé fordulva - hogy ennél nincs kellemesebb dolog a világon; már tudniillik annak, a ki teheti.

- Különben - szólt a gyógyszerész - az orvosi gyakorlat a mi vidékünkön nem jár sok vesződséggel. Az utak elég jó karban vannak, majdnem mindenütt lehet kocsit használni, s az emberek rendszerint elég jól fizetnek, mert a népesség jómódú. Nem jár sok fáradsággal a gyakorlat az orvosi kezelés nézőpontjából sem; leggyakoribb betegségek: a bélgyulladás, a bronhitisz és az epebajok; aratás idején néha váltóláz lép fel, de komolyabb eset csak ritkán fordul elő, s a lakosságnak semmiféle bajra nincs különösebb hajlandósága, kivéve a görvélyt, a mi kétségen kívül annak tulajdonítható, hogy a parasztházak higiénikus tekintetben, sajnos, a legprimitívabb követelményeknek se felelnek meg. Ah, kedves Bovary úr, önnek sok előítélettel kell majd megküzdenie; lépten-nyomon csodálatos makacsságokkal fog találkozni, a megszokás csökönyösségével, a melylyel szemben önnek minden tudománya hiábavaló!

Mert errefelé a paraszt, ha megbetegszik, előbb fogadalmakban, ereklyék csókolgatásában keresi a gyógyulást, s ha nagyon rosszul van, a papot hivatja, a helyett, hogy mindjárt az orvoshoz vagy a gyógyszerészhez fordulna. Pedig a klíma nem mondható rossznak, a minnek egyik bizonyossága, hogy a községben vannak, a kik a kilenczven esztendő is meghaladták. A hőmérő higánya (megfigyeltem), télen négy foknál alább nem igen száll le, s a nagy melegek idején huszonöt-harmincz foknál magasabbra nem emelkedik, a maximum tehát Réaumur szerint huszonnégy fok, Fahrenheit szerint pedig (az angolok mértéke) ötvennégy fok, nem több! És valóban, a temperatura nagyobb változásaitól megóv bennünket az, hogy míg egyfelől az északi szelektől az argueil-i erdő, másfelől a nyugati szelektől a Saint-Jean-hegy védi községünket, másrészt a meleget, mely, egyesülve a folyó kigőzölgésével és a réten legelő temérdek állat kipárolgásával, tekintettel arra, hogy ez a kipárolgás sok ammoniákat tartalmaz, vagyis: nitrogént, hidrogént és oxigént (nem, csak nitrogént és hidrogént) ... a meleget, mely felszíván a föld nedvességét, mindeme kiválasztásokat összeelegyíti, úgyszólván csomóba gyűjti, s magához vonván az atmoszférában felhalmozódott villámosságot, már tudniillik olyankor, mikor a levegő telítve van villámossággal, végre is veszedelmes miazmának adhatja életet, a hogy a tropikus vidékeken történik... a meleget, mondom, jelentékenyen mérséklék, s épp ott, a hol jön, vagyis inkább, a honnan jönne, tudniillik délről, a délkeleti szelek, a melyeknek a Szajrán át kell jönniök, s itt annyira lehülnek, mintha egyenesen Oroszországból kaptuk volna őket!

- Vannak-e a környéken sétálóhelyek? - folytatta Bovaryné a fiatal emberrel a beszélgetést.

- Ó, nagyon kevés - felelt Léon úr. - A hegytetőn, mindjárt az erdő szélénél, van egy hely, a melyet itt a Legelőnek neveznek. Néha, vasárnaponként, kimegyek oda egy könyvvel, és megvárom a naplementét.

- Valóban - jegyezte meg Emma - nincs nagyobb szerű látvány, mint a naplemente. Különösen tengerparton.

- Ó, én imádom a tengert - szólt Léon úr.

- Nem találja-e - kérdezte Bovaryné - hogy a lélek szabadabban kalandozik az óceán határtalan síkján, melynek a látványa fölemelő érzéssel tölti el az embert, s a végtelenség, az ideál felé vezeti gondolatainkat?

- Így van az ember a hegyi tájakkal is - vette át a szót Léon. - Egy unokatestvérem, a ki a mult esztendőben Svájcban járt, elbeszélte nekem, hogy az ember nem tudja elképzelni a tavak költészetét, a vízesések varázsát, s azt az óriási hatást, melyet a gleccscserek tesznek. Zuhatok közepett hihetetlen magasságú fenyűket látni, meredek szélén apró kunyhókat, melyek mintha örvények felett lebegnének, s ha lábunk alatt szétfoszlanak a felhők, ezer lábnyi mélységben, erre is, arra is, völgyek nyílnak meg előttünk. Az ilyen látvány fellelkesíti az embert, imára hangolja, elragadtatásba, rajongásba ejti! Nem is csodálkozom azon a híres zeneszerzőn, a kinek az volt a szokása, hogy csak akkor ült zongorához, ha gyönyörű tájék terült el a szeme előtt, s olyankor szerzette a legszebb darabjait, mikor a természet szépsége felizgatta a képzeletét.

- Zeneértő ön? - kérdezte Emma.

- Nem, csak nagyon szeretem a zenét - felelt a fiatal ember.

- Ne higgyen neki, Bovaryné asszony - vágott közbe Homais, a tányérja fölé hajolva - csak szerénykedik. Hát ki volt ki multkor, az ön szobájában, olyan gyönyörűen énekelte az Őrangyal-t?! Én éppen a laboratóriumban voltam s végighallgattam az egészet. Úgy adta elő ön ezt a dalt, akár egy opera-énekes.

Léon csakugyan a gyógyszerésznél lakott, a második emeleten egy kis szobában, melynek az ablakai a piacra néztek. Házigazdájának a bókja elpirította, de nem felelt neki, a mi különben fölösleges lett volna, mert Homais úr ismét az orvoshoz fordult, s felsorolta neki Yonville összes nevezetesebb lakóit. Anekdótákat beszélt el s megadott minden szükséges felvilágosítást. Hogy a jegyző vagyona mekkora, nem tudni pontosan, s aztán *itt van ez a Tuvache-czég*, mely nagy feltűnést okoz, s melyről sohase tudja az ember, hogy hányadán van vele.

Emma folytatta a félbeszakított beszélgetést:

- Melyik zenét szereti a legjobban?

- A németet, mert ez álmodozóvá tesz.

- Ismeri az olaszokat is?

- Még nem; de a jövő évben majd megismerem őket is. A jövő évet ugyanis Párisban fogom tölteni, hogy befejezzem a jogi tanulmányaimat.

- A mint kedves férje előtt - szólt a gyógyszerész - éppen az imént volt szerencsém kifejezni, erről a szegény Yanodáról szólva, a ki megszökött: Nagyságod, hála az ő örültségeinek, Yonville egyik legkényelmesebb házában fog lakni. A mi a képzelhető legkellemesebb egy orvosra nézve: külön kijárása van, a kerten át, a *Fasor*-ba, úgy, hogy ki és be lehet járni a nélkül, hogy valaki meglátná az embert. Különben, van hozzá minden, a mit a háztartáshoz csak kívánhatni: mosóház, konyha és kamara, nagy szalon, gyümölcsös stb. Az a kópé nem kimélte a költséget. A kert végében, közel a folyóhoz, lugast csináltatott, tisztán csak azért, hogy nyáron ott igya a sörét, s ha a nagyságos asszony szeret a kertben foglalatoskodni...

- A feleségemet ez nem szórakoztatja - szólt Károly. - Ámbár az egészségének javára válnék ez a foglalatosság, jobban szeret a szobában maradni, a hol olvasással tölti el az időt.

- Én is úgy vagyok ezzel - szólt közbe Léon. - De van-e kellemesebb dolog, mint este a lámpafénynél leülni egy könyvvel a tűzhely mellé, mialatt odakünn a szél vadul veri az ablakot?...

- Ugy-e? - erősítette Emma, rászegezve a fiatal emberre nagy, nyílt, fekete szemét.

- Az ember nem gondol semmire - folytatta Léon - s az órák mulnak. Bár meg se moccanunk, egész világokat járunk be, s gondolatunk, hozzátapadva a képzelt dolgokhoz, belemerül a részletekbe s érdeklődve követi a költött személyeket. Beleképzeljük magunkat az alakok helyzetébe, s néha úgy tetszik, hogy a mi szívünk dobog kosztümjeik alatt.

- Igaz, igaz! - szólt Emma.

- Nem tapasztalta-e néha - folytatta Léon - hogy az ember a könyv valamelyik helyén egyszerre csak ráismer a tulajdon gondolatára, s hirtelen azt képzei, hogy egy elhomályosodott képet pillant meg, mely valahonnan a multból került elő? Nem tapasztalta-e, hogy a könyv koronkint fölfedezi s határozott szavakkal fejezi ki legtitkosabb s legbonyodalmasabb érzéseinket?

- De tapasztaltam - felelte Emma.

- Ez az oka - magyarázta Léon - hogy legjobban a költőket szeretem. Úgy találom, hogy a vers gyöngédebb, érzelmesebb, mint a próza; hamarabb meghatja, megrikatja az embert.

- De hamarabb ki is fárasztja - vágott közbe Emma. - Én, ellenkezőleg, azokat a hosszú történeteket szeretem leginkább, a melyeket egy lélekzetre kell elolvasnunk s a melyek megdöbbennek, megborzosgatják az olvasót. Utálom azokat a közönséges alakokat és lanya érzéseket, a melyekkel a valóságban oly sűrűn találkozunk!

- Valóban - jegyezte meg Guillaumin mester segéde - én is azt hiszem, hogy az efféle munkák, nem hatván a szívünkre, eltávolodnak a művészet igazi céljától. Oly édes, az élet sokféle csalódása közepett, nemes jellemekre, tiszta érzésekre és a boldogság képeire gondolni! Nekem, a ki a világtól távol, ebben a magánosságban élek, ez az egyetlen szórakozásom. Yonville-ban egyébként, a szórakozást illetően, nem igen lehet válogatnunk.

- Bizonyynyal itt is úgy van, mint a hogy Tostes-ban volt - mondotta Emma. - Nem is mulasztottam el beiratkozni a kölcsönkönyvtárba; míg Tostes-ban laktunk, leginkább ez szórakoztatott.

- Ha a nagyságos asszony megtisztel azzal, hogy elfogadja szolgálatomat - szólt közbe a gyógyszerész, a ki meghallotta az utolsó szavakat - nagyon szívesen rendelkezésére bocsátom a könyvtáramat. Megvannak benne a legjelesebb szerzők: Voltaire, Rousseau, Delille, Walter Scott s a nagy *Tárczagyűjtemény*. Azonkívül több folyóiratot járatok s kapom a *Rouen-i lámpás*-t is, a melynek én vagyok a levelezője Buchy, Forges, Neufchâtel és Yonville vidékéről.

Már vagy harmadfél órája ültek az asztalnál, mert Artémise, a szolgáló, egy cseppet se erőttette meg magát, hanem csak nagylomhán sétáltatta posztóval szegett, kopott lábbelijét, minden tényérért külön ment, elfelejtette, a mit mondtak neki, nem hallotta meg, ha hívták, s minduntalan nyitva hagyta a biliárdszobába nyíló ajtót, mely aztán nagy zajjal csapódott a falhoz.

Léon beszélgetés közben, a nélkül, hogy észrevette volna, rátette a lábát annak a székre az alsó keresztrudjára, a melyen Bovaryné ült. Bovaryné kis, kék selyem nyakravaló volt, mely egyenesen tartotta csőalaku redőkbe font s nyakfodor-szerű batiszt gallérját; a mint a feje mozgott, arcának alsó része el-elrejtőzött a finom batisztban, majd ismét kecsesen emelkedett ki belőle. Így, közel egymáshoz, mialatt Károly és a gyógyszerész javában barátkoztak, ama határozatlan tárgyú társalgások egyikébe mélyedtek, a melyek folyamán akárhová kalandozzanak is a szavak, a beszélgetők minduntalan közös hajlandóságok középpontjában találják magukat. Páris szórakozásai, a színelőadások, sok regénycím, a legujabb négyesek, a nagyvilág, a melyet nem ismertek, Tostes, a hol Emma mostanáig élt, Yonville, a hol ezentúl élni fog, mindez szóba került, s majd erre, majd arra többször is visszatértek, míg az ebéd véget nem ért.

Mikor a kávé felszolgálták, Félicité elment, hogy az új házban rendbe hozza a hálósobát s nemsokára azután a vendégek felállottak az asztaltól. Lefrançoisné a tűzhely mellett aludt s odakünn egy istállószolga várta Bovary urat és feleségét, lámpával a kezében. Az istállóból előhívott kísértő a ballábára sántított; vörös hajából itt-ott egy-egy szalmaszál kandikált ki. A másik kezébe bele nyomták a tisztelendő úr esernyőjét s útnak indultak.

A mezővároska már aludt. A vásárcsarnok oszlopai hosszú árnyékokat vetettek a kövezetre. Az út úgy szürkéllett előttük, mint nyári éjeken szokott.

De mivel az orvos háza mindössze vagy ötven lépésnyire volt a fogadótól, csaknem mindjárt jóéjt kellett kívánniok egymásnak s a társaság szétoszlott.

Emmát már a tornácban megcsapta a friss vakolatból kiáradó nedves hideg; mintha hirtelen vizes ruhát terítettek volna a vállára. A falakat csak pár napja meszelték ujonnan s a falépcső recsegett-ropogott a lábuk alatt. Az emeletre érve, beléptek a hálósobába. Az ablakon még nem volt függöny, s a holdas éj derengő világosságában látni lehetett a közeli fák ormait, odább pedig a rétet, a mely fölött, a folyó mentében, párák gőzölögtek. A szoba közepén, iszonyu rendetlenségben, szekrényfiókok, üvegek, léczek, aranyozott függönytartók heverték; itt matrác borította a széket, amott konyhaedény szégyenkezett a padlón, - a két ember

ugyanis, a ki a bútort ide szállította, mindent úgy hagyott, a hogy éppen a holmit berakta a szobába.

Negyedszer történt most, hogy Emma ismeretlen helyen feküdt le. Először akkor történt ez, mikor a kolostorba lépett; másodszor: a midőn Tostes-ba érkezett; harmadszor: Vaubyessard-ban; negyedszer most kellett idegen helyen elaludnia. Az előbbi esetekben egyszersmind egy-egy új korszak kezdődött életében; ha mindig így volt, bizonynyal most se lesz másképpen. Nem hitte, hogy más-más helyen ugyanazok a dolgok történhessenek s minthogy a mit eddig átélt, az rossz volt, bizonyosra vette, hogy a mi most vár rá, az már csak jobb lehet.

III.

Másnap reggel, a hogy felébredt s kitekintett az ablakon, az első ember, a kit a téren megpillantott, a jegyző segéde volt. A fiatal ember fölnézett és üdvözölte. Emma még fészülő-köpenyben volt. Egyet bólintott és becsukta az ablakot.

Léon egész nap nem győzte várni az esteli hat órát; de mikor belépett a vendéglőbe, csak Binet urat találta az asztalnál.

A tegnapi ebéd rá nézve igen nagy esemény volt; eddig soha se történt meg vele, hogy egyfolytában két óra hosszat beszélgetett volna egy *úriasszonynyal*. Hogy is eshetett, hogy annyi mindenfélét tudott mondani neki, és hogy ügyesebben, formásabban beszélt, mint valaha? Egy kissé félénk természetű volt s nem tudta levetkezni azt a tartózkodó modort, mely részben a szemérmesség, részben a zárkózottság következtében. Yonvilleban *uriasnak* találtak a modorát. Végig hallgatta az érettebb embereket és nem sokat politizált, a mi fiatal embernél ritkaság. Aztán nem volt tehetség nélkül; csinos vízfestményeket csinált, tudott kótából énekelni és ebéd után sokat olvasgatott, olyankor, a mikor nem talált kártyapartit. Homais ur nagyrabecsülte, mint igen művelt fiatal embert; Homaisné asszony pedig az udvariasságáért kedvelte, mert gyakran elvitte sétálni a kis Homaiskat, a kik igen nevetlen, maszatos kis teremtések voltak, egy kicsit skrofulásak, mint az anyjok. A cseléden kívül Justin, a gyógyszerész-növendék gondozta őket, Homais urnak egy távoli rokona, a ki kegyelem-kenyéren élt a házban s a ki egyuttal szolgai teendőket is végzett.

A gyógyszerész rendkívül értékes és jó szomszédnak bizonyult; ő oktatta ki Bovarynét, hogy kiktől vásároljon; elhivatta azt az embert - s tisztára csak az ő kedvéért - a kitől az almabort szokta venni; ő maga ízlelte meg az italt s maga ment le a pinczébe, hogy a hordót jól helyezték el; megmagyarázta, hogy a vajat hogyan lehet olcsón beszerezni; s megalkudott Lestiboudois-val, a sekrestyével, a ki azonkívül, hogy az egyházfi és a sírásó teendőit végezte, a kertek gondozásával is foglalatoskodott, évi fizetés mellett vagy napszámra, már a mint kívánták.

Annak, hogy Homais ur ennyire elhalmozta őket a szivességeivel, azonkívül, hogy szerette beleütni az orrát más emberek dolgába, volt még egy titkos indító oka is.

A gyógyszerész ugyanis gyakran áthágta a XI. év Ventôse 19-ikén kelt törvény ama bizonyos első szakaszát, mely szigorúan tiltja, hogy diplomátlan ember orvosi gyakorlatot űzzön. Olyan gyakran áthágta, hogy egyszer, névtelen feljelentések következtében, megczitálták Rouen-ba, a főügyészhez, külön kihallgatásra. A magas állású köztisztviselő állva s hivatalos ornátusban fogadta, talárban és barettel a fején. Ez reggel történt, a törvényszéki tárgyalások órája előtt. A folyosóról behallatszott a zsandárok súlyos csizmáinak a kopogása s mintha a távolban erős záruk csörrentek volna meg. A gyógyszerésznek úgy csengett a füle, hogy azt hitte, mindjárt megüti a guta; már látta a földalatti börtön fenekét, családját sirva-ríva, a gyógyszerész-tár el-

licitálását, áruit szétszórta; úgy hogy később kénytelen volt bemenni egy kávéházba s egy pohár rumot inni Selters-vízzel, hogy egy kicsit magához térjen.

Lassankint e komoly intelem emléke elhalványodott s mint azelőtt, ezután is sűrűn megtörtént, hogy visszavonult a gyógyszerár hátsó szobájába, orvosi tanácsokat adni s fájdalomcsillapító szerekkel trafikálni. De a polgármesterrel nem volt jó viszonyban, kartársai féltékenyek voltak rá, minden óvatosság mellett is attól kellett félnie, hogy egyszer rajta veszít. Ezzel a veszedelemmel szemben, ha udvariasságaival lekötelezi Bovaryt, bizonynyal számíthat a hálájára s lehetetlenné teszi azt, hogy ez később, ha netalán észrevesz valamit, lármát üssön. Azért Homais minden reggel átvitte a doktorhoz *az újságot* s néha délután is átszaladt hozzá egy kis beszélgetésre.

Károly nagyon rosszkedvű volt: a páciensek csak nem akartak megérkezni. Órákon át szótlanul üldögélt s ha elunta a dolgot, bement aludni a rendelő-szobájába vagy elnézte, a mint Emma varrogott. Hogy szórakozzék valamivel, beállott maga-magához napszámosnak; még arra is ráfanyalodott, hogy neki álljon kifesteni a padlást azzal a maradék festékkal, melyet a munkások ott hagytak. Egyre nagyobb anyagi gondok nehezedtek rá. Annyit költött testes-i lakásának az átalakítására, ő nagysága öltözékeire és a költözésre, hogy a hozománynak, több mint háromezer tallérnak, két esztendő alatt teljesen végére járt. Aztán a Tostes-ból Yonville-ba költözködés sok kárt is okozott neki; útközben sok mindenféle elveszett vagy elromlott, nem is beszélve a gipsz-barátról, mely egy jókora zökkenés alkalmával leesett a szekérről s Quincampoix következtén ezer darabra tört!

Egy másik, sokkal kellemesebb gond üzte el néha rossz kedvét: feleségének más állapota. Minél inkább közeledett Emma lebetegedésének ideje, annál jobban szerette asszonyát. Úgy tetszett neki, hogy immár a testnek egy új köteléke támad közöttük, hogy egymáshoz tartozandóságuk még szorosabbá s egymáshoz való érzésük még bensőbbé válik. Mikor messziről látta nehézkes járását és fűzőtlen csipőjének lágy mozdulását, vagy mikor négy szemközt kedvére nézegette s szeme megakadt a karosszékeiben hátradülő asszony fáradt testtartásán, akkor nem birt a boldogságával: fölkel, oda ment hozzá, ölelgette, csókolta, hosszasan simogatta az arcát, kis mamának nevezgette, körül akarta tánczolni vele a szobát s félig nevetve, félig sírva mindenféle gyöngéd ostobaságot mondott neki, a mi éppen eszébe jutott. A gondolat, hogy élet fogant tőle, végtelenül jóleső érzéssel töltötte el. Most már nem volt semmi kívánnivalója. Megismerte az emberi létet egész teljességében s roppant kényelem-érzettel helyezkedett el benne.

Emma először is igen elcsudálkozott, aztán arra gondolt: milyen jó volna, ha mindjárt túl lehetne rajta... hogy hamarabb megtudná, micsoda érzés az: anyának lenni. De, minthogy nem rendelhette meg azt, a mit szeretett volna s a rózsaszín selyemfüggönyös, sajkaalaku finom bölcstől, meg a hímzett gyermekfőkötőkről le kellett mondania, nem akart foglalkozni a felszerelés részleteivel, s a keserűség egy pillanatában, mindazt, a mire szüksége volt, nagyjában rendelte meg a legközelebbi varrónőnél, anélkül, hogy az egyes tárgyakat kiválogatta, megbeszélte volna. Nem talált örömet azokban az apró előkészületekben, a melyekben az anyai gyöngédség a legelsőbb nyilatkozik meg, s meglehet, hogy ez szeretetét mindjárt eleve elbágyasztotta kissé.

De mivel Károly mindig s különösen minden ebéd alatt folyvást a gyermekről beszélt, nemsokára Emma is egyre gyakrabban gondolt rá.

Fiút kívánt; erős és barna fiút, a kinek György legyen a neve. Úgy tetszett neki, hogy ha fiugyermeknek adhat életet, ez kárpótolni fogja minden tehetetlenségéért. A férfi legalább szabad; megismerhet minden szenvedélyt, bejárhat minden világrészt, átgázolhat az akadályokon, elérheti, lebirhatja, kiürítheti a legmesszibb örömeket, bele haraphat mindenbe, a mi kéjt e föld adhat. A nő előtt folyton új meg új akadályok állnak. Ellenállásra képtelen, de minden-

felé hajlítható; ellene van a test puhasága s ellene van a törvénytől való függés is. Akaratát, mint kalapjának a fátyolát, melyet egy zsinór tart, minden szél meglebegteti; mindig hajtja valami vágy s mindig visszatartja valamely kötelem.

Emma egy vasárnap, reggeli hat óra tájban hozta világra gyermekét.

- Leány! - kiáltott Károly.

Emma a falnak fordította a fejét és elájult.

Homaisné asszony csaknem azonnal ott termett s megcsókolta; hasonlóképpen mindjárt megérkezett Lefrançoisné is, az *Arany oroszlán* tulajdonosa. A gyógyszerész, a ki illetudó ember volt, csak a félig nyitott ajtón át gratulált neki, „ideiglenesen”. Látni akarta a gyermeket s igen jól kiképződöttnak találta.

Emma, betegágyából lábadozva, azzal foglalkozott a legszivesebben, hogy nevet keresett a leányának. Legelőször azokra a nevekre gondolt, melyek olaszosan a-val végződnek, mint: Clara, Louisa, Amanda, Atala; nagyon tetszett neki: Galsuinde s még inkább: Yseult vagy Léocadie. Károly azt kívánta, hogy a gyermeket, is úgy hívják, mint az anyját; de Emma ebbe nem egyezett bele. Végig böngésztek a kalendáriumot és idegeneket is megkérdeztek.

- Tegnap - szólt a gyógyszerész - Léon úrral beszélgettem erről a dologról. Csudálkozik, hogy nem a Madeleine nevet választják, amely most rendkívül divatos.

De az idősebb Bovaryné hevesen kikelt a Madeleine vagyis Magdolna név ellen; ő bizony nem engedi meg, hogy egy vétkező nevével bélyegezzék meg a kis unokáját. A mi Homais urat illeti, ő kiváltképpen azokat a neveket szerette, a melyek egy nagy emberre, egy híres eseményre vagy egy nagyszabásu alkotásra emlékeztették s négy gyermekét e szerint a rendszer szerint nevezte el: Napoleonnak, Franklinnak, Irmának és Athalienak. Napoleon a dicsőséget, Franklin a szabadságot képviselte; az Irma névvel a romantikának tett egy kis engedményt; az Athalie névvel végül a franczia drámairodalom legremekebb alkotása iránt érzett hódolatát akarta kifejezni. Mert filozófiai meggyőződése nem zárták ki a művészi lelkesedést; a gondolkodó nem nyomta el benne az érző embert; nem zavarta össze a fogalmakat s megadta a képzeletnek is, a meggyőződésnek is, a mi az egyiket vagy a másikat megillette. *Athalie* tragédiájában például helytelenítette az eszméket, de csodálta a stílust; elítélte a mű egészét, de megtapsolta a részleteket; gyűlölte az alakokat, de lelkesedett a tirádáikért. A híres helyek elragadtatásba ejtették, de dühbe jött, ha arra gondolt, hogy a csuhás népbutítók mindezt alaposan kihasználják a maguk kis üzelveire; s e vegyes és egymást keresztező érzelmek közepett két kézzel koszoruzta volna meg Racinet, de egyszersmind szerette volna, ha vagy egy negyedóraig kedve szerint elvitatkozhatik a dicsőült nagy emberrel.

Végre Emmának eszébe jutott, hogy a vaubyessard-i kastélyban a márkiné egy fiatal asszonyt Bertának szólított; ezt a nevet választották tehát, s minthogy Rouault apó nem jöhetett el, Homais urat kérték fel keresztapának. Homais ur csupa olyan ajándékot hozott a keresztleányának, a melyek az üzletéből kerültek ki, nevezetesen: hat skatulya pasztillát köhögés ellen, egy nagy üveg *racahout*-mézet, három kosárka ájbis-czukrot, s mi több, még hat rúd sárga czukrot is, a mire véletlenül akadt rá egy elfelejtett fiókban. A keresztelő estéjén nagy lakomát csaptak; a pap is eljött; jó kedv kerekedett. Homais ur, mikor a likőrökre került a sor, rázendítette a jó istenről és a jó emberekről szóló dalt, Léon úr elénekelt egy barcarollet, a keresztanya pedig, az idősebb Bovaryné, egy románczot, mely az első császárság idejében volt divatos. Ekkor az idősebb Bovary úr lehozatta a kis leányt, s hogy ő is megkeresztelje, egy pár csepp champagne-it öntött a gyermek fejetetejére. Az első szentségnek ez a profanizálása felháborította Bournisien abbét; az idősb Bovary az *Istenek harczá*-ból vett idézettel felelt, a pap el akart menni; a hölgyek könnyöroggni kezdtek; Homais úr közbelépett; s végre

sikerült rábirni a tisztelendő urat, hogy visszaüljön a helyére s megigya a maradék kávéját; lecsillapodván, el is fogyasztotta ezt, azzal egyetemben, a mi kiömlött volt a csésze aljára.

Az idősebb Bovary még egy egész hónapig Yonville-ban maradt, s mikor reggelenként kiállott pipázni a piacra, a mezővároska lakói irigységgel vegyes bámulattal nézték ezüst paszomántos, pompás szolgálati sapkáját. Mivel iszonyu mennyiségű pálinkát ivott, a cselédet minduntalan átküldte az *Arany oroszán*-ba egy-egy üvegért, s ezt a temérdek italt mind a fia számlájára íratta; ezenkívül kendőire olyan pazarul öntötte az illatszert, hogy e pár hét alatt menyének egész kölnivíz-készletét elfogyasztotta.

Emma szívesen volt vele. Az idősebb Bovary világlátott ember volt: járt Berlinben, Bécsben, Straszburbán, s el tudott beszélgetni élményeiről, katonáskodása idejéről, kedveseiről, s a nagy lakomákról, a melyekben részt vett. Aztán valósággal udvarolt menyének, sőt olykor azt is megcselekedte, hogy a lépcsőn vagy a kertben hirtelen átkarolta Emmát, s incselkedve kiáltott oda a fiának:

- Hallod-e, Károly, vigyázz, mert elszeretem a feleségedet!

Annyira, hogy az idősebb Bovaryné féltetni kezdte fiának a boldogságát, s attól tartva, hogy férje utóljára még meg találja rontani a fiatal asszony gondolkodását, sietett kijelenteni, hogy immár ideje haza utazniok. Talán komolyabb aggodalmai is voltak. Bovary úr semmit se tartott szentnek s képes volt mindenre.

Egyszer Emmának hirtelen eszébe jutott, hogy látnia kell a kis leányát, a kit dajkaságba adtak az asztalos feleségéhez, s nem nézve a kalendáriumot, hogy eltelt e már a tisztulás hat hete, megindult Rolletnek a lakása felé, mely a falu végén volt, közel a hegyhez, az országút és a rétek között.

Már délre járt az idő; az ablakok zsalugátereibe voltak csukva, a palatetők fénylettek a napfényben, s ormaik vonaláról mintha szikrák pattogtak volna szét. Erős szél fújt s Emmának neheze esett a járás. Gyöngébb volt, mint gondolta, s a rossz kövezet nagyon sértette a lábát. Már gondolkodni kezdett, ne forduljon-e vissza, vagy ne térjen-e be valahová egy kicsit megpihenni, mikor egyszerre Léonnal találta magát szemben, a ki az egyik szomszéd házból jött ki, nagy csomó írással a hóna alatt.

Léon köszönt s megálltak, néhány szót váltani, Lheureuxnek a boltjánál, melynek szürke ernyője alatt egy kis árnyékot találtak.

Bovaryné elmondta, hogy a gyermekéhez megy, de máris nagy fáradtságot érez.

- Ha megengedné... - szólt Léon, de nem merte folytatni.

- Nincsen dolga sehol? - kérdezte Emma.

Léon azt felelte, hogy: nincs, s erre Emma kérte, hogy akkor hát kísérje el Rollethoz. Este ezt már az egész Yonville tudta, és Tuvachené, a polgármester felesége, kijelentette a szolgálója előtt, hogy *Bovaryné kompromittálja magát*.

Hogy a dajka házához jussanak, az utcából kiérve balra kellett fordulniok, mintha a temetőbe mennének. Virágzó fagyal-bokrokkal szegett, szűk ösvényen haladtak tova, viskók és szegényes udvarok között. A vadrózsa és a verónika is virágzott körülöttük; a csalán között a szeder már hosszú indákat eresztett. A sövények hasadékán át, a viskók közelében, egy-két disznót lehetett látni a szemétdombon, vagy egy-egy kikötött tehenet, melyek szarvaikkal a fák törzséhez dörgölöztek. Léon és Emma lassan haladtak egymás mellett; az utóbbi rá támaszkodott a fiatal ember karjára, s ez minduntalan meglassította a lépését, hogy a fáradt asszonyhoz igazodjék. Egész légyraj röpködött előttük, zümmögve, dongva a melegben.

A dajka házát egy vén diófa árnyékolta; erről ismertek rá. Barna téglával fedett, alacsony épület volt; padlásának ablakából hagyma-koszoru csüngött ki. A tövisből font sövény mellett rózse-csomók környeztek egy saláta-ágyat, néhány levendula-kórót s egy-két sor virágzó futóborsót. Az udvarból lefolyó piszkos víz szerte ömlött a fűben; s köröskörül, köteleken, mindenféle rongy száradt, szótt harisnyák, egy vörös karton-pruszlík, továbbá egy nagy zsák-vászon-lepedő, mely egész hosszában a sövényre volt kiterítve. A kapunyitás zajára megjelent a dajka, karján egy csecsemővel, a ki éppen szopott. A másik kezébe egy vézna, nyomorult kis teremtes kapaszkodott, a kinek arczát a görvély nyomai borították, egy rouen-i kalaposnak a fia, a kit szülei, minthogy az üzlet nagyon elfoglalta őket, falura adtak dajkaságba.

- Tessék bejönni - szólt. - A kicsike alszik.

A lakásnak csak egy szobája volt földszínt. Ebben a szobában, a falnál, egy függőnytelen, széles ágy állott, az ablaknál pedig, melynek egyik, kitört üvege kék papírral volt beragasztva, kenyér-dagasztó. Az ajtó mögött, a sarokban, egy mosdónak az alján, fénylő szegekkel kivert cipők állottak sorjában; ezek mellett egy olajjal telt üveg nyakából lúdtollszár kandikált ki. A poros kemenczén a *Mathieu Laensberg* kanonokról elnevezett időjós-kalendárium egy példánya hevert, tűzkövek, gyertyavégek és taplódarabok között. A lakás legnagyobb fény-üzése egy trombitáló *Hir* volt, a mely kép valamely illatszerkereskedő vagy szappanos árjegyzékéből lehetett kivágva, s a melyet hat cipőszeg erősített a falra.

Emmának a gyermeke egy alacsony, fűzfavesszőből font bölcsőben feküdt. Anyja a takaróval együtt karjai közé vette s halkán dúdolgatva ringatni kezdte.

Léon le s fel járt a szobában; különösnek tűnt fel neki a szép nankin-ruhás hölgy e nyomorúság közepett. Bovaryné egyszerre elvörösödött; Léon félre fordult, abban a hiszemben, hogy a tekintete talán illetlenülül fürkésző volt. Bovaryné pedig sietett visszafektetni a kicsinyt, a ki lehányta volt a kis nyakkötőjét. A dajka letörölte a csunyaságot, s erősködött, hogy nem fog meglátszani.

- Ez még semmi! - szólt. - Jóformán egyebet se csinállok, mint folytonosan tisztogatom! Azért talán jó volna, ha beszólna Camus-höz, a fűszereshez, s megmondaná neki, hogy csak adjon nekem szappant, a mikor szükségem van rá: ez kényelmesebb volna a nagyságának, nem kellene minduntalan háborgatnom.

- Jól van, jól van - szólt Emma. - Isten áldja meg, Rolletné.

Kiment s a küszöbre érve megtisztogatta a lábát.

A jó asszony kikísérte egészen az utcaajtóig s panaszkodott, hogy milyen nehezére esik éjjel felkelnie.

- Néha úgy el vagyok törődve, hogy elalszom a széken. Azért bizony jó volna, ha a nagysága adna vagy egy hónapra való darált kávé, hogy legalább reggelenként egy kis tejeskávé ihassak; az erőt ad.

Bovaryné megígérte, hogy ad neki, s miután a hálálkodást is türelmesen végighallgatta, megindult hazafelé; de alig haladt az ösvényen pár lépést, egyszerre azt hallja, hogy egy pár faczipó ugyancsak kopog a háta megett: a dajka volt!

- Mi az?

A parasztasszony félre hívta, egy szilfa mögé, s a férjéről kezdett beszélni, a ki nehéz munkájával olyan keveset keres, s ezenkívül évenként mindössze hat frankot, a melyet a kapitány fizet neki...

- Ne kerítsen olyan nagy feneket a dolognak; mondja, hogy mit akar? - szólt Emma.

- Hát, kérem - folytatta a dajka, minden szó után nagyokat sóhajtván - attól félek, hogy szomorú lesz, ha látja, hogy én magam kávét iszom; tetszik tudni, a férfiak...

- Ha mondom, hogy adok! - ismételte Emma. - Adok majd eleget!... De most már hagyjon békében!

- Csakhogy, kedves jó nagysága, az van a dologban, hogy szegénynek a sebeitől iszonyu görcsei vannak a mellében. Azt mondja, hogy még az almabor is árt neki.

- Mondja hát, hogy mit akar, Rolletné!

- Csak azt szeretném, kérem szépen... - folytatta ez, tisztelettudóan hajlongva - ha ugyan nem kívánok sokat... kezét csókolom... hogy egyszer, a mikor a nagysága éppen akarja... - s a tekintete könyörgött - egy korsó pálinkát tetszenék küldeni... - nyögte ki végre - majd a kicsikének a lábát is mosogatom vele, mert olyan érzékeny a lelkemnek a lábacskája, akár csak a nyelve.

A dajkától megszabadulva, Emma ismét Léonnak a karjába kapaszkodott. Egy darabig gyorsan ment, de aztán meglassította lépteit, s ide-oda kalandozó tekintete a fiatal ember vállára tévedt, melyet bársonygalléros kabát fedett. Gondosan fésült, síma, gesztenyeszínű haj borult rá erre a bársonyra, s Emma észrevette, hogy Léonnak a körmei feltűnőek; Yonvilleban nem hordtak ilyen hosszú körmöket. A közjegyző segéde nagy figyelemmel ápolta a kezét; külön kést tartott erre a célra.

A víz partján haladva mentek vissza Yonvilleba. A nyári alacsony vízállás a töltést magasabbnak tűntette fel, s látni lehetett, hogy a kertek falától több lépcsőfok vezet le a folyóhoz, mely zajtalanul, sebesen hömpölygött tova. Láthatóan hideg, tiszta vizében hosszú, fűszálvékony növények úszkáltak, az ár sodra szerint himbálózva, kibontott zöld hajzathoz hasonlóan, mely mögött mintha valami vízi tündér rejtőzött volna. Itt-ott, a sás hegyén, vagy a vizirózsák levelein, egy-egy finom lábu rovar járkált vagy pihent. A napsugár ott játszott a hullámok piczi kék buborékai körül, a melyek egymásra torlódván, alig hogy keletkeztek, már is megsemmisültek; gallyaikat vesztett vén fűzek hajoltak a folyó fölé, szürke kergüket visszatükrözte a víz; odább, túl a folyón, a rét pusztának, elhagyottnak látszott. A tanyai nép, köröskörül, mindenütt ebédelt s a fiatal asszony és társa nem hallottak egyebet, csak a tulajdon szavaikat, lépéseiknek együtemű hangját s Emma ruhájának a suhogását.

A kertfalakból, a melyek párkánya tele volt üvegcserepekkel, olyan meleg áradt ki, a minőt az üvegházakban érezni. Tégláik között megtermett a sárga ibolya, s a mint Bovaryné, menetközben, nyitott napernyőjének a hegyével hozzá ért a hervadt virágokhoz: finom sárga por hullt szerte. Koronkint a napernyő beleakadt a jerikói loncz vagy a klematisz egy-egy kicsüngő gallyába, levert róla egy kis korhadt vesszőt, s ez fennakadva a csipkerojt szegésében, egy pillanatig ott maradt a helyén.

Azokról a spanyol tánczosokról beszélgettek, a kiknek előadását a rouen-i színház előre hirdette.

- Megnézi őket? - kérdezte Emma.

- Ha csak tehetem - felelte Léon.

Nem volt egymáshoz egyéb mondanivalójuk? Pedig mind a kettőjük szeme más, sokkal komolyabb dolgokról beszélt; s mialatt elméjükben közömbös frázisokat keresgéltek, ugyanannak a sóvárgásnak az érzése szállotta meg őket. Mintha lelköknek a legmélyén folyton morajlott volna valami, a minek a hangja erősebb, mint a szavaké. Ez a csodálatos új érzés kellemesen lepte meg őket, s nem gondoltak rá, hogy elmondják egymásnak, mit éreznek, de nem gondoltak arra se, hogy mi okozhatta érzésüket. A jövő boldogságok, mint a trópusok

partvidékei, arra a végtelenségre, melyen végig kell haladni értük, előre vetnek valamit sajátos kellemetességeikből, előre küldik az illattal teljes szellőt, s az embert elringatja ez a mámorító lehellet, annyira, hogy nem keresi a látóhatáron az új földet, a melyet még úgy sem láthatna.

Az út egy helyen, ahol a jószágot szokták keresztül hajtani, csupa sár volt; de, egy-egy lépésnyi távolságra nagy kövek állottak a sárban, ezeken kellett átmenni. Emma néha megállott egy pillanatra, hogy jól megnézzé hova teszi a lábát, - s mikor itt-ott a kő inogni kezdett a lába alatt, ő maga pedig könyökeit széttárva, felső testével előre hajolva, határozatlan tekintettel kereste, hová lépjen, nevetni kezdett, attól való féltében, hogy a pocsolyába lép.

Mikor a kertjük elé értek, Bovaryné kinyitotta a kis ajtót, felszaladt a lépcsőn és eltűnt.

Léon visszament a hivatalba. A közjegyző nem volt otthon. Léon hamarjában megnézett egy pár iratot, kifaragott magának egy új lúdtollat, aztán egyet gondolt, vette a kalapját és elment.

Fölsétált az argueil-i hegyre s közel az erdőhöz, azon a helyen, melyet a Legelőnek neveznek, megállapodott. Lefeküdt a földre, a fenyűfák alá, s az ujjai között fölfelé tekintve, az eget nézte.

- Ó, milyen unalmas az élet! - szólt magában. - Milyen rémségesen unalmas!

Sajnálatraméltó embernek tartotta magát, hogy ebben a faluban kell élnie, a hol Homais a barátja s Guillaumin ur a feljebbvalója. Az utóbbi - aki igen elfoglalt férfiú volt, s aranykeretű szemüveget, vörös pofaszakállt és fehér nyakkendőt hordott - nem sok érzéket tanúsított ama szellemi dolgok iránt, melyek Léont a leginkább érdekelték, bár bizonyos előkelő, angolos modorral tetszelgett, mely kezdetben segédét valósággal elkápráztatta. A mi a gyógyszerész feleségét illette, ez a legjobb feleség volt egész Normandiában; bárány-szelídségű, áldott jó lélek, a ki szerette a gyermekeit, apját, anyját, unokatestvéreit, könnyeket hullatott másoknak a baján, nem sokat törődött a háztartással és gyűlölte a fűzöt; - de ezt a jó asszonyt olyan lomhának és unalmasnak, a külsejét olyan közönségesnek s a társalgását olyan korlátoltnak találta, hogy - ámbátor az asszony harmincz, ő pedig húsz esztendő volt - eszébe se jutott, milyen közel van hozzá ennek az asszonynak a hálószobája; nem gondolt rá, hogy a gyógyszerészné valakire nézve asszony is lehet, s hogy ez az ismerőse a női nemhez tartozik, erre Homaisnének csakis a ruhája emlékeztette.

És aztán kik voltak még körülötte? Binet, néhány kereskedő, két vagy három kocsmáros, a pap, s végre Tuvache ur, a polgármester, két fiával: durva, mogorva, tompa elméjű emberek, a kik maguk művelik a földjüket, hébe-hóba, otthon, nagyokat isznak, különben a vakbuzgóságig ájtatosak, s társaságban egytől egyig kiállhatatlanok.

Mindez emberi ábrázatok közepett Emmának az alakja különállónak látszott; és mégis úgy tetszett Léonnak, mintha messzebb volna tőle, mint a többiek, mert az volt az érzése, hogy őket, kettőjüket, nagy, ismeretlen mélységek választják el egymástól.

Eleinte gyakran elment hozzá a gyógyszerész társaságában. Károly azonban nem valami különös szivességgel fogadta, s Léon nem tudta, hogy mit csináljon. Félt, hogy tolakodónak találják, és egyre jobban vágyódott arra az édes bizalmasságra, mely szinte lehetetlennek tűnt fel előtte.

IV.

Az őszi hideg beálltakor Emma átköltözködött a „terem”-be, egy alacsony, hosszú szobába, a melynek kandallóján, a tükör alatt, ágas-bogas koráll s kagylók díszeltek. Karosszékeiben, az ablak mellett ülve, jóformán egész nap a járókelőket nézte.

Léon napjában kétszer ment hivatalából az *Arany oroszlán*-ba. Emma már messziről látta, hogy jön; függőnye mögé hajolt s hallgatózott. A fiatal ember, mindig ugyanabban az öltözetben, s folyton maga elé nézve, elhaladt ablaka alatt. De, alkonyat táján, midőn, állat balkezére támasztva, munkátlanul ült, s himzése már érintetlenül hevert ölében, meg-megremegett, a mint ez az árnyék megjelent s elhaladt előtte. Fölkelt, s kiszólt a cselédnek, hogy terítsen.

Homais úr akkor szokott megérkezni, mikor már ebédeltek. Házi sipkáját a kezében tartva, nesztelenül lépett be, hogy ne zavarjon senkit; s mindig ugyanazokkal a szavakkal üdvözölte őket: „Szerencsés jó estét kívánok az egész társaságnak!”. Aztán elfoglalván helyét, az asztal mellett, a férj és feleség között, megkérdezte az orvost, hogy mit csinálnak a betegek; Károly elmondta, s megtudakolta a gyógyszerésztől, hogy hol, mennyi honoráriumot kaphat. Ezt letárgyalva, arról kezdtek beszélni, hogy mi van az *ujságban*. Homais ilyenkor már könyv nélkül tudta, mi van benne; s elmondta, hogy mit olvasott, elejétől végig, az ujságíró megjegyzéseivel egyetemben, nem felejtkezvén meg semminemű katasztrófáról, mely Franciaországban vagy a külföldön akárkit vagy akárkiket ért. Mikor aztán ebből a tárgyból is kifogyott, szakavatott megjegyzéseket tett az asztalon lévő ételekre. Néha, félig felemelkedve, megmutatta ő nagyságának a legjobb falatot, vagy a szakácsnéhoz fordult s tanácsokkal látta el, hogyan készítse a *ragout*-kat, s melyik ételbe mennyi fűszert tegyen. Úgy beszélt az aromáról, a húsléról, a czukrokról és a zselatinról, hogy belekábult az ember. Több recept volt a fejében, mint orvosságos üveg a patikájában. Különösen jeles szakférfiúnak mutatkozott az édességek, az eczetes dolgok és a pálinkák készítésében; ismerte a takaréktűzhely szerkezetét, s tudta, hogy miben áll a haszna; tudta, hogyan kell konzerválni a különböző sajtokat, s tudta, hogyan kell megjavítani a romlásnak induló bort.

Nyolcz órakor Justin átjött érte s jelentette, hogy ideje a gyógyszertert bezárni. Homais ur ilyenkor hamiskásan hunyorgatta a szemét, kivált ha Félicité is a szobában volt; észrevette ugyanis, hogy növendéke igen szívesen jelenik meg az orvos házában.

- A kópénak - mondotta néha - kezd kinyilni a szeme. Vigyen el az ördög, ha nem szerelmes egy Félicité nevű leányzóba!

Ezt nem bánta, de volt Justin-nek egy sokkal nagyobb hibája is, a mit már nem tudott megbocsátani neki. A fiú tudniillik nagyon szerette hallgatni, hogy mit beszélnek körülötte. Vasárnap este, példának okáért, alig lehetett kiküldeni a szalonból, a hová pedig csak azért hívták be, hogy vigye ki s aztán fektesse le a gyerekeket, a kik már ültökben elaludtak, összegyűrve és leránczigálva hátukkal a karosszékeket védő, tulságosan bő kalikó-takarót.

A gyógyszerésznek ezekre a vasárnapi estéire nem jártak valami sokan, mert rossz nyelve és politikai meggyőződése egyre több és több tiszteletreméltó személyt idegenített el tőle. De soha, kivételképpen se történt meg, hogy a közjegyző segéde valamelyik ilyen este ott ne lett volna a Homais-ék szalonjában. Mihelyt meghallotta a csöngetést, elébe sietett Bovarynének, elvette a sálját, s a posztószélű sárzipőt is, a melyet Emma havazás idején a cipője fölé húzott, mindig ő helyezte el, a gyógyszerter dolgozóasztala alá.

Eleinte harminczegyest játszottak; azután Homais ur és Emma *écarté*-hoz ültek; Léon Emma mögé állott és tanácsokat adott neki. Közben kezét Emma székének a támláján tartva, a szép asszony fésűjének a fogait nézte, a melyek mintha bele haraptak volna a dús hajzatba. A hányszor Emma egy-egy kártyát kiadott a kezéből, mozdulatára ruhájának felső része jobb oldalt egy kissé odább huzódott. A feltűzött haja alatt látható barnásabb szín lejjebb, a vállán és a hátán, fokozatosan halványodott, fehéredett, s végre eltűnt a homályban. A bő, sleppes öltözet a székek mind a két oldalát beborította, s hol feldudorodva, hol sok ránczot vetve omlott alá a padlóra. Léon egy párszor, véletlenül, hozzá ért a lábával a slepphez; de ilyenkor olyan ijedten huzódott félre, mintha élőlényre lépett volna.

Mikor a kártyázásba bele untak, a gyógyszerész és az orvos dominózni kezdtek, Emma pedig helyet változtatván, az asztalra könyökölt s az *Illustration*-t lapozgatta. A divatlapját is magával hozta. Léon melléje telepedett; együtt nézték a képeket és a ki hamarabb olvasta el a képekhez írt szöveget, az újságoldal aláírta érve, megvárta a másikat. Emma néha megkérte Léont, hogy olvassa fel neki a verseket; Léon ezeket vontatott hangon szavalta el, s mikor olyan helyhez ért, a mely szerelmet fejezett ki, gondosan kiemelte az epedés szép mondatait, és a szó szinte elolvadt, elhalt az ajakán. De a dominó-kövek zörgése egy kissé bosszantotta. Homais ur ügyesebb volt ebben a játékban, mint Károly; rendesen ő győzött, s Károlynak a kettős hatszem minduntalan a nyakán maradt. Addig szoktak játszani, míg valamelyikök a számolásban elérte a háromszázat; aztán mind a ketten elhelyezkedtek a kandalló közelében és nemsokára elaludtak. A tüzhelyen az utolsó parázs is elhamvadt; a teás edény kiürült, s Léon még folyvást olvasott. Emma, mialatt hallgatta, gépiesen forgatta a lámpaernyőt, melynek gázpapírján kocsikázó Pierrot-kat lehetett látni és kötél tánccsinosnőket, a kik egyensúlyozó rudjaikat emelgették. Léon abba hagyta a felolvasást, s rámutatott az alvó hallgatóságra; ekkor beszélgetni kezdtek halkán, hogy az alvókat fel ne ébreszszék, és mind a ketten úgy találták, hogy a társalgás akkor a legkellemesebb, a mikor a beszélgetőket nem hallgatja senki.

Igy valamelyes szövetség keletkezett közöttük; közlekedés, melyet a könyvek és zeneművek kicserélése tett folytonossá. Károly, a ki nem volt féltékeny természetű, egy cseppet se ütdött meg a dolgon.

A nevenapjára szép ajándékot kapott: egy keménypapírból készült s kék görbevonalakokkal tele rajzolt emberfejet, melyen az egyes részecskéket különböző számok jelölték meg, egészen odáig, a hol a mellkas kezdődik. Ezt az ajándékot, melynek rendeltetése az volt, hogy segítőeszközüül szolgáljon a frenologiai ismeretek gyarapításának, a Léon figyelmességének köszönhető. De a közjegyző segéde más szíveségeket is tett neki. Elvégezte Rouenban minden megbízását, s minthogy egy regényíró akkortájt divatossa tette a húsos növények ápolását, még kaktuszt is vett ő nagyságának. Mi több, a kaktuszt a térdén hozta haza, a *Fecské*-ben szorongva, s összeszurkálva ujjait a növény tüskéivel.

Emma az ablaka elé karfával ellátott deszkát csináltatott, a virágcserepei számára. Nemsokára Léonnak is megvolt a maga függő kertecskéje, s ettől fogva ablakukból gyakran látták egymást, a mint mind a ketten a virágaikat gondozták.

A falnak csak egy ablaka volt, a melyet még többször használtak: a Binet-é. Ha az idő szép volt, vasárnap reggeltől késő estig, hétköznap pedig egész délután ott lehetett látni egy padlás-szoba ablakában a vékony arczélű agglegényt, a mint ide-oda hajlongott esztergapadja fölött, melynek egyhangú berregése elhallatszott egészen az *Arany oroszlán*-ig.

Egy este, a mikor haza ment, Léon egy bársonyból és gyapjuból készült szőnyeget talált a szobájában; a szőnyeg halovány alapján egész lombozat volt selyemmel kivarrva. Behitta Homaisnét, Homais urat, Justint, a gyerekeket, Félicitét; még a közjegyzőnek is elbeszélte, hogy mit kapott. Mindenki látni akarta a szőnyeget, s megeredt a szóbeszéd, hogy miért *tünteti ki* az orvos felesége a közjegyző segédét *ajándékokkal*? Ez furcsának tetszett, s általánossá lett a meggyőződés, hogy az orvos felesége és a közjegyző segéde *nagyon jóban vannak*.

S Léon ugyancsak táplálta ezt a meggyőződést, annyira el volt telve Emmával, s annyit áradozott a bájairól, a finomlelkűségéről. Úgy, hogy egyszer Binet rá is mordult:

- Bánom is én! Engem ez nem érdekel, mert én nem tartozom annak a hölgynek a társaságához!

Léon szakadatlanul azon törte a fejét, de hiába emésztette magát, nem tudta kitalálni, hogy mily alkalommal és miképpen *tehetne neki vallomást*; a félelem, hogy ez Emmának talán nem fog tetszeni, másfelől pedig a szégyen, hogy a gyávaságát nem tudja leküzdeni, folytonos

habozásban tartották; néha minden reményét elveszítette, de vágyairól nem tudott lemondani, s az a tudat, hogy a szándékához nincs elég bátorsága, kétségbeejtette. Majd erős akart lenni; föltergette magát, hogy hű marad elhatározásához, s leveleket írt, a melyeket később összehéptet. Máskor esküdözött, hogy szándékát végre fogja hajtani, de a kivített későbbre halasztotta, s mindig új és új határidőt adott magának. Néha elindult, azzal az erős elhatározással, hogy merész lesz és el fogja mondani vallomását; de ez az erős elhatározás azonnal elhagyta, mihelyt szemben találta magát Emmával, és mikor Károly, a ki időközben megérkezett, hívta, hogy üljön fel a kocsijába és tartson vele, mialatt meglátogatja a szomszéd faluban lakó betegeit: rögtön elfogadta a meghívást, köszönt ő nagyságának és elment. A férje, hisz az már valami ő belőle!

Emmának nem kellett tanakodnia azon, hogy megtudja: vajjon szereti-e Léont? Azt hitte, hogy a szerelem mindig hirtelen támad, hogy váratlanul jő, mennydörgés és villámlás közepe. Ég viharja az, - gondolta - mely rácsap az életre, felforgatja... úgy tépi le és söpri el az akaratot, mint a falevelet, s örvénybe ragadja a szívet, az egész szívet!

Nem tudta, hogy az eső a házak tetején, ha az ereszt csatornája valahol bedugul, tócsákat, tavakat alkothat; azt képzelte, hogy biztonságban van, egészen addig, a mikor egyszerre repedést vett észre a falban.

V.

Egy februári vasárnapon történt; délután, mialatt havazott.

Mindnyájan, vagyis: Bovary, Bovaryné, Homais és Léon, útnak indultak, hogy megnézzék azt az új lencsövót, melyet Yonvilletől egy félmértföldnyire a völgyben építettek, s a mely még nem készült el egészen. A gyógyszerész magával vitte Napoleont és Athaliet is, hogy tanuljanak valamit; seregajtónak pedig Justin ment velök, a ki esernyőket cipelt a vállán.

Ezen a nevezetes látnivalón különben nem volt semmi nevezetes és semmi látnivaló. Egy nagy pusztaság - a hol nem lehetett egyebet fölfedezni, csak néhány homok- és kavics-rakást és ezek között itt-ott, egy pár, máris megrozsdásodott fogaskereket, vagy ilyen fogaskerekéből összealkotott hajtógépet - jókora hosszúságú épület-négyszög fogott körül, a melyen számtalan apró ablak volt látható. A teteje még nem készült el, s az épületet félig-meddig fedő gerendák közein át látni lehetett az eget. A homlokzat ormáról előreugró czölöpön kalászszerű elegyes szalmaköteg csüngött, melynek nemzetiszínű pántlikája ide-oda lengett a szélben.

Homais vitte a szót. Megmagyarázta a *társaságnak*, hogy micsoda gazdasági jelentősége lesz ennek a telepnek, kiszámította a deszkázat teherbíró képességét, a falak szélességét és nagyon sajnálta, hogy nincs mérőpálczikája, a milyen Binet urnak van, a ki ennek ugyancsak hasznát veszi.

Emma, a ki Homaisnak a karján haladt, rátámaszkodva egy kissé kísértőjének a vállára, a messzeségbe tekintett és a nap korongját nézte, melynek vakító fehérsége átsugárzott a ködön. De a mint mozdult: Károlyt pillantotta meg. Károly sapkáját nagyon lehúzta az arcára, egészen a szemöldökéig; húsos ajkai egy kicsit remegtek, a mi arcának valami ostoba kifejezést adott; még hátának, nyugodt, mozdulatlan hátának a látása is ingerelte Emmát. Ugy tűnt fel neki, hogy férje egyéniségének rémitő közönségességét ott lehet látni már a kabátján is.

Mialatt férjét nézte, valami gonosz, keserű gyönyörűséget találva ingereltségében, Léon közelebb lépett hozzá. A hideg meghalványította Léont, s ez a halványság arcát még finomabbnak és még érdekesebbnek tűntette fel; a nyakkendőjét testétől elválasztó kissé laza

inggallér két széle közül kicsillámlott nyakának a bőre; fülének a formásságát a ráboruló hajfűrt nem tudta eltakarni; s nagy kék szeme, mely most a felhők felé tekintett, Emma szemében tisztábbnak és szebbnek tűnt fel, mint azok a hegyi tavak, a melyekben az ég tükröződik.

- Szerencsétlen! - kiáltott fel egyszerre a gyógyszerész.

És fiához rohant, a ki bele lépett egy mészrakásba, hogy fehérre festhesse a cipőjét. A szem-rehányásokra, a melyekkel elhalmozták, Napoleon bömböléssel, majd folytonos üvöltözéssel felelt, mialatt Justin egy szalmacsutakkal tisztogatta az eléktelenült lábat. De a meszet bicska nélkül nem lehetett lekaparni a gyerek cipőjéről, s Károly a zsebébe nyult, hogy bicskával szolgáljon.

- Ah! - szólt magában Emma. - Bicskát hord magával, mint a parasztok!

Zuzmara kezdett szállongani; visszamentek Yonvilleba.

Bovaryné akkor este nem ment át a szomszédba és mikor Károly kiment a házból, a magánosság zavartalanságában önkéntelenül folytatta a megkezdett összehasonlítást, azzal a világos látással, a melyet a majdnem közvetlen benyomás ad, de egyszermind ama távlat-beli nagyításokkal, a melyekkel az emlékezés nyújtja meg a tárgyakat. Ágyából a kandalló élénken lobogó tűzébe tekintve, mintha még most is látta volna Léont, a mint a lenszövő előtt állott, s egyik kezével vesszejét hajlítgatta, a másikban pedig Athalie kezét tartotta, a ki csöndesen szopogatott mellette egy darab jeget. Kedvesnek találta Léont; nem tudott ettől a képtől szabadulni; visszaidézte emlékezetébe, hogy előbb, más napokon, milyen volt a megjelenése s melyek a mozdulatai, hogy mit mondott és hogyan mondta, hangjának a csengését, egész alakját; és összezsucsorítva a száját, mintha csókra nyujtaná, újra meg újra elsuttogta:

- Igen, kedves! kedves!...

Aztán azt kérdezgette magától:

- Nem szeretne senkit?!... Hát akkor kit?... de hisz engem szeret!

Egyszerre világosan látta, hogy minden ezt bizonyítja, s szive erősebben, gyorsabban dobogott. A kandallóban a láng vigan lobogott fel, s fénye végig rezgett a szoba mennyezetén; Emma a hátára fordult s kitérte a karjait.

És újra kezdődött az örökös sóhajtozás: „Ó, ha az ég is úgy akarta volna! Miért van így? De hát ki teszi lehetetlenné?...”

Mikor Károly, éjfélkor haza érkezett, Emma úgy tett, mintha előbb már aludt volna s csak most ébredne fel. Bosszantotta, hogy Károly nem tudta nesztelenül végezni el a vetkőződését, s panaszkodott, hogy fáj a feje; aztán közönbösséget tettetve, megkérdezte, hogy mi történt odaát.

- Léon úr - felelt Károly - ma nagyon korán fölment a szobájába.

Emma nem állhatta meg, hogy el ne mosolyodjék, s eltelve az új gyönyörűséggel, boldogan aludt el.

Másnap, a mikor beesteledett, Lheureux úr, a helybeli divatáru-kereskedő, állított be Emmához. Ez a boltos ügyes ember volt.

Gascogne-inak született, de normandiai lett belőle, s a délvidéki beszélő képességet caux-i furfanggal párosította. Kövér, petyhüdt, szakálltalan arcza olyan színű volt, mintha édesfagyökér főzettel mázolták volna be, s fehér haja még különösebbé tette kis, fényes fekete szemének szűrő pillantását. Nem tudták, hogy mi volt azelőtt; némelyek azt mondták, hogy: házaló kiskereskedő, mások meg azt, hogy: bankár Routot-ban. Annyi bizonyos, hogy olyan

bonyolult számolási műveleteket tudott megcsinálni fejből, hogy ezektől maga Binet is meg-rökönyödött. Udvarias volt egészen a csúszás-mászásig, s akkor is, ha nem hajlongott, olyan meggörbülten állott, mintha köszönne vagy azt mondaná: „Tessék besétálni!”

Miután gyászfátyolos kalapját letette a küszöb mellé, a padlóra, s kívül hagyta, bevitt magával a szobába egy nagy zöld skatulyát, rátette az asztalra, s hosszú udvariaskodás után panasz-kodni kezdett, hogy ő nagysága mind e mai napig nem tisztelte meg bizalmával. Igaz ugyan, hogy az olyan szegényes boltban, mint az övé, egy *elegáns hölgy*-nek - hangsúlyozta a szót - nem igen van mit keresnie, de ő nagyságának csak parancsolnia kell, s ő szállít mindent, a mire ő nagyságának szüksége lehet: rövidárut épp úgy, mint fehérneműt; kalapot, divatárut, a mit parancsol; mert ő havonként négyszer megy be a városba és elhoz mindent, a mit csak kívánni tetszik. A legjobb czégekkel van összeköttetésben. Tessék csak kérdezősködni róla a *Három provencei testvér*-nél, az *Arany szakáll*-nál vagy a *Vadember*-nél; mindezek az urak úgy ismerik őt, mint a zseböket! Azért ma, minthogy úgyis erre járt, bátorkodott bekopog-tatni, hogy megmutasson ő nagyságának néhány tárgyat, a melyek épp oly rendkívül olcsók, mint a mily kitűnő minőségűek, és a melyek szerencsés véletlenből kerültek hozzá, mert olyan alkalmi vásárt csinálhatott, a minő a ritkaságok közé tartozik. És egy féltuczat himzett női gallért vett elő a skatulyából.

Bovaryné megvizsgálta a holmit.

- Nincs szükségem semmire - szólta aztán.

Ezalatt Lheureux úr nagy vigyázattal szedegette elő a többi árut: három algériai selyem-övet, néhány csomag angol tűt, egy pár szalmából font papucsot és végül négy, kókuszdióból készült s apró lyukacsokkal áttört tojástartót, mely gályarabok munkája volt. Aztán, két kezét az asztalra támasztva, a nyakát előre nyújtva s a felsőtestével előre hajolva, a nagyobb figyelem okából még a száját is kitéve, követte Emma tekintetét, mely határozatlanul imbolygott egyik árúcikkhez a másikhoz. Időnkint, mintha a port akarná letörölni róluk, meg-megsimogatta az egész hosszúságukban kibontott selyem-öveket; keze nyomán a selyem-övek halkán suhogtak, s a rajtok lévő aranycsillámocskák az alkonyat zöldes világosságában úgy tündököltek, mint piczi csillagok.

- Mennyibe kerülnek ezek?

- Szóra se érdemes - felelt Lheureux úr - szóra se érdemes; különben semmi se sürget, hogy az árról beszéljünk; a mikor akarja; nem vagyok én zsidó!

Emma egy pár pillanatig habozott, de aztán kijelentette, hogy nem vásárol semmit. Lheureux úr egy cseppet se neheztelt.

- Hát jól van! - felelt. - Majd megalkuszunk máskor! A hölgyekkel én még mindig meg tudtam egyezni, persze a feleségemet kivéve!

Emma mosolygott.

- Ezzel azt akartam mondani - folytatta a boltos, jó arczot mutatva, de nem azon a hangon, a melyen a tréfáját mondta el, - hogy a pénz engem nem nyugtalanít... Sőt adhatnék is, ha véletlenül szüksége volna rá.

Emma meglepetve nézett rá.

Lheureux úr sietve és halkán magyarázta meg a szavait:

- Ó! - szólta - nem kellene messzire mennem, ha arról volna szó, hogy pénzt találjak az ön számára; bizonyos lehet benne!

És Tellier apóról kezdett tudakozódni, a *Franczia kávéház* tulajdonosáról, a kit Bovary úr kezelt.

- De hát mi baja ennek a Tellier apónak?... Ugy köhög, hogy az egész ház megrázkódik bele és attól félek, hogy nemsokára nagyobb szüksége lesz a fenyőfából való köpönyegre, mint a flanell ingre! Hja, sok ostobaságot csinált fiatal korában! Ezek az emberek, nagyságos asszony, tudni se akarnak a rendes életről! Ennek a gyomrát például már egészen kiégette a pálinka! Azért mégis rosszul esik látni, hogy megint elköltözik egy régi ismerős.

És mialatt a szíjjal ellátott skatulyát visszacsatolta a vállára, Bovarynak a többi betegeiről beszélgetett.

- Bizonyosan a rossz idő okozza, - szólt s savanyú arcot vágva nézett ki az ablakon - ezt a sok betegséget. Én magam sem vagyok egészen rendben; a napokban el is kell jönnöm a doktor úrhoz, mert egy idő óta nagy fájdalmakat érzek a hátamban. A vizontlátásra, nagyságos asszony; mindig a legnagyobb örömmel állok rendelkezésére; alázatos szolgája!

És csöndesen húzta be maga után az ajtót.

Emma a szobájába hozatta az ebédjét, tálcán, a melyet a kandalló mellett lévő kis asztalra tétetett; sokáig evett; mindent jónak talált.

- Milyen okosan viseltem magam! - szólt magában, a selyem-övekre gondolva.

Hallotta, hogy valaki jön a lépcsőn: csak Léon lehetett. Fölkelt, s a beszegni való törőrongyok és konyharuhák közül, melyek jókora oszlopban voltak felhalmozva a szekrényen, elővette a legfelsőt. Nagyon elfoglaltnak látszott, mikor a fiatal ember megjelent.

A társalgás egy kicsit dőcögve indult meg; Bovaryné minduntalan elhallgatott, Léon pedig nem tudott megszabadulni a zavartól, a mely ismét elfogta. A kandalló mellett egy alacsony széken ülve, gépiesen forgatta ujjai között az elefántcsont-tűtartót; Emma varrt, s néha-néha behajlította körmével a vászonnak a szélét, ott, a hol a szegést folytatni akarta. Nem beszélt; Léon is hallgatott. Emmának a szótlansága épp oly elfogódottá tette, mint a mennyire elfogódottá tették volna a szavai.

- Szegény fiú! - gondolta Emma.

- Vajjon mi az rajtam, vagy bennem, a mi nem tetszik neki? - kérdezgette magától Léon.

Végre megszólalt és elmondta, hogy holnap vagy holnapután bemegy Rouen-ba, valami hivatalos dologban.

- A zeneműkereskedésben az előfizetése már lejárt; nem parancsolja, hogy megújítsam?

- Nem - felelt. - Nem újítom meg.

- Miért?

- Mert...

És, ajkát biggyesztve, lassan húzta ki munkájából tűjét és az ebbe bele fűzött hosszú, szürke czérnaszálat.

Ez a munka amúgy is bosszantotta Léont. Ugy vette észre, hogy a tű kikezdte Emma ujjainak a hegyét; az a gondolat villant meg a fejében, hogy erre vonatkozólag valami bók-félét kellene mondania, de nem merte megkockáztatni a kedveskedő frázist.

- Hát egészen letesz róla? - folytatta a kérdezősködést.

- Miről? - szólt élénken Emma - A zenéről? Istenem, igen! A háztartás annyi dolgot ad!... gondját kell viselnem a férjemnek... végre ezer dolog van, számtalan kötelesség, a mi mind előbbrevaló!

Ránézett a fal órara. Károlynak már otthon kellett volna lennie. Emma egyszerre átváltozott aggódó feleséggé. Kétszer vagy háromszor is elmondta:

- Ó oly jó!

A közjegyző segéde szerette Bovaryt, de ez a rossz helyütt alkalmazott gyöngédség kellemetlenül hatott rá; mindamellett ő is dicsérte Bovary urat, a kit különben, mint mondta, mindenki magasztal, különösen a gyógyszerész.

- Ó, a gyógyszerész nagyon derék ember! - szólt Emma.

- Bizonyára - felelte Léon.

És Homaisnéról kezdett beszélni, a ki meglehetősen elhanyagolta a külsejét, s a kinek az öltözködésén máskor sokat mulattak.

- Mit tesz az? - vágott közbe Emma. - A jó családanya nem törődik a toalettjével.

Azután megint szóval maradt.

Igy volt a következő napokon is; viselete, szavai, modora, minden megváltozott. Buzgón kezdett foglalkozni a háztartásával, eljárta a templomba és utána nézett, hogy mit csinál a cselédje.

Bertát visszavette a dajkától. Ha látogatók jöttek, Félicité a kis lányt behozta a szobába, s Bovaryné levetköztette gyermekét, hogy kövér lábcskáit és egész kis testét megmutogathassa a vendégeknek. Kijelentette, hogy imádja a gyerekeket; ez az ő vigasztalása, öröme, bolondsága, s becéző szavait költői áradozásokkal kísérte, a melyek, Yonville lakosait kivéve, mindenkinek eszébe juttatták volna a *Notre Dame de Paris* Sachette-jét.

Károly most már, a mikor haza érkezett, megmelegített papucsot talált a tűzhely mellett. Mellényének a bélése nem volt rongyos, ingeiről nem hiányzott a gomb. Öröm volt látni, hogy pamut hálósipkái milyen szép két sorban voltak egymásra rakva a szekrényben. Emma nem fintorgatta az orrát, mint azelőtt, ha arról volt szó, hogy talán lemehetnek a kertbe, egy kicsit sétálni; mindenbe beleegyezett, a mit Károly ajánlott, még akkor is, ha nem találta ki, hogy mi a célja férjének: Károly szava parancs volt, melynek meghódolt egy szónyi ellenvetés nélkül. És Léon gyakran láthatta ezt a családi képet: Károly, ebéd után, a kandallónál ül, két kezét a hasán, két lábát a tűzfogón pihentetve; arcza vörös az emésztéstől; szeme ragyog a boldogságtól; a gyermek a szőnyegen mászkál, s a karcsu asszony a karosszék mögül oda hajol férje homlokához és megcsókolja.

Gyakran látta ezt a családi képet és így szólt magában:

- Örültség!... Hogy is képzelhettem!... Soha, soha se lehet az enyém!...

Emma olyan erényesnek és hozzáférhetetlennek tűnt fel előtte, hogy minden reményt elveszített, még a halavány reményt is.

De a mióta lemondott róla, egészen másforma lényt látott benne, mint a többi emberben. Emmának, az ő szemében, nem volt testisége; hiszen ettől a testiségtől ő semmit se várhatott. És a szép asszony képe mind magasabbra emelkedett a szívében, oly nagyszerűséggel, a minővel a megdicsőülés látomásai szállhattak fel a magasba, mielőtt végképpen elrepültek. Tiszta érzéssel volt iránta, olyan tiszta érzéssel, a mely nem igen zavarja, s nem igen változtatja meg az ember életét, - a melyet az ember szívesen ápol magában, mint valami ritka

növényt, - azzal a tiszta érzéssel, mely, a míg meg van, nem sok boldogságot ad, s melynek az elvesztése mégis fájna és nagyon szomorúvá tenné az embert.

Emma lesoványodott, arcza megnyult és halovány lett. Simára fésült és kétfelé választott hajával, nagy szemével, egyenes orrocskájával és most már mindig csöndes járásával, mely a madarak járására emlékeztetett, úgy tűnt fel, mintha a nélkül élné végig az életet, hogy érintkezésbe jutna a külső világgal, mintha alig lépne rá a földre; és homlokán mintha valamely magasztos végzetnek, talán a másvilági szebb jövőnek titokzatos, nem könnyen fölismerhető jelét lehetett volna észrevenni... Oly szomorú és oly nyugodt volt, annyira szelid és tartózkodó egyaránt, hogy az ő közelében valami kellemes hűvösséget érzett az ember, hasonlót ahhoz a jóleső hűvösséghez, mely a virágillattal teli templomok hideg márványoszlopai között borzongat meg bennünket. Ez a sajátságos varázs nem csak Léonra, a többiekre is megtette a hatását. A gyógyszerész kijelentette:

- Olyan kiváló és nagy tehetségű asszony az, hogy ha egy járásfőnöknek volna a felesége, akkor is megállná a helyét!

A yonvillei asszonyok csodálták a gazdálkodni tudását, Károly betegek az udvariasságát, a szegények a könyörületességét.

Pedig tele volt mindenféle kívánsággal, dühös vágygyal és gyűlöléssel. Az az egyszerűen ránczolt ruha kétségbeesett szívet takart, melynek viharait a szemérmes ajkak nem beszélték el. Szerelmes volt Léonba és a magánosságot kereste, hogy kedvére gyönyörködhessek szerelmesének a képében. Léonnak a látása megzavarta ennek az álmodozásnak a gyönyörűségét. Ideges remegés fogta el, mikor hallotta, hogy Léon jön; de ha Léon ott volt mellette, izgatottsága elmúlt és ennek a helyén nem maradt egyéb, csak roppant csodálkozás, mely aztán szomorúságra vált.

Léon nem sejtette, hogy valahányszor elment tőle, elcsüggedve, leverten: Emma fölkel és utána nézett, a meddig az utcán láthatta. Nyugtalankodva érdeklődött az iránt, hogy Léon merre jár és mit csinál; kémlelte az arcát; egész mesét eszelt ki, hogy ürügyet találjon meg nézni a szobáját. Irigyelte a gyógyszerész feleségét, a ki ugyanazon tető alatt aludhatik, a mely alatt ő alszik; gondolatai folyton e körül a ház körül kalandoztak és le-leszállottak rá, mint az *Arany oroszlán* galambjai, a melyek ide jártak, hogy az ereszcatornában megfüröszszik rózsaszínű lábaikat és fehér szárnyaikat. De minél tisztábban látta, hogy szereti Léont, annál inkább rajta volt, hogy féken tartsa, elrejtse és legyőzze szerelmét. Szerette volna, ha Léon kitalálja titkát, és elképzelte, hogy minő véletlenek, micsoda katasztrófák idézhetnék elő, hogy a titkok zára felpattanjon. Attól azonban, hogy ehhez ő tegye meg az első lépést, visszatartotta a restség, a félelem és a szemérem is. Ugy képzelte, hogy minden reménytől megfosztotta Léont, hogy nagyon is messzire ment a visszautasításban, hogy már késő, hogy mindennek vége. S a büszkeség, a magával való meglegegedés, melylyel elmondhatta: „Erényes vagyok”, az az öröm, hogy elnézhette magát a tükörben, melyben egy nagyon szenvedő és mindenről lemondó asszony alakját látta, megvigasztalta egy kisé, s valamivel könnyebbé tette a képelt áldozatot.

Ettől fogva a testi vágyak, a gazdagság után való sóvárgás és a szerelmével járó szomorúságok ugyanegy szenvedéssé folytak össze nála; - és a helyett, hogy másra igyekezett volna gondolni, egyre jobban ragaszkodott a boldogtalanságához: szinte édelgett a fájdalomban és kereste az alkalmat, hogy a szenvedéseivel izgathassa magát. Ha a cselédje egy tál ételt hanyagul szolgált fel, vagy ha egy ajtót véletlenül nyitva hagytak: ez már kihozta a sodrából; el tudott keseredni rajta, ha eszébe jutott, hogy selyemben-bársonyban nincs olyan bő része, mint sok más asszonynak, - s hogy a boldogság nem adatott meg neki; folyton siratta, hogy álmai nagyon magasra vinnék, s hogy háza nagyon szűk.

De semmi se lázította fel annyira, mint az, hogy Károlyon egy cseppet se látszott meg, mintha csak sejtené is az ő szenvedéseit. Károlynak az a meggyőződése, hogy boldoggá teszi a feleségét, olyan ostobaságnak tűnt fel előtte, a mely őt sérti és megalázza; s a biztonságban, melyben férje ringatózott, mindezen kívül még hálátlanságot is talált. Mert kiért történik, hogy ő oly kifogástalanul viseli magát? Nem Károly-e a fő-akadálya minden boldogságnak? Nem ő-e az oka minden nyomoruságnak? Annak a sok szíjból álló köteléknek, a mely a szegény asszonyt minden oldalról nyomorgatja, a csattján hegyes peczek van, mely a köteléket összeszorítja... a férj nem erre emlékeztet e?

A sok gyűlölség tehát, mely elégedetlenségéből, boszúságaiból, gyötrődéséből fakadt, mind férje ellen fordult; és erőfeszítése, hogy békülékenyebb legyen Károlylyal szemben, csak növelte gyűlölségét, mert hiábavaló erőködése is szaporította a kétségbeesését előidéző okokat, és még inkább eltávolította férjétől. De a szelidebb pillanatai is, - az, hogy néha nyájasságot erőtetett magára, csak arra szolgáltak, hogy azután még jobban felháborodjék a tulajdon lanyhaságán. A szegényes életmód, melybe bele kellett törődnie, megkivántatta vele a fényűzés örömeit, s a házaselet kötelességei fölébresztették benne a házasságtörés vágyát. Szerette volna, ha Károly rosszul bánik vele, ha veri, hogy még inkább megutálhassa, hogy alapos oka legyen a boszuállásra. Néha magát is meglepte, hogy milyen iszonyú sejtelmek járnak a fejében; és tovább is mosolyognia kellett, folyton azt hallania, hogy mindenki boldognak tartja, úgy tennie, mintha csakugyan az volna, elhitetnie az emberekkel, hogy nem tévednek, ő boldog!

Néha azonban bele csömörlött ebbe a képmutatásba. Elfogta a kísértés, hogy hátha elmene-külne Léonnal, valahová nagyon messzire, a hol új életet lehetne kezdeni?!... De a hogy erre gondolt, mindig úgy rémlett neki, mintha egy nagyon sötét s bizonytalan mélységű szakadék tátongana előtte.

- Különben is már nem szeret! - gondolta.

De hát mittevő legyen? Micsoda segítséget várjon? Minő vigaszt vagy enyhülést reméljen?

Megtörtén, lihegve sóhajtozott, majd kimerülten roskadt össze; csendesen zokogott és szeméből csurgott a könny.

- Miért nem mondja el az urnak, hogy baja van? - kérdezte a cseléd, a ki éppen akkor lépett be a szobába, mikor Emmát ismét elfogta egy ilyen roham.

- Csak ideges vagyok - felelt Emma. - Ne szólj neki erről; elszomorítanád.

- Igen, igen - folytatta Félicité. - A nagysága éppen úgy van, mint a Guérin-lány, Guérin apó-nak, a pollet-i halásznak a lánya, a kit Dieppeben sokszor láttam, azelőtt, hogy a nagyságához jöttem. A Guérin-lány olyan szomorú, de olyan szomorú volt, hogy, ha néha kiállott a ház elé, a küszöbre, az ember azt gondolta volna, hogy talán egy halottnak a szemfödelét akasztották ki az ajtóba. A baja, úgy látszik, az volt, hogy valami homály volt a fejében, és a doktorok nem tudtak tenni erről, de a plébános se. Mikor ez nagyon elfogta, kiment a tengerpartra egyesegyedül, úgy, hogy a vámtiszt, a ki őrátra indult, akárhányszor ott találta a part kavicsán, a mint a hasán feküdt és sirt. Hanem aztán, mikor férjhez ment, elmúlt a baja, azt mondják.

- Csakhogy én - felelt Emma - akkor kaptam meg ezt a bajt, mikor már férjnél voltam.

VI.

Egy este, a mikor Emma a nyitott ablak párkányán üldögélve, elnézte, mi történik kívül - egy percczel előbb még látta Lestiboudois-t, az egyházfit, a mint ez a puszpáng bokrokat nyírta - egyszerre csak hallja, hogy megcsendül az *Angelus*.

Április elején voltak, a mikor a kankalin már kinyílt; a mikor a megmunkált földeken langyos szellő játszadozik; a mikor a kertek, a nyár ünnepeire készülődve, mintha öltözködnének és cziczomáznák magukat, mint az asszonyok. A kerti sátor kereszttrudjai között és túl a sátoron, erre is, arra is, látni lehetett a folyót, mely hol jobbra, hol balra kalandozó, össze-vissza kanyarulataival kigyózó görbevonalat rajzolt a rét fűvére. Az esti pára, mely a nyárfák között gomolygott, a még levéltelen fák körvonalait kissé elhomályosította violás színével; ez a violás színű pára halványabb és átlátszóbb volt, mintha egy nagy, s igen finom fátyol akadt volna fel a gallyakon. A messzeségben szarvasmarhák bandukoltak; nem lehetett hallani se a lépéseiket, se a bögésüket; és a harang egyre szólt, tele zúgva a levegőt szelid panaszával.

A folytonos harangkongás felizgatta a fiatal asszony gondolkozását; ezek a bánatos hangok eszébe juttatták a régmúltat, azt az időt, mikor a kolostorban élt. Emlékei fölébredtek s szinte látta a roppant gyertyatartókat, melyek az oltáron magasabbra nyultak, mint a virággal teli nagy vázák és az oszlopocskákkal diszített szentségtartó. Arra gondolt, milyen jó volna, ha most is, mint egykor, ott volna a fehér fátyolos alakok hosszú sorában, melyet csak itt-ott szakított meg egy kis feketeség: az imazsámolyaikra hajló kedves testvérek keményre vasalt kámzsája. Eszébe jutott, hogy vasárnaponként, a mise alatt, ha fölemelte a fejét, a tömjén kékesen kavargó füstoszlopának közepett ott látta a Szűz édes arcát. És elérzékenyedett. Annyira elhagyatottnak, oly puhának érezte magát, mint a milyen egy madárnak a pelyhe, mely ide-oda kering, forog a viharban; és a nélkül, hogy tudta volna, mit akar, megindult a templom felé, készen bármily ájtatosságra, csak legyen, a minek odaadhassa egész lelkét, úgy, hogy megfeleljekzhessék minden nyomorúságáról, arról is, hogy él.

A téren Lestiboudois-val találkozott, a ki már visszatérőben volt; mert, hogy jól használja fel a napját, előbb abbahagyta a másik foglalkozását, s azután megint hozzálátott, - úgy rendezvén el a dolgát, hogy az *Angelus*-t akkor harangozta el, a mikor egyéb munkája éppen engedte, s a mikor a megkezdett dolog félbeszakítása a legkevésbé volt terhére. Különben, ha korábban harangozott, mint kellett volna, ennek megvolt legalább az a haszna, hogy a fiúkat idejekorán figyelmeztette a hittan-órára.

Ezek közül néhányan már meg is érkeztek s az óra kezdetét várva játszani kezdtek a temetőben. A legtöbben a sírok kölapjain golyóztak; mások a temető falán lovagolva a lábukat lógázták s faczipóikkal szorgalmasan kaszálták a csalánt, mely a kökerítés és a legutóljára ásott sírok között már jó magasra nőtt. A temetőnek csak ezen az egy helyén zöldelt valami kevés növényzet; egyebütt nem lehetett mást látni, csak követ, melyet - noha a plébánia a seprésről való gondoskodást nem hanyagolta el - állandóan finom por borított.

A mezítlábas gyerekek úgy szaladgáltak ezeken a kölapokon, mint valamely nekik készült és számukra fentartott területen; lármájuk túlharsogta a harang zúgását. A harangszó különben nemsokára elhallgatott; a toronyból lelógó nagy harangkötél, melynek a vége lent hempergett a földön, egy darabig még ingott-lengett, aztán a zümmögés is megszűnt. Fecskék röppentek tova, csiripelve, csípogva; nagy ívet hasítottak a levegőbe, s aztán sebesen tértek vissza sárga fészkeikbe, a csatornát tova vezető, kiugró földel cserép-zsindelyei alá. A templom mélyén lámpa égett, vagyis, jobban mondva: egy mécsnek a kanócza, üvegburában, mely a mennyezetről csüngött le, zsinóron. Fénye messziről reszkető fehér foltnak látszott, mely ide-oda uszkált az olajban. A napnak egy hosszú sugara végig vonult a templom nagy hajóján és még sötétebbé tette az oldalhajókat és a szögleteket.

- Hol van a főtisztelendő úr? - kérdezte Bovaryné egy gyerektől, a ki azzal szórakozott, hogy buzgón forgatta, rázta, feszegette a gyalogátjárónál lévő forgókeresztet, melyet amúgy is csak az imádság tartott az alapzataul szolgáló czölöpben, mert ennek az ürege, a hová a forgókereszt be volt erősítve, már igen kitágult.

- Mindjárt jön - felelt a gyerek.

És csakugyan, mintha már nyikorgott volna a plébánia ajtaja. Néhány pillanat múlva Bournisien abbé megjelent, s a gyerekek, egymás nyakára hágva, ész nélkül szaladtak be a templomba.

- Akasztófáralvók! - dörögött a pap. - Nem lehet ezeket megjavítani!

S főlemelve a földről egy nagyon rongyos katekizmust, a melybe a lába bele ütközött, így morgott tovább:

- Nem tartanak ezek tiszteletben semmit!... Semmi, de semmi se szent előttük!...

Hanem, a hogy észrevette Bovaryné:

- Bocsásson meg - szólt - nem vettem észre mindjárt...

A katekizmust bedugta a zsebébe s megállt, tovább is himbálva két ujja közt a sekrestye nehéz kulcsát.

A lemenő nap fénye, mely arczába verődött, valamivel világosabbnak tüntette fel könyökénél kifényesedett s alul meglehetősen kikoszlott reverendáját. Széles mellén az apró gombok függőleges sorához a zsir- és burnót-foltok hasonlóan hosszú és egyenes sora csatlakozott, de a legtöbb pecsétet mégis fentebb lehetett látni, mindjárt a papi gallér alatt, melyen kövér tokája nyugodott. Vörös nyakát sárgás foltok borították, s ezek csak ott tűntek el, a hol már kiütközött a hanyagul beretvált, szürkülő szakál. Éppen most ebédelt és erősen szuszogott.

- Hogy' van? - kérdezte.

- Rosszul - felelt Emma. - Szenvedek.

- Ó, én is! - szólt a pap. - Mikor kitavasodik az idő, az első meleg napok csodálatosan elbágyasztják az embert. Úgy-e, ön is tapasztalta ezt? De hát, kérem, azért születünk, hogy szenvedjünk, mint Szent Pál mondta. Hanem, mondja, mit szól ehhez Bovary úr?

- Ó! - fakadt ki Emma, a megvetés egy önkéntelen mozdulatával.

- Hogyan? - kérdezte a derék ember megütődve. - Nem rendel önnek semmit?

- Ah! - mondotta Emma. - Nekem nem földi orvosság kell.

De a plébános, időnkint, be-bepillantott a templomba, a hol a térdeplő gyerekek a vállukkal lökdösték egymást, úgy hogy néha egy egész sor fiú olyanformán bukott előre, mint sok, hosszában megtört s egyenesen fölállított kártya, a melyeket valaki lefricskáz.

- Szeretném tudni... - kezdte újra Emma.

- Várj, várj, Riboudet! - kiáltott fel a pap haragosan. - Mindjárt megtépázom a füledet, semmirekellő!

Aztán, Emma felé fordulva:

- Ez Boudet-nak, az ácsnak a fia - szólt. - A szülei jómóduak és mindent megengednek neki. Pedig könnyen tanulna, ha akarna, mert nagyon eszes fiú. Én néha, tréfából, Riboudet-nak hívom, a hogyan azt a hegyoldalt nevezik, a melyen át Maromme-ba ér az ember. Sőt néha így szólítom ki: Det-Boudet-Riboudet. Ah, ah! Det-Boudet-Riboudet! A multkor elmondtam

ezt a kegyelmes úrnak, a ki nagyon nevetett rajta... nevetni méltóztatott rajta. - Hát Bovary úr, ő hogy van?

Bovaryné mintha nem hallotta volna. A pap folytatta:

- Persze, nagyon el van foglalva? Mert kétségtelen, hogy az egész egyházközségben neki meg nekem van a legtöbb dolgunk. Tudniillik ő a test orvosa - magyarázta jóízűen nevetve - én meg a léleké!

Emma úgy tekintett a papra, mintha könnyörögni akarna neki.

- Igen... - szólt - az ön szava könnyít minden nyomorúságon.

- Sajnos, nem könnyít, Bovaryné asszony! Ma reggel is el kellett mennem Bas-Diauville-ba, mert ott egy tehen *felfuvódott*, s az emberek azt hitték, hogy a tehenet megbabonázták. Minden tehenük, tudom is én hogyan és miért... De, bocsánatot kérek... Longuemarre és Boudet!... Vigyen el benneteket az ördög!... Nem nyughattok, a míg helyben nem hagylak benneteket?!...

És berohant a templomba.

A fiúk ezalatt a sekrestye nagy, fiókos asztala körül tülekedtek, s előszedték a misekönyvet; néhányan fölmentek a karzatra s rámásztak a kántor karfa és támla nélkül való, mozgó székére; egy páran végül odáig vitték a szemtelenséget, hogy oda lopóztak a gyóntatószékhez és belebujtak. De egyszerre megjelent a plébános és a pofonok egész jégesőjét ontotta rájuk. Megfogta a ruhájuk gallérját, felkapta őket a földről és úgy odateremtette térdeiket a templomkarzat kövezetéhez, mintha leakarta volna czövekelni őket.

Mikor aztán visszatért Emmához:

- Bizony, kérem - szólt, kibontva nagy, karton zsebkendőjét, melynek egyik csücskét a fogai közé vette - a mezőgazdák sajnálatraméltók!

- Vannak mások is - felelt Emma - a kik sajnálatraméltók...

- Bizonyára! A városi munkások például...

- Nem azokra gondolok...

- Bocsánatot kérek!... Ismertem én ott szegény családanyákat... erényes asszonyokat, mondhatom... valóságos szenteket, a kiknek még kenyerek se volt.

- Azokra gondolok, plébános úr - folytatta Emma és mialatt beszélt, a szája széle vonaglott - a kiknek van kenyerek, de nincs...

- Tüzelőjük télen át - szólt a pap.

- Eh, mit tesz az!

- Hogyan? Mit tesz az?! De hiszen... az én szerény véleményem az, hogy ha az ember nem fázik, s ha jól táplálkozik... mert végre is...

- Ó, Istenem! Istenem! - sóhajtozott Emma.

- Rosszul van? - nyugtalankodott a pap, s közelebb lépett hozzá. - Bizonyosan egy kis gyomorrontás, nem lehet egyéb! Akkor jó lesz, ha haza megy, Bovaryné asszony! Igyék meg egy csésze teát... ez mindenesetre jót fog tenni... vagy egy pohár czukros vizet.

- Miért?

S olyan volt az arcza, mint azé az emberé, a kit álmából zavartak fel.

- Mert a homlokára tette a kezét. Azt hittem, hogy szédülés környékezi.

Azután eszébe jutott:

- De kérdezni akart valamit? Mit? Már nem tudom.

- Én?!... Semmit... semmit... - ismételte Emma.

És tekintete, mely előbb tévetegetül járt erre-arra, lassankint megállapodott s rátapadt a reverendás öreg emberre. Egy pár pillanatig nézték egymást, a nélkül, hogy egy szót szóltak volna.

- Akkor hát, Bovaryné asszony - szólt végre a pap - bocsánatot kérek, de, tetszik tudni, első a kötelesség; ideje, hogy leczkét adjak ezeknek a semmirekellőknek. Nemsokára itt lesz az első áldozás napja, és tartok tőle, hogy máris elkéstünk egy kicsit. Azért áldozó csütörtöktől fogva minden szerdán *recta* egy órával többet kell tanulniok. Szegény gyerekek! Az, hogy az igaz útra vezessük őket, soha se történhetik elég korán; különben ezt ajánlotta nekünk maga az Ur is, isteni Fiának a szavai által... Jó egészséget, Bovaryné asszony; tiszteletemet kedves férjének!

És bement a templomba, miután az ajtóban térdet hajtott.

Emma utána nézett és látta, mint tűnik el a két padosor között, nehézkesen lépegetve, egy kicsit előre görbülve, két kezét és karját kiterjesztve.

Mikor eltűnt, Emma sarkon fordult, olyan hirtelen mozdulattal, mint a hogy egy forgatható szobrocscsa fordul meg a talapzata körül, s megindult hazafelé. De még jó darabig hallotta a pap vastag hangját és a gyerekek harsányan kiáltott feleleteit:

- Keresztény vagy?

- Igen, keresztény vagyok.

- Kit nevezünk kereszténynek?

- Kereszténynek azt nevezzük, a ki meg lévén kereszttelve... kereszttelve... kereszttelve...

A lépcsőn fölmenet, Emma bele fogózott a karfába, s mikor a szobájába ért, bele roskadt egy karosszékre.

Az ablakok fehéres világossága lassú átmenettel egyre halványult s végül homályba veszett. A bútorok mintha még mozdulatlanabbak lettek volna helyeiken, s aztán eltűntek a homályban, mint valami sötét tengerben. A kandallóban kialudt a tűz, a falióra folyton ketyegett, s Emma egy kissé elcsodálkozott rajta, hogy a dolgok milyen csöndben maradtak, mialatt benne akkora vihar dúl. Nem volt egyedül; a kis Berta kötött cipőcskéjében ott ödöngött az ablak és a munkaasztal között, s anyjához igyekezett, hogy megfoghassa kötényének lelógó szalagját.

- Hagyj békén! - szólt ez s eltolta magától a gyermeket.

A kis lány nemsokára visszajött s most még közelebb ment hozzá; kis karjaival rátámaszkodott anyjának a térdjére, s aztán nagy, kék szemével fölneézett rá, mialatt ajkai közül egy kis nyál bugygyant ki és lecseppent a selyemkötényre.

- Hagyj békén! - ismételte a fiatal asszony bosszúsan.

A gyermek, a kit anyjának az arcza megrémített, ijedtében sírni kezdett.

- Eh, hagyj békén, ha mondom! - idegeskedett Emma, s a könyökével visszatolta a kis lányt.

Berta a szekrény lábához esett, s a szekrényfiók réz fogójába úgy beleütötte az arczát, hogy kiserkent a vére. Bovaryné oda rohant hozzá, fölemelte a földről, lerántotta a csengettyű zsinórját, egész erejéből kiabált a cseléd után és éppen átkozni kezdte magát, a mikor egyszerre csak megérkezett Károly. Ebéd ideje volt; hazajött.

- Nézd, kedves barátom - szólt Emma elég nyugodt hangon - a kicsike a földön játszott és megsebezte az arczát.

Károly megvigasztalta, hogy a baj nem nagy, s elment, hogy majd hoz diachylumot.

Bovaryné nem ment le az ebédlőbe; odafenn akart maradni, s azt mondta, hogy egyedül fogja ápolni a gyermeket. És mialatt az alvó kis lányt nézte: lassankint eloszlott nyugtalanságának az utolsó maradéka is. Ugy tetszett neki, hogy nagyon ostoba és túlságosan érzékeny volt az imént, a mikor ilyen kicsiség miatt olyan nagy izgalmakat állott ki. Persze Berta most már nem zokogott. Lélekzete szinte észrevétlenül föl-főlemelte a gyapjutakarót. Két nagy könny-csepp még most is ott ült csupán félig zárt szemhéjjai között; a szétvált pillák látni engedték a két mélyen ülő, halvány szemgolyót; az arczára ragasztott flastrom egy kicsit ferdén szorította félre a megfeszült bőrt.

- Különös! - gondolta Emma. - Milyen csunya ez a gyermek!

Mikor Károly este tizenegy órakor visszatért a gyógyszerertárból (a hová azért ment el ebéd után, hogy visszavigye, a mi még megmaradt a diachylumból), feleségét állva találta a bölcső mellett.

- De ha mondom, hogy nem lesz semmi baj! - szólt, homlokon csókolva Emmát. - Ne gyötörd magadat, édes lelkem, még beteggé teszed magad!

Sokáig maradt a gyógyszerésznél, mert noha őt egy cseppet se ijesztette meg az eset, mindazáltal Homais ur mindent elkövetett, hogy bátorítsa, hogy *lelket öntsön beléje*. Arról beszélgettek, hogy micsoda, nagyon különböző veszedelmek fenyegetik a gyermekeket, s hogy mily könnyelműek és gondatlanok a cselédek. Homaisnének volt jogcíme erről beszélni, mert a mellén még most is ott voltak a nyomai annak az egész tányérnyi parázsszénnek, a melyet gyermekkorában egy szakácsné ejtett rá a kis kötőjére. Azért az ő jó szülei attólfogva rengeteg elővigyázattal éltek. A kések soha se voltak kiélesítve; a padlót soha se fényesítették ki viasszal. Az ablakokon vasrácsok voltak s minden párkányon hatalmas korlát. De a kis Homaiskat is ugyancsak óvták a gondos szülők. Bár igen kedvelték a függetlenséget, sehová se mehettek a nélkül, hogy felügyelő ne lett volna a hátuk mögött; ha egy kicsit köhögtek, apjuk mellczukorkákkal és más effélével tömte őket; s a míg az ötödik évöket el nem érték, mindegyikőjüknek, könnyörület nélkül, gyapottal bélelt, roppant fejkvédőt kellett viselniök. Meg kell adni, hogy ez az utóbbi Homaisnének a rögeszméje volt; férje nem pártolta az ötletet, sőt magában igen búslakodott miatta, mert attól tartott, hogy ha a gyermek feje állandóan ekkora nyomás alatt áll, ez csak káros hatással lehet értelmi fejlődésére. Elannyira, hogy egyszer el is szőta magát és megmondta a feleségének:

- Hát karaibokat vagy botokudokat akarsz csinálni belőlük?

Károly már meglehetősen ismerte ezeket az apró történeteket, s többször is közbe akart szólni, de nem lehetett.

- Beszélnem kell önnel - sugta Léon fülébe, később, a hogy végre elbucúzhatott, mialatt a közjegyző segéde előtte haladt a lépcsőn.

- Észrevett volna valamit és gyanakszik? - kérdezgette magától Léon. A szive gyorsabban kezdett dobogni, s elképzelt minden eshetőséget.

Végre Károly, miután betette az ajtót, elmondta, hogy mit akar. Kérte Léont, nézzen utána Rouenban, ő maga, hogy mennyibe kerülhet egy szép Daguerre-féle fénykép? Meg akarta lepni a feleségét, és pedig nem közönséges ajándékkal, hanem egy olyan arczképpel, mely őt frakkban ábrázolja. De előbb *tudni akarta, hogy mihez tartsa magát*; Léon urnak ez nem kerülne nagy fáradságába, minthogy úgyis majdnem minden héten bemegy a városba.

Hogy miért jár Léon olyan gyakran Rouenba? Ezzel sokat foglalkoztak Yonvilleban. Homais úr azt gyanította, hogy valami *asszonyhistória* van a dologban, valami regény. De csalódott; Léon nem szerelmeskedni járt Rouenba. Szomorúbb volt, mint valaha, s Lefrançoisné ezt mindjárt észrevette, arról, hogy Léon egy idő óta nagyon sok ételt hagyott érintetlenül a tányérján. Hogy többet tudjon meg a dologról, kérdezgetni kezdte az adószedőt, de Binet, igen mogorván, csak annyit válaszolt, hogy *ő nem áll a rendőrség szolgálatában*.

De neki is feltűnt, hogy milyen különösen viselkedik a czimborája, mert Léon néha, a karjait szétterpesztve, hátra dőlt a székén, s homályos szavakkal panaszkodni kezdte a létet.

- Önnek az a baja - szólt az adószedő - hogy nincs elég szórakozása.

- De hát mivel szórakozzam?

- Én az ön helyén eszterga-padot szereznék magamnak!

- De ha nem tudok esztergályozni! - felelt a közjegyző segéde.

- Az igaz! - szólt a másik, az állát simogatva, meglepéssel vegyes lenézéssel.

Léont kifárasztotta az, hogy eredmény nélkül epedett; aztán tűrhetetlennek kezdte találni életének egyformaságát, a mit nehéz elviselni, ha az embert semmi érdek nem vezeti és semmiféle reménység nem támogatja. Annyira unta Yonville-t és a yonville-iakat, hogy bizonyos embereknek és bizonyos házaknak már a pusztá látása is kihozta a sodrából; a gyógyszerész például, akármilyen derék ember volt, valósággal kiállhatatlannak tűnt fel neki. Mindamellett az a kilátás, hogy nemsokára új helyzetbe kerülhet, megriasztotta, legalább is annyira, mint a mennyire csábította.

Ez az aggodalom azonban igen rövid idő múlva türelmetlenséggé változott át, és Páris, álarczos báljainak trombitaharsogásával és grizettjeinek vidám nevetésével, a messzeségből is felizgatta. Minthogy úgyis ott kell befejeznie jogi tanulmányait, miért ne menne oda már most? Ki akadályozza ebben? És elméjében készülődni kezdett; előre elvégezte, hogyan fog ott élni. Elképzelte, miképpen fogja berendezni a lakását. Úgy fog élni, mint a művészek. Megtanul gitározni. Lesz pongyolája, baszk sipkája és kék bársony papucs. Sőt azt is előre látta, hogy a kandallója felett két, keresztbe fektetett vivókard fog függni, a melyek mellől nem hiányozhatik sem a halálfej, sem pedig a gitár.

Az egyetlen nehézség abban állott, hogy megszerezheti-e anyjának a beleegyezését; de erre is számíthatott, mert minden a mellett szólt, hogy nem tehet okosabbat, mint a mit tenni szándékozik. A főnöke is azt tanácsolta neki, hogy lépjen be egy másik irodába, a hol több gyakorlatot szerezhet. Elhatározta tehát, hogy a középutat választja, s utána nézett, nem állhatna-e be második segédnek valamelyik roueni közjegyzőhöz. De nem kapott ilyen állást. Végre egy hosszú levelet írt az anyjának, s ebben a levélben részletesen elmondta, hogy miért gondolja a legjobbnak, ha azonnal és egyenesen Párisba megy. Anyja ebbe beleegyezett.

De Léon nem sietett nagyon. Hivert egy egész hónapon át minden áldott nap szállította számára Yonvilleből Rouenba, vagy Rouenból Yonville-ba a bőrládákat, a táskákat és a csomagokat; és mikor Léon már ujonnan fölszerelte a ruhatárát, újra kipárnáztatta a három karosszékét, összevásárolt egy halom selyemkendőt, szóval úgy ellátta magát mindennel, mint ha körül akarná utazni a világot: hétről hétre halasztgatta az indulást. Ekkor az anyjától egy második levelet kapott, a mely sürgette, hogy utazzék már el, ha komoly a szándéka, hogy nem várja meg a nyarat, hanem még előbb leteszi a vizsgálatát.

Mikor elérkezett a bucsúzkodás pillanata, Homaisné sírt; Justin zokogott; Homais, mint férfi-hoz illik, eltitkolta megindulását. Minden áron azt akarta, hogy ő maga viszi el fiatal barátjá-

nak köpönyegét a közjegyző rácsos kapujához; Léont ugyanis a közjegyző vitte be a kocsiján Rouenba. Léonnak éppen csak annyi ideje volt, hogy még elbucúzhatott Bovary urtól.

A mint felért az emeletre, meg kellett állapodnia, olyan nehezen lélekzett. A hogy belépett, Bovaryné felszökkent a helyéről.

- Megint én vagyok! - szólt Léon.

- Bizonyos voltam benne!...

Emma bele harapott az ajakába; a vér elborította az arcát s rózsaszínűvé tette a bőrét, a haja gyökerétől egészen az ingvállá széléig. Állva maradt, s vállával a fal faburkolatához támaszkodott.

- Bovary ur nincs itthon? - kérdezte Léon.

- Távol van.

Ismételte:

- Távol van.

Csend állt be. Egymásra néztek és gondolataik, a hogy ugyanabban a szorongásban találkoztak, szorosán összeöllekeztek, mint két remegő kebel.

- Szeretném megcsókolni Bertát - szólt Léon.

Emma kiment a lépcsőházba, lehaladt egy pár lépcsőfokon és Félicité után kiáltott.

Léon hamarjában végig nézett a szobán, a falakon, a bútorokon, a kandallón, mintha magáévá akarta volna tenni ezt a képet, mintha el akart volna vinni magával mindent.

De Emma visszajött, s a szolgáló behozta Bertát, a ki egy kis felfordult szélalmot rángatott magával, a zsinórját fogva.

Léon összevissza csókolta a kis lány nyakát.

- Isten veled, kedves kicsike! Isten veled, te drága!

És visszaadta az anyjának.

Emma kivitette a gyermeket; egyedül maradtak.

Bovaryné az ablaknál állott; kinézett és hátat fordított Léonnak. Léon a kezében tartotta a sipkáját, s csendesen veregette vele a lábaszárát.

- Esni fog - szólt Emma.

- Van köpönyegem - felelt Léon.

- Ah!

Emma megfordult, arcával egy kissé lehajolva, úgy, hogy az álla majdnem a nyakához ért s a homloka előbbre hajolt. Mintha márványból lett volna ez a homlok, úgy surrant rajta át a fény, egészen a szemöldök ívéig, de azért semmi sem árulta el, hogy mit nézett Emma az imént a látóhatáron, se azt, hogy mit gondol, mit rejteget lelkének a legmélyén.

- Nos hát, Isten önnel! - sóhajtott Léon.

Emma hirtelen mozdulattal emelte föl a fejét:

- Igen, Isten önnel... menjen!

Közelebb léptek egymáshoz; Léon a kezét nyújtotta; Emma egy pillanatig habozott.

- Tehát angolosan - szólt aztán, átengedve a kezét, miközben nevetni próbált.

Léon úgy érezte, mintha egészen ott tartaná az ujjai között és mintha egész lénye, a lelke is leszállana ebbe a nedves tenyérbe.

Aztán eleresztette a kezét, a tekintetük még egyszer találkozott és elment.

Mikor az árucarnokhoz ért, megállapodott, s elrejtőzött egy oszlop mögé, hogy még egyszer, utóljára, visszanézhesen arra a fehér házra, s arra a zöld zsalugáteres, négy ablakra. Mintha az egyik ablak mögött, a szobában, valami árnyékot pillantott volna meg; de a függöny, mely ki volt kapcsolódva a függönytartóból, - a hogy olyankor szokott lenni, a mikor senki sincs mögötte, - olyan lassan rezgettette hosszú, görbe ránczait, mint a mikor csak a szellő lebegteti; aztán a ránczok egyszerre mind felpattantak és kibomlottak, s ettől fogva a függöny olyan egyenes és olyan mozdulatlan maradt, mint egy gipszfal. Léon elrohant.

Már messziről látta az úton főnökének kétkerekű, könnyű kocsiját, s e mellett egy vitorlavászon ruhás embert, a ki a lovat tartotta. Homais és Guillaumin ur valamivel odább beszélgettek. Már várták.

- Öleljen meg - szólt a gyógyszerész, s könnyek csillogtak a szemében. Itt a felöltője, kedves barátom; vigyázzon magára, hogy meg ne hüljön! És aztán, ügyeljen az egészségére! Kimélje magát!

- Na, Léon, szálljunk fel! - szólt a jegyző.

Homais föléje hajolt a kocsi sárvédőjének és a zokogástól el-elcsukló hangon ezt a két szomorú szót mondta búcsuzóul:

- Szerencsés utat!

- Jó estét! - felelt Guillaumin ur. - No, előre!

Elindultak és Homais visszafordult.

Bovaryné kinyitotta a kertre nyíló ablakát és a felhőket nézte.

A felhők nyugaton, talán éppen Rouen fölött, magasra tornyosultak és sebesen hömpölygették tova fekete csigavonalait, a melyek mögül a nap sugarai, mint egy függő diadaljelvény arany nyilai, fellöveltek a nagy messzeségbe, még magasabbra, mint a hol a felhők kavargtak. Egyebükt az égbolt üres és porcellánfehér volt. De szélroham támadt, mely meghajlította a nyárfák sudarait, s egyszerre megeredt az eső. Egy kis ideig erősen csapkodta a zöld faleveleket, de hamarosan elállt. Aztán ismét kisütött a nap, a tyúkok kotkodácsoltak, a verebek vitorán szökdécseltek ide s tova az ázott bokrokon, és azok az apró pocsolyák, a melyeket a homok felivott, a mint szétfolytak, magukkal sodorták egy akácfa rózsaszín virágait.

- Milyen messze lehet már! - gondolta.

Homais úr, szokása szerint, esti fél hétkor beállított hozzájuk, mialatt ebédeltek.

- Hát - szólt, helyet foglalva - mégis csak útnak indítottuk a legényt.

- Az ám - felelt az orvos.

Aztán, arrafelé fordulva, a hová Homais ült:

- És önöknél mi ujság?

- Nem sok. Csak annyi, hogy a feleségem egész délután izgatott volt egy kissé. Tudja, az asszonyok!... egy semmiség is kihozza őket a sodrúkból! Különösen az enyimet! És nem volna igazunk, ha ezen boszankodnánk, mert az ő idegrendszerükre sokkal több dolog hat, mint a miénkre, és természetesen, ha érzékenyebbek nálunk.

- Szegény Léon! - mondotta Károly. - Vajon micsoda élet vár rá Párisban?!... Vajon bele fog-e szokni?

Bovaryné sóhajtott.

- Ugyan hogy is kérdezhet ilyet?! - szólt a gyógyszerész, és egyet csettentett a nyelvével. - Persze hogy bele fog szokni! Képzelve el a fényes lakomákat az előkelő vendéglőkben! Az álarczos bálakat! A pezsgőt! Mindez úgy fog menni, mint a karikacsapás, erről biztosíthatom.

- Nem hiszem, hogy kicsapongó életet fog folytatni - kételkedett Bovary.

- Ó, én sem! - tiltakozott Homais úr. - De követnie kell a többieket, ha nem akarja, hogy jezsuitának tartsák. És ön nem tudja, hogy micsoda életet folytatnak ezek a betyárok, a diák negyedben, a színésznőkkel! Különben a diákokat mindig igen szívesen látják Párisban. Ha csak egy kicsit kedvesek, ha jókedvűek és tudnak mulatni, bejuthatnak a legjobb társaságokba; még a Faubourg Saint Germain hölgyei között is akadnak, a kik beléjük szeretnek, következésképpen gyakran nyílik alkalmuk arra, hogy igen előnyös házasságot köthetnek.

- De - szólt az orvos - én attól féltém őt, hogy ott...

- Igaza van - vágott közbe a gyógyszerész - szóról szóra igaza... hja, ez az éremnek a másik oldala! Ott bizony az ember mindig az erszényén tartsa a kezét. Könnyen megtörténhetik például, hogy ön, teszem fel, egy nyilvános kertben sétál, s egy ipse csatlakozik önhöz; jól van öltözve, még kitüntetése is van, diplomatának gondolná az ember; megszólítja önt, beszélgetnek; megkedvelteti magát, burnóttal kínálja önt, s ha ön elejti a kalapját, fölveszi a kalapot a földről. Aztán összebarátkoznak; elviszi önt egy kávéházba, meghívja, hogy annak idején majd látogassa meg a kastélyában, poharazás közben megismerteti önt különös emberekkel, s mindez a legtöbbször csak azért történik, hogy az illető elcsiphesse az ön erszényét vagy bele csábítsa önt valami veszedelmes vállalkozásba.

- Ez igaz - felelt Károly. - De én nem erre gondoltam, hanem a betegségekre, nevezetesen a tifózus lázra, mely a vidékről érkezett diákok közül nagyon sok áldozatot szed.

Emma összerendezte.

- A minek magyarázata - folytatta a gyógyszerész - hogy az életmódnak a megváltozása az egész szervezetben zavart és felfordulást idéz elő. És aztán a párisi víz!... Meg a vendéglősök ételei!... ezek a fűszeres táplálékok csak arra jók, hogy fölhevítsék a vért és bizony nem érnek annyit, akárki mit mondjon, mint egy jó leves és a főtt marhahús. A mi engem illet, én mindig jobban szerettem a polgári konyhát, ez sokkal egészségesebb! Azért, mikor Rouen-ban gyógyszerészetet hallgattam, olyan helyre jártam ebédelni, a hol bizonyos havi díjért házi kosztot kaptam; és együtt ebédeltem a tanárainkkal.

Aztán tovább is kifejezést adott úgy általánosságban vallott nézeteinek, mint egyes személyek irányában való rokonérzésének, s hosszasan fejtegette elveit mindaddig, míg Justin érte jött, mert valakinek kakastejet kellett készíteni.

- Egy perczig se lehetek nyugodtan! - kiáltott fel. - Csak a rabláncz és soha egy kis pihenés! Ha egy pillanatra kijövök hazulról, már azonnal baj van! Mint az igás lónak, folyton verejtékeznem kell és vért izzadnom! Folyton és folyton csak a mindennapi keserves robot!

És mikor már az ajtóban volt:

- Igaz! Tudják-e, mi az ujság?

- Nos, mi az?

- Az, hogy nagyon valószínű - folytatta Homais, igen komoly arcot öltve s felhúzáva a szemöldökét olyan magasra, a mennyire csak tudta - a mi fölötte öröndetes volna, hogy

tudniillik a Seine-Inférieure megyei mezőgazdák egyesülete idei nagygyűlését Yonville-l'Abbaye-ben tartja meg. Legalább ez a hír jár szájról-szájra. Ma reggel az ujság is írt erről valamit. Városunkra és az egész járásra nézve rendkívüli fontosságu volna ez, ha ugyan igaz. De majd még beszélünk erről. Köszönöm, látok; Justin elhozta a lámpást.

VII.

A másnap Emmának a gyász napját jelentette. Úgy rémlett neki, mintha az egész világot fekete gőzben látná, mely zavarosan, sötéten ott kavarg minden dolognak a külsején; és a bú olyanféle, nem kellemetlen gyász-zenével temetkezett bele a lelkébe, a minőt a téli szél hallat, midőn elhagyott kastélyok ablakain süvít be s üvöltözésével, zúgásával, füttyölésével változatosságban gazdag muzsikát csap. Hatalmába ejtette az a mélabú, melyet annak eltűntén érzünk, a mi soha se fog visszatérni; ránehezedett az a fáradtság, mely minden befejezett cselekvés s minden végkép lezajlott esemény után elfogja az embert; és megismerte azt a kínos érzést, melyet minden megszokott mozgásnak erőszakos félbeszakítása, a hosszantartó rezgésnek hirtelen megszüntetése nyomban fölkelte valamennyiünkben.

Mint akkor, a midőn visszatért Vaubyessardból s a négyesek zenéje még folyton kóválygott a fejében, sötét melankólia fogta el, s végtelen lankadtságot, zsibbadtságot, valóságos kétségbeesést érzett. Léon ismét megjelent előtte, s most már nagyobb, szebb, még kedvesebb, még érdekesebb volt; noha elváltak, Léon nem hagyta el, itt volt vele, a ház falai között itt maradt az árnyéka. Nem tudott máshová nézni, csak arra a szőnyegre, a melyen Léon járkált, s azokra az üres bútorokra, a melyeken azelőtt Léon szokott ülni. A folyó még egyre folydogált s lassan hajtotta tova szelid hullámain a lejtős, csúszós part mentén. Sokszor sétáltak ezen a parton, hallgatva a mohával borított kavicsra átfutó habok csendes mormolását. Milyen szép napjaik voltak akkor! Hány kedves délutánt töltöttek egyedül, a kert mélyén, az árnyékban! Léon, a ki hajadonfővel volt, egy alacsony nádszéken ülve felolvasott neki; a rét felől fujdogáló szellő megremegtette a könyv leveleit és a kerti sátor vászon-czafrangjait... Ah, elment! Életének egyetlen kedvessége, egyetlen reménye!... utolsó reménye annak a boldogságnak, a mely még nem volt lehetetlen! Hogy is történhetett, hogy nem ragadta meg ezt a boldogságot, a mikor jelentkezett?! Miért nem tartotta vissza két kézzel, a két térdénél, a mikor el akarta hagyni?! És átkozta magát, hogy nem szerette Léont; rászomjazott az ajkaira. Szeretett volna utána rohanni, odaomlani a karjai közé, így suttozva: „Én vagyok!... a tied vagyok!” De előre látta ennek a vállalkozásnak a nehézségeit, akadályait, egész lehetetlenségét, és vágyódása, megnövekedve a kényszerült lemondással, azzal a tudattal, hogy hiába eped, csak még erősebbé vált.

Ettőlfogva Léon emléke mintegy a középpontja volt elégedetlenségének s életuntságának; jobban szikrázott itt ez az emlék, mint az a tűz, melyet Oroszország valamelyik *sztepp*-jén az utasok a hósivatagban hagytak. Emma oda menekült a melegítő lánghoz, leguggolt mellé, gondosan összekaparta a parazsat, újra meg újra megigazította a már-már kialudni készülő tüzet, aztán kereste, kutatta a közelben, hogy mivel éleszthetné tovább a tüzet; összeszedett mindent: legrégebb emlékeit épp úgy, mint a legközvetlenebb múlt eseményeit, - a mit tapasztalt és a mit csak elképzelt, - a szerelem gyönyörűségeire való vágyódását, mely lassankint ellankadt, eloszlott, - a boldogság után sóvárgását, szép terveit, melyek úgy törtek össze, mint a hogy a száraz galylyákat törli össze a szél, - meddő erényét, - házi nyomoruságát, - mindent összeszedett, mindent felhasznált, hogy tovább melegíthesse vele, hogy újra fölmelegíthesse bánatát, szomorúságát.

Hanem a láng mégis kialudt, akár azért, mert fölemésztődött, a mi éltette, akár azért, mert elfulladt az alatt a sok anyag alatt, a mi fölötté összezsúfolódott. A távollét lassankint elsorvasztotta a szerelmet, a bánat belefulladt a megszokásba és az a nagy tűzfény, mely azelőtt halvány egét egy időre biborszinűvé tette, fokozatosan kisebb és kisebb lett, mindinkább árnyékba borult, s végül teljesen bele veszett a sötétségbe. Öntudatának szenderében férjétől való nagy idegenkedését még a szerelmese után való vágyakozásnak vélte; s a gyűlöletről, mely égette, azt hitte, hogy ez voltaképpen szerelmének a fellobbanása; de, minthogy a szélvihar egyre tombolt, szenvedélye pedig fölemésztődött s teljesen hamuvá lett, és sehonnan se érkezett segítség, sehol se akart kisütni a nap: mindenfelől sötét éj borult rá, és látta, hogy elveszett a borzasztó hidegben, mely a csontját is átjárta.

Olyan rossz napjai következtek, mint a minőket Tostes-ban élt át. De úgy vélte, hogy most sokkal szerencsétlenebb; azóta megismerkedett a bánattal s nyomban rá azzal a bizonyossággal, hogy bánatának soha se lesz vége.

Az az asszony, a ki ilyen nagy önfeláldozást parancsolt magára, bizonyára megkövetelheti egy pár apró szeszélyének a kielégítését. Vásárolt egy góthikus imazsámolyt, s egy hónap alatt tizennégy frankot költött czitromra, hogy a körmeit kellően ápolhassa; hozatott Rouenből egy kék kásmir ruhát; kiválasztotta Lheureuxnél a legszebb selyemövet; az övet felcsatolta a pongyolájára; s egy könyvvel a kezében, ebben a díszben feküdt a kanapéján, a betett ablaktáblák mögött.

Minduntalan másképpen fészülködött: néha kinaiasan, koronkint fűrtökbe szedve a haját, máskor czopfba fonva; egyszer oldalt kétfelé választotta, s a választék alatt felbodorította a haját, a hogy' akkor a férfiak szokták.

Meg akart tanulni olaszul: vett szótárakat, nyelvtant, s néhány rizsma írópapírt. Komoly könyveket kezdett olvasgatni: történeti és filozófiai műveket. Egyszer-másszor Károly éjszaka felriadt, abban a hitben, hogy beteghez hívják:

- Megyek - hebegte.

Pedig csak egy gyufa sercegett, melyet Emma dörzsölt a falhoz, hogy újra meggyújthassa a lámpát. De úgy volt az olvasmányával is, mint a kézimunkáival, melyek félig vagy addig se készen tele töltötték a szekrényét; elkezdte, abba hagyta s mást vett elő.

Voltak rohamai, a mikor könnyen rá lehetett volna venni akármilyen bolondságra. Egyszer azt állította, a férjével vitatkozva, hogy nincs az a nagy pohár pálinka, a melyet ő meg ne tudna inni, s mert Károly elég ostoba volt kételkedni ebben, lehajtotta a pálinkát az utolsó cseppig.

Bármilyen könnyelműnek tünt fel Emma (a yonville-i asszonyok annak mondták): vidámnak azért nem látták soha; hozzá szokott, hogy a szája szélét egy kicsit összehúzza, s idővel mindig ott lehetett látni ajkai körül a keserűségnek azt a vonását, mely oly gyakran von redőt a vén lányok s ama férfiak arczára, a kiknek a nagyravágyása soha se talált kielégülést. Mindenütt halvány volt; fehér, mint a vászon. Orrának a bőre egy kicsit megfeszült az orrlyukak tájékán; a tekintete bizonytalan volt. Mióta három ősz hajszálat fedezett fel a halántékán, gyakran beszélt arról, hogy ő már öregszik.

Időnkint ájulás környékezte. Egyszer vért is köpött, és mikor Károly ijedt arczczal szorgoskodott körülötte, nem tudva eltitkolni, hogy nagyon nyugtalankodik:

- Hát aztán?! - szólt. - Törődöm is én azzal!

Károly bement a rendelő szobájába; leült egy karosszékre, az íróasztala mellé, a melyen a frenologiai fej díszlett; rá könyökölt az asztalra és sírt.

Aztán levelet írt az anyjának, kérte, hogy jöjjön el hozzájuk, s mikor ez megérkezett, hosszasan tanakodott vele, újra meg újra, Emmának az állapotáról.

Mittevők legyenek? Mihez fogjanak, miután Emma kijelentette, hogy nem fog használni semmiféle kúrát?

- Tudod-e, mi kellene a feleségednek? - ismételte többször az idősebb Bovaryné. - Az, hogy kénytelen volna dolgozni; a keserves munka, a mindenféle dologgal való elfoglaltság. Ha rá volna szorulva, mint sok asszony, hogy a két keze munkájával keresse meg a kenyerét, akkor nem volnának ilyen bogarai. Mert ez csak onnan van, hogy tétlenségben él és tele tömi a fejét egy sereg nem tudom micsoda bolond gondolattal.

- Talál ő magának foglalkozást - szólt Károly.

- Talál magának foglalkozást? Micsoda foglalkozást? Azzal foglalkozik, hogy regényeket olvas, rossz könyveket, a melyek a vallástalanságot terjesztik és a papokat gúnyolják, Voltaire-ből merített okoskodással. Csakhogy ennek, szegény gyermekem, mindig megvan a maga rossz következése, és a kinek nincs vallása, az előbb-utóbb olyan útra tér, a hol csak szerencsétlenül járhat.

Elhatározták tehát, hogy Emmának ezentul nem lesz szabad regényt olvasnia. A feladat nem látszott könnyűnek. De a derék öreg hölgy mégis vállalta a dolgot. Úgy végezték el, hogy mikor keresztül megy Rouenon, személyesen megy el a kölcsönkönyvtárba, s ott kijelenti, hogy Emma megszünteti az előfizetést. Végre még ahhoz is joguk van, hogy a rendőrséghez forduljanak, ha a könyvkölcsönző ragaszkodik a megállapodáshoz, s tovább is üzérkedni akar azzal, hogy megmérgezze Emmának a lelkét.

Az öreg asszony és menyje meglehetősen szárazan búcsúztak el egymástól. A három hét alatt, a meddig együtt voltak, nem váltottak négy szót, leszámítva azt, hogy a mikor az asztalnál találkoztak, mindegyik megtudakolta a másik hogylétét, s hogy este, mielőtt aludni tértek, köszöntek egymásnak.

Az idősebb Bovaryné egy szerdai napon utazott el, a mikor Yonvilleban hetivásár volt.

A piacon már kora reggel óta hosszú sorban zsúfolódtak fel a szekerek. A helylyel való takarékoság okából az elhelyezkedésnek úgy kellett megtörténnie, hogy a szekereket felborították a fenekükre, úgy hogy rúdjaik az ég felé meredtek és valamennyit egymás mellé állították, a házak mentén, a templomtól egészen a vendéglőig. A másik oldalon vászonsátrak álltak, a hol kartonruhát, ágyterítőt, takarót és gypjuharisnyát árultak, vagy kötőféket, kantárt a lovaknak és néhány göngyöleg kék pántlikát, melyeknek a lecsüngő széleit ide-oda lengette a szél. A nagyobb vas szerszámok a földön heverték, tojásból összeállított gúlák és vesszőből font kis kosarak közt, melyekből ragadós szalmaszálak kandikáltak ki, elárulván, hogy a kosárkák sajttal vannak tele; odább, különböző gazdasági szerszámok szomszédságában, tyúkok kotyogtak, kosáralakú, alacsony és lapos kaliczákban, melyeknek felső nyílásából kidugták a nyakukat. A tömeg, mely ugyanarra a helyre zsúfolódott és sehogy se akart onnan elmozdulni, néha úgy összeszorult, hogy majdnem benyomta a gyógyszerész boltablakának nagy üvegtábláját. Szerdán a gyógyszerész mindig tele volt néppel, és az emberek egész délelőtt tülekedtek, hogy hamarabb juthassanak be, nem annyira azért, hogy gyógyszeret vásároljanak, hanem inkább, hogy orvosi tanácsot kérjenek, olyan nagy volt Homais úrnak a híre a közeles falvakban. Nagyszerű föllépése szinte megbabonázta a parasztokat. Azt tartották róla, hogy jobb orvos minden orvosnál.

Emma kikönyökölt az ablakába (gyakran lehetett ott látni: vidéken az ablak helyettesíti a színházat és a sétatert), s elszórakozva nézte a parasztok sokaságának sürgését-forgását. Egyszerre egy urat vett észre, a kin vadász-kamásli, sárga keztyű és zöld bársony kabát volt. Az

úriember az orvos háza felé igyekezett; nyomában egy paraszt bandukolt, a fejét lecsüngesztve és láthatóan igen elgondolkozva.

- Beszélhetek az orvos úrral? - kérdezte az úriember Justintól, a ki a küszöbön Félicitével beszélgetett.

Nyilván az orvos szolgájának nézte, mert így folytatta:

- Mondja meg neki, hogy Boulanger Rudolf van itt, La Huchette-ből.

Nem hiuságból mondta meg a birtoka nevét is, hanem azért, hogy az orvos azonnal tudja, ki az, a ki keresi. La Huchette ugyanis közel esett Yonvillehoz; minden idevaló ismerte. Ennek a birtoknak a tulajdonjogát, a hozzá tartozó kastélyllyal és két tanyával, csak nemrégiben szerezte meg a most érkező vendég. Birtokán ő maga gazdálkodott, bár nem volt rászorulva, hogy maga is munkához lásson, mert elég jó módnak örvendett. Legényéletet élt és úgy becsülték, hogy *legalább is tizenötezer frank az évi jövedelme!*

Károly belépett a terembe. Boulanger úr megmutatta neki az emberét, a ki azt kívánta, hogy az orvos eret vágjon rajta, mert úgy érzi, hogy *hangyák szaladgálnak az egész testében.*

- Ez jól ki fog tisztítani - felelte minden ellenvetésre.

Bovary semmiféle okoskodással nem tudta meggyőzni a parasztot arról, hogy az érvágás nem használ neki, noha egész magyarázó képességét kimerítette. S látva, hogy a paraszt tovább is makacsul ragaszkodik a kívánságához, kiszólt, hogy hát hozzanak be edényt és ér-pólyát. Justint pedig megkérte, hogy legyen segítségére. Aztán a paraszthoz fordult, a ki már sáppadozni kezdett:

- Ne féljen semmitől, jó ember.

- Nem, nem - felelt amaz - csak rajta!

És igen bátor ábrázatot vágva, kifeszítette vastag karját. Az érvágó kés metszésére a vér kibugygyant s egy kevés belőle ráfecscsent a tükörrre.

- Közelebb az edényt! - kiáltott fel Károly Justinre pillantva.

- Tyű! - szólt a paraszt. - Hogy' bugyog! Az ember azt hinné, hogy egy kis szökőkút!... Milyen piros a vérem! Ez jó jel, ugy-e?

- Néha - magyarázta az orvos Boulanger urnak - eleinte semmit se érez a páciens, s később mégis beáll az ájulás, különösen az olyan jó testalkotásu embereknél, mint a milyen ez is.

A paraszt, e szavak hallatára, kiejtette kezéből az érvágó kés tokját, melyet előbb az ujjai között forgatott. Válla oda vágódott székének a támlájához. A kalapja leesett.

- Gyanítottam - szólt Bovary, mialatt ujját rányomta az érre.

Az edény reszketni kezdett Justin kezében; a térde megingott s elfehéredett.

- Emma! Emma! - hívta Károly a feleségét.

Emma egy pillanat alatt lefutott a lépcsőn.

- Eczetet! - kiáltott Károly. - Istenem, kettő egyszerre!

És izgatottságában alig tudta a sebkötőt rá pólyálni az érre.

- Ez semmi - szólt igen nyugodtan Boulanger ur, mialatt Justint a karjai közé fogta.

És leültette az asztalra, a hátát oda támasztva a falhoz.

Bovaryné hamarjában leoldotta róla a nyakkendőt. Az ing zsinórral volt összebogozva a nyakán, s Emmának könnyű, ügyes ujjával, míg a csomót ki tudta oldani, pár pillanatig babrálnia kellett a fiú nyakán; aztán eczetet öntött batiszt zsebkendőjére, megnedvesítette vele a fiú halántékát, könnyedén rá fujt, s tovább borogatta az eczetes kendővel.

A szekeres magához tért: de Justinnek az eszméletlensége még nem múlt el. Szemekékje úgy tűnt el vértelenné vált szemefehérjében, a hogyan két kis kék virág tűnhetik el a tejben.

- Az edényt - szólt Károly - félre kell tenni, hogy ne lássa, a mikor föleszmél.

Bovaryné megfogta az edényt és az asztal alá rejtette. A mikor lehajolt, ruhája - egy sárga színű, magas derekú, bő aljú nyári ruha, négy sor, lazán függő szegéssel - szélylyel terpeszkedett a padlón; s minthogy lehajlás közben az edénnyel előre kellett nyujtania a karjait, úgy, hogy egy kissé ingadozott, a feldudorodott szövet helyenkint belapult, a szerint, a mint felső teste hajlott. Aztán egy üveg vizet hozott és czukordarabokat olvasztott fel pohárban, a mikor váratlanul megjelent Homais. A szolgáló érte futott, s a gyógyszerész, ott hagyva a sok embert, a ki ostromolta, átsietett. Mikor észrevette, hogy növendéke kinyitja a szemét, újra lélekzett. Aztán le s fel járt a fiú körül, lenéző pillantást lövellt rá s így szólt:

- Ostoba! Te, kis ostoba! Mert határozottan ostoba vagy! Hát olyan nagy dolog egy érvágás, egy phlebotomia! És még hozzá egy olyan ficzko, a ki semmitől se fél! Egy valóságos mókus - nem néznék ki belőle - a ki néhány dióért felmászik szédítő magaslatokra! Na, szépen vagyunk! Mondhatom, jókora szegénységi bizonyítvány annak, a ki valamikor gyógyszerész akar lenni! Mert megtörténhetik, hogy annak idején komoly körülmények közé kerülsz; például meg kell jelenned a bíróság előtt, hogy felvilágosítsd azokat, a kik lelkiismeretesen kívánnak ítélni és mégis meg kell őrizned a hidegvéredet; okoskodnod kell, férfhoz illően viselkedned, mert különben azt mondják, hogy számár vagy!

Justin nem felelt. A gyógyszerész folytatta:

- Aztán ki hitt ide? Mindig itt alkalmatlankodol a doktor úrnál és ő nagyságánál! Pedig szerdán amúgy is nagy szükségem van rád! Most is, legalább húszan várnak rám! Mindent ott hagytam, irántad való jóindulatból. Hanem most menj! szaladj! Várj meg és vigyázz, hogy valamiben kár ne essék!

Mikor Justin, a ki időközben felöltözött, haza sietve, kiment a teremből, egy darabig az ájulásról beszélgettek. Bovaryné elmondta, hogy ő még soha se ájult el.

- Ez különös - szólt Boulanger úr - mert nem sok kell hozzá, hogy egy hölgy elájuljon. Különben a férfiak közt is vannak igen érzékeny idegzetűek. Magam is láttam például, hogy egy párbaj alkalmával az egyik tanú elvesztette az eszméletét, pusztán azért, mert rendkívül hatott rá, mikor hallotta, hogy a pisztolyokat töltik.

- Engem - szólt a gyógyszerész - mások vérenek a látása egy cseppet se izgat; de elég rá gondolnom, hogy milyen érzés volna az, ha az én vérem folynék, s már a szédülés környékezne, ha sokáig foglalkoznám ezzel a gondolattal.

Időközben Boulanger úr elküldte a szolgáját, miután megmagyarázta neki, hogy most már teljesen megnyugodhatik, mert hiszen teljeseedett a kívánsága.

- Egyébként ennek a kívánságnak köszönhetem, hogy önökkel megismerkedhettem - jegyezte meg udvariasan.

S mialatt ezt mondta, Emmára nézett.

Aztán letett az asztal szélére három frankot, könnyedén köszönt és elment.

Nemsokára már a folyó tulsó oldalán volt (arra kellett visszatérnie La Huchette-be) és Emma még látta a réten, a mint odább haladt a nyárfák alatt, időnkint meglássítva a járását, mint az olyan ember, a ki valamin nagyon elgondolkozik.

- Nagyon csinos! - szólt magában. - Nagyon csinos ez a kis doktorné! A fogai szépek, a fekete szeme gyönyörű, a lába formás, és olyan elegáns, mint egy párisi nő. Honnan az ördögből került ide? Hol talált rá ez a vastag ficzkó?

Boulanger Rudolf úr betöltötte harmincznegyedik évét; erőszakos természetű és éles eszű ember volt, a ki sokat foglalkozott az asszonyokkal és jól ismerte őket. Ez az asszony nagyon csinosnak tűnt fel előtte; tehát folyvást rá gondolt, s természetesen a férjére is.

- Azt hiszem, az ember nagyon ostoba. Az asszony már régen ráunhatott. A körmei piszkosak és rendetlenül beretválkozik. A mig egyik betegétől a másikhoz tipeg, az asszony otthon ül és harisnyát foltoz. Unatkozik. Szeretne városban lakni, polkát táncolni minden este! Szegény asszonyka! Úgy áhitozik ez a szerelemre, mint egy ponty a vízre a konyhaasztalon. Három kedveskedő szó tökéletesen elég ahhoz, hogy belénk bolonduljon. Ó, bizonyos vagyok benne! És milyen szerelmes természetű az ilyen! Milyen odaadó és kedves volna!... Igen, de azután hogy' szabaduljon meg tőle az ember?

Az a kilátás, hogy milyen sok gyönyörűségben lesz része, gondolatait, az ellentétek eszmé-társító erejénél fogva, kedvesére terelte. Egy roueni színésznőt tartott ki, és mikor újra eszébe jutott ez a hölgy, a kinek a kedvességeivel már jóllakott, s a kivel már gondolatban sem igen szeretett foglalkozni:

- Ó, Bovaryné - szólt magában - sokkal csinosabb és különösen sokkal üdébb! Virginia, bizony Isten, kezd nagyon kövér lenni. S mily unalmas tud lenni az áradozásai! Aztán az az utálatosság, hogy nincs annyi apró tengeri rák, a mennyit le ne tudna nyelni!

A mezőn nem járt senki, s Rudolf nem hallott egyéb hangot, csak azoknak a fűszálaknak, a melyeket lába félre taposott, mindig ugyanabban az ütemben hallatszó zörgését, suhogását, és messzebből, a zab között meglapuló tücskök czirpelését. Ismét maga előtt látta Emmát, ugyanabban a ruhában, a melyben a terembe lépett, és gondolatában levetkőztette.

- Ó, az enyém lesz! - kiáltott fel, szétzúzva botjával az előtte lévő göröngyöt.

És mindjárt foglalkozni kezdett a vállalkozás politikai részével. Azt kérdezte magától:

- Hol találkozhatnám vele? Mily czimen lehetne hozzá férköznöm? Mindig nyakamon volna a gyerek, a cseléd, a sok szomszéd, a férj; egész sereg jókora kellemetlenséget kellene elnyel-nem érte... Eh, roppant idővesztéssel járna!

Aztán megint eszébe jutott:

- Micsoda szeme van! Valósággal bele fúródik a szívbe! És ez a sápadt arczzsin!... Pedig én imádom a sápadt asszonyokat!

Mikor felért az argueil-i lejtő magaslatára, már szilárd volt az elhatározása.

- Csak az alkalmat kell megtalálni. Nos hát, egy párszor átmegyek hozzájuk; vadat és szárnyast küldök nekik; eret vágatok magamon, ha kell; összebarátkozunk és meghívom őket a kastélyomba... Ah, igaz, nemsokára itt a Gazdaggyűlés!... bizonyosan ott lesz az ünnepen, látni fogom. Azonnal hozzá látunk a dologhoz, még pedig vakmerően, mert ez a mód a legbiztosabb.

VIII.

És csakugyan megérkezett a híres Gyülekezet! Az ünnepiességek napjának már a virradatától fogva, Yonville lakosait ott lehetett látni a kapuikban, a mint nagyban tárgyalták, hogy miféle előkészületek történtek; a polgármesteri hivatal homlokzatát repkényfűzérrel díszítették fel; egy pázsitos helyen sátrat állítottak: itt lesz majd az ünnepi lakoma; a piac közepén pedig, a templom előtt, mozsarat helyeztek el: ennek a durrogása fogja jelezni, hogy a megyefőnök megérkezett s ennek a durrogása fogja kísélni a megjutalmazott mezőgazdák nevének a kihirdetését. A buchyi nemzetőrség (Yonvilleban nem volt) átjött s csatlakozott a tűzoltók testületéhez, melynek Binet volt a kapitánya. Binet az nap a szokottnál is magasabb gallért vett fel; és övvel összeszorított díszkabátjában oly mereven s oly mozdulatlanul tartotta a mellét, mintha minden élet leszállott volna a derekából a két lábába, a melyeket ütem szerint, hirtelen mozdulattal emelgetett, erősen jelezve a lépkedést. Minthogy az adószedő és a nemzetőrség őrnagya között már régibb idő óta állandó volt a versengés, külön-külön vonultatták fel embereiket, s az egyik is, a másik is, hogy megmutassa, mit tud, minduntalan gyakorlatot végeztetett a maga seregével. Így folyton látni lehetett hol a vörös vállrojtos, hol a fekete mellvértes csapatot, a mint elhaladtak, vagy visszafelé vonultak. Ez nem végződött el és mindig újra kezdődött! Yonvilleban még soha se fejtettek ki ekkora pompát! Sok polgár még előttevaló este lemosatta a házát; a nyitott ablakokból nemzetiszínű lobogók nyúltak ki; minden kocsmá tele volt; s a gyönyörű, napfényes időben a kikeményített főkötők fehérebbeknek tűntek fel a hónál, az arany keresztek tündököltek a napon, a színes kendők pedig, több helyütt feltűnő, szétszóródott tarkaságukkal, itt is, ott is megtörték a fekete kabátok és a kék munkás-zubbonyok sötétes egyhanguságát. A környékből érkező parasztasszonyok, a mint leszálltak a lóról, ruhájukból nagy tűt húztak ki, a melylyel feltűzték a szoknyájukat, hogy ez be ne piszkolódjék; férjeik meg, hogy a kalapjukat kimélték, ráterítették erre a zseb-kendőjüket, melynek egyik csücskét a szájukban tartották.

A falunak mind a két széléről özönlött a tömeg a nagy utczába. De csapatosan jöttek a mellékutczákból, a fasorokból, még a közeleső házakból is, és minduntalan hallani lehetett, a mint valamelyik kapunak a kalapácsa visszacsapódott egy-egy czérnakeztyűs polgárnő mögött, a ki elsietett hazulról, hogy ott lehessen az ünnepen. A legtöbb csodálat tárgya két, jókora hosszúságu, háromszögű deszkaalkotmány volt, melyen a kivilágításhoz szükséges lámpások függtek: kanóczos faggyúval megtöltött apró bádogcsészék. A két deszkaalkotmány között emelvény állott; itt kellett helyet foglalniok a hatóság képviselőinek és az előkelőségeknek. De ez még nem volt minden. A polgármesteri hivatal épületének négy oszlopa előtt négy pózna meredt az ég felé; mindegyikre zöldes vászonból készült zászlócskát erősítettek, a melyen arany betűs felírás díszlett. Az elsőn ez állott: KERESKEDELEM, a másodikon: MEZŐGAZDASÁG, a harmadikon: IPAR, a negyediken: SZÉPMŰVÉSZETEK.

Az általános öröm, mely minden arcot földerített, mintha elkomorította volna Lefrançoisné, a vendéglő tulajdonosát. A konyhájához vezető lépcsőn állva, így dörmögött:

- Micsoda ostobaság! Ennél a vászonsátornál nagyobb számárságot még nem hallottam! Hát azt hiszik, hogy a megyefőnök majd igen fog örülni, ha sátorban ebédelhet, mint a csepű-rágók? És erről a felfordulásról mondják ők azt, hogy a nép jólétéért fáradoznak! Ezért ugyan nem volt érdemes az ünnepre külön laczikonyhást hozatni Neufchâtelből! És kiknek? Csordásoknak, mezitlábosoknak!...

A gyógyszerészt pillantotta meg. Homais úron fekete frakk, nankin nadrág, hódbőr-czipő, és kivételképpen kalap volt, - még pedig nem czilinder, hanem alacsony tetejű kalap.

- Szolgája! - kiáltott. - Bocsánatot kérek, de sietek.

Hanem a kövér özvegy mégis csak megkérdezte: hová megy?

- Furcsának találja, úgy-e? Én, a ki oly visszavonultan élek a laboratóriumomban, mint a tornába esett féreg!...

- Micsoda torna? Micsoda féreg? - kérdezte a vendéglősné.

- Semmi, semmi!... - folytatta Homais. - Csak azt akartam mondani, Lefrançoisné asszony, hogy én rendszeren otthon szoktam ülni. Ma azonban, tekintettel a rendkívüli körülményekre, kénytelen vagyok...

- Ah, ön oda megy? - kérdezte Lefrançoisné, s mosolya lenézést fejezett ki.

- Igen, oda megyek - felelt a gyógyszerész meglepetve. - Kötelességem!... hisz tagja vagyok a tanácskozó bizottságnak!

Lefrançoisné egy pár pillanatig némán nézte a gyógyszerészt, aztán gúnyosan mosolyogva szólt:

- Az más! De mit érdekli önt a mezőgazdaság? Ért hozzá?

- Persze, hogy értek hozzá!... Hogyne értenék hozzá, mikor gyógyszerész vagyok, vagyis vegyész!... A vegytan, Lefrançoisné asszony, az összes testek molekuláris viszonyainak és egymásra való kölcsönös hatásának ismeretével foglalkozván, világos, hogy a mezőgazdaság is a vegytan birodalmába tartozik! És valóban a trágya alkatrészei, a bor erjedése, a gázok elemzése, a miazmák befolyása s a többi, micsoda mindez, kérdem öntől, ha nem tisztára kémia?

A vendéglősné nem felelt. Homais folytatta:

- Azt hiszi, ahhoz, hogy valaki a mezőgazdasághoz értsen, az kell, hogy maga művelje a földjét vagy maga hizlalja a szárnyasait? Nem, hanem az kell hozzá, hogy ismerje azoknak az anyagoknak az alkatrészeit, a melyekről szó van, ismerje a geológiai fekvést, a légköri viszonyokat, a talaj, az ásványok és a vizek milyenségét, a különböző testek fajsúlyát és hajcsövességét, mit tudom én mit?! Alaposan kell ismernie a higiéné elveit, törvényeit, hogy szabályozhassa s megbírálhassa az építkezéseket, az állatok etetését, a szolgák táplálkozását! Azonkívül, Lefrançoisné asszony, könyv nélkül kell tudnia a botanikát, hogy megkülönböztethesse - értse meg jól! - mely növények egészségesek és melyek mérgesek, halálthozók, melyek haszontalanok és melyek táplálók, hogy mit kell kigyomlálni emitt és mit kell újra vetni amott, melyiket kell szaporítani és melyiket kiirtani; röviden, lépést kell tartania a tudománnyal, figyelemmel kell kísérnie a folyóiratokat és a szakirodalom újabb termékeit, mindig résen kell lennie, hogy, ha valamely téren javítást fedez fel a tudomány, ennek azonnal hasznát vehesse...

A vendéglősné nem vette le a szemét a *Franczia kávéház* ajtajáról; a gyógyszerész folytatta:

- Adná Isten, hogy mezőgazdáink többet foglalkoznának a kémiával, vagy legalább jobban hallgatnának arra, a mit a tudomány tanácsol! Én megteszem a magamét, így legutóbb is egy nagy értekezést írtam, egy több mint hetvenkét oldalra terjedő művet, ily czimen: *Az almabor készítése és hatásai, néhány, e tárgyra vonatkozó új megfigyeléssel*. E művet elküldtem a roueni Mezőgazdasági Társaságnak, s ennek kapcsán abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy a Társaság beválasztott tagjai közé, a földművelési osztály pomológiai szakosztályába. Nos, ha az én munkám a nagy nyilvánosság elé jutott volna...

Elhallgatott, mert észrevette, hogy Lefrançoisné egészen más foglalja el.

- Nézzen csak oda! - szólt a vendéglősné. - Az ember igazán nem érti! És ezt a laczikonyhát még kávéháznak nevezik!

És vállat vonva, úgy, hogy testhezálló, kötött ruhadereken a keble fölött széthuzódtak a kötött szemek, oda mutatott, mind a két kezével, versenytársának a helyiségére, a honnan énekszó hallatszott.

- Különben már nem sokáig tart a dicsőség - jegyezte meg. - Egy hét múlva vége a mulatságnak.

Homais hátra hőkölt ámulatában. Lefrançoisné lement a három lépcsőfokon s halkan folytatta:

- Hogyan! Ön nem tudja? Még ezen a héten lefoglalják mindenét. Lheureux licitáltatja el. Tönkre tette a váltóival.

- Mily rémítő katasztrófa! - kiáltott fel a gyógyszerész, a ki minden elképzelhető körülményre azonnal megtalálta a helyes kifejezést.

A vendéglősné elmondta neki, hogy Théodoretól tudja a dolgot, Guillaumin úrnak a szolgájától, s hogy akármennyire gyűlöli Tellier-t, azért mégis elítéli Lheureux-t. Alattomos, csúszómászó ember ez, a ki behálózza az áldozatait.

- Nézze - szólt - ott van az árucsarnok előtt! Éppen most köszön Bovaryné asszonynak. Látja Bovaryné asszonyt? Zöld kalap van rajta s Boulanger urral megy karonfogva.

- Csakugyan Bovaryné asszony! - kiáltott fel Homais. - Akkor hát sietek oda, hogy üdvözölhessem. Bizonyára örülni fog, ha egy jó helyhez juttatom, az elkerített téren, a homlokzat-oszlopok között.

Nem hallgatott tovább Lefrançois anyóra - a ki vissza akarta híni, hogy további részleteket mondhasson az esetről - hanem elsietett, fontoskodó ábrázattal, jobbra-balra köszönetre és mosolyokat osztogatva, s mindenütt sok helyet foglalva el fekete frakkjának nagy lebernyegével, mely csak úgy lengett utána.

Rudolf már messziről észrevette, s egyszerre nagyon sebesen kezdett menni; de Bovarynének elállott a lélekzete; Rudolf tehát meglassította a járását, s mosolyogva szólt, nyers őszinteséggel:

- Azért siettem, hogy kikerülhessük azt a vastag embert: tudja, a gyógyszerészt!

Emma meglökte a könyökével.

- Ej, ej! Vajon mit jelent ez? - kérdezte magában Rudolf.

S félszemmel ránézett az asszonyra, a mint tovább haladtak.

Emmának az arcza oly nyugodt volt, hogy abból ugyan nem lehetett kitalálni semmit. Arczélét tökéletesen megvilágította a napfény, s a kis kerek kalap, melyet sáslevelekhez hasonló halványzöld szalag fogott körül, semmit se takart el szépségéből. Ivelt s hosszú szempillával árnyékolt szeme maga elé tekintett, s bár egészen nyitva volt, mintha egy kissé behuzódott volna arczába, olyan élénken lüktetett a vér finom arczbőre alatt. Orrának alsó, az orrlyuk alatt lévő része rózsaszínre vált. Feje egy kevéssé oldalt, a válla felé hajlott s ajkai közül kilátszott fehér fogai szélének gyöngyházfénye.

- Csúfolódik velem? - tünődött Rudolf.

Pedig Emma csak azért lökte meg, mert Lheureux ott volt mellettök, s néha egy pár szót szólt hozzájuk, minden áron társalogni akarva:

- Igazán gyönyörű nap! Mindenki talpon van, a ki mozdulni tud! Keleti szél fú!

Se Bovaryné, se Rudolf, nem feleltek, de ha csak egy kissé megmozdultak, Lheureux közelebb lépett, azzal, hogy: „Tessék?”, és a kalapjához emelte a kezét.

Mikor a kovács házához értek, Rudolf, a helyett, hogy tovább ment volna az egyenes úton a sorompó felé, hirtelen egy mellékútra tért, s magával vonva Bovarynét, így kiáltott:

- Jó estét, Lheureux úr! A viszontlátásra!

- Milyen röviden küldte el! - szólt Emma nevetve.

- Nem értem - felelt - miért tűrjek el valakit a nyakamon? És minthogy ma oly szerencsés vagyok, hogy önnel lehetek...

Emma elpirult. Rudolf nem fejezte be, a mit mondani akart. A szép időről kezdett beszélni, és hogy milyen kellemes a fűben járni. Százszorszépeket pillantott meg, a melyek másodszor is kihajtottak.

- Mennyi őszi! - szólt. - Ha a környéken lakó szerelmes leányok kíváncsiak a jóslatra, hogy boldogok lesznek-e, itt ugyan bőven találnak virágot, a melytől megkérdezhetik: „Szeret? Nem szeret?”

És így folytatta:

- Hátha én is szednék ilyen százszorszépet?! Mit gondol?

- Hisz ön nem szerelmes! - szólt Emma, egy kissé köhécselve.

- Ej, ki tudja? - felelte Rudolf.

A rét lassankint megnépesedett; családanyák jöttek szembe nagy esernyőikkel, kosaraikkal és csecsemőikkel. Néha ki kellett térni egy egész csapat parasztlány és asszony elől; többnyire szolgálók voltak, kék harisnyában, lapos cipőben, ezüst gyűrűvel az ujjukon. Ha elment mellettük az ember, olyan tejszagot érzett, mely a tehén-istállóra emlékeztetett. Egymás kezét fogva, egy sorban haladtak előre, s ez a széles sor átfogta az egész rétet, a rezgőnyárfasortól a lakoma színhelyéül készült vászonsátorig. Közeledett az az idő, mikor a versenybírótság megszemléli a kiállított állatokat, s egyik gazda a másik után lépett be abba a versenypályaszerű, elkerített térségbe, a melyet a rét többi részétől czölöpökre erősített hosszú kötél választott el.

Az állatok már ott voltak, az orrukkal a kötél felé fordulva; a sok alacsonyabb vagy magasabb törzs szabálytalan vonalban sorakozott egyik a másik közelébe. A sertések, ormányukat a földbe dugva, szunyókáltak; a borjúk bögtek; a juhok bégettek; a tehenek, leheveredve, a fűvön nyugtatták a hasukat, s csöndesen kérődzve, félig lecsukták a szemhéjukat; fölöttük és körülöttük szipolyok zümmögtek. Meztelen karú istállósolgák néhány ágaskodó csődört tartottak kötőféken, a melyek, a kanczák közelébe érve, orrlyukaik minden erejével nyerítettek. A kanczák nyugodtan maradtak, fejüket és lógó sörényüket ki-kinyújtogatva; árnyékukban heverték a csikóik, a melyek néha, szopni, oda mentek hozzájuk. És a mint ez a sok összezsúfolt állati test erre-arra imbolygott, a mozgó kaoszból, mint valamely magasabbra felcsapó hullám, ki-kibukkant egy-egy szürke sörény, egy pár hegyes szarv, vagy néhány szaladó embernek a feje. A versenytéren kívül, a többi állattól mintegy száz lépésnyi távolságban, egy nagy fekete bikát őriztek, a melynek vaskarika volt az orrán és szájkosár a száján. A bika nem mozdult, mintha bronzból lett volna. Egy rongyos fiú tartotta kötélén.

Időközben, az állatok kettős sora között, úriemberek lépkedtek lassan tova, megnézve minden állatot és azután halkán tanácskozva. Egyikök, a ki a legtekintélyesebbnek látszott, menetközben följegyezte észleleteit a jegyzőkönyvébe. Derozerays de la Panville úr volt, a jury elnöke. A hogy megpillantotta Rudolfot, azonnal oda sietett hozzá, és mosolyogva, így szólította meg, igen nyájasan:

- Hogyan, Boulanger úr, ön nem tart velünk?

Rudolf azt felelte, hogy mindjárt megy. De a mint az elnök eltűnt:

- Megy az ördög! - szólt. - Többet ér nekem a kegyed társasága, mint az övé.

És csúfolódva beszélt az egész Gazdagylésről. De azért, hogy mindenüvé bemehessenek, megmutatta a csendőrnök a kék igazolványt, mely bizonyította, hogy tagja a jury-nek, sőt néha meg is állott egy-egy *szép példány* előtt, a melyen Bovaryné nem talált semmi nézni-valót. Rudolf észrevette ezt, s a yonville-i hölgyekről kezdett beszélni, tréfálózva, mert úgy találta, hogy a hány toalettet látnak, az mind mulatságosan furcsa. Majd mentegetőzött, s bocsánatot kért, hogy ő is elhanyagolt öltözetben kíséri ő nagyságát. Ez az öltözet a közönséges és a keresett dolgoknak olyan szokatlan keveréke volt, a melyet a tapasztalatlan szem rendesen meg szokott bámulni, mert érdekes különködés, zabolátlan érzések és művészi hajlandóságok megnyilatkozását látja benne, a társadalmi közmegegyezés lenézésének a jelét, - a mi az egyszerű embert hol elszédíti és csodálatra készíti, hol izgatja és felboszantja. Redőzött mancssettájú batiszt inge a mellén - a hol a szürke, finom parket mellényből kilátszott - a mint a szellő érte, jobbra vagy balra feldudorodott; nadrágja, melyen széles sávok voltak, alig ért bokán alul, s látni engedte világos sárga pamutszövetből való, lakkal körített cipőjét. A lakk oly fényes volt, hogy a fű tisztán tükröződött benne. Rudolf díszes cipőjével rátaposott a ló-ganéjra, és egyik kezét a zsebében pihentetve, félrekapott szalmakalappal a fején, az előkelő emberek tökéletes nyugodtságával haladt előre.

- Különben - folytatta - ha az ember falun lakik...

- Hiábavaló, ha gondot fordít az öltözködésére - szólt Emma.

- Az igaz - mondotta Rudolf. - Gondoljunk csak arra, hogy ezek között a derék emberek között egyetlen egy sincs, a ki meg tudná ítélni egy ruhának a szabását!

Aztán a vidékiek szűk látóköréről beszélgettek; majd azokról, a kiket ez a kicsinyesség fojtogat, és az ábrándokról, a melyek ekképpen szétfoszlanak.

- Akárhányszor - szólt Rudolf - engem is olyan szomorúság fog el...

- Önt! - kérdezte Emma meglepetve. - Én azt hittem, hogy ön nagyon is vidám?...

- Igen, látszólag, mert a világ előtt erőt tudok venni magamon, vidám álarczot öltök, csúfolodom... de azért, ha temetőt látok, vagy csendes, holdfényes estéken, sokszor kérdezem magamtól, nem volna-e jobb azokkal lenni, a kik már alusznak?...

- Ó! Nem gondol a barátaira? Azokra, a kik szeretik?

- A barátaimra? Ugyan melyikre? Hát vannak nekem barátaim? Ki törődik énvelem?

És az utolsó szavak kíséretéül valami csendes füttyölés-féle hallatszott ajkai közül.

De egy pár pillanatra kénytelenek voltak eltávolodni egymástól, hogy helyet adjanak valakinek, a ki az egymásra rakott székeknek egy egész épületét czipelte mögöttük. Ez a valaki annyira meg volt rakodva székekkel, hogy egyéb nem látszott ki belőle, csak faczipóinek a hegye, meg egyenesen kiterjesztett két karjának a széle. Lestiboudois volt, a sírásó, a ki a templom székeit hurczolta magával a sokaság közepett. Ha az érdekéről volt szó, az egyházfi soha se fogyott ki az ötletből, s ritka leleményességével azonnal kitalálta, hogy a gazdagylésből ő is hasznot húzhat, ha székeket kölcsönöz ki. És nem számított rosszul, mert olyan sokan fordultak hozzá, hogy azt se tudta, kivel álljon szóba. A jó falusiak, a kiknek melegük volt, valósággal veszekedtek ezekért a székekért, a melyeknek a szalmája tömjénzagot árasztott, és az áhítat egy nemével helyezkedtek el a székek vastag támláin, a melyek, minthogy a templom gyertyáiról rájuk csepegett a viasz, tele voltak pecséttel.

Rudolf ismét karon fogta Bovarynét, és így folytatta, mintha csak magában beszélne:

- Ó, annyiszor éreztem a hiányát mindannak, a mi az életet becsessé teszi!... Mindig egyedül!... Ha lett volna valami célja az életemnek, ha csak egy kevés szeretettel találkoztam volna, ha találtam volna valakit... ő, akkor felhasználtam volna mindazt az életerőt, a mi bennem lakik, győzedelmeskedtem volna minden akadályon, keresztül gázoltam volna mindenben!...

- Azt képelem - szólt Emma - hogy ön mégis inkább irigyelni, mint sajnálni való.

- Ah, úgy találja? - kérdezte Rudolf.

- Mert végre is... - folytatta Emma - ön szabad ember.

Egy kicsit habozott:

- Gazdag.

- Ne csúfolódjék velem! - felelt Rudolf.

Emma éppen esküdözött, hogy ő bizony nem csúfolódik, a mikor egyszerre csak megszólalt az ágyú, s az egész nép a falu felé tódult.

Vaklárma volt. A megyefőnök még nem érkezett meg, - a mi a jury tagjait nagy zavarba ejtette, mert nem tudták, hogy megkezdjék-e az ülést, vagy pedig várjanak tovább.

Végre a piac szélén egy nagy bérelt hintó tűnt fel; két sovány ló húzta, a melyeket egy fehérkalapos kocsis hajtott, folyton ostorozva a szerencsétlen állatokat. Binet elkiáltotta magát: „Fegyver-kezz!” - a nemzetőrök feje ugyanazt cselekedte. Az emberek a gúlába rakott fegyverek felé rohantak. Annyira igyekeztek, hogy egy páran elfelejtették feltenni a gallérjukat. Hanem a megyefőnökség kocsija előtt poroszkáló gebék, mintha kitaláltak volna, hogy micsoda zavar van odaát, olyan lassan döcögtek előre, hogy a kocsi éppen abban a pillanatban ért a polgármesteri hivatal oszlopos bejárója elé, a mikor a nemzetőrök és a tüzoltók is felvonultak a térre, dobpergés közepett, a lépkedést jelezve.

- Bonta-kozz! - kiáltott Binet.

- Állj! - kiáltott az őrnagy. - Balra sora-kozz!

A „Vállhoz!” után „Lábhoz!” következett, s a puskagyűrűk, a mint nem éppen ugyanabban az időben verődtek a földhöz, olyan zörgést vittek végbe, a minőt akkor hallani, ha egy rézüst gurul le a lépcsőn.

Ekkor a kocsiból egy nagyon barátságos megjelenésű, sápadt, kopasz ur szállott ki, ezüsthímzésű kivágott kabátban. A homlokán egy csepp haja se volt; a nyakszirtjén annál gondosabban ápolta az üstökét. Két nagy, kerek szeme, melyet vastag szemhéj borított, félig lecsukódott, hogy jobban láthassa a sokaságot; hegyes orrát egy kissé fölemelte, vékony, befelé mélyedő szája mosolygott. Megismerte a polgármestert a válszalagjáról, s közölte vele, hogy a megyefőnök ur nem jöhetett el. Ő a megyefőnökségnek csak egyik tanácsosa, s néhány mentegetőző szót mondott. Tuvache hódolatának a kifejezésével felelt, a másik megvallotta, hogy őt ez a nagy udvariasság zavarba ejti; és egy darabig még így maradtak, szemtől-szemben, olyan közel egymáshoz, hogy a két homlok majdnem összeért, míg köröskörül a jury és a községtanács tagjai, a helyi nevezetességek és a nemzetőrök szorongtak, odább pedig a tömeg tolongott. A tanácsos ur, mellére támasztva kis háromszögletű, fekete kalapját, ismételte a szíves üdvözlést; és Tuvache, ívalakban meggörbülve, szintén mosolygott, hebegett, kereste a szavakat, biztosította a tanácsos urat a monarchia irányában való hűségéről, végül megköszönte a nagy tisztességet, a mely Yonville-t érte.

Ezalatt Hippolyte, a vendéglő szolgálója, megfogta a lovak zabláját, és löcslábával egy kissé sántikálva, bevontatta a fogatot az *Arany oroszlán* udvarába, a hová a parasztok közül is sokan betódultak, hogy megnézzék a kocsit. A dob pergett, a taraczk durrogott, s az urak egymás után fölmentek az emelvényre, a hol aztán helyet foglaltak azokban a vörös, utrecht bársony karosszékekben, a melyeket Tuvachené adott kölcsön.

Ezek az emberek mind hasonlítottak egymásra; majdnem egyformák voltak. Szőke hajzattal borított, petyhüdt arcuknak, melyet egy kissé megbarnított a nap, olyan volt a színe, mint az édes almabornak; feldudorodott pofaszakálluk alatt magas, kemény gallért viseltek, melyet szépen megkötött fehér nyakkendő szorított össze. Mindegyikük széles hajtókás bársony mellényt hordott; mindegyikük órájának a szalagján karneol pecsétnyomó csüngött; mindannyian rá támasztották két kezüket a két czombjukra, gondosan szétterpesztve a nadrágjukat, melynek fénylő szövete úgy tündöklött, hogy csizmájok fénymázas bőre nem állotta a versenyt.

A társaság hölgytagjai hátrább helyezkedtek el, az oszlopok között és az előcsarnokban, a tömeg pedig az emelvénynyel szemben állott vagy ült, mert a nagyközönség körében is voltak, a kik székhöz jutottak. Lestiboudois tudniillik azokat a székeket, a melyeket előbb a rétre költöztetett ki, áthozta onnan a piacra, és azóta is minden perczben átszaladt a templomba, hogy még több széket hozzon. Olyan összetorlódást, tolongást, taszigálózást és zürzavart okozott az üzletével, hogy az urak se könnyen juthattak el az emelvény kis lépcsőjéig.

- Én abban a véleményben vagyok - szólt Lheureux úr a gyógyszerészhez, a ki a helyére igyekezett s éppen a kereskedő mellett haladt el - hogy ide két velencei árboczfát vagy oszlopot kellett volna állítani. Ez, kivált ha nem valami fösvényen, hanem szépen és olyan dolgokkal díszítik fel, a melyek komolyságra és jóízlésre vallanak: új lett volna, és mint látványosság mindenesetre érdekes.

- Persze! - felelt Homais. - De, mit csináljon az ember! A polgármester mindent a maga esze szerint akart elintézni, és ennek a szegény Tuvachenak bizony nem sok ízlése van. Sőt azt lehet mondani, hogy teljesen hiányzik belőle az, a mit művészi érzéknek szokás nevezni.

Ezalatt Rudolf Bovarynéval fölment a polgármesteri hivatal épületének első emeletére, s minthogy a tanácskozó termet üresen találta, kijelentette, hogy a legjobb volna innen nézni a látnivalót; itt több kényelemben élvezhetnék a mulatságot. A nagy, kerek asztal mellől, melynek egyik széle a király mellszobrának a közelében volt, elővett három párnaszéket, oda vitte az egyik ablakhoz, s helyet csinált Bovarynénak. Aztán melléje ült.

Az emelvényen ekközben nagy volt az izgatottság; az egybegyültek hosszan sugdolódtak és tanakodtak. Végre a tanácsos úr fölemelkedett. Már tudták, hogy Lieuvain-nek hívják, és neve szájról-szájra járt a tömegben. Miután meggyőződött róla, hogy a beszédéből egy lap se hiányzik, közelebb emelte szeméhez az irományt, és elkezdte:

„Uraim!

Legyen szabad mindenekelőtt (mielőtt rátérek mai összejövetelünk tárgyára, és bizonyos vagyok benne, hogy érzelmeimben önök mindnyájan osztozkodni fognak) legyen szabad, mondom, a köszönet szavaival kezdenem, mert köszönettel tartozunk a közigazgatás vezéreinek, a kormánynak, a fejedelemnek, uraim, uralkodónknak, a hön szeretett királynak, a kinek figyelmét a közjólétnek egyetlen tényezője és a magán igyekezetnek egyetlen ágazata se kerüli ki, a ki míg egyrészt szilárd és bölcs kézzel vezeti az állam szekerét egy viharos tenger nem szünő veszélyeinek közepett, másfelül tiszteletben tudja tartatni a békét épp úgy, mint a háborút, az ipart, a kereskedelmet, a mezőgazdaságot és a szépművészeteket.”

- Egy kissé hátrább kellene húzódnom - szólt Rudolf.

- Miért? - kérdezte Emma.

De ebben a pillanatban a tanácsos úr hangja nagy lendülettel harsant fel. Ezt szavalta:

„Mert elmúlt immár az az idő, uraim, a midőn a közegyenetlenség és a pártviszály vérrel borította be utcáinkat és tereinket, a midőn a birtokos, a kereskedő, s maga a munkás is, békés álmra hajtván fejét, attól remegett, hogy nemsokára a vészharang szavára kell felriadnia, - a midőn a felforgató eszmék vakmerően aknázták alá a társadalom alapjait...”

- Mert megláthatnak alulról - felelt Rudolf Emmának. - Pedig ha meglátnak, akkor két hétig folyton mentegetőzőnöm kell. És minthogy amúgy is rossz a hírem!...

- Ej, ön nem olyan rossz, mint a milyennek mondja magát - szólt Emma.

- Nem, nem, gyalázatos hírem van, mondhatom.

„De, uraim - folytatta a tanácsos - ha elfordulok emlékezetem e sötét képeitől és végig tekintek szép hazánknak mai helyzetén: mit látok? Mindenütt virágzik a kereskedelem és a művészet; a közlekedésnek mindenfelé új utai nyílnak, a melyek, mint megannyi új ér az állam testében, új összefüggéseket létesítenek, új viszonyokat teremtenek, új jóléteket hajtanak; nagy gyárvárosaink visszatértek régi tevékenységükhöz; a vallás, miután kiállott minden támadást s ezektől csak megerősödött, ismét felbátorítja a szíveket; kikötőink tele vannak árukkal, a bizalom helyreállott, és Franciaország végre újra lélekzik!...”

- Különben - jegyezte meg Rudolf - a világnak, a maga nézőpontjából, talán igaza van.

- Hogyhogy? - kérdezte Emma.

- Mondja - szólt Rudolf - nem tud kegyed arról, hogy vannak lelkek, a melyeket mindig gyötör valami?!... Majd az álmodozásnak, majd a cselekvésnek a szükségét érzik; ma a leg-tisztább szenvedély élteti őket, holnap rászomjaznak a legféltelenebb élvezetre; és e hányattatások közben nem riadnak vissza semmiféle kalandos lépéstől, bele vetik magukat bármi bolondságba.

Emma úgy nézett rá, mint a hogy egy utazóra nézünk, a ki bejárta a legmesszebb eső, legexotikusabb országokat, és így szólt:

- Mi, szegény asszonyok, még ezt a mulatságot sem engedhetjük meg magunknak.

- Szomorú multság ez, mert a boldogságot nem találjuk meg benne.

- De megtalálja-e az ember a boldogságot valaha? - kérdezte Emma.

- Igen, egyszer mindnyájan találkozunk vele - felelte Rudolf.

„És ezt önök értették meg a leghamarább - szólt a tanácsos. - Önök, mezőgazdák és mezei munkások; önök, békés utász-katonái a művelődés nagy munkájának! Önök, a kik a haladás és az erkölcs emberei! Önök megértették, mondom, hogy a politika viharai még félelmetesebbek, mint ama légköri rendellenességek, melyek a szántóvető munkáját megsemmisítik...”

- Egyszer mindnyájan találkozunk vele - ismételte Rudolf. - Egy napon megjelenik, hirtelen, váratlanul, talán éppen akkor, a mikor már kétségbeestünk, hogy soha se leljük fel. Ekkor, mintha az ég megnyílnék, s mintha egy hang kiáltana: „Itt van!” Látjuk, hogy a boldogság emberi alakot öltött, és szükségét érezzük, hogy ennek az embernek elmondjuk egész életünket, minden titkunkat, hogy oda adjunk neki, feláldozunk neki mindent! Nem kell semmiféle

magyarázat; a két ember megérti egymást szó nélkül is. Már ismerősök, mert régebben is látták egymást álmukban. (És hosszan nézte Emmát.) Tehát, végre, valahára, ez az annyit keresett kincs itt van, itt van előttünk; ragyog, szikrázik. De az ember még kételkedik, nem meri hinni; láttára káprázat fog el, mint mikor a sötétségből hirtelen világosságba lépünk.

És Rudolf, mikor ezt elmondta, némajátékkal kísért a szavait. Kezével végig simította az arcát, mint a kit hirtelen szédülés fogott el, aztán leejtette a kezét oda, a hol az Emmáé volt. Emma visszahúzta a kezét. Ekközben a tanácsos tovább olvasta a beszédét:

„És ki csodálkoznék ezen, uraim? Csakis az ismerheti félre a földművelő népesség szellemét, a ki vak avagy mélyen bele sülyedt, bátran kimondom, hogy: mélyen bele sülyedt egy elmúlt korszak előítéleteibe!... Mert, valóban, hol találni több hazafiasságot, mint a falvakban, több buzgalmat és odaadást a közügyek iránt, egy szóval több értelmességet?!... És én, uraim, nem azt a felületes értelmességet értem, melylyel a dologtalan lelkek szoktak hivalkodni, hanem azt a mély, és mérsékletre képes értelmességet, a mely mindenekfölött azon iparkodik, hogy hasznos célok megvalósítására törjön, és így kinek-kinek a jólétéhez hozzájárul, elősegítve a közboldogulást, támaszul szolgálva az államnak, azt azt értelmességet, mely a törvények tiszteletének és a kötelesség lelkiismeretes teljesítésének a gyümölcse...”

- Megint a kötelesség! - szólt Rudolf. - És mindig: a kötelesség! Megölnek ezzel a szóval! Egy sereg flanel mellényes vén számár, meg azok a vakbuzgó vén dámák, a kiknek az élete az olvasó és a lábmelegítő között oszlik meg, folyton azt duruzsolják a fülünkbe: „A kötelesség! A kötelesség!” Eh, teringettét, a kötelesség az, hogy megérezzük, mi a nagy, és szeres-sük, a mi szép, nem pedig az, hogy törvénynek fogadjunk el mindent, a miben a társadalom megegyezik, azokkal az aljasságokkal egyetemben, a melyeket ránk parancsol!

- De azért mégis... mégis... - kísérelte meg Bovaryné az ellentmondást.

- Nem, nem állhat meg semmi ellenvetés. A szenvedély ellen mennydörögnek! De hiszen csak egyetlen egy szép dolog van a földön: a szenvedély! Ez a forrása a hősiességnek, a lelkesedésnek, a költészetnek, a zenének, az összes művészeteknek, mindennek, a mi szóra érdemes!

- Azért mégse tehetjük - szólt Emma - hogy egy cseppet se törődjünk a világ véleményével; és engedelmeskednünk kell az erkölcs parancsainak.

- Csakhogy kétféle erkölcs van - felelt Rudolf. - A kicsinyes, az, a melyet a közmegegyezés nevez erkölcsnek, az emberek erkölce, a földhözragadt erkölcs, a mely folyton változik, mindig alatt jár, lármázik és vonít, mint az ostobáknak az a gyülekezete, a melyet maga előtt lát. És a másik, az örökkévaló... ez körülöttünk és felettünk van, mint a táj, mely körülfog bennünket, és a kék ég, mely világosságot küld ránk.

Lieuvain ur megtörülte a száját zsebkendőjével. Aztán folytatta:

„Mit mondjak önöknek, uraim, hogy e helyről is bebizonyíthassam a mezőgazdaság hasznát és fontosságát? Ki látja el szükségleteinket? Ki szolgáltatja azt, a mi életünk fentartásához megkívántatik? Nemde a mezőgazda? A mezőgazda, uraim, a ki munkás kézzel vetve be a szántóföldek termékeny barázdáit, megtermeli a gabonát, a mely, kicsépeeltetvén, elmés készülékek segítségével porrá őröltetik, ugynevezett liszté, hogy aztán, átvitetvén a városba, nemsokára a pékhez kerüljön, a ki táplálékot készít belőle, úgy a szegény, mint a gazdag számára. Nem a mezőgazda hizlalja-e a legelőn a mindenféle nyáját, mely ruházatunkat szolgáltatja? Mert hogyan ruházkodnánk, hogyan táplálkoznánk a mezőgazda nélkül? De nem kell, uraim, ilyen messzire mennem a példákért. Ki nem elmélkedett arról több alkalommal, hogy mennyi hasznat húzunk ama szerény állatból, mely baromfi-udvarunknak ékessége, s mely puha párnát szolgáltat

fekvőhelyeinkre, asztalainkra pedig izletes húst, a tojásairól nem is beszélve? De igen messzire vezetne, ha egymás után mind fel kellene sorolnom ama különböző termékeket, a melyeket a jól mivelt föld, mint egy nagylelkű anya, gyermekeire pazarol. Itt van a szőlő; amott az almafa, mely a gyümölcsbort adja; emitt a repcze; odább a sajtok; és a len; uraim, ne felejtsek el a lent! A lent, melynek a termelése az utóbbi években jelentékenyen föllendült, és a melyre nézve külön is kérem kell szives figyelmüket.”

Nem volt szüksége rá, hogy külön is kérje a szives figyelmet: tátott szájjal hallgatták, mintha fel akarták volna inni a szavait. Tuvache, mellette, csupa fül volt, és annyira figyelt, hogy a szemét is kimeresztette; Derozerays ur, időnkint, lassan lebocsátotta a szempilláit, mintha jobban akarná hallani a szónokot; és, távolabb, a gyógyszerész, a ki fiát, Napoleont, a két térde közt tartotta, a tenyeréből tölcseért csinált a füléhez, hogy egyetlen egy szótagot se veszítsen el. A jury tagjai csöndesen mozgatták az állukat a mellényük kivágása táján, annak jeléül, hogy helyeslik a mondottakat. A tűzoltók, az emelvény alsó részénél, fegyverükre támaszkodva, pihentek; csak Binet állott mozdulatlanul, katonásan kifeszítve a könyökét, s kivont, egyenes kardját mereven tartva maga előtt. Meglehet, hogy hallotta a beszédet, de látni nem láthatott semmit, mert leeresztett sisakrostélyá eltakarta a szemét és az orrát. Hadnagya, Tuvache urnak az ifjabbik fia, még nagyobb bajban leledzett; mert rengeteg sisak volt rajta, mely csak úgy lógott a fején, noha a nyaka köré egy karton kendőt gyömöszölt, melynek az egyik csücske hátul kifityegett. A fiú kisgyermekes mosolygással nézett ki a sisakból, és halvány arczocskájáról, melyen gyöngyözött az izzadság, - élvezet, kimerültség és álmodás volt leolvasható.

A Piacz egészen a házakig megtelt emberrel. Minden ablakban többen könyököltek, minden kapuban sokan állottak, és Justin, a gyógyszerész kirakata előtt, mintha végképpen elmerült volna annak szemléletébe, a mit nézett. Bár nagy csöndesség volt, Lieuvain urnak a hangja elveszett a nagy térben. Csak egyes lendületesebb mondatait lehetett hallani; ezeket is megszakította itt-ott a székek tologatásának a zaja, mert a tömeg még most se rendezkedett el egészen. Azután egyszerre egy hosszú bögés hallatszott hátulról, egy ökörnek a bögése; majd báránybégetés és az utcasarkon találkozó juhok hangos üzenetváltása. A csordások és juhászok ugyanis ide hajtották az állatokat, s ezek időnkint elbődültek, közben pedig elkaptak a nyelvökkel egy kis zöldséget, mely ott csüngött a pofájuk közelében.

Rudolf közelebb hajolt Emmához, s gyorsabban, mint szokott, halkan így beszélt hozzá:

- Mondja, önt nem lázítja fel, soha se, ez az összeesküvés, melyben az egész világ részes? Van-e egyetlen egy érzés, a melyet a világ nem ítél el? A legnemesebb hajlandóságokat, a legtisztább rokonérzéseket üldözi, rágalmazza, és ha véletlenül találkozik két szegény, egymásnak teremtetett lélek: egész szervezet áll velök szemben, mely mindent elkövet, hogy elválassza őket. Pedig a két szegény lélek megkísérli, hogy összekerülhessenek; vergődnek a szárnyukkal, hívják egymást. Mindegy! Korábban vagy későbben, egy félév múlva, vagy tíz év múlva, egymásra fognak lenni, s szeretni fogják egymást, mert a végzet úgy rendelte, és mert arra születtek, hogy egymásé legyenek.

Keresztbe font karjait a két térdén nyugtatva, egészen közel hajolt Emmához és hosszan nézett a szemébe. Emmának látnia kellett a rá tapadó két fekete szembogár körül sugárzó kis fényességet, és éreznie kellett annak a kenőcsnek az illatát, a melylyel Rudolf a haját fényesítette. Ekkor valami lankadtság fogta el; eszébe jutott a Vicomte, a kivel Vaubyessardban keringőzött, s a kinek a szakálla ugyanilyen vanília- és citrom-illatot árasztott, mint ez a haj; és, gépiesen, félíg lehunyta a szemét, hogy jobban érezhesse az illatot. De a mint egy kissé fölemelkedett a székén, egyszerre megpillantotta a messzeségben, valahol a látóhatár széle felé, az ócska postakocsit, a *Fecské*-t, mely lassan koczogott le a leux-i lejtőn, nagy porfelhőt

hurczolva magával. Ebben a sárga kocsiban jött vissza hozzá Léon, számtalanszor; és arra, azon az uton ment el örökre! Egy pillanatra úgy tetszett neki, mintha ott látná, átellenben, abban az ablakban, a hol annyiszor látta; aztán minden összezavarodott előtte, felhők tolúltak szeme elé, s az az érzése támadt, mintha most is keringőzne, a csillár fénye alatt, a Vicomte-nak a karján, s mintha Léon nem volna messze, mintha nemsokára meg kellene érkeznie... de ekközben érezte azt is, hogy Rudolfnak a feje ott van az övé mellett. Ennek az érzésnek az édessége összevegyült régi vágyaival, és emezek, mint homokszemek a szélforogatagban, ott keringtek a lelkére áradó illat finom gomolyodásában. Néhányszor, az orrlukain keresztül, mélyebb lélekzetet vett, hogy jobban érezze az oszlopfejeket befutó repkény frissességét. Lehúzta keztyűjét, s megtörölte a kezét; aztán zsebkendőjével szellőztette az arcát, s mialatt érezte, hogy halántékán milyen hevesen lüktet az ér, hallotta a tömeg mozgolódásának a hangját, meg a tanácsos úrét, a ki tovább kántálta a mondanivalóját.

Így szólt:

„Haladjanak tovább a megkezdett úton! Tartsanak ki ernyedetlenül! Ne hallgassanak se a régi rossz szokások sugallataira, se a merész kísérletezés időelőtti tanácsaira! Különös gondot fordítsanak a talaj javítására, a trágyázásra, a ló- és szarvasmarha-tenyésztésre, a különböző juh- és sertés-fajták szaporítására! Tekintsék ezt a mezőgazdasági versenyt békés küzdőtéren, a honnan visszatérve, a győztes kezét nyújt a legyőzöttnek és szövetkezik vele, abban a reményben, hogy emennek jövőre több sikere lesz! És önök, érdemes szolgálk!... szerény cselédek, a kiknek fáradságos munkáját eddigelé egy kormány se méltányolta eléggé, jöjjenek és vegyék át tőlünk csöndes erényeik jutalmát, s legyenek meggyőződve, hogy az állam most már nem fogja szem elől téveszteni az önök érdekeit, nem fogja megvonni önöktől se a buzdítást, se az oltalmat, alaposan meg fogja vizsgálni jogos panaszait, és a mennyiben rajta áll, könnyíteni fog azon a terhen, a melynek elviselése mostanáig oly sok keserves áldozatot követelt önöktől!”

Lieuvain úr leült, s ekkor Derozerays úr emelkedett fel, a ki szintén beszédet tartott. Nem szónokolt olyan virágos nyelven, mint a tanácsos, de beszédének megvolt az az érdeme, hogy csupa olyan dolgot ölelt fel, mely a tárgyra tartozott, s a mit kifejtett, több szakismeretről és emelkedettebb felfogásról tanúskodott, mint a tanácsos beszéde. Így kevesebbet foglalkozott a kormány magasztalásával, ellenben annál bővebben szólt a vallásról és a mezőgazdaságról. Megmagyarázta e kettőnek egymáshoz való viszonyát, s bebizonyította, hogy úgy az egyik, mint a másik, minden időben nagy segítségére volt a művelődésnek. Ekközben Rudolf Bovarynéval az álomlátásról, az előérzetekről és a magnetizmusról beszélt. A szónok, visszapillantván a társadalmak bölcsőjére, azokról a történelemelőtti időkről szólt, a mikor az emberek az erdő mélyén éltek és gyökerekkel, makkal táplálkoztak. Elmondta, hogy mikor vetették le a vadbőrt, mikor kezdtek ruhával takarózni, mikor szántottak a földbe az első barázdát, s mikor ültették az első szőlőt. Aztán fölvetette a kérdést, hogy mindez javára vált-e az emberiségnek, s hogy a fölfedezések nem jártak-e több kárral, mint haszonnal? Rudolf időközben a magnetizmusról áttért a vegyi rokonság és a lelki vonzó erő problémájára, s mialatt az elnök javában hivatkozott Cincinnatusra, a ki visszatért ekéjéhez, Dioklecziánra, a ki káposztát ültetett, meg azokra a kínai császárokra, a kik az ujévet a szántás-vetés ünnepével kezdték meg, a fiatal ember azt magyarázta a fiatal asszonynak, hogy az ellentállást nem tűrő vonzalmaknak nem lehet egyéb oka, csak az, hogy a kik így vonzódnak egymáshoz, nem először élnek, hanem már éltek egyszer, nagyon régen, és akkor is ismerték egymást.

- Tudja - szólt - hogy mi ketten miért ismerkedtünk meg? Hogy micsoda véletlen akarta ezt? Bizonyos, hogy csak azért történt ez, mert a távolságon át, - mint két folyót, melyek egymástól messze folynak, hogy aztán egyesüljenek - hajlandóságunk, alkotásunk, egymáshoz vezetett, egymáshoz hajtott bennünket.

És megfogta a kezét; Emma nem húzta vissza.

„Első jutalom: jeles gazdálkodásért általában” - kiáltott az elnök.

- Például nemrég, a mikor véletlenül önökhöz mentem...

„Bizet ur, quincampoix-i lakosnak.”

- Tudtam én azt akkor, hogy ma ide fogom kísélni?

„Hetven frank.”

- Százszor is gondoltam rá, hogy elutazom, de követnem kellett önt, maradtam.

„Trágyázás.”

- A mint hogy itt maradnék estére is, holnap, a következő napokon, az életem végéig!

„Caron ur, argueil-i lakosnak arany érem!”

- Mert soha senkinek a társaságában nem találtam olyan nagy, olyan teljes, olyan zavartalan gyönyörűséget.

„Bain ur, givry-saint-martin-i lakosnak!”

- Emléke velem marad és nem fog elhagyni soha!

„Egy merinó-kosért...”

- Ön, ön el fog felejteni engem; el fogok tűnni emlékéből, mint egy árnyék, mely az útjába került.

„Belot ur, notre-dame-i lakosnak...”

- De nem!... ugy-e, néha gondolni fog rám? Nem leszek az életében senki és semmi?

„Sertés-tenyésztés, megosztott díj Leherissé és Cullembourg urak között; hatvan frank!”

Rudolf megszorította Emmának a kezét és érezte, hogy ez a kéz oly meleg s annyira remeg, mint egy fogoly gerlicze, a mely el akarna repülni; de talán azért, mert ki akarta szabadítani a kezét, vagy, meglehet, feleletül a kézszorításra: Emmának az ujjai megmozdultak, s Rudolf felkiáltott:

- Ó, köszönöm! Köszönöm, hogy nem taszít vissza! Ön maga a jóság, és látja, hogy egészen az öné vagyok! Ó, engedje meg, hogy nézzem, hogy csodáljam!

Egy hirtelen támadt szélroham, mely behatolt az ablakon, meglobogtatta az asztalterítőt, és lenn, a Piaczon, a parasztasszonyok főkötőinek nagy, fehér csokrai úgy lengedeztek, mint megannyi mozgó, fehér pillangószárny.

„Olajpogácsa-készítés” - folytatta az elnök.

Aztán sietni kezdett:

„Hizlalás flandriai módra, - lentermelés, - lecsapolási munkálatok, - haszonbérlet hosszú időre, - cselédek hű szolgálatai.”

Rudolf már nem beszélt. Csak nézték egymást. Égető vágy remegtette meg száraz ajkaikat; és a gyöngesség e pillanatában ujjaiuk önkéntelenül, minden erőszak és minden ellenkezés nélkül, összefonódtak.

„Leroux Katalin-Nicaise-Erzsébet, sassetot-la-guerrière-i lakosnak, ötvennégy éves szolgálataért, melyet ugyanazon tanyán teljesített, ezüst érem - huszonöt frank értékben!”

„Hol van ez a Leroux Katalin?” - ismételte a nevet a tanácsos.

Nem jelentkezett, és suttogó hangokat lehetett hallani:

- Eredj oda!

- Nem.

- Balra!

- Ne félj!

- Milyen ostoba!

- Itt van-e, vagy nincs itt? - kiáltotta Tuvache.

- Igen, itt van!

- Jöjjön hát közelebb!

A nagy nógatásra, egy kis öreg asszony vált ki a tömegből, a ki igen félénken közeledett az emelvény felé; szegényes öltözetében egészen összetöpörödöttnek tűnt fel. Vastag faczipő volt a lábán, és a csipőjét nagy, kék kötény fogta körül. Sovány arcza, melyet szegély nélkül való fejkötő környezett, ránczosabb volt, mint bármely fonnyadt bőralma; derekát vörös pruszlik fedte, s ennek ujjaiból két hosszú, a csontizületeknél bütykös kéz nyult ki. Ezt a két kezét a csűrök pora, a nagymosások lúgos vize és a gypjuzsir olyan kergessé tette, úgy kiforgatta a formájából és annyira eldurvította, hogy piszkosoknak látszottak, bár elég részük volt a tiszta vízben; és hozzá szokva, hogy folyton szolgáljanak, folyton dolgozzanak, foglalkozzanak valamivel, mindig úgy voltak, a hogy most: félig nyitva, mintha önkéntelenül tanuskodni akarnának, igen alázatosan, arról, hogy mi mindent állottak ki. Arczának kifejezésében volt valami, a mi a kolostorok ridegségére emlékeztetett. Fakó tekintete nem tükrözött se szomorúságot, se elérékenyedést. Minthogy sokat foglalatostkodott az állatokkal, megszokta a némaságot, és azt a békés nyugalmat, a melyet ezeken látni. Soha se volt még ennyi ember között, s ezek valamennyien őt nézték; azért, bensejében megriadva a zászlóktól, a dobpergéstől, a frakkos uraktól meg a tanácsos érdemkeresztjétől, megállt és mozdulatlan maradt, nem tudva, hogy előbbre menjen-e, vagy elszaladjon, hogy a tömeg miért tolja előre s hogy az emelvényen ülő urak miért mosolyognak rá. Így jelent meg a félszáz esztendőszolgaság a derűs ábrázatú polgárok előtt.

- Jöjjön közelebb, érdemes Leroux Katalin-Nicaise-Erzsébet! - szólt a tanácsos ur, a ki elvette az elnöktől a jutalmazottak névsorát.

És hol a papirost, hol az öreg asszonyt nézve, atyáskodó hangon ismételte:

- Jöjjön közelebb, jöjjön közelebb!

- Süket maga? - kiáltott Tuvache, felpattanva karosszékéből.

És a fülébe kiáltotta az öreg asszonynak:

- Ötvennégy évi szolgálat! Ezüst érem! Huszonöt frank érték! Ez a magáé!

Az öreg asszony, mikor a kezébe adták a jutalmat, egy darabig nézte az érmet. Aztán a boldogság mosolya áradt szét az arczán, és hallani lehetett, a mint menetközben azt dünnyögte:

- Oda fogom adni a plébánosunknak, hogy miséket mondjon érte.

- Micsoda vakbuzgóság! - kiáltott fel a gyógyszerész, a jegyző felé fordulva.

Az ülés véget ért; a tömeg széteszlott; és miután a beszédek elhangzottak, mindenki újra elfoglalta a rangját és minden visszatért a régi rendbe: az urak ráförmédtek szolgálókra, ezek pedig ismét püfölni kezdték az állatokat, a győzteseket, a melyek szarvukon zöld koszorúval tértek vissza az istállóba, nem sokat törődve a diadalukkal.

Ekközben a nemzetőrök fölmentek a polgármesteri hivatal első emeletére, mindegyik egy pár zsemlyével, a melyeket a szuronyok hegyére tűzve vittek; a dobos egy nagy kosárban boros üvegeket czipelt utánuk. Rudolf karon fogta Bovarynét és haza kísérte; a kapu előtt elváltak, s Rudolf aztán egyedül sétált a réten a lakoma kezdetéig.

A lakoma nagyon sokáig tartott, lármás volt, és csak a kiválóan rossz kiszolgálással különbözött a hasonló mulatságoktól. A jelentkezők annyira összezsúfolódtak, hogy a könyökének senki se talált helyet, és a padúl szolgáló keskeny deszka majdnem összeroskadt a vendégek súlya alatt. Mindenki igen sokat evett, mert kiki fizette a részét, és senki se akarta ott hagyni, a mit lenyelhetett. Minden homlokról csurgott az izzadság, és az asztal felett, a függő lámpák között, olyan sűrű, fehér gőz ült, a minőt őszi reggeleken a folyó felett látni. Rudolf, a sátor vászonfalához dőlve, folyton Emmára gondolt, és semmit se hallott abból, a mi körülötte történt. Mögötte, a gyepen, a szolgák rakásra halmozták a piszkos tányérokat és iszonyú csörömpölést vittek végbe; szomszédjai meg-megszólították, nem felelt nekik; teletöltötték a poharát, és bár körülötte folyton növekedett a zaj, lelkében egyre nagyobb volt a csend. Arra gondolt, hogy mit mondott Emma, és milyen volt ajkainak a formája; arcza, mint valami bűvös tükörben, ott tükröződött a sisakok fémlemezein; a sátor szemben lévő vászonfalainak mentén mintha Emma ruhájának redői lebbentek volna tova; és a Jövőre való kilátásban boldog szerelemmel teli, gyönyörű napok végtelen sorának közeledtét látta.

Este, mikor a tűzijáték kezdődött, újra látta Emmát; de Emma most már nem volt egyedül. Férje, Homaisné és a gyógyszerész társaságában érkezett meg. Az utóbbi igen nyugtalankodott, hogy a röppentyűkkel még valami baj eshetik, és minden perczen ott hagyta a társaságot, hogy tanácsot adhasson Binet-nek.

A tűzijátékhoz való eszközöket a kereskedő Tuvache ur czimére küldte el, a ki a rakétákat, tulságos óvatosságból, a pinczéjébe záratta. Következésképpen a nedves por sehogy se akart kigyulladni, s a tűzijáték legnevezetesebb száma, mely óriási sárkányt kívánt feltüntetni, a mint ez a tulajdon farkába harap, egy cseppet se sült el. Időnkint azonban egy-egy szegényes rakéta mégis csak megtette kötelességét; s ekkor a tátott szájjal bámészkodó tömeg nagy lármába tört ki, a mibe mindig egy kis sivitozás vegyült, azoknak az asszonyoknak a visongatása, a kiket a sötétségben megcsiklandoztak. Emma nagyon csöndes volt s egészen közel huzódott Károlynak a vállához; aztán, fölemelve az állát, tekintetével egy-egy röppentyűt követett, mely fénysugarakat szórt a fekete égboltra. Rudolf ekközben, a „kivilágítás”-t szolgáló lámpiónok fényénél, hosszan nézte Emmát.

A lámpiónok lassankint kialudtak. De ezalatt felragyogtak a csillagok. Néhány csepp eső esett. Emma, a ki hajadonfővel volt, kendőt kötött a fejére.

Ebben a perczen, a tanácsos fogata kiindult a vendéglőből. A kocsis, a ki alaposan lerészegedett, azonnal elaludt; és már messziről is látni lehetett, hogy a kocsifedél fölött, a hintó egyik lámpásától a másikig, hogyan dülöngőzik testének a tömege hol jobbra, hol balra, a hintószíjjak ingása szerint.

- Nézzék! - szólt a gyógyszerész. - Hát nincs igazam, mikor azt mondom, hogy a részegséget szigoruan kellene büntetni?! A legokosabb volna, ha a polgármesteri hivatal kapujára egy táblát függesztenének ki *ad hoc*, s erre minden héten kiírnák azok nevét, a kik a lefolyt héten alkohollal mérgezték meg magukat. Ennek a statisztika is hasznát venné, mert e kimutatásokat szükség esetén föl lehetne használni... De bocsánatot kérek.

És megint a kapitányhoz szaladt.

Ez már készült hazafelé. Vágyódott az esztergályozó szerszámai után.

- Azt hiszem, helyesen cselekednék - szólt neki Homais - ha elküldené valamelyik emberét vagy személyesen utána nézne...

- Hagyjon békében - felelt az adószedő. - Nem látja, hogy nincsen semmi baj?

- Nyugodtak lehetnek - szólt a gyógyszerész, mikor visszatért barátaihoz. - Binet ur biztosított, hogy minden óvó intézkedés megtörtént. Egyetlenegy szikra se hullhat le. A szivattyuk tele vannak. Menjünk aludni.

- Bizony jó lesz, én legalább nagyon álmos vagyok - mondotta Homaisné, a ki egy idő óta folyton ásítózott. - De nem sajnálom, hogy ilyen sokáig fennmaradtam, mert azt meg kell adni, hogy az ünnepünkre nagyon szép napunk volt.

Rudolf, szerelmes tekintetet vetve Emmára, halkán ismételte:

- Ó, igen, nagyon szép napunk volt!

Aztán elbúcsúztak egymástól, és mindenki haza ment.

Két nappal később a *Roueni Lámpás*-ban egy nagy cikkely jelent meg a gazdagylésről. Homais írta, igen élénk tollal, mindjárt másnap:

„Miért e lomb- és virág-füzérek, miért e növénydísz, miért e sok virág? Hová siet e nép, egymásra torlódva, miként a haragos tenger hullámai, ezen a meleg napon, a midőn a forró égőv napja kelt fel a fejünk felett s küldte le perzselő sugarait virányainkra?”

Azután a parasztok nehéz helyzetét fejtegette. Bizonyára, a kormány sokat tesz, de nem eleget! „Bátorság! - biztatta a kormányt. - Ezer reformra van szükségünk; valósítsuk meg ezeket a reformokat!” Majd, leírva a tanácsos bevonulását, nem feledkezett meg se „nemzet-őrségünk harcias megjelenéséről”, se „a falu pajzán szépei”-ről, se a pátriárka alakú, kopasz aggokról, a nagy idők tanúiról, „a halhatatlan falanx dicső maradéka”-ról, a még életben lévő hadastyánokról, a kik szintén megjelentek, és a kiknek a szive gyorsabban dobogott, a dobok harci zenéjének hallatára. Közölte a jury tagjainak névsorát, s a maga nevét a legelső között említette, sőt csillag alatt azt is megjegyezte, hogy ugyanarról a Homais gyógyszerésztől van szó, a ki a Mezőgazdasági Társaságnak legközelebb emlékiratot küldött az almaborról. Mikor a jutalmak kiosztásáról emlékezett meg, a kitüntettek örömét költőhöz méltó tollal írta le. „Az atya megölelte fiát, a fivér a fivért, a családfő a hitvest. Nem egy büszkén mutatta szerény érdmét, és mikor haza tért, a hű feleség ölelő karjai közé, bizonyára örömkönnyek között függesztette fel érdemének e kicsiny jelét szalmakunyhójának hivalkodást nem ismerő falára.”

„Hat óra felé az ünnepen résztvevő nevezetességek lakomára gyűltek össze ama réten, mely Liegeard urnak a tulajdona. A lakomán kezdettől végig a legkitünőbb hangulat uralkodott. Felköszöntőket mondtak: Lieuvain ur az uralkodóra! Tuvache ur a megyefőnökre! Derozerays ur a mezőgazdaság felvirágzására! Homais ur az iparra és a művészetre, e két nővérre! Leplichey ur a mezőgazdák jobblétére! Mikor az est leszállt, egyszerre ragyogó tűzijáték világította meg az egész szemhatárt. Valóságos kaleidoszkópnak, igazi operaházi diszletnek lehetett mondani a feltáruuló képet, s kis helységünk egy pár pillanatig azt képzelhette, hogy valami jótékony tündér áthelyezte az *Ezeregyjé* álmvilágába.”

„Jegyezzük meg, hogy a családi ünnepet semmiféle kellemetlen esemény nem zavarta meg.”

És így végezte:

„De feltűnt a papság távolléte. A sekrestyékben persze másféleképpen fogják fel a haladást. Hát csak rajta, tisztelt Loyola urak!”

IX.

Hat hét mult el. Rudolf nem mutatkozott Yonville-ban. Végre egy este előkerült.

- Ne jelentkezzünk nagyon hamar; ez hiba volna.

Igy szólt magában a gazdagylás után. És még annak a hétnek a vége felé elment valahová a szomszédba, vadászatra. A vadászat után az jutott eszébe, hogy már elszalasztotta a kínálkozó alkalmat. Aztán így okoskodott:

- De, ha már mindjárt az első nap megtetszettem neki, akkor bizonyosan türelmetlenül várja, hogy újra lásson. És, minthogy hiába vár, azóta még jobban szeret. Tehát: csak üssük a vasat!

Hogy jól számított, erről már abban a pillanatban meggyőződhetett, a mikor belépett a terembe. Észrevette, hogy Emma elsáppad.

Emma egyedül volt. Már alkonyodott. Az ablakokat borító csalánszövet-függöny növelte a homályt. A nap egy utolsó sugara a légsúlymérő érzlemezére verődött s innen tűzcsíkot vetett a tükörbe, a tükörnél lévő polypház kiszögellései közé.

Rudolf állva maradt; az udvariasságokra, a melyekkel kezdte, Emma alig tudott felelni.

- Nagyon sok dolgom volt - szólt Rudolf. - Aztán beteg voltam.

- Súlyosan beteg? - kiáltott fel Emma.

- Ha azt kívánja, hogy egészen őszinte legyek - folytatta Rudolf, s leült Emma mellé egy párnaszékre - megvallom, hogy: nem. De nem akartam ide jönni.

- És miért nem?

- Nem találja ki?

A szemébe nézett Emmának, mélyen, s tekintetében annyi volt a tűz, hogy Emma, elpirulva, félre fordította a fejét. Ujra ő szólalt meg:

- Emma!...

- Uram!... - szólt Emma, és egy kissé félre huzódott.

- Látja! - folytatta Rudolf szomorú hangon - hogy igazam volt, a mikor nem akartam visszajönni! Megtiltja, hogy a nevén szólítsam, azon a néven, a melylyel tele van a lelkem, s a melyet önkéntelenül ejtettem ki! Bovaryné asszonynak kell önt neveznem!... A hogyan az egész világ hívja!... Pedig ez a név nem az ön neve, ez a név másvalakié.

Ismételte:

- Másvalakié!

És eltakarta kezével az arcát.

- Igen, folytonosan önre gondolok!... Lehetetlen önt elfelejtenem, és ez kétségbeejtő!... Ó, bocsánat!... El fogok menni... Istenhozzádot mondok örökre... Elmegyek messze... olyan messze, hogy soha se fog többé hallani rólam!... És mégis... ma... nem tudom micsoda hatalom kényszerített rá, hogy ide jöjjek! Mert az ég ellen nem lehet küzdeni, az angyalok mosolyának nem lehet ellentállani! Az embert magával ragadja az, a mi szép, kedves, imáadásra méltó!

Emmának eddig még soha senki se mondta ezeket a dolgokat; és büszkesége, hasonlóan ahhoz az emberhez, a ki egy izzasztó-szobában pihenni ki magát, elpuhultan édelgett, ugyászólván egészen kinyújtózkodott abban a melegben, melylyel ezek a kedveskedő szavak elárasztották.

- De, ha nem jöttem el - folytatta Rudolf - ha nem láthattam önt... ó, azt már nem tudtam megtagadni magamtól, hogy ne lássam legalább a helyet, a hol lakik! Éjjel, minden éjjel, fölkeltem, eljöttem idáig, és elnéztem, hosszan, ezt a házat, a tetőt, mely csillogott a holdfényben, a kert fáit, melyek az ön ablaka előtt csöndesen hajlongtak, és egy kis lámpát, azt a fényt, mely keresztül hatolt az ablakon, és bevilágított a sötétségbe. Ó, ön nem is sejtette, hogy, olyan közel önhöz és olyan távol öntől, egy szegény nyomorult van itt!...

Emma nem tudott elfojtani egy zokogó hangot. Rudolf felé fordult és így szólt:

- Ó, ön jó!

- Nem, csak szeretem önt! Ön tudja ezt! Vallja meg, hogy tudja! Mondjon egy szót! Csak egyetlen egy szót!

És Rudolf a párnaszékről észrevétlenül a földre csúszott; de a konyhából egy faczipő kopogása hallatszott be, s Rudolf észrevette, hogy a terem ajtaja nincsen becsukva.

- Milyen kedves volna - folytatta, fölemelkedve - ha teljesítené egy óhajtasomat!

Azt kérte, hogy legyen szabad látnia az egész lakást; meg akarta ismerni Emma otthonát. Bovaryné úgy találta, hogy ebben a kérdésben nincs semmi olyas, a miért nemmel kellene felelnie, s mind a ketten fölkeltek, a mikor váratlanul Károly lépett be a szobába.

- Jó napot, doktor ur - üdvözölte Rudolf.

Az orvos, a kire kellemesen hatott, hogy azon a czimen szólítják, a melylyel a másodosztályu orvosokat nem szokták megtisztelni, alázatosan, udvariasságokkal felelt, a mit a másik arra használt fel, hogy közben egy kissé összeszedje magát.

- A nagyságos asszony - szólt - elmondta nekem, hogy egészsége nem a legjobb.

Károly közbevágott: csakugyan igen aggódik, mert felesége megint panaszkodik, hogy el-elszorúl a melle. Rudolf erre azt kérdezte, hogy vajon a lovaglás nem tenne-e jót ő nagyságának?

- Hogyne! De nagyon jót tenne, okvetetlenül!... Lám, ez már kitűnő gondolat! Köszönd meg a jó tanácsot, és fogadj szót.

Minthogy Emma erre azt felelte, hogy hiszen nincsen lova, Rudolf ur felajánlotta, hogy ő majd szolgál egygyel. Emma megköszönte, de nem fogadta el a szivességet, s Rudolf nem erőltette a dolgot. Aztán, hogy okát adja a látogatásának, elmondta, hogy bérése, az az ember, a kin Károly eret vágott, még most is panaszkodik, hogy a szédülése nem akar elmulni.

- Majd elnézek oda és megvizsgálom - szólt Bovary.

- Nem, nem, majd ide küldöm, vagy elhozom, hogy ne okozzak önnek annyi alkalmatlanságot.

- Köszönöm, így még jobb lesz.

S mikor egyedül maradtak, Bovary azt kérdezte a feleségétől:

- Mért nem fogadod el Boulanger urnak a szivességét? Olyan kedves formában ajánlotta fel, hogy nem is illett visszautasítani.

Emma durczás arczczal felelt; kereste az okokat, a melyek lehetetlenné tették, hogy a felajánlott szivességet elfogadja, s végül kijelentette, hogy *ez igen furcsa színben tűnhetnék fel a világ előtt.*

- Eh, törődöm is én azzal! - pattant fel Károly. - Az egészség mindennél előbbvaló. Mondhatom, rosszúl teszed, ha nem fogadod el.

- Aztán hogyan lovagoljak, mikor nincs lovaglóruhám?

- Rendelj magadnak egyet! - felelt Károly.

A lovagló-ruha döntött.

Mikor az öltözet elkészült, Károly írt Boulanger urnak, hogy felesége várja Boulanger urnak a rendelkezését, s hogy számítanak a szivességére.

Másnap délben Rudolf két hátsó lóval jelent meg Károly kapuja előtt. Az egyik lónak a fülénél rózsaszínű cifraságok lógtak, s a hátán női nyereg volt, mely dāmvdabórból készült.

Rudolf erre az alkalomra hosszú és puha lovagló csizmát vett fel, mert arra gondolt, hogy Emma talán még soha se látott ilyet; és a mint kivágott bársonykabátjában és testhezálló fehér nadrágjában fölhaladt a lépcsőn, Emmának csakugyan feltűnt a választékos öltözet s Rudolf szép, előkelő alakja. Emma már fel volt öltözve; várta.

Justin kiszökött a gyógyszerértárból, hogy láthassa, a mint elindul, sőt a gyógyszerész is megjelent, hogy lelkére kösse Boulanger urnak a képzelhető legnagyobb óvatosságot.

- Olyan könnyen történhetik szerencsétlenség! Vigyázzon! Nem szilajok a lovai?

Emma zajt hallott felülről: Félicité dobolt az ablaküvegen, hogy a kis Bertát mulattassa. A gyermek messziről egy csókot küldött; anyja azzal felelt, hogy felintett neki a lovaglókorbácsa gombjával.

- Jó mulatságot! - kiáltott utánuk Homais úr. - Aztán, főképpen, jól vigyázzanak magukra! Óvatosság és óvatosság!

S a mint eltávolodtak, az újságjával integetett nekik.

Emmának a lóva, a hogy puha talajt érzett a lába alatt, vágatni kezdett. Rudolf Emma mellett haladt. Néha egy-egy szót váltottak. Emma, a fejével egy kissé meghajolva, a jobbkarját kinyújtva és a kezét magasan tartva, átengedte magát az ütemes mozgásnak, mely a nyergen hintálta.

A lejtősség aljához érve, Rudolf megeresztette a kantárt; egyszerre ugrattak el s egymás mellett nyargaltak; aztán, mikor felértek a magaslatra, a lovak hirtelen megállottak, s Emma nagy, kék fátyola leomlott.

Október első napjaiban voltak. A mezőn köd ült. A látóhatáron, a halmok körvonalai között, párák szállongtak; emitt összefolytak, amott megszakadtak, szétfoszlottak, tova gomolyogtak és eltűntek. Néha, a mint szétoszottak, s a napsugár előbujt, a messzeségben látni lehetett a yonville-i háztetőket, a kerteket a víz partján, az udvarokat, a falakat, és a templom tornyát. Emma félíg lehunyta a szemét, hogy jobban lássa, melyik az a ház, a hol ő lakik; a szegény falut, a melyben élt, még soha se látta ily kicsinynek. A magaslatról az egész völgy roppant tónak látszott, melynek fehér vize mintha szétgöngyölgött volna. A fák sűrűsége, itt-ott, megannyi sötét sziklának tűnt fel benne; s a nyárfák kettős, hosszú sora, melyet a ködön keresztül is látni lehetett, mintha keskeny, a tóba mélyen belenyúló földnyelvet alkotott volna, a melyet át meg átjár a szél.

Oldalt, a közeleső fenyűfák között, a növényzet felett, barnás világosság terjengett a langyos levegőben. A talaj, mely vörösesbarna volt, mint a tubák, elnyelte a lépések hangját; és a lovak, a mint előbbre haladtak, patkóik szélével lehullott fenyűtobozokat rugdaltak tova.

Rudolf és Emma egy darabig az erdőszélen lovagoltak. Emma néha félre fordult, hogy kikerülje Rudolfnak a tekintetét, s ilyenkor nem látott egyebet, csak a fenyűfák törzseit, melyek sűrűn sorakoztak egymás mellé, s melyeknek folytonos egymás után következése egy kissé elkápráztatta a szemét. A lovak fújtak. A nyergek bőre ropogott.

Abban a pillanatban, mikor belovagoltak az erdőbe, kisütött a nap.

- Az ég kegyes hozzánk! - szólt Rudolf.

- Azt hiszi? - kérdezte Emma.

- Előre! Előre! - folytatta amaz.

Csettentett a nyelvével. A két állat nekiiramodott.

Az utat magasra nőtt páfrányok állották el, melyek imitt-amott bele kapaszkodtak Emmának a kengyelébe. Rudolf ilyenkor menetközben lehajolt s kihúzta a kengyelből a rá kunkorodó növényt. Máskor, hogy félre hajlítsa a faágakat, egészen közel ment Emmához, és Emma érezte, hogy a lábához hozzá ér Rudolfnak a térde. Az égbolt újra kiderült. A falevelek nem mozdultak. Virágzó hanga-bokrokhoz értek; odább, egy-egy tábla erdei viola között, tarka összevisszaságban, mindenféle fajta fát láttak, melyek körül a talajt ezüstös, vörhenyes vagy sárga falevelek borították. A bokrok közül néha könnyed szárnyverés hallatszott; alighanem egy-egy kis madár surrant tova, biztosabb rejtekbe. Máskor a tölgyfák között repülő és rekedtesen károgó hollók hangja hatolt el hozzájuk.

Leszállottak a lovaikról, a melyeket Rudolf egy-egy fához kötött. Emma előre ment a mohlepte úton, a régi kocsinyomok között.

De nagyon is hosszú ruhája, bár az alját felfogta, meglehetősen akadályozta a járásban, s a mint egy kissé segített a bajon, Rudolf, mögötte menve, tisztán láthatta a fekete posztó és a fekete topánka között fehérülő finom harisnyát, a melyben mintha már valamelyes meztelenséget pillantott volna meg.

Emma megállott.

- Elfáradtam - szólt.

- Még csak egy kevés kitartás!... - biztatta Rudolf. - Bátorság!

Vagy száz lépéssel odább Emma ismét megállapodott, és átlátszó, kékes fátyolán át, mely magastetejü kalapjáról hosszú görbevonalban omlott le csípőjére, arcza úgy tűnt fel, mintha égszínkéék hullámok közül tekintene ki.

- De hát hova megyünk?

Rudolf nem felelt. Emma nehezen, szakgatottan lélekzett. Rudolf körüljártatta tekintetét a tájékon, és a bajuszát harapdálta.

Végre egy szélesebb tisztásra érkeztek, a hol csak nemrég vágták ki a fiatal fákat. Leültek egy ledöntött fatörzsre s Rudolf megint a szerelméről kezdett beszélni.

Ügyelt rá, hogy mindjárt eleinte meg ne rémítse Emmát a kedveskedésével. Nyugodt, komoly volt s kissé búsnak látszott.

Emma, a fejét lecsüngesztve, szóttanul hallgatta, s lába hegyével a földön heverő forgácsokat mozgatta.

De mikor Rudolf ezt mondta:

- A mi végzetünk most már közös...

Emma megszólalt:

- Nem. Ön jól tudja, hogy ez lehetetlen.

Fölkelt, hogy meginduljon visszafelé, de Rudolf megragadta a kézcsuklóját; megállott. Aztán, miután egy pár pillanatig szerelmesen s szinte könnyes szemmel nézte Rudolfot, így szólt:

- Eh, ne is beszéljünk róla!... Hol vannak a lovak? Menjünk.

Rudolf olyan mozdulatot tett, mely elárulta, hogy már unja a dolgot és haragszik. Emma ismételte:

- Hol vannak a lovak? Hol vannak a lovak?

Rudolf sajtáságosan mosolygott. Mereven nézett Emmára, összeszorította a fogait, s közelebb lépett hozzá, hirtelen széttárva a karjait. Emma remegve hátrált, s azt dadogta:

- Ön megrémit!... Ó, ön fájdalmat okoz nekem!... Menjünk innen!

- Ha úgy kell lennie, ám legyen úgy! - szólt Rudolf, egészen más hangon, s ekközben arcának a kifejezése is megváltozott.

A következő pillanatban már ismét tisztelettel teli, gyöngéd és félénk volt. Emma bele kapaszkodott a karjába, s megindultak visszafelé.

- Mi baja volt az imént? - szólt Rudolf. - Miért ijedt meg? Nem értem. Bizonyára tévedett. Ön az én lelkemben olyan helyet foglal el, a minőt egy madonna a talapzatán: magasan áll, szilárdan, és szenny nem ér fel hozzá! De ahhoz, hogy tovább is élhessek, szükségem van önre. Szükségem van a szemére, a hangjára, a gondolatára. Legyen a barátom, a testvérem, a jóangyalom!

Kinyújtotta a karját és gyöngéden átkarolta Emma derekát. Emma igyekezett kibontakozni, de csak lanyhán védte magát. És Rudolf így tartotta tovább is, mialatt visszafelé mentek.

De már észrevették a lovaikat, melyek a lomboszat közepett legelészték.

- Ó, ne még! - szólt Rudolf. - Ne menjünk még! Maradjon!

És messzebbre vitte magával, egy kis tó mellé, melynek vizét világoszöld vizi növények lepték be. A tó szélén, a sás között, hervadó vizirózsák szomorkodtak. Lépteik neszére a fűből békák ugráltak ki, s menekültek a tóba.

- Esztelenség, a mit teszek! - szólt Emma. - Örült vagyok, hogy tovább is hallgatom önt!...

- Miért?... Emma! Emma!

- Ó, Rudolf!... - suttogta a fiatal asszony, a férfi vállára borulva.

Ruhájának a posztója hozzá tapadt a vadászkabát bársonyához. Félre fordította fehér nyakát, melyet egy sóhaj dagasztott, s elalélva, sírva, egész testében reszketve, arcát eltakarva a kezével, odaengedte magát.

Homályosodott és az árnyékok nőni kezdtek; az alkonyodó nap, melynek sugara vízszintes irányban hatolt át a faágak között, elkápráztatta a szemét. Köröskörül, itt-ott, a faleveleken vagy a földön, fényfoltok reszkettek, mintha kolibrik jártak volna erre, s repülés közben itt is, amott is, elszórták volna tollaikat. Mindenütt mély csend ült; a fákból mintha balzsamos levegő áradt volna szerte; Emma érezte, hogy szíve ismét rendesen dobog, s úgy tetszett neki, mintha vére helyén tej-folyam keringene a testében. Ekkor a messzeségből, az erdőn túl lévő halmok felől, határozatlan, hosszas kiáltást hallott: egy vontatott és panaszos hangot. Csöndesen hallgatta, mint valami zenét, mely felizgatott idegeinek utolsó rezgéseit kísérte. Rudolf, szivarral a fogai közt és tollkéssel a kezében, az egyik kantárszíjjal bajlódott, a melynek valami baja esett.

Ugyanazon az úton tértek vissza Yonvilleba, a melyen jöttek. Látták a puha talajban lovaik lábanyomát, az egyikét a másiké mellett; újra látták ugyanazokat a cserjéket és a fűben ugyanazokat a kavicsokat. Körülöttük semmi se változott; pedig azóta olyan változás történt, mely Emmára nézve nagyobb jelentőségű volt, mintha a hegyek megmozdultak volna és

elcserélték volna a helyeiket. Rudolf időnkint oda hajolt hozzá; megfogta a kezét és megcsókolta.

Emma nagyon bájos volt, így, lóháton. Térdét lova sörényéhez szorítva, egyenesen tartotta karcsú derekát. Arcza kipirult a hegyi levegőtől, s az alkonyat vörös világosságában még rózsásabbnak tűnt fel.

Mikor belovagoltak Yonvilleba, a kövezetre érve, néhány pillanatig félkörben jártatta a lovát. Minden ablakból nézték.

Férje, az ebédnél, úgy találta, hogy nagyon jó színben van; de mikor Károly a kirándulásról tudakozódott, Emma úgy tett, mintha nem hallotta volna a kérdést; könyökét a tányérja mellé támasztotta, és szótlanul meredt maga elé, a közelében égő két gyertya között.

- Emma! - szólt Károly.

- Mi az?

- Ma délután Alexandrenál voltam. Van neki egy harmadfél esztendő kanczacsikója... Az egyik térde egy kicsit hibás, de egyébként nagyon szép... Bizonyos vagyok benne, hogy vagy száz tallérért meg lehetne szerezni...

Majd így folytatta:

- Sőt, az igazat megvallva, abban a hiszemben, hogy neked örömet okozok vele, már le is foglaltam... megvettem... Jól tettem? Mondd!

Emma egy fejbólintással felelt, mely azt jelentette, hogy: jól van; s utóbb, vagy egy negyedóra múltán:

- Kimészs ma este? - kérdezte.

- Igen. Miért?

- Semmi, csak éppen tudni akartam.

S a mint megszabadult Károlytól, fölment és bezárkozott a szobájába.

Eleinte valami kábultságot érzett; úgy tetszett neki, mintha újra látná a fákat, az utakat, az árkokat, Rudolfot, mintha még most is érezné az ölelését, mintha körülöttük egyre zúgna a nádas, és folyton zizegnének a falevelek.

De mikor megpillantotta magát a tükörben, meglepetten nézte az arcát. A szeme még soha se volt ilyen nagy, ilyen fekete; soha se égett benne ilyen mély tűz. Ugy tűnt fel neki, mintha egész lényén valami megfínomulás ömlött volna el, mely egészen átalakította.

„Szeretöm van! Szeretöm van!” - ismételte, és gyönyörködött ebben a gondolatban, mintha egy második serdültséget fedezett volna fel magában. Tehát végre meg fogja ismerni a szerelem örömeit, a boldogságnak azt a lázát, a melyről, kétségbeesésében, már lemondott. Tehát belépett abba a csodavilágba, a hol örökös a szenvedély, a mámor, a szerelmi elragadtatás; kéklő mérhetetlenség fogta körül; gondolata előtt az érzés szédítő magaslatai hegy-csúcsokként fehérlettek, csillogtak; és a közönséges létet alig-alig látta a nagy messzeségben, odalenn, a mélységben és a homályban, ezeknek a magaslatoknak a szakadécai között, a hegyek lábánál.

Eszébe jutottak a regényhősnők, a kikről valaha olvasott, és ezeknek a házasságtörő asszonyoknak a kara költői danákat kezdett zengeni emlékezetében; testvérekként tűntek fel előtte, és olyan hangon szóltak hozzá, mely elbájosolta. Most már élő társává lett ezeknek a képzelte alakoknak; valóra vált, a miről fiatalabb korában olyan sokáig ábrándozott: most már ő is álomalak, csakhogy olyan, a ki testet öltött... Ő is példaképe a szerelem ama hősnőinek, a

kiket azelőtt annyira irigyelt. E mellett a bosszuállás öröméhez hasonló elégtételt érzett. Nem szenvedett-e éppen eleget?! Ó, annyit állott ki, hogy megérdemelte ezt az elégtételt! De végre diadalmaskodott, és az oly sokáig elnyomott szerelem bugyogva, pezsegve tört ki, egészen. S Emma az örömet, mely eltöltötte, zavartalanul élvezte, minden lelkifurdalás és minden nyugtalanság nélkül.

A következő nap új örömeket hozott. Örök hűséget esküdtek egymásnak. Emma elmondta, hogy milyen szomorúságban élt. Rudolf csókjaival szakította félbe az elbeszélést; Emma, félig lehunyva szemmel, hosszan nézte szerelmesét, kérte, hogy szólítsa a nevén, s ismételje, sokszor, hogy szereti, igazán szereti. Megint az erdőben voltak, mint tegnap, egy faczipőkészítőnek a kunyhójában. A kunyhó teteje olyan alacsony volt, hogy állani csak meghajolva lehetett benne; a falait szalmából fonták. A szerelmesek száraz falevelekből összerótt ágyon ültek egymás mellett.

Ettől a naptól fogva minden este írtak egymásnak. Emma levitte levelét a kert végébe, ahhoz a kőfalhoz, a mely mögött a folyó vize csörgedezett, s ott elrejtette, a kőfalnak egy hasadékába. Rudolf elment a levélért, s helyébe egy másikat tett, a melyet Emma mindig igen rövidnek talált.

Egy reggel, mikor Károlynak már virradat előtt el kellett mennie hazulról, Emmát egyszerre az az ötlet ejtette hatalmába, hogy meglátogatja Rudolfot, még pedig azonnal. Hamarosan elérhetett La Huchette-be, ott maradhatott egy óráig, és visszatérhetett Yonvilleba, abban az időben, a mikor még mindenki alszik. Erre a gondolatra valósággal lázassá tette a kívánság, és nemsokára már a rét közepén járt, a hol sebesen haladt előre, a nélkül, hogy visszanézett volna.

Virradni kezdett. Emma már messziről megismerte kedvese házát, a két, fecskefark alakú szélkakasról, melyek feketén váltak ki a reggeli szürkületből.

A tanya nagy udvarának mélyén jókora épület állott; ez volt az ugynevezett kastély. Belépett, és úgy tetszett neki, mintha közeledtére a falak maguktól szétváltak volna. A nagy lépcső egy széles folyosóra vezetett. Emma megfogta a legelső ajtónak a kilincsét, benyitott, és a szobában, a szemközt lévő fal mellett, egy alvó embert pillantott meg. Rudolf volt. Emma örömeiben elsikította magát.

- Itt vagy?! Itt vagy?! - álmélkodott Rudolf. - Hogyan tudtál eljönni?... Ah, milyen nedves a ruhád!

- Szeretlek! - felelt Emma s körülkarolta kedvese nyakát.

Mínthogy ez az első merészség sikerült, ezentúl, a hányszor Károly korán ment el hazulról, Emma mindannyiszor élt az alkalommal. Gyorsan felöltözött s lábujjhegyen kiosont a lépcsőre, mely a folyó partjához vezetett.

De néha megtörtént, hogy a palló, a melyen át lehetett menni a vizen, nem volt a helyén. Ilyenkor nem mehetett másutt, csak a kerteknek a folyó mentén elhúzódó kőfalai mellett. Itt meglehetősen lejtős és csúszós volt a part; hogy el ne essék, néha meg kellett fogóznia egy-egy csomó hervadtas vadretekbe. Aztán a szántóföldeken át kellett haladnia, a hol vékony cipője besüppedt a földbe, bele gabalyodott a gyökerekbe, úgy, hogy alig tudott keresztül botorkálni rajta. Fejét selyemkendővel kötötte be, s kendőjének a csücskét a tarlón ugyancsak lobogtatta a szél. Félt az ökröktől; futni kezdett. Lihegve, kipirult arczczal érkezett meg, s egész lénye a szabad levegő és a zöldelő növényzet frissességének illatát lehellte. Rudolf ilyenkor még aludt. Mintha a tavaszi reggel lépett volna be a szobájába.

Az ablakokat borító, sárga függönyökön keresztül az oda tűző napfény enyhe, szőkés világosságban szűrődött be a szobába. Emma a szemét félig lecsukva s tapogatózva kereste utját; a

kendőjén és haján fennakadt harmatcseppek apró topázokként csillogtak, s mintha fénykört alkottak volna a feje körül. Rudolf nevetve vonta magához, és a szívére szorította.

Emma azután tüzetesen megszemlélte az egész lakást, kinyitott minden fiókot, megfésülködött Rudolf fésűjével, s nézte magát Rudolf borotválkozó-tükrében. Néha még azt is megtette, hogy a szájába vette annak a nagy pipának a szárát, mely Rudolfnak az éjjeli szekrényén citromok és cukordarabok között hevert, egy kancsó víz mellett.

Egy jó negyedóra kellett hozzá, a míg el tudtak búcsúzkodni. Ekkor Emma sírt; azt akarta volna, hogy soha se kelljen elhagynia Rudolfot. Valami, a mi erősebb volt nála, mindig Rudolf karjai közé űzte; úgyannyira, hogy egyszer, mikor ismét váratlanul állított be hozzá, Rudolf a homlokát ránczolta, mintha egy cseppet se örülne a látogatásnak.

- Mi bajod? - kérdezte Emma. - Rosszúl vagy? Szólj!

Végre Rudolf előállott vele - s mialatt ezt mondta, nagyon komoly volt az arcza - hogy Emma, most már nagyon is gyakori látogatásaival igen nagy vigyázatlanságot követ el, s kiteszi magát annak, hogy elveszti a jóhírét.

X.

Lassankint őt is elfogták Rudolfnak az aggodalmai. A szerelem eleinte megrészegítette; egy darabig nem gondolt semmi egyébre. De most, hogy ez a szerelem életszükségévé lett, félni kezdett, hogy elveszithet belőle valamit, vagy legalább is megzavarhatják a szerelmi boldogságát. Mikor Rudolftól visszatért haza, nyugtalanul tekintgetett köröskörül, kémlelődvé: nem lát-e a szemhatáron gyanus alakot, vagy nem lesik-e meg a falu valamelyik padlásablakából. Folyton hallgatózott; minden lépés, minden kiáltás megdöbbenetete, még az a csekély nesz is, a melyet egy-egy eke okozott. És néha, a mint megriadva állott meg, halványabb volt és jobban remegett, mint azok a nyárfalevelek, a melyek a feje fölött rezegtek.

Egy reggel, a mikor ilyen rettegetések közt sietett hazafelé, egyszerre úgy rémlett neki, hogy egy vontcsövű puskának a hosszú csövét pillantja meg, a melyet mintha egyenesen az arczának irányoztak volna. A fölfelé tartott puskacső ferdén meredt ki egy kis hordóból, mely félig-meddig el volt rejtve a jókora magasságú fűben, egy ároknak a szélén. Emma, bár rémületében majdnem elájult, folytatta útját, a mire a hordóból egy ember bujt ki, olyanformán, a hogyan a rugóra járó tréfás ördögöcskék pattannak ki skatulyáikból. Az emberen térdig erő vadász-kamásli volt; a sipkáját lehúzta egészen a szemére; annyira didergett, hogy az ajkai remegtek; az orra már messziről vörösölt. Emma ráismert Binet kapitányra, a ki éppen vadkacsára lesett.

- Mért nem szól mindjárt?! - kiáltott fel Binet. - Ha az ember puskát lát, adjon életjelt és figyelmeztesse a másikat!

Az adószedő tulajdonképpen csak azért lármázott, hogy az ijedtségét leplezze; a megyefőnökség egy rendelete ugyanis törvénynyé tette, hogy vadkacsára csakis csolnakból szabad vadászni, s így Binet ur, minden törvényisztelete mellett is, kihágást követett el. Rossz lévén a lelkiismerete, minden perczen azt képzelte, hogy a mező-őr lépteit hallja. De ez a nyugtalanság csak növelte a gyönyörüségét; azért, hordójában gubbaszkodva, ugyancsak dicsérte az esztét, hogy milyen ügyesen csinálta a dolgát, és már nagyban örvendezett, hogy a szerencséje nem hagyta cserben.

Látván, hogy Emmával van dolga, igen megkönnyebbült a lelke; föllélekzett és örömében azonnal társalogni kezdett:

- Egy cseppet sincs meleg; már *foga van* az időnek!

Emma nem felelt. Binet folytatta:

- Milyen korán el tetszett jönni hazulról!

- Igen - dadogta Emma zavartan - a dajkától jövök, a kinél a gyermekem van.

- Persze, persze... Én pedig már azóta, hogy pirkadni kezdett, talpon vagyok, és itt leskelődöm, ezen a szent helyen; de az idő olyan ronda, hogy, ha csak a vad nem jön éppen abba a vonalba, a melyikben a puskám csöve...

- Jó napot kívánok, Binet ur - vetett véget Emma a társalgásnak, és sarkon fordult.

- Szolgája! - felelt Binet, most már ridegen.

És visszabujt a hordójába.

Emma megbánta, hogy olyan hirtelen a faképnél hagyta az adószedőt. Ez az ember bizonyosan találgatni fogja, hogy mit keresett ő itt, ebben az időben, és a következtetése semmiesetre se lesz kedvező. Rosszabb mentséget már nem találhatott volna, mint hogy a dajkára hivatkozott, mert Yonvilleban mindenki tudta, hogy a gyermeke már egy esztendő óta otthon van. Különben is a dajka nem erre lakott, sőt egyáltalán senki se lakott a környéken; ez az út csak La Huchette-be vezetett; Binet tehát kitalálta, honnan jött, és nem fog hallgatni, fecsegni fog, az bizonyos! Egészen estig folyton törte a fejét, mindenféle hazugságon, a mit csak el tudott képzelni, s mialatt így gyötörte magát, a vadásztarisznyás tökfilkó mindig a szeme előtt volt.

Károly, látván, hogy felesége rosszkedvű, ebéd után átvitte a gyógyszerészhez, hogy egy kicsit szórakoztassa; és az első ember, a kit Emma a gyógyszertárban megpillantott, megint ő volt, az adószedő! A gyógyszertár dolgozó-asztala előtt állott, és a nagy, piros üveggömbön átverődő világítás vörösös fényt vetett arcára.

- Kérek - szólt - egy fél unczia vitriolt.

- Justin! - kiáltott a gyógyszerész. - Hozd ide az *acidum sulfuricum*-ot!

Aztán Emmához fordult, a ki fel akart menni Homaisnéhez:

- Ne tessék felmenni, nem érdemes fáradnia; a feleségem mindjárt lejön. Addig méltóztassék helyet foglalni a kályhánál... ott jó meleg van... Bocsánatot kérek... Jó napot, doktor! (A gyógyszerész mindig nagy gyönyörűséggel ejtette ki a *doktor* szót, mintha ennek a címnek a fényéből, a másíkról, a kihez intézi, ő rá is visszasugárzanék valami)... De vigyázz, le ne lökd a porcellán-mozsarakat! Hozz inkább széket a kis teremből! Ne a szalonból! Tudod, hogy a karosszékekhez nem szabad hozzányulni!

És hogy személyesen tegye vissza helyére a féltett karosszéket, Homais elrohant a dolgozó-asztal mellől, de Binetnek a szava megállította. Binet egy fél unczia czukorsavat kért.

- Czukorsav? Mi az? - kérdezte a gyógyszerész, olyan hangon, mely egy cseppet se titkolta, hogy Homais ur mennyire lenézi a tudatlanságot. - Czukorsavat nem ismerek; nem tudom, hogy mi az. Talán *acidum oxalicum*-ot akar? Oxalicum-ot, ugy-e? A mit inkább sóskasavnak mondhatott volna, de czukorsavnak!...

Binet elmagyarázta, hogy egy marószerre van szüksége, a melylyel ő maga készíthetne rézvizet, mert ki akarja tisztogatni megrozsdásodott vadász-eszközeit. Emma reszketett. A gyógyszerész azt mondta:

- Az igaz, hogy ezek, és a fémből készült dolgok általában, megsínylik ezt a mostani időt; olyan nagy a nedvesség.

- Azért vannak - felelt az adószedő, ravaszkodó arcot vágva - a kik meg tudnak barátkozni ezzel az idővel is.

Emma már alig lélekzett.

- Adjon még...

- De hát soha se fog elmenni?! - gondolta Emma.

- Egy fél unczia gyantát és terpentint, négy unczia sárga viaszt, és harmadfél unczia csontszenet, hogy megtisztogathassam vadász-főlszereléselem fénymázos bőrből való alkatrészeit.

A gyógyszerész már a viaszt mérte ki, a mikor megjelent Homaisné a gyermekeivel. Irmát a karján hozta; Napoleont kézen fogva vezette; Athalie mögötte botorkált. Homaisné leült az ablak mellé, a bársonnyal párnázott padra; a kis fiu letelepedett egy zsámolyra; az idősebbik kis lány pedig a melczukorkával teli doboz körül ólalkodott, a papácskája mellett lábatlan-kodva. Emez folyadékokat öntögetett a tölcseken át, bedugaszolta a kis üvegeket, czédulákat ragasztgatott rájuk, és elkészítette az apró csomagokat. A körülötte lévők hallgattak; és a gyógyszerertárban nem lehetett egyebet hallani, csak olykor-olykor a mérlegbe rakott apró súlyoknak a koppanását, meg azokat a halkan mondott szavakat, a melyekkel a gyógyszerész utasításokat adott növendékének.

- Hogy' van a kis leánya? - kérdezte egyszerre Homaisné.

- Csend! - kiáltott rá a férje, a ki éppen a költségjegyzéket állította össze.

- Mért nem hozta át magával? - folytatta Homaisné halkabban.

- Szt! - csitította Emma, ujjával a gyógyszerészre mutatva.

De Binet, a ki egészen bele mélyedt a számlának az átnézésébe, valószínűen semmit se hallott. Végre elment. Emma, a mint megszabadult tőle, egy nagyot sóhajtott.

- Mintha nehezen lélekzenék - szólt Homaisné.

- Egy kicsit meleg van itt - felelt Emma.

Másnap aztán hosszasan tanakodott Rudolffal: miképpen jöhetnének össze úgy, hogy hasonló meglepetésektől ne kelljen tartaniok. Eleinte arra gondolt, hogy titkát elárulja a szolgálója előtt, a kit megveszteget pénzzel vagy ajándékkal; de mind a ketten jobbnak találták, ha Yonvilleban egy olyan házat fedeznek fel, a hol észrevétlenül találkozhatnak. Rudolf magára vállalta, hogy majd keres ilyet.

Az egész télen át, hetenkint háromszor vagy négyszer, Rudolf, késő éjjel, megjelent a kertben. Hogy könnyebben juthasson be, Emma lehúzta és oda adta neki a hátulsó kis kapunak a kulcsát. Károly nem igen kereste ezt a kulcsot; azt hitte, hogy elveszett vagy valahol el-kallódott.

Rudolf, mikor megérkezett, azzal adott jelt, hogy egy marék homokot szórt a kettős ablak zsalujára. Emma, ha Károly már aludt, felszökött az ágyból és kisietett; de néha várnia kellett, mert Károlynak megvolt az a rossz szokása, hogy szeretett sokáig fecsegni a tűzhely mellett, s ha egyszer bele fogott a beszélgetésbe, ennek soha se akarta végét szakítani. Emmát majd megölte a türelmetlenség; ha pusztán a szeme is meglehetett volna, Károly bizonyára kirepült volna az ablakon. Emma végre hozzá látott a vetkezéshez; aztán, éjszakai pongyolájában, könyvet vett a kezébe, olvasni kezdett, és csendesen maradt, mintha az olvasmánya nagyon érdekelné. Károly, a ki időközben lefeküdt, kiszólt az ágyból, s hívta, hogy feküdjék le.

- Gyere már, Emma! Ideje, hogy te is lefeküdjél.

- Igen, megyek! - felelt Emma.

De tovább is olvasott. Károlynak a szemét bántotta a gyertyavilág; a fal felé fordult és elaludt. Emma kiszökött, visszafojtva a lélekzetét, mosolyogva, sebesen dobogó szívvel, levetkőzött.

Rudolf egy nagy köpönyegben jött; beburkolta vele Emmát, egészen, tökéletesen, s körülkarolva a derekát, szótlanul vitte le magával a kert mélyére.

A sátorban ültek le, ugyanarra a korhadt nádkerevetre, a melyen egykor Léon ült, a mikor olyan szerelmesen nézett Emmára, csöndes nyári estén. De Emma most már nem gondolt Léonra.

A levéltelen jázminágakon keresztül látni lehetett a csillagok ragyogását. Mögöttük a folyó vize csobogott, s a part felől gyakorta hallatszott ugyanaz a hang: az elszáradt nád pattogása. A homályban itt-ott sötét árnyék-tömegek kavargtak, s néha, egyszerre mind megremegtek, fölegyenesedtek és följük hajoltak, mint roppant fekete hullámok, melyek előbbre ömlenek, hogy elborítsák őket. Az éjszaka hidegében még szorosabban ölelkeztek össze; a sóhaj még több erővel tört ki ajkaik közül; alig látták egymás szemét, de szemök nagyobbnak látszott, mint máskor; és a mély csend közepett a nagyon halkán kiejtett szavak kristályként csengtek és sokszoros rezgést vertek fel lelkökben.

Ha esett az eső, bemenekültek Károlynak a rendelőszobájába, mely a kocsiszín és az istálló között volt. Emma meggyújtott egy viaszgyertyát, s bele tette abba a gyertyatartóba, a melyet a konyhából csent el és a könyvek mögé rejtett. Rudolf úgy helyezkedett el ebben a szobában, mintha otthon volna. A könyvtár, az íróasztal s általában az egész helyiség látása jókedvűvé tette; mulatságosnak találta a helyzetet, s nem állhatta meg, hogy ezt el ne árulja. Egész sereg tréfát eresztett meg Károlyról, a mi Emmára nem hatott valami kellemesen. Emma azt szeretne volna, ha komolyabbnak láthatja Rudolfot, és alkalom adtán más, nem olyan - a legkevésbé se drámai - alaknak, a milyennek akkor mutatkozott, a mikor Emma azt hitte, hogy a fasorból közeledő lépések zaja hallatszik.

- Jönnék! - kiáltott fel Emma.

És elfujta a gyertyát.

- Nálad vannak a pisztolyaid?

- Miért?

- De... hogy védj magad!... - felelt Emma.

- A férjedtől? Ó, a szegény ember!

És Rudolf olyan mozdulattal kísért a szavait, a mely azt jelentette: „Egy fricska elég volna hozzá, hogy végezzek vele.”

Emmát csodálatba ejtette Rudolfnak a bátorsága, bár szavaiból valami öntudatlan durvaságot és gyöngédtelenséget érzett ki, a mi megbotránkoztatta.

Rudolf sokáig eltűnődött ezen a pisztoly-histórián. Ha Emma komolyan beszélt, akkor nagyon nevetséges volt - gondolta - sőt majdnem visszataszító, mert neki, Rudolfnak, semmi oka se volt rá, hogy a szegény Károlyt gyűlölje. Nem tartozott azok közé, a kiket a féltékenység mardos; és, különben is, hogy féltékenyny ne legyen, Emma egy nagy fogadalmat tett előtte, a melyet Rudolf szintén nem talált a legjobb ízlésre vallónak.

Aztán Emma egy idő óta nagyon érzélgőssé vált. Apró arczképeket kellett adniok egymásnak, Emma egy maroknyi hajfűrtöt vágott le mind a kettőjük hajából, és most már egy gyűrűt kért Rudolftól, igazi jegygyűrűt, örök frigyük jeléül. Gyakran beszélt az estharangról vagy *a nagy természet hangjairól*; majd minduntalan az anyját emlegette, a tulajdon anyját, máskor pedig a

Rudolfét. Már elmúlt húsz éve, hogy Rudolf elvesztette az anyját. Hanem azért Emma becézgető hangon és olyan édeskedésekkel vigasztalgatta Rudolfot, a minőket egy elárvult kis gyerekeknek szokás mondani, sőt néha így szólt, a holdat nézve:

- Bizonyos vagyok benne, hogy ők felülről látnak bennünket és áldásukat adják szerelmünkre!

De olyan csinos volt! És Rudolfnak még nem igen volt kedvese, a kiben ennyi nyíltszívűség, ennyi ártatlanság lakott volna! Ez az érzékiesség nélkül való szerelem Rudolfnak valami új volt, kivonta abból a megszokásból, a melylyel eddig csak a testi gyönyörűségeknek élt, és nemcsak a hiuságát izgatta kellemesen, hanem az érzékiségét is. Emmának a rajongása, melyet nyárspolgári józansága tulajdonképpen lenézett, szívének a mélyén nagyon kedvesnek tűnt fel, minthogy az ő személyének szólt. De a mint meggyőződött róla, és már bizonyos volt benne, hogy Emma igazán szereti: nem ügyelt többé a szavaira, a viseletére, nem színeskedett egy cseppet se, és modora észrevétlenül megváltozott.

Nem szólt hozzá úgy, mint azelőtt; nem suttozta a fülébe azokat az édes szavakat, a melyek Emmát megrikatták; ölelésében már nem volt meg az a heveség, az a hirtelen tűz, az a túlárado szenvedély, mely Emmát azelőtt az elragadtatástól majdnem örültté tette; és Emmának úgy rémlett, mintha nagy szerelmük, melyben elmerülve élt, egyre kisebbednék alatta, mint egy folyónak a vize, mely beiszsa magát a mederbe, s lassankint annyira felszikkad, hogy végül már láthatóvá válik az iszap. Eleinte nem akarta elhinni, hogy így van; gyöngédségét megkettőztette, odaadó szerelmét kevésbé titkolta, mint valaha; és Rudolf egyre kevésbé rejtegette a közönbösségét.

Emma nem tudta, megbánást érez-e, hogy oda engedte neki magát, vagy, ellenkezőleg, azt óhajtja, hogy még jobban szerethesse Rudolfot, mint a hogyan eddig szerette. Gyöngeségének a tudata megalázta, s a sok megaláztatás nyomán valami keserű érzés támadt benne, a melyet azonban a szerelem gyönyörűségei koronként megenyhítettek. Nem vonzalom volt már az, amit érzett; inkább egy folytonos csábításnak az uralma alatt állott. Rudolf leigázta őt. Emma majdnem félt kedvesétől.

Egyébként látszatra semmi se változott, sőt viszonyuk mintha csak nyugalmasabbá lett volna. Rudolfnak sikerült kivinnie, hogy a házasságtörő asszony egészen az ő tetszéséhez igazodott; és egy félesztendő multán, a mikor újra kitavaszkodott, viszonyuk már tökéletesen olyan volt, a milyen a férjé és a felesége, a kik csöndesen, nyugodtan élesztgetik a házitűzhely lángját.

Ebben az időben történt, hogy Rouault apó, mint minden esztendőben, ismét elküldötte a pulykáját, annak emlékeztére, hogy lábát Károly meggyógyította. Az ajándék mindig egy levél kíséretében érkezett meg. Emma levágta a zsineget, mely a levelet a kosárhoz kötötte, és ezeket a sorokat olvasta:

„Kedves gyermekeim!

Remélem, hogy jelen levelem jó egészségben talál benneteket, és hogy ez az ideai szállítmány nem lesz rosszabb, mint az előbbie; én legalább úgy látom, hogy kövérebb, mint a tavalyi, és, hogy úgy mondjam, kiadósabb. De jövőre, a változatosság kedvéért, kakast fogok küldeni, ha ugyan nem ragaszkodtok hozzá, hogy a régiben maradjunk; és legyetek olyan szívesek, a kosarat majd küldjétek vissza, a másik kettővel együtt. Egy kis bajom volt a kocsiszínnel, mert a tetejét egy viharos éjjel a szél letépte és elrepítette a fák közé. Az aratás sem a legjobban ütött ki. Aztán nem tudom, hogy mikor látogathatlak meg benneteket. Olyan nehéz most már itt hagynom a házat, a mióta egyedül vagyok, kedves jó Emmám!”

Itt nagy hézag volt a sorok között, mintha az öreg ember, egy darabig elgondolkozva, pihenőt tartott volna az írásban.

„Az egészségem jó, nem számítva, hogy a multkor egy nagy náthát hoztam magammal az yvetot-i vásárról, a hová azért mentem, hogy juhászt szegődtessek, mert a régit kilöktem, annak folytán, hogy nem lehetett étellel kielégíteni, olyan válogatós volt. Mennyi baja van az embernek ezekkel a zshiványokkal! Azonkívül nem is volt becsületes.

Hallottam egy házalótól, a ki a télen arra járt, és kihúzatta egy fogát, hogy Bovarynak most is sokat kell dolgoznia. Ezen nem csudálkozom, és megmutatta, melyik fogát húzatta ki; aztán együtt kávéztunk. Kérdeztem tőle, nem látott-e téged, azt mondta, hogy nem, de hogy két lovat látott az istállóban, a miből azt következtetem, hogy a mesterség jól hajt a konyhára. Annál jobb, kedves gyermekeim, adjon is a Jóisten nektek minden elképzelhető boldogságot!

Fáj, hogy még nem ismerem szeretett unokámat, Bovary Bertát. Ültettem neki, a kertben, mindjárt a te szobád alatt, egy jófajta szilvafát, de ennek a gyümölcséhez nem szabad hozzányúlni, hanem majd kompótot csinálunk belőle, és ezt eltesszük neki az almáriomba, hogy akkor már legyen, a mikor el fog jönni.

Isten veletek, kedves gyermekeim! Csókollak, kedves leányom, önt is, kedves vöm, és a kicsikét mind a két orcáján.

Maradtam, minden jót kívánva,

szerető atyátok,
ROUAULT TÓDOR.”

Emma, miután elolvasta ezeket a sorokat, egy pár perczig még a kezében tartotta a durva levélpapirost. A helyesírási hibák szinte ölelkeztek a levélben, és Emma úgy követte a barátságos gondolatot, mintha egy kotyogó tyúkot kísérne figyelemmel, mely egy túskebokorsővényben félig elrejtőzve, ide-oda szaladgál és a bokrok közül hol itt, hol amott üti fel a fejét. Az írást bizonyosan a tűzhely hamujával szárították meg, mert a levélről egy kis szürke por hullott le Emma ruhájára, és Emma szinte látta apját, a mint a tűzhely felé hajol, hogy fölvegye a csipővasat. Mennyi idő mult el azóta, a mióta már nincs apja mellett, egy kis zsámolyon, a kandalló előtt!... milyen rég volt, a mikor azzal szórakozott, hogy egy pálczának a végét megpörkölte a nagy tűzön, a melyben a magyal vígan sercegett!... Eszébe jutottak a napfényes nyári alkonyatok. A csikók nyerítettek, mihelyt valaki a közelökbe ért, és aztán nyargaltak, nyargaltak!... Ablaka alatt egy méhkas volt, és néha a méhek, a mint a napfényben keringtek, oda ütődtek az ablakhoz, a honnan aranygömböcskékhöz hasonlóan pattantak vissza. Milyen boldog volt akkor!... milyen szabad volt!... mennyi reménység éltette!... mennyire tele volt ábránddal, képzelgéssel! És a sok ábrándból semmi se maradt meg! Valamennyit elveszítette a kalandok során, a melyeket lelke átélt, az egymásra következő különböző időszakokban, még leánysága idején, majd a házasságban, és később a szerelemben; - valamennyit elpazarolta élete folytán, mint az utazó, a ki lassankint elkölti kincsét, és gazdagságából minden fogadóban ott hagy valamit.

De hát ki tette ilyen szerencsétlenné? Mi volt az a rendkívüli s borzasztó esemény, mely életét ennyire tönkretette? És fölemelve a fejét, körülnézett, mintha az okot keresné, a mely miatt annyit kell szenvednie.

Az áprilisi napsugár színt játszott a csecsebecse-állvány porcellánjain; a kandallóban még égett a tűz; papucsá alatt érezte a szőnyeg puhaságát; a nap derűs volt, a levegő langyos, s hallotta gyermekének vidám kaczagását.

A kis lány a lekaszált fűvön hempergett, a kertben, a hol éppen akkor kaszálták le a fűvet. A hasán feküdt, egy kazal tetején. A cseléd a szoknyájánál fogva tartotta. Lestiboudois tőle nem

messze gereblyézte a füvet, és valahányszor egy kicsit közelebb ment hozzá, a kis lány feléje fordult és összecsapkodta a két kezecskéjét.

- Hozza ide hozzám! - kiáltott az anyja, rohanva, hogy megcsókolhassa a gyermeket. - Ó, milyen végtelenül szeretlek, szegény gyermekem! Milyen végtelenül szeretlek!

Aztán, minthogy észrevette, hogy a kis lány fülének a széle egy kicsit piszkos, sietve csöngetett, hogy hozzanak meleg vizet, megtisztogatta a gyermeket, tiszta fehérneműt és harisnyát adott rá, más cipőt húzott a lábára, majd tudakozódni kezdett az egészségéről, és számtalan kérdéssel lepte meg a cselédet, mintha hosszantartó utazásból érkezett volna vissza; végre még egyszer megcsókolta a kis lányt, egy kicsit sírt, s azután visszaadta a gyermeket a cselédnek, a ki elképedve nézte az anyai szeretetnek ezt a hirtelen kitörését.

Rudolf, akkor este, hidegebbnek találta Emmát, mint máskor.

- Valami szeszély - gondolta - majd elmúlik.

És szándékosan, következetesen elmaradt három találkozási pont. Mikor újra megjelent, Emma ridegen, szinte megvetően fogadta.

- Hja, babám, ezzel nem érsz el semmit!...

És úgy tett, mintha nem vette volna észre Emmának se a bánatosságát, se a sóhajait, sőt azt se, hogy elővette a zsebkendőjét.

Emma csak most érezte igazán a megbánást!

Azt kérdezgette magát, hogy tulajdonképpen miért is utálja Károlyt, és hogy nem lett volna-e jobb, ha szeretni tudta volna férjét. De Károly nem igen járult hozzá, hogy Emmában megerősödhesse az a vágy, a melylyel régi érzéseit visszakívánta; és Emma már nagy zavarban volt, mittevő legyen lemondásra készségével és áldozatokra való hajlandóságával, a midőn segítségére sietett a gyógyszerész, a ki alkalmat adott neki arra, hogy a szerint cselekedjék, a mint szíve sugja.

XI.

Homais ur nemrégén egy értekezést olvasott arról, hogy a lőcslábat egy új módszerrel teljesen meg lehet gyógyítani; az értekező felmagasztalta az új módszert, s a gyógyszerésznek ez az olvasmány nem ment ki a fejéből. Minthogy barátja volt a haladásnak, az a hazafias gondolat fogamzott meg benne, hogy Yonville, ha *haladni akar a korral*, nem lehet el a nélkül, hogy ne hivatkozhassék legalább egy esetre, a mikor itt is végrehajtották ezt a nevezetes műtétet.

- Mert - szólt Emmának - mit kockáztat az ember? Nézze (és elszámlálta, az ujjain, a kísérlet előnyeit); a siker majdnem bizonyos, a beteg megkönnyebbül és formásabb lesz, a műtétet végrehajtó orvos pedig egyszerre híressé válik. Mondja, kérem, hogy a férje, példának okáért, mért ne szabadíthatná meg lőcslábától ezt a szegény Hippolyte-ot, a ki az *Arany oroszlán*-ban dolgozik? Megjegyzendő, hogy ez bizonyosan minden utazónak elbeszelné, hogyan gyógyult meg, s aztán (Homais halkabban folytatta és körülnézett) ki tilthatná meg nekem, hogy az újságnak egy kis cikket írjak a dologról? Édes istenem, egy cikk sok kézben megfordul... beszélnek róla... szóval ez mindig úgy végződik, hogy egész lavína lesz belőle! És ki tudja?... ki tudja?

Az csakugyan nem volt lehetetlen, hogy Bovary szerencsésen végezhesse a műtétet; Emmának semmi oka se volt rá, hogy férje orvosi ügyességében kételkedjék. És milyen jól esnék neki, ha elmondhatná, hogy ő beszélt rá Károlyt arra a lépésre, a melynek következtében férjének

hírneve és vagyona jelentékenyen gyarapodott?! Szükségét érezte, s melegen óhajtotta, hogy szilárdabb valamire támaszkodhassék, mint a milyennek a szerelmet találta.

Károly, felesége és a gyógyszerész folytonos nógatasára, végre engedett a rábeszélésnek. Irt Rouenba, s megrendelte Duval doktornak erről a tárgyról szóló könyvét, s mikor az orvosi munka megérkezett, esténként neki feküdt az olvasásnak. Megtámasztotta fejét a két kezével, s egész lelkével bele mélyedt a könyvbe.

Mialatt ő szorgalmasan tanulmányozta a lóláb alakú nyomorék lábokról, a *varus*-okról és a *valgus*-okról, azaz a strephocatopodiáról, a strephendopodiáról és a strephexopodiáról szóló fejezeteket (ezek a tudományos szók minden nagy komolyságukkal együtt sem jelentenek mást, mint: a láb különböző elgörbüléseit, lefelé, befelé vagy kifelé), továbbá a strephypopodiáról és a strephanopodiáról szóló részleteket (ezek közül az egyik: a csontoknak lefelé való elcsavarodását jelenti, a másik pedig: a csontoknak felfelé egyenessé válását) - Homais ur a lelkére beszélt a vendéglő szolgájának, hogy operáltassa meg magát, felsorolt minden elképzelhető okot, a melyek a műtétet ajánlatosnak tüntették fel, s kimerítette egész ékesszólását, hogy rábírja Hippolyte-ot a jó tanács megszívlelésére.

- Alig fogsz érezni valami kis fájdalmat, ezt is csak talán; egy egyszerű szúrás az egész, annyi, mint egy kis érvágás; vannak tyúkszemek, melyeknek a kiirtása több fájdalommal jár.

Hippolyte, elgondolkozva, bután forgatta a szemét.

- Különben - folytatta a gyógyszerész - énám nem tartozik a dolog! Én csak a te érdekedben beszélek! Tisztára emberbarátságból! Szeretném, barátom, ha megszabadulnál ettől az ocsmány sántikálástól, és az ágyék-tájéknak ettől a folytonos ide-oda himbálózásától, a mely, hiába beszélsz akármit, mégis csak nagyon megnehezíti a dolgodat.

Azután elmagyarázta neki, hogy mennyivel erősebb és fürgébb lenne, sőt azt is megemlítette, hogy mennyivel jobban tetszenék az asszonyoknak, a mire az istállószolga vigyorogni kezdett. Ekkor a hiúságánál támadta meg:

- Teringettét, hiszen férfi vagy! Hát hogyha szolgálnod kellene, ha el kellene menned a csatába?!... Eh, Hippolyte!...

És ott hagyta, de mialatt tovább ment, kijelentette, hogy nem érti ezt a makacsságot, ezt a vakságot, a melylyel Hippolyte a tudomány jótéteményét visszautasítja!

A szerencsétlen végre megadta magát, mert mintha egész összeesküvést szőttek volna ellene. Binet, a ki soha se avatkozott bele másnak a dolgába, Lefrançoisné, Artémise, a szomszédok, még maga a polgármester, Tuvache ur is, mindenki biztatta, bátorította vagy korholta, leszólta és szemére vetette a gyávaságát. De végül mégis csak egy ígéret bírta rá, hogy elszánja magát a műtetre: az az ígéret, hogy *ez neki egy garasába se fog kerülni*. Bovary még azt is magára vállalta, hogy a műtéthez szükséges gépet majd ő állíttatja elő, a maga költségén. Ez a nagy-lelkűség legelőször Emmának jutott eszébe; és Károly igent mondott, megindultan dicsérve magában felesége anyagi jóságát.

Károly, Homais tanácsainak illő figyelembe vételével, s nemcsak az asztalost foglalkoztatva, hanem a lakatost is, egy tok-félét készíttetett, mely körülbelül nyolcz fontot nyomott, s a melynek megszerkesztésénél a vassal, a fával, a bőrrel, a vaslemezekkel, a csavarokkal és a csavartokokkal éppen nem takarékoskodtak. A munkát háromszor is újra kellett kezdeni, de végre Károly kijelentette, hogy a készülék most már használható.

Hanem, hogy tudja, melyik int kell felvágnia Hippolytenak a lábán, mindenekelőtt azzal kellett tisztában lennie, hogy ez a nyomorék láb a lőcslábak melyik fajtájához tartozik.

Hippolytenak a lábfeje majdnem egyenes vonalban volt a lábaszárával, de azért egy kissé befelé is meg volt görbülve, tehát: lólába, *equipes*-e volt, egy kis *varus*-szal súlyosbítva, vagy: csekélyebb *varus*-a, melyet azonban jelentékenyen súlyosbított a *pes equinus*. Hanem azért ezzel a lólábbal, mely csakugyan akkora, olyan széles és erős volt, mint egy ló lába, ezzel a ránczos bőrrű, kemény inú, nyomorék lábbal, melyen hatalmas ujjakat lehetett látni, s melyen a fekete körmök mintha patkószögeket alkottak volna, Hippolyte, vagy mint Homais nevezte: a *strephopodus*, reggeltől késő éjszakáig úgy nyargalt, mint a szarvas. Minduntalan ott lehetett látni a piacon, a mint hol az egyik, hol a másik szekér körül ugrált, előre vetve azt a támasztékát, mely nem volt olyan, mint a többi emberé. Ugy látszott, mintha ez a lába még erősebb volna, mint a másik. Minthogy sokáig szolgált, az idő folytán bizonyos erkölcsi képességeket szerzett, nevezetesen: türelmet és kitartást, és Hippolyte munkájának nehezebbik részét ezzel a lábával végezte el.

Minthogy lólábról volt szó, először is az Achillesről elnevezett nagy ínt kellett átvágni, és csak azután lehetett hozzáfogni a *musculus tibialis anterior* átvágásához, hogy a *varus*-tól is megszabaduljon; mert az orvos nem merte egyszerre megkockáztatni mind a két műtétet, sőt már előre remegett, attól való féltében, hogy hozzá talál érni valamelyik kényesebb tájékhoz, a melynek a helyét nem tudja pontosan.

Se Paré Ambrusnak, a mikor Celsius után, tizenöt század multán, először alkalmazta az ütőér közvetlen elkötését, - se Dupuytren-nek, a mikor az agyvelő egy vastag rétegéből először vágta ki a fekélyt, - se Gensoulnak, a mikor először hajtotta végre azt a műtétet, melylyel az állkapocs egész felső részét eltávolította: nem dobogott annyira a szíve, nem reszketett annyira a keze, nem volt oly izgatott egész lelkivilága, mint Bovary urnak, mikor *tenotom*-jával - ínvágó műszerével - a kezében, Hippolytehoz közeledett. És, mint a kórházakban, egy közel-eső asztalon egész halom tépést és viaszos fonalat lehetett látni, továbbá sok kötőeszközt, egy egész gúla kötőeszközt, annyi kötőeszközt, a mennyi a gyógyszerárban csak felkutatható volt. Mindezt Homais ur áldozta a tudomány oltárára, Homais ur, a ki már kora reggel óta készülődött a műtetre, egyrészt azért, hogy bámulatba ejtse a sokaságot, másrészt azért, hogy az ünnepies alkalomnak megfelelő külsőségekből semmi se hiányozzék. Károly átszurta a bőrt; valami száraz recsegést lehetett hallani. Az ín át volt vágva, a műtét véget ért. Hippolyte nem tudott hová lenni meglepetésében; oda hajolt Bovary kezéhez, hogy csókkal borítsa.

- Hé, maradj nyugodtan! - szólt a gyógyszerész. - Későbbben majd kifejezheted a hálát, melyet jóltevőd irányában érzesz, de most ne mozdulj!

És kiment, hogy elbeszélje az eredményt annak az öt-hat kíváncsi embernek, a kik az udvarban ácsorogtak, s a kik azt képzelték, hogy Hippolyte azonnal meg fog jelenni, egyenesen járva. Károly ezalatt bele tette betege lábát a gépbe, aztán haza ment. Emma, a ki csupa aggodalom volt, a kapuban várta. A nyakába ugrott férjének; asztalhoz ültek; Károly sokat evett, s evés után fekete kávé is kívánt, pedig ezt a kicsapongást csak vasárnap szokta megengedni magának, a mikor vendégek voltak nála.

Az est nagyon vidáman telt el; sokat beszélgettek, terveket szőttek és várakat építettek a levegőbe. Megvitatták, hogy, ha majd a közel jövőben beköszönt a jószerecske, miképpen kell átalakítani a házat, s megállapították, hogy mi mindent fognak vásárolni. Károly már szinte látta, hogy nemsokára mennyire meg fog növekedni a tekintélye, milyen sokat fog keresni, s milyen boldogan fog élni szerető feleségével; Emmát pedig máris boldoggá tette, hogy egy új, egészségesebb, jobb érzésben talál felfrissülést, s hogy végre egy kicsit szeretni kezdi ezt a szegény fiút, a ki őt annyira imádja. Egy pillanatra eszébe jutott Rudolf, de újra Károlyra pillantott: és meglepetve vette észre, hogy Károlynak a fogai nem csúnyák.

Már az ágyban voltak, a mikor Homais ur, a szakácsné tiltakozása ellenére, egyszerre csak berontott a szobába, egy frissen teleírott papírlappal a kezében. A cikkely volt, melyet a *Roueni Lámpás*-nak szánt. Elhozta nekik, hogy olvassák el.

- Olvassa fel! - szólt Bovary.

Homais olvasni kezdte:

- „Amaz előítéletek daczára, melyek hálóként borítják Európa arczatának egy jelentős részét, a fölvilágosodás szövétnekének fénye kezd elhatolni a legszerényebb falvakba is. Így történt, hogy kedden kis helységünk, Yonville, egy, az emberbarátság nézőpontjából is rendkívül tiszteletreméltó sebészi kísérletnek volt a színhelye. Legjelesebb gyakorló orvosaink egyike, Bovary ur...”

- Ó, ez sok! ez sok! - szólt Károly, a ki a megindulástól majdnem sírva fakadt.

- Dehogya sok!... ez a legkevesebb, a mit érdemel... „megoperált egy löcslábat...” Azért nem használtam a tudományos technicus terminust, mert, tudja, egy ujságban... mindenki nem értené meg; a tömegnek egészen másképpen kell írni...

- Persze! - szólt Bovary. - Csak folytassa.

- Az utolsó mondatot újra kezdem - szólt a gyógyszerész. - „Legjelesebb gyakorló orvosaink egyike, Bovary ur, megoperált egy löcslábat, bizonyos Tautain Hippolyte istállószolgáét, a ki huszonöt év óta szolgál az *Arany oroszlán*-hoz címzett vendégfogadóban, mely a Fötéren épült és özvegy Lefrançoisné asszony tulajdona. A kísérlet ujsága és az az érdeklődés, mely a kór-alany személyéhez fűződött, olyan nagy közönséget vonzott a műtét színhelyére, hogy közvetlenül az esemény előtt a vendégfogadó küszöbén valósággal összetorlódott a nép. A műtét különben úgy folyt le, mintha varázslat történt volna; a bőrön alig egy pár csepp vér jelentkezett; azt lehetett volna mondani, hogy a lázadó ín, végre, engedett a tudomány erőfeszítésének. Sajátságos, de igaz, (magunk is, de *visu*, erősíthetjük), hogy a beteg egyáltalán semmi fájdalomról nem panaszkodott. Állapota, ez ideig, a képzelhető legjobb. Minden arra vall, hogy igen rövid időn lábra áll; és - ki tudja? - talán már a legközelebbi népünnepen ott láthatjuk a mi derék Hippolyte-unkat a tánczolóok között, egy csapat vig ficzko társaságában, a mint jókedvével, fürge mozdulataival és vidám bokázással egybekötött ugráندozásával szemmeláthatóan bizonyítja be minden kételkedőnek, hogy tökéletesen meggyógyult! Azért tisztelet, becsület a nagylelkű tudósoknak! Tisztelet, becsület a fáradhatatlan kutatóknak, a kik éjjeleiket embertársaik sorsának javítására, szenvedéseik enyhítésére szentelik! Éljenek! Háromszor kiáltsuk, hogy: éljenek! Nem az az eset-e ez, a mikor föl kell kiáltanunk, hogy: a vakok látni fognak, a süketek hallani fognak, és a sánták jární fognak! Csakhogy a mit a vakbuzgóság hajdan kiválasztottjainak ígért, azt a tudomány ma beváltja, mindenek javára. Időnkint értesíteni fogjuk olvasóinkat ennek az oly nevezetes gyógykezelésnek további fázisairól és egész lefolyásáról.”

Hanem azért öt nappal később Lefrançois mama halálra rémulten szaladt át az orvoshoz, így kiáltozva:

- Segítség! Mindjárt meghal!... Jaj, mit csináljak?... Jaj, szegény fejem!...

Károly az *Arany oroszlán* felé rohant, s a gyógyszerész, a ki látta, hogy az orvos kalap nélkül vágta át a piacon, kisietett a gyógyszerertárból. Nemsokára ő is megjelent a fogadóban, lihegve, vörösen, nyugtalanul, s mindenkitől, a kivel utközben találkozott, vagy a kit a lépcsőn utólért, azt kérdezte:

- De hát mi baja érdekes *strephopodus*-unknak?!

Az érdekes *strephopodus* iszonyú görcsökben vonaglott, és kínjában a géppel, melybe a lába be volt zárva, úgy verte a falat, mintha be akarná dönteni.

Roppant vigyázattal, hogy a megoperált testrészt ugyanabban a helyzetben maradjon, levették róla a tokot, és ekkor rettenetes látvány tárult eléjük. A láb formája egészen eltűnt valami szörnyű pöffedségben, mely akkora volt, hogy úgy látszott, mintha a bőr már repedezne rajta; azonkívül a bőrt mindenütt véraláfutást mutató kék foltok borították, a mit csak a híres gépnek lehetett tulajdonítani. Hippolyte már korábban panaszkodott, hogy nagy fájdalmakat érez, a melyeket csak a gép okozhat; nem ügyeltek a szavaira; de most már el kellett ismerni, hogy volt valami kis igaza; azért egy pár óráig szabadon hagyták a lábát. De mihelyt a daganat egy kissé lappadt, a két tudós szükségesnek ítélte, hogy a beteg testrészt visszategyék a készülékbe, és ezt még jobban rászorítsák a lábra, hogy siettessék a dolgot. Végre, három nappal később, mikor Hippolyte már nem állhatta tovább, újra levették a gépet, s igen elcsodálkoztak azon, a mit láttak, mert az eredmény éppen nem felelt meg várakozásuknak. Most már nemcsak a lábfej volt felpöffedve, hanem a lábszár is, s az ólomszínű daganaton itt-ott apró hólyagok, pörsenések voltak láthatók, a melyekből fekete genny szivárgott ki. Ennek már a fele se volt tréfa. Hippolyte kezdett türelmetlenné válni, s azért Lefrançois mama levitte a kis terembe, a konyha mellé, hogy legalább egy kis szórakozása legyen.

De az adószedő, a ki mindennap ott ebédel, keserűen panaszkodott, hogy micsoda szomszédságba került. Erre átszállították Hippolyte-ot a biliárd-terembe.

Aztán itt nyöszörgött vastag paplana alatt, ide-oda forgolódva verejtékező fejével a piszkos párnán, a melyet legyek ostromoltak. A szakáll megnőtt, a szeme beesett, arcza rémítően sápadt lett. Bovaryné meglátogatta. Fehérneműt vitt neki, borogatásnak, a mivel a daganatot puhíttatták; és vigasztalta, bátorította. Társasága különben volt Hippolytenak bőven, különösen a vásár napjain, a mikor a parasztok körülötte biliárdoztak, verekedtek a dákóikkal, füstöltek, ittak, énekeltek, és iszonyú lármát csaptak.

- Na, hogy' vagy? - szoltak a vállára ütve. - Ugy látszik, rossz bőrben vagy! De a te hibád! Ezt kellene tenni, azt kellene tenni.

És mindenki tudott egy pár történetet ismerősökről, a kik egészen másféle orvosságoktól gyógyultak meg; aztán, vigasztalásul, így bíztatták:

- Kutya bajod neked, te betyár, csak kényeskedel! Kelj fel! Ne tettesd magad! Lám, úgy hever itt, mint egy király! Hanem az igaz, vén hunczut, hogy bűdös vagy!

A gyulladás, csakugyan, egyre terjedt. Bovary már maga is bele betegedett. Minden órában, minden perczen átszaladt a szerencsétlenhez. Hippolyte rémülettel teli pillantásokat vetett rá, és így dadogott, zokogva:

- Mikor fogok meggyógyulni?... Segítsen rajtam, az Isten áldja meg, segítsen rajtam!... Ó, milyen szerencsétlen vagyok! milyen szerencsétlen vagyok!

Az orvos mindig azzal ment el tőle, hogy csak legyen türelemmel és tartsa meg a diétát.

- Ne hallgass rá, fiam! - fakadt ki Lefrançois mama. - Nem kínoztak még el eléggé?! Ha szót fogadsz neki, még jobban elgyöngölsz. Nesze, kapd be hamar!

És adott neki jó levest, vagy egy szelet ürüczombot, néha szalonnát, hébe-hóba egy-egy pohárka pálinkát is, de Hippolyte ezt már nem merte meginni.

Bournisien abbé, értesülvén róla, hogy Hippolyte egyre rosszabbul van, megüzente, hogy szeretné látni; s nemsokára be is állított a beteghez. Azzal kezdte, hogy mennyire sajnálja Hippolyte-ot, de mindjárt megjegyezte, hogy tulajdonképpen örülni kell ennek a betegségnek, mert az Ur akarta így, és meg kell ragadni az alkalmat az éggel való kibékülésre.

- Mert - szólt a pap atyai hangon - egy kissé elhanyagoltad a kötelességeidet; ritkán jelentél meg az istentiszteleten; és hány esztendeje, hogy nem gyóntál, áldoztál?! Meg tudom érteni, hogy a világ zajában élve, megfedkezted arról, hogy kellően gondozd lelki üdvösségedet; foglalkozásod eltérített attól, hogy az áhítatnak szenteld idődet. De most már itt az óra, a mikor azzal kell foglalkoznod, hogy mi lesz veled a másvilágon. Azért ne essél kétségbe: ismertem nagy bűnösöket, a kik, midőn meg kellett jelenniök Isten előtt (te még nem vagy annyira, tudom), buzgón könyörögtek végtelen irgalmáért, s a kik bizonyára már a kegyelem állapotában voltak, vagy legalább méltán remélhették a legjobbat, a mikor meghaltak. Reméljük, hogy, mint ők, te is jó példát adsz nekünk! Így például mi tart vissza attól, hogy, előrelátásból, minden reggel és este elmondj egy *Miatyánk*-ot és egy *Üdvöz légy Mária-t*?! Igen, tedd ezt! Tedd meg az én kedvemért, irántam való szívességből. Mibe kerül ez neked?... Igérd meg. Megigéred?

A szegény ördög megígérte. A plébános a következő napokon is eljött. Elbeszélgetett a fogadósneval; még adomákat is mondott, tréfákkal és szójátékokkal vegyest, a melyeket Hippolyte nem értett meg. De mihelyt a körülmények megengedték, visszatért a vallás dolgaiba, s arcza a beszéd tárgyának megfelelően elkomolyodott.

Igyekezete, úgy látszott, nem veszett kárba, mert a *strephopodus* nemsokára azt az óhaját fejezte ki, hogy szeretne elzarándokolni Bon-Secours-ba, ha majd meggyógyul: a mire Bournisien ur azt felelte, hogy ebben a szándékban nem talál semmi olyast, a mit helytelennek kellene mondania; a kétszeres gondoskodás mindig többet ér, mint az egyszeri. És ezzel az ember *nem veszít semmit*.

A gyógyszerészt felbőszítette az, a mit a *pap aknamunkájá*-nak nevezett; azt állította, hogy ez igen hátráltatja Hippolytenak a felgyógyulását, s többször is elmondta a véleményét Lefrançoisnének:

- Hát csak hagyja!... csak hagyja, hadd csináljon a pap, a mit akar!... hanem azt mondhatom, hogy ez a sok középkori beszéd, ez a mindenféle miszticizmus megzavarja a beteg közérzetét és csökkenti a szervezet ellentálló képességét.

De Lefrançoisnének már hiába beszélt. A fogadósne azt vallotta, hogy Homais *az oka mindennek*. S pusztán azért, mert az ellentmondás viszketege nem hagyta békén: a beteg feje fölé rászögezett a falra egy teletöltött szenteltviztartót, a melybe szentelt barkát is tett.

Hanem úgy látszott, hogy Hippolyte-on nem segít se a vallás vigasztalása, se a gyógyító tudomány, mert a legyőzhetetlen rohadás egyre feljebb terjedt a lábról a has tájéka felé. Hiába próbáltak másféle orvosságot és másféle borogatást, az izmok napról-napra jobban szétmállottak, s végre egy napon Károly helyeslést kifejező bólintással felelt Lefrançois mamának arra a kérdésére, hogy nem volna-e jó, tekintettel a kétségbeejtő állapotra, elhivatni Neufchâtelből Canivet urat, a kinek nagy hire volt a környéken.

Canivet ur ötven éves lehetett; nem volt közönséges, másodosztályú körorvos, hanem az összes orvosi tudományok doktora; jó módnak örvendett; nem kételkedett magában és tisztában volt a képességeivel. Mikor megpillantotta a térdig megüszkösödött lábat, egy cseppet se törődve vele, hogy a kolléga ur is jelen van, megvetően mosolygott. Aztán kereken kijelentvén, hogy a lábat le kell vágni, átment a gyógyszerészhez, hogy kicsúfolja azokat a számaraikat, a kik ezt a szerencsétlen embert ilyen állapotba juttatták. Megfogta Homais ur kabátjának egyik gombját, s a gombot ránczigálva, így lármázott a gyógyszerértárban:

- Tessék, ilyenek a párisi találmányok! Látja, miket eszelnek ki ezek a fővárosi urak?! Hát ez is olyan, mint a kancsalság gyógyítása, mint a kloroformozás, mint a lithotritia, a kőnek a vesében operáció útján való széttörése! Valamennyi egyszerűen szörnyűség, a melyet a kór-mánynak el kellene tiltania! De iszonyú okosak akarnak lenni, és megpróbálnak az emberen

mindent, a nélkül, hogy a próbálkozás következményeivel sokat törődnének. Mi, mi nem vagyunk olyan bölcsek; mi nem vagyunk tudósok, nem vagyunk olyan bámulatraméltó, finom urak, nem vagyunk nyalka legények; mi csak a gyakorlat emberei vagyunk, mi csak gyógyítunk, de nekünk soha se jutna eszünkbe: megoperálni valakit, a ki egészséges, mint a makk! Kiegyenesíteni a lőcslábat! De hát ki lehet egyenesíteni a lőcslábat? Hisz ez olyan, mintha valaki, például, egyenessé akarná tenni a púpost!

Homaisnak igen rosszúl esett ezt a kifakadást végig hallgatnia, de rosszkedvét egy udvarfi mosolygásával leplezte, mert nem akarta magára haragítani Canivet urat, a kinek a receptjei néha Yonvilleba is eljutottak; azért nem kelt Bovarynak a védelmére, sőt a legcsekélyebb észrevételt se kockáztatta meg, hanem cserben hagyva elveit, feláldozta méltóságérzetét üzlete komolyabb érdekének.

Annak a nemsokára várható nagy eseménynek a híre, hogy Canivet doktor le fogja vágni Hippolytenak a czombját, lázba ejtette az egész falut. A műtét napján az egész lakosság korábban kelt fel, mint máskor, és a Fő-utca, bár tele volt néppel, olyan megilletődés és általános elkomorodás jeleit mutatta, mintha az emberek kivégzésre készültek volna. A fűszeresnél tüzetesen megvitatták Hippolyte betegségét; a boltokban nem jelentkeztek vásárlók; és Tuvachené, a polgármester felesége, nem mert elmozdulni ablakából, mert minden áron látni akarta a doktor megérkezését, és türelmetlenségében attól tartott, hogy elszalasztja ezt a látványosságot.

Canivet ur kétkerekű, könnyű kocsin érkezett, s a lovat maga hajtotta. A kocsi, minthogy jobboldali rugója az idő folyamán meglehetősen összegörnyedt az orvos testsúlya alatt, egy kissé jobboldalra dőlve haladt előre, s azért jól lehetett látni, a másik kocsipárnán, az orvos baloldalánál, a vörös juhbőrrel bevont, nagy műszerládát, melynek három sárgaréz zárkampója ugyancsak ragyogott.

A doktor ur úgy rontott be az *Arany oroszlán* udvarára, mint a szélvész. A hogy kiszállott a kocsiból, rettenetesen kiabálva megparancsolta, hogy fogják ki a lovat, aztán maga is bement az istállóba, hogy lássa, vajon a ló eszi-e a zabot? Mert az volt a szokása, hogy a mikor a betegéhez megérkezett, legelőször is a kanczával és a kocsijával foglalatzkodott. Azért azt mondták róla: „Ó, Canivet ur nagyon különös ember!” És magatartásának ez a rendíthetetlen biztonsága csak még több tiszteletet szerzett neki. Az egész világegyetem meggebedhetett volna tőle a legutolsó emberig, mégse tért volna el, akár csak egy hajszálnyira, a legkisebbik szokásától sem.

Homais megjelent.

- Számitok önre - szólt a doktor. - Készen vagyunk? Előre!

De a gyógyszerész, pirulva, megvallotta, hogy sokkal érzékenyebb, semhogy végig tudná nézni az ilyen, rendkívül komoly műtétet.

- Ha az ember - szólt - csak éppen nézi az operációt, ez, tetszik tudni, sokkal inkább hat a képzelemre!... És az én idegrendszerem olyan gyöngé...

- Eh! - vágott közbe Canivet - ezt senki se nézné ki önből! Az ön külseje inkább arra vall, mintha a gutaütésre volna hajlandósága. Különbem nem csodálom, hogy ilyen érzékeny, mert önöknek, gyógyszerész uraknak, az a rossz szokásuk, hogy bebujnak a laboratóriumukba és egész nap ott senyvednek, a mi végre is megárt a szervezetnek. Nézzen meg engem, és vegyen példát rólam: mindennap négy órakor kelek, a beretválkozáshoz hideg vizet használok, mert a fázást csak hírből ismerem, nem hordok flanel alsóruhát, és soha se kapok náthát, soha semmi bajom, mintha csak vasból volnék! Pedig nem nagyon rendesen élek, egyszer így, máskor amúgy, filozóf módjára, a hogy eszembe jut. De nem is vagyok érzékeny, mint ön, s

bizony én olyan nyugodtan vágok bele akármelyik keresztény felebarátomba, mint ön a sült csirkébe. Persze ön erre azt mondhatja: hja, a megszokás! a megszokás!...

És, egy cseppet se törődve Hippolyte-tal, a ki szorongásában vért izzadt takarója alatt, az urak hosszú beszélgetésbe elegyedtek; a gyógyszerész a sebész hidegvérét a hadvezéréhez hasonlította; ez a hasonlat megtetszett Canivetnak, a ki aztán egész előadást tartott arról, hogy hivatása micsoda tulajdonságokat követel. Elmondta, hogy ő úgy tekinti a hivatását, a hogyan az áldozó papnak kell tekintenie a magáét, bár tudatában van annak, hogy a másodosztályu orvosok a közös hivatás becsületét meglehetősen kompromittálják. Végre rá pillantott a betegre is; megvizsgálta azokat a kötőeszközöket, a melyek már a lőcs láb megoperálása alkalmával is szerepeltek, s a melyeket Homais újra áthozott; azután megparancsolta, hogy keressenek valakit, a ki a műtét végrehajtásánál segítségére legyen, azzal, hogy tartsa a betegnek a lábát. Elküldtek Lestiboudoisért; mikor ez megérkezett, Canivet ur felgyürte az ingujját s megint bement a biliárd-szobába, Homais pedig, a fogadósnéval és Artémise-zel, a kik mind a ketten fehérebbek voltak, mint a kötényük, kinn maradt és fülét az ajtóhoz támasztotta.

Bovary ezalatt nem mert elmozdulni hazulról. Lenn ült, a teremnek nevezett ebédlőben, a kandalló mellett, a melyben nem égett tűz; állát mellére csüngesztve s két kezét összekulcsolva, mereven bámult maga elé. Micsoda szerencsétlenség! - gondolta - mily rettenetes csalódás! Pedig az óvatosság minden elképzelhető követelményének eleget tett; semmit se mulasztott el. A végzet elegyedett bele a dologba. De ki törődik ezzel? Ha Hippolyte megtalál halni, mégis csak őt fogják okolni a haláláért; azt fogják mondani, hogy ő gyilkolta meg. Mivel magyarázza meg az esetet, ha majd látogatásait végzi, s kérdezgetni fogják? És hátha mégis tévedett valamiben? Kereste, miben tévedhetett; nem talált semmit. De hiszen a leghíresebb sebészek is tévednek néha. Csakhogy erre senki se fog gondolni és senki se fogja elhinni, hogy nem ő a hibás. Ellenkezőleg. Ki fogják nevetni, s nagy lármát csapnak vele, hogy mindennek ő az oka! Az esetnek okvetetlenül híre terjed; beszélni fognak róla Forgesban, Neufchâtelben, még Rouenban is! mindenütt! Talán valamelyik kartársa írni is fog ellene. És majd vitatkoznia kell vele; kénytelen lesz az ujságokban védekezni. Sőt Hippolyte is beperelheti, kárpótlást követelhet tőle, ha életben marad. Előre látta, hogy elveszti a közbecsülést és a keresetét, hogy megbélyegzik és tönkre megy. És képzelete, melyet egy egész sereg föltevés rohant meg egyszerre, úgy hánykolódott ezek között, mint egy üres hordó, melyet a tenger árja magával ragadt, s melyet a hullámok ide-oda löknek.

Emma ott ült vele szemben, és minduntalan rá nézett; a megaláztatásból, a melyet Károly érzett, nem vette ki a részét; nem azt szégyelte, a mit Károly, más valamin szégyenkezett. Hogyan is képzelhette, hogy egy ilyen ember is tudhat valamit, mintha bizony nem győződött volna meg eléggé, nem egyszer, hanem hússzor, az ügyetlenségéről és a gyámoltalanságáról!

Károly le s fel járt a szobában. Csizmája nyikorgott a padlón.

- Ül le! - szólt Emma. - Igazán, idegessé teszed az embert!...

Károly ujra leült.

Hogyan történhetett - tünődött Emma - hogy ő, (ő, a ki olyan eszes!), még egyszer csalódhatott ebben az emberben?! De hát miért is nem tud letenni arról a szerencsétlen hajlandóságáról, mely újra és újra rábirja, hogy folytonos önfeláldozással tegye tönkre egész életét?! Eszébe jutott minden nem teljesedett vágya, hogy mennyire áhítozta a jólétet, a kényelmet, a fényűzést, - eszébe jutottak lelkének nélkülözései, a házaselet és a háztartás nyomorúságai, a melyekbe bele kellett törődnie, - álmái, melyek megsebesült fecskékhez hasonlóan hullottak le a sárba, - mindaz, a mit valaha kívánt, mindaz, a mit megtagadott magától, mindaz, a mit elérhetett volna! És miért? miért?

A falun egész nap mély csönd ült, és e mély csöndet megszakítva, egyszerre rémítő kiáltás járta át a levegőt. Bovary halotthalavány lett és majdnem elájult. Emma idegesen ránczolta össze a szemöldökét, aztán megint bele merült gondolataiba. Mindez ő érte történt, ezért az egy lényért, ezért az emberért, a ki semmit se ért és semmit se vesz észre!... mert íme, itt ül, nyugodtan, s még csak nem is gyanítja, hogy a nevetségesség, mely nevéhez fűződik, most már a feleségét is be fogja mocskolni, nem csupán őt magát! Erőlködött, mindent elkövetett, hogy szerethesse, hogy legalább egy kicsit szeretni tudja ezt az embert, és sírva bánta meg, hogy oda adta magát egy másiknak...

- De hátha mégis *valgus* volt?! - kiáltott fel hirtelen Bovary, a ki ezalatt folyton emésztette magát.

Emma, a kit tünődésében ez a váratlan mondat úgy megreszkettett, mint a hogyan egy ezüst tál reszket meg, ha valahonnan egy ólomgolyó koppan beléje, fölemelte a fejét, hogy kitalálja, vajon mit akart mondani; és szótlánul nézték egymást, szinte elcsodálkozva, hogy a másik is itt van, annyira távol voltak egymástól öntudatukban. Károly a részeg ember zavaros tekintetével meredt feleségére, s közben mozdulatlanul hallgatta a megcsonkított ember utolsó kiáltásait, melyek hol elnyújtottan s nyöszörgéssel, hörgéssel vegyesen hangzottak, hol éles ordításba csaptak át, mint a hogyan, messziről, annak az állatnak az üvöltözése hallatszik, a melynek a nyakát szegik. Emma bele harapott vértelenné vált ajkaiba, és a polypház egy ágasbogas darabkáját, melyet letört, ujjai között forgatva, égő, szűrő tekintetét, ezt a lecsapni kész két tüzes nyilat, rászegezte Károlyra. Most már minden ingerelte, a mit rajta látott, vagy a minek valami köze volt hozzá: arca, alakja, ruhája, a mit nem mondott, egész személye, az is, hogy létezik. Megbánta, mint valami vétet, hogy egykor erényes volt, és a mi ebből a hajdani erényből még megmaradt, az most mind romba dőlt kevélységének dühös csákány-ütései alatt. Gonoszúl gyönyörködött benne, hogy diadalmaskodó házasságtörésével kigúnyolni való alakká bélyegezte ezt az embert. Szeretőjének emléke szédítő varázsszal jelent meg gondolatában; ennek az emlékezésnek gyönyörűséggel adta oda egész lelkét, melyet egy új rajongás ragadt magával a csábító kép felé; és úgy tetszett neki, hogy Károly most már oly tökéletesen eltűnik az életéből, oly távol lesz tőle örökre, oly végképpen lehetetlenné és semmivé vált előtte, mintha nemsokára meghalna, s mintha már ott haldoklanék a szeme előtt.

Az utcáról lépések zaja hallatszott. Károly kinézett; és a leeresztett zsalu hasadékein keresztül Canivet doktort pillantotta meg, a ki a vásárcsarnok mellett haladt el, a gyalogjárónak oly helyén, a hová a legjobban sütött a nap, s kendőjével a homlokát törölgette. Mögötte Homais egy nagy, vörös ládát vitt a kezében; a gyógyszerár felé tartottak mind a ketten.

Ekkor Károly, a ki teljesen elveszítette a bátorságát, s ellágyulásában némi szeretet-nyilvánításra áhítozott, Emma felé fordult és így epekedett:

- Ölelj meg hát, édes jó feleségem!

- Hagyj békében! - fakadt ki Emma, a haragtól elvörösödvé.

- Mi bajod? mi bajod? - ismételte Károly elámulva. - Csillapodjál, szedd össze magad!... Hiszen tudod, mennyire szeretlek!... Gyere, édesem!...

- Elég! - kiáltott Emma rettenetesen elváltozott hangon.

És kirohanva a teremből, úgy csapta be maga után az ajtót, hogy a légsúlymérő leesett a falról s összetört a földön.

Károly leroskadott karosszékebe; el volt rémülve, s törte a fejét, hogy vajon mi baja lehet a feleségének; nem tudott egyebet elképzelni, mint hogy Emmát idegbaj kezdi gyötörni; és homályosan érezve, hogy egy megérthetetlen és végzetes valami lebeg körülötte: sírt.

Mikor Rudolf, azon az éjjelen, megérkezett a kertbe, kedvesét a lépcső alján találta, mindjárt a legelső lépcsőfokon. Karjaik egybefonódtak, ajkaik összeforrtak, és minden neheztelésük elolvadt, mint a hó, ennek a csóknak a melegétől.

XII.

Megint úgy szerették egymást, mint azelőtt. Sőt még gyakrabban találkoztak, mint annakelőtte, mert néha Emmának napközben is eszébe jutott, hogy látni kívánja Rudolfot. Leült és írt neki; aztán ablakából magához intette Justint, a ki leoldotta vitorlavászon kötényét, s elinalt La Huchettebe. Mikor Rudolf megérkezett, Emma elmondta neki, hogy nagyon unatkozik, hogy férjét tűrhetetlennek találja, és hogy borzasztó életet él!

- De hát tehetek én róla?! - fakadt ki egyszer Rudolf, elveszítve a türelmét. - Én nem segíthetek rajtad!

- Ah, ha akarnád!...

A földön ült, Rudolfnak a két térde között; a haja ki volt bomolva, a tekintete elkalandozott.

- Mit tehetnék? - kérdezte Rudolf.

Emma sóhajtott.

- Elmennénk máshová... valahová messzire... a hol együtt élhetnénk...

- Milyen bolond vagy! - felelt Rudolf nevetve. - Hisz tudod, hogy ez lehetetlen!

De Emma máskor is visszatért erre; Rudolf úgy tett, mintha nem értette volna el, a mit mondott, s másra terelte a beszélgetést.

Hanem azt igazán nem értette meg, hogy mi teszi Emmát folytonosan izgatottá, holott van-e természetesebb, van-e, a mi olyan egyszerű dolog volna, mint a szerelem?! Emmának valami különös okának kell lennie, hogy ennyire ragaszkodik hozzá; szerelmének alighanem segítő-társa van valamely ismeretlen indító okban, s ez lehet a forrása minden izgatottságának.

És csakugyan, Emmának a szerelme, szinte napról-napra, annál inkább növekedett, minél gyűlöletesebbé vált előtte Károly. Minél teljesebben odaadta magát az egyiknek, annál jobban utálta a másikat; Károly akkor tűnt fel előtte a legkellemetlenebbnek, akkor látta meg a legjobban, hogy az ujjai milyen formátlanok, hogy az eszejárása mily lomha, hogy a modora mennyire közönséges, a mikor éppen a szerelmi találkozó után volt, a mikor csak az imént vált el Rudolftól. Ilyenkor, tökéletesen olyan arcot mutatva, a minőt a jó feleség, az erényes asszony, lázas gyönyörűséggel gondolt arra a szép fekete hajra, mely egyetlenegy fűrtben borul a napbarnította homlokra, - arra az erős és mégis karcsú, férfias alakra, - egyszóval arra az emberre, a ki oly eszes és tapasztalt, s a ki szerelmi vágyában mégis oly tüzes, oly szenvedélyes! Az ő kedvéért történt, hogy Emma oly gonddal reszelte, csiszolta a körmeit, a milyen gonddal egy vésőművész dolgozik, hogy éppen nem sajnálta bőrétől a *cold-cream*-et, és zsebkendőjén a pacsulit soha se találta elégnek. Tele akgatta magát karperecczel, gyűrűvel, nyaklánczczal. Mikor Rudolfot várta, a két nagy kéküveg-vázát megtöltötte rózsával, és úgy rendezgette a lakását, úgy díszítgette magát, mint a kurtizán, a ki egy uralkodó herceget vár. A cselédnek folyton mosnia-vasalnia kellett; és Félicité egész nap nem mozdult ki a konyhából, a hol hűséges mulattatója, a kis Justin, gyakran elnézte, hogyan dolgozik.

Rá könyökölve a hosszú deszkára, melyen Félicité vasalt, Justin kíváncsian nézegette a körülötte többfelé kirakott sok asszonyi holmit: a perkál alsószoknyákat, kendőket, nyak-

fodrokat, ingvállakat és a csípők tájékán nagyon bő, lentebb pedig mind szűkebbre váló, csipkés, női nadrágokat.

- Mire való ez? - kérdezte a fiú, megérintve az abroncs-szoknyát vagy valamelyik fűzőt.

- Hát soha se láttál ilyet? - kérdezte Félicité nevetve. - Mintha bizony a gazdád felesége, Homaisné asszony, nem hordana effélét!

- Hogy is ne! Homaisné asszony!...

S miután egy kicsit elgondolkozott, megjegyezte:

- Hát az is hölgy, mint a nagyságos asszony?!

De Félicité elunta, hogy mindig ott botorkál körülötte. Hat évvel volt idősebb Justin-nél, s egy idő óta Théodore, Guillaumin urnak a szolgálja, udvarolgatni kezdett neki.

- Hagyj engem békében! - szólt, félre téve a keményítős bögrét. - Eredj, csinálj inkább mandulatejet! Mindig az asszonyok körül kastankodol!... Nem tudod megvárni, rossz kölyök, míg kinő a szakálad?!

- Nézze, ne haragudjék, kitisztítom magának a nagysága cipőjét.

És nem várva meg a feleletet, elővette az ablakpárkányról Emmának a cipőjét, mely tele volt megszáradt sárral - azzal a sárral, mely akkor ragadt rá, mikor Emma a légyottra ment. - Justin lekaparta ujjjaival a sarat, mely porzani kezdett, s a fiú elnézte, hogyan száll felfelé a por a konyhába betűző napsugárban.

- Ejnye, be félsz, hogy elszakítod! Mintha nem mernél hozzányúlni! - szólt a szakácsné, a ki, ha maga tisztította ki a cipőt, nem vigyázott úgy, mint Justin, mert ő nagysága a cipőt, mihelyt ennek a szövete már nem látszott ujnak, neki szokta ajándékozni.

Emma, szekrényében, a lábravalókból egész készletet tartott, a melyet igen hamarosan használt el; de Károly erre nézve soha, a legcsekélyebb megjegyzést se engedte meg magának.

Szó nélkül fizetett akkor is, a mikor háromszáz frankot kellett kiadnia egy falábert, a melyet Hippolytenak vettek ajándékba Emma úgy találta, hogy ez a legkevesebb, a mivel Hippolytenak tartoznak. A faláb rudját parafa-burok fogta körül; rugóval ellátott izületei voltak; s az egész bonyolult gépezetet fekete nadrág borította, a legalsó részt pedig fénymázás cipő. De Hippolyte, a ki nem merte mindennap használni ezt a szép lábat, megkérte Bovaryné asszonyt, hogy szerezzen neki egy másikat is, a mely kényelmesebb volna. Természetesen ennek a második vásárlásnak a költségeit is az orvos fizette.

Az istállószolga tehát lassankint ismét hozzá láthatott a munkájához. Nemsokára újra ott lehetett látni mindenütt, mert megint keresztül-kasúl járta a falut, csak úgy, mint azelőtt. Károly már messziről meghallotta, ha falába ott kopogott a kövezeten, s ilyenkor hirtelen más útra tért.

A két faláb megszerzésével Lheureux urat bizták meg, s ez alkalmat adott a kereskedőnek, hogy gyakrabban ellátogathasson Emmához. Elbeszélgetett ő nagyságával arról, hogy micsoda új árucikkek érkeztek Párisból; a sok ezer apróságról, a mik csak az asszonyokat érdeklik; nagyon szívesnek mutatkozott, és soha se kért pénzt. Emma nem tudott ellentállni annak, hogy ilyen könnyen elégítheti ki minden szeszélyét. Egyszer aztán az jutott eszébe, hogy meg fogja ajándékozni Rudolfot egy nagyon szép lovagló korbáccsal, a melyet Rouenből kellett megrendelni, egy ernyő-áruházból. Lheureux ur egy héttel később a lovagló korbácsot letette Emma asztalára.

De másnap újra megjelent, a számlájával, mely kétszázhetven frankról szólt, az aprópénzt nem számítva. Emmát ez a számla nagy zavarba ejtette; minden pénzes fiókja üres volt; két

héttel tartoztak Lestiboudois-nak, a ki a kertjökben dolgozott; két évnegyeddel a szolgálónak; sok egyébbel is; és Bovary türelmetlenül várta Derozerays urnak a pénzküldeményét. Derozerays ur ugyanis minden évben Péter és Pál napja körül szokta az orvost fizetni.

Emma először-másodszor még csak lerázta valahogyan a nyakáról Lheureux-t; de a kereskedő, egy kis idő multán, elveszítette a türelmét, és azzal állott elő, hogy neki súlyos fizetési kötelezettségei vannak, hogy minden pénze kinn hever, és hogy, ha nem juthat hozzá a pénzének legalább egy részéhez, kénytelen lesz visszavenni mindazt, a mit ő nagyságának szállított.

- Hát vegye vissza! - szólt Emma.

- Ezt csak úgy mondja az ember! - felelt Lheureux. - Egyébként, csak a korbácsot sajnálom. És, bizony isten, vissza fogom kérni a nagyságos urtól!

- Nem, nem! - tiltakozott Emma.

- Eh, megcsíptelek! - gondolta Lheureux.

És meglegedve a fölfedezésével, megint csak elment, de menetközben halkan füttyölgetett, mint szokta, s így morgott:

- Jól van! Majd meglátjuk! majd meglátjuk!

Emma éppen azon törte a fejét, hogyan szabaduljon ki ebből a kellemetlenségből, a mikor belépett a szakácsné, és a kandallóra egy kis, kék papirba burkolt pénztekerceset tett le, melyet *Derozerays ur részéről* hoztak. Emma oda szaladt és felbontotta a papírt. Tizenöt arany volt benne. Éppen kitelt belőle a számla összege. Lépéseket hallott; Károly jött fel a lépcsőn. Emma belökte a pénzt a fiókjába s elzárta.

Három nappal később Lheureux újra jelentkezett.

- Egy ajánlattal jövök - kezdte. - Ha ugyanis a pénz helyett inkább...

- Itt van a pénz - szólt Emma, és leolvasott a kezébe tizennégy aranyat.

A kereskedő elbámult. Hogy csalódását leplezze, nagy szószaporítással mentegetőzött s kérte ő nagysága bocsánatát. Majd újra felajánlotta szolgálatait; de Emma kijelentette, hogy semmire sincs szüksége.

Aztán, mikor a kereskedő elment, megtapogatta köténye zsebében a két ötfrankos pénzdarabot, melyet Lheureuxtól visszakapott. Fogadkozott, hogy ezentúl takarékoskodni fog, hogy később visszaadhassa...

- Eh! - szólt magában. - Nem is fog rágondolni többé!

Rudolf a korbácson kívül, melynek a gombja aranyozott ezüstműből volt, más ajándékokat is kapott Emmától: egy pecsétnyomót, melybe Emma ezt a jeligét vésette: AMOR NEL COR, aztán egy nagy selyemkendőt, a végből, hogy Rudolf ezt hideg időben a nyaka körül hordja, végül egy cigaretta-tartót, tökéletesen olyat, a minő a Vicomte-é volt, melyet Károly, valamikor régen, fölszedett az országútról, s Emma megőrzött. Rudolfot bántotta, hogy Emma ajándékokat tukmál rá, és az, hogy mindezt el kell fogadnia, egy kissé megalázta önmaga előtt. Egyik-másik ajándékát semmi áron se akarta elfogadni, de Emma addig könyörgött neki, míg végre engednie kellett. De nem szívesen engedett, s úgy találta, hogy Emma túlságosan követelő, erőszakos, és igen alkalmatlan tud lenni.

Azonkívül Emmának néha furcsa ötletei támadtak:

- Igérd meg - kérte - hogy a mikor az óra éjfélűt, gondolni fogsz rám!

És, ha Rudolf megvallotta, hogy nem gondolt az ígéreterre: nem fogyott ki a sok szemrehányásból, melyek mindig, örökösen azzal végződtek:

- Szeretsz?

- Hogyne szeretnék! - felelte Rudolf.

- Nagyon szeretsz?

- Persze hogy nagyon szeretlek!

- De másokat is szeretnél, mi?

- Csak nem gondolod, hogy ártatlan voltam, a mikor megismertelek! - kiáltott fel Rudolf nevetve.

Emmát ez a tréfálgató hang fájdalmasan érintette; úgy rémlett neki, hogy érzéseit Rudolf kineveti. Sírt; Rudolf rajta volt, hogy megvigasztalja, de nem állhatta meg, hogy ünnepies kijelentéseit, magyarázatait, ígéreteit élczekkel és szójátékokkal ne tarkítsa.

- Nem tehetek róla, hogy ilyen vagyok - kezdte újra Emma. - Az tesz ilyenné, hogy nagyon is szeretlek! Mert annyira szeretlek, hogy nem tudok meglenni nálad nélkül, tudod-e azt?! Vannak pillanataim, a mikor annyira kívánlak látni, hogy a szerelemnek minden kínja gyötör. Azt kérdezem magamtól: „Vajon hol van? Talán asszonyok között! Mosolyognak rá, közelebb megy hozzájuk...” Ó, nem, ugy-e, nem tetszik neked más asszony?!... Vannak nálam szebbek is, az igaz; de én, én jobban tudlak szeretni! Én a szolgálód vagyok, az ágyasod! És te nekem a királyom vagy, a bálványom! Mert olyan jó vagy! Olyan szép! Olyan okos! Olyan erős!

Rudolf annyiszor hallotta már ezeket a dolgokat, hogy nem talált bennök semmi különöset. Emma szerelmének a kifejezésében csakolyan volt, mint a többi kedvese; az ujság varázsa, mint egy öltözet, melyet darabonként levettek, lassankint leomlott róla, és Rudolf most már egész meztelenségében láthatta az örökkön egyhangú szenvedélyt, melynek mindig ugyanazok a formái s mindig ugyanazok a szólamai. Akármilyen tapasztalt és jószemű ember volt, a kifejezések egyformasága alatt nem tudta meglátni az érzések különbözőségét. Mert érzéki ajkak vagy eladó ajkak valaha hasonló szavakat suttoztak a fülébe, nem igen tudott hinni Emma szavainak az őszinteségében; úgy gondolkozott, hogy mind e szép dolgoknak csak a fele igaz, és hogy e tulásokkal teli beszédek kicsinyes érzéseket takarnak; mintha bizony nem láthatnók minduntalan, hogy a nagyon is teli lélekből az érzés néha a legüresebb metaforákban, s a legelcsépeltbb szólamokban árad ki; mert soha senki se tudja pontosan kifejezni se a vágyait, se a felfogását, se a fájdalmait; mert az emberi szó csak egy repedt üst, a melyen legfeljebb medvetánczoltatásra alkalmas dallamokat verhetünk ki akkor, a mikor szeretnők elérzékenyíteni a csillagokat!

De Rudolf - az ítéletnek azzal a felsőbbbségével, a melyet mindenki meg találunk, a ki bármely viszonyban az erősebb félnek bizonyúl s föléje kerekedik a másiknak - észrevette, hogy Emma szerelmét, ezt a szerelmet, melyet kicsinyesebbnek tartott, mint a milyen volt, ugyancsak kiaknázhajta a maga céljaira, s olyan élvezeteket találhat benne, a milyeneket éppen akar. Megtehette, éppen azért, mert ez a szerelem nagyobb, őszintébb és ártatlanabb volt, mint képzelte. Rudolf kényelmetlennek találta a színeskedést, a formákat, és levett minden szemérmet. Nem sokat teketóriázott, hanem úgy bánt Emmával, mint akármelyik szeretőjével. Hajlíthatóvá, hozzásimulóvá, romlottá tette. Emma határtalan csodálattal és szinte együgyű ragaszkodással viseltetett Rudolf irányában; az engedelmségben gyönyörűségre lelt; a boldogság kábulttá, zsibbadttá, az ellentállásra képtelenné tette; lelke bele merült ebbe a mórba, összezsugorodott benne és bele fulladt, mint az a Clarence herceg, a kit malváziai édesborral teli hordóba fojtottak bele.

Egyes-egyedül szerelmi megszokásainak következtében: Bovarynének a magatartása, modora, viselkedése észrevehetően megváltozott. A tekintete merészebb lett, a beszéde fesztelenebb, kevésbé tartózkodó; még azt az illetlenséget is elkövette, hogy cigarettával a szájában ment ki sétálni Rudolf urral, *hogy fittyet hánjon a világnak*; végre, a kik egy darabig még kételkedtek, nem kételkedtek többé, mikor látták, hogy egy napon micsoda öltözetben szállott ki a *Fecské*-ből, mert kabátja alatt a derekát olyan mellény szorította össze, a melyet a férfiak viselnek. Az idősebb Bovaryné, a kinek nemrégén egy rettenetes jelenete volt a férjével, s a ki e jelenet után a fiához menekült, nem volt annyira kivételes lény az asszonyok között, hogy mindezen egy cseppet se botránkozott volna meg. És látnia kellett egyebeket is, a mik teljességgel nem tetszettek neki: mindenekelőtt azt, hogy Károly nem fogadta meg a tanácsát, s nem tiltotta meg feleségének a regényolvasást; de még kevésbé tetszett neki az a *gazdálkodás*, a melyet a házban *végbe vittek*; nem állhatta meg, hogy erre nézve néhány szerény észrevételt ne tegyen, a miből kellemetlenségek támadtak, kivált egy alkalommal, a mikor Félicitéről volt szó.

Az idősebb Bovaryné ugyanis, egy este, a mint keresztül ment a folyosón, rajta kapta Félicitét, hogy egy férfinak a társaságában volt; a férfi, a kinek a ruháját, a nyakán és a vállán, barna gallér borította, körülbelül negyven éves lehetett, s mikor meghallotta az ő lépéseit, hirtelen megugrott a konyhából. E történet hallatára Emma nevetni kezdett; a derék öreg hölgy megharagudott, s felindulásában kijelentette, hogy a ki ad valamit a tisztességre, az vigyáz rá, hogy a cselédjei se legyenek erkölcstelenek.

- De honnan az Isten háta mögül jön ezekkel az eszmékkel?! - kérdezte menyé, olyan kihívó tekintettel nézve rá, hogy az idősebb Bovaryné nem felelhetett egyebet, mint hogy: a menyemasszony talán azért védi ezt az ügyet, mert maga is egy húron pendül azzal a leánynyal.

- El a szemem elől! - kiáltott a fiatal asszony felugorva.

- Emma!... mama!... - rimánkodott Károly, hogy lecsillapítsa őket.

De mind a ketten annyira fel voltak bősztülve, hogy elrohantak, ki erre, ki amarra. Emma toporzékolva kiabált:

- Velem ne komizkodjék!... Tanuljon egy kis tisztességet!... A paraszt!...

Károly, hogy kibékítse őket, anyjához szaladt. Az öreg asszony magánkívül volt; csak dadogni tudott:

- Ez egy... szemtelen!... ez egy... könnyelmű teremtés!... Talán még rosszabb!...

S kijelentette, hogy azonnal elutazik, ha a másik nem kér bocsánatot. Károly tehát visszatért a feleségéhez, és könyörgött neki, hogy engedjen; letérdelt előtte; Emma végre azt felelte:

- Jól van! Megyek.

És csakugyan megtette. Egy márkiné méltóságos mozdulatával nyújtott kezét férje anyjának, s így szólt:

- Bocsánatot kérek, asszonyom.

Aztán visszament a szobájába, ráborult az ágyára, s a hasán feküdve, úgy sirt, mint a gyermek, a ki tehetetlen dühében fejét a párnájába dugja.

Abban egyeztek meg, ő és Rudolf, hogy ha valami rendkívüli dolog történik, Emma egy darab papírt akaszt a kettős ablak zsalujára, Rudolf pedig, ha véletlenül Yonvilleban van és észreveszi a jelt, azonnal megjelenik a ház mögött lévő kis utcában. Emma kifüggesztette a jelt; vagy háromnegyed óráig várakozott, a mikor egyszerre megpillantotta Rudolft a vásár-

csarnok tájékán. Szerette volna kinyitni az ablakot, hogy inthessen neki, de egy pár pillanatig nem mert engedni a kísértésnek, s míg habozott, Rudolf eltűnt. Kétségbeesetten roskadt székébe.

Hanem rövid idő múltán úgy tetszett neki, hogy a gyalogjáró felől lépéseket hall. „Ez ő!” - gondolta. Lesietett a lépcsőn, s átment az udvaron. Csakugyan ő állott odakünn. Kirohant hozzá és a nyakába borúlt.

- Vigyázz, kérlek! - szólt Rudolf.

- Ó, ha tudnád! - válaszolt Emma.

És sietve elbeszélte a történeteket. Előadásában nem sok volt az összefüggés, ellenben annál több a tulzás és a színezés. Egyes részleteket elferdített, másokat kitalált, s olyan bőven pazarolta a közbevetett mondatokat, hogy Rudolf a felét se értette meg annak, a mit hallott.

- Ej, egy kis bátorság, szegény angyalom! Ne csüggedj el olyan hamar! Egy kis türelem nem a világ!

- De már négy esztendeje, hogy tűnök és szenvedek!... Az olyan szerelmet, a milyen a miénk, nem kellene eltitkolni... hiszen a tied vagyok Isten előtt!... Gyötörnek. Nem birom ki. Ments meg!

Oda símult Rudolffhoz. Könnyben uszó szeme úgy ragyogott, mint a hogy' a lángok ragyognának a hullámok alatt; lihegett és lázasan gyors lélekzete sebesen mozgatta kebelét fel és le; Rudolf még soha se szerette őt ennyire; olyan gyönyörűnek, olyan kíváncsnak találta hogy elvesztette a fejét és így szólt:

- Mit tegyek? Mit akarsz?

- Vigy magaddal! - kiáltott fel Emma. - Vigy el innen! Szöktess meg!... Könyörögve kérlek!...

És hirtelen megcsókolta Rudolffot, mintha le akarná ragadni kedvese ajkáról a váratlan beleegyezést, melyet ez egy csókban lehelt ki.

- De... - kezdte újra Rudolf.

- Mi az?

- És a leányod?

Egy pár perczig gondolkozott, aztán így felelt:

- Elviszszük magunkkal. Nem tehetünk egyebet.

- Micsoda asszony! - szólt magában Rudolf; mikor látta, hogy elmegy.

Mert Emma beszaladt a kertbe. Hívták.

Az idősebb Bovaryné, másnap-harmadnap, nem győzött eléggé álmélkodni azon, hogy mennyire átalakult a menyje, csak úgy egyszerre. Emma engedékenyebbnek és illedelmesebbnek mutatkozott, mint valaha, sőt odáig vitte a meghódolást, hogy kérte a napát, tanítaná meg őt az eczetes ugorka készítésének arra a jobbik módjára, a melyet ő még nem ismer.

Áltatni akarta a napát és a férjét, hogy ezek ne is sejtessék a szándékát? Vagy, valami érzékies stoiczizmussal, annak a helyzetnek, melyet elhagyni készült, minden keserűségét ki akarta üríteni az utolsó cseppig? De hiszen már nem is gondolt azokra a szenvedésekre, a melyeket kiállott! És nem gondolt környezetére sem. Csak egy dolognak élt; képzeletében előre élvezte a közel jövő minden boldogságát, egyébbel nem törődött. Milyen boldogok lesznek! Rudolffal most már mindig csak erről beszélgetett. Kedvese vállára támaszkodva így suttogott:

- Ugy-e, milyen jó lesz, mikor már a postakocsiban ülünk?!... Gondolsz rá? Alig tudom elhinni, hogy ez lehetséges!... Ugy képezem, hogy abban a pillanatban, a mikor a kocsi elindul velünk, az lesz az érzésem, mintha léghajón szállanánk fel, mintha a fellegek közé repülnénk!... Tudod-e, hogy számlálom a napokat?... És te?...

Bovaryné soha se volt olyan szép, mint ebben az időszakban; az a meghatározhatatlan, le nem írható szépség sugárzott le róla, mely csak az örömből, a lelkesedésből, a sikerből, a vágyak kielégüléséből fakad; az a szépség, mely a testalkat és a kedvező körülmények harmóniájának az eredménye. Kívánságai, lelki izgalmi, a gyönyörűség megismerése és még most is fiatalos álmodozásai olyan hatással voltak rá, mint a virágra a trágya, az eső, a szelek és a napsugár: fokozatosan kifejlesztették és végre teljesen, tökéletesen kivirágoztatták szépségét. Finom metszésű szemét mintha egyenesen arra formálta volna a természet, hogy azokat a hosszú, szerelmes tekinteteket láttassa, a melyekben a szemfény szinte elvész... mialatt a mély lélekzet megremegetteti vékony orrczimpáit, s egy parányit feljebb emeli húsos szájszögleteit, a melyeket piczi, csak nagy világosságnál látható, fekete pihe árnyékol... Azt mondta volna az ember, hogy egy rendkívül ügyes, buja képzeletű és az érzéki hatások minden titkát ismerő művész rendezte el nyakszirtjén haját: a nehéz hajfonatok csigaalakban göngyölödtek egymásba, lazán, és a szerint, a mint a házasságtörés kalandjai, melyek ezeket a hajfonatokat mindig kibomlasztották, elrendezkedésüket megengedték. A hangja lágyabbá, hajlékonyabbá, hullámosabbá lett; alakja szintén. Valami különös finomság, mely áthatotta az embert, áradt ki még ruhájának a redőzetéből és lábának a formásságából is. Károly, mint házasságának első idejében, gyönyörűnek és elragadónak találta.

A mikor éjjel érkezett haza, nem merte felköltetni. A porcellán éjjeli mécses reszkető, kerek fényt vetett a szoba mennyezetére, és az ágy lábánál álló, teljesen elfüggönyözött kis bölcső úgy bontakozott ki a homályból, mint egy fehér kunyhócska. Károly elnézte ezt a fehér függőnyt. Ugy tetszett neki, hogy hallja gyermekének könnyű lélekzetét. Elgondolkozott. Leánykája kezd szépen növekedni; az egyik évszakra gyorsan következik a másik, s minden új évszakban szemmel látható lesz a változás: gyermeke egyre nagyobbá, egyre fejlettebbé válik. Már előre látta: milyen lesz egy pár év múlva, a mikor, estefelé, nevetve, kacagva jön haza az iskolából, tintafoltos ujjaskájában, karján a kosarával. Később aztán intézetbe kell adni; ez sokba fog kerülni; hogyan teremtsen elő a pénzt? Ezen sokáig eltűnődött. Ugy gondolta, az lesz a legjobb, ha valahol a környéken egy kis tanyát bérel, a melyen maga gazdálkodik, korán reggel, mielőtt a betegeit meglátogatja. Ennek a jövedelmét félreteszi s elhelyezi a takarékpénztárba; később aztán részvényeket vesz, akármilyen részvényeket, akkor majd kiválasztja a legbiztosabb papírt; ekközben az orvosi keresete is növekedni fog; számított erre, mert azt akarta, hogy Berta jó nevelést kapjon, fejleszthesse a tehetségeit, megtanuljon zongorázni. Ah, milyen csinos lesz, később, úgy tizenöt éves korában, a mikor már nagyon fog hasonlítani az édes anyjához, és nyáron éppen olyan nagy szalmakalapot fog hordani, mint a mamája! Messziről majd testvéreknek nézik őket. Elképzelte, hogyan fog dolgozni a kis leány esténként a lámpafénynél kettőjük között; Berta majd papucsot fog hímezni neki; Berta elvégzi a házikisasszony teendőit; Berta az egész házat derűssé teszi kedvességével és vidámságával. Aztán rajta lesznek, hogy jól adják férjhez; találnak neki egy derék fiút, a ki biztos, jó álláshoz jut; Berta igen-igen boldog lesz; és ez örökkön fog tartani.

Emma nem aludt, csak úgy tett, mintha aludnék; és mialatt Károly elszunnyadt mellette, ő, tovább virrasztva, másféle álmokat szőtt.

Vágtatva vitte négy ló, már egy hét óta, az új haza felé, a honnan nem fognak visszatérni. Mentek, mentek; bele kapaszkodtak egymás karjába, de hallgattak. Néha, a hegyek magaslatairól, hirtelen egy-egy fényes várost pillantottak meg: dómokat, hidakat, tengeri hajókat, citromerdőket és fehér márványból való székesegyházakat, a melyek hegyes tornyaiban golyák fészkeltek. Az utcák nagy kőlapjain aztán lépésben haladtak, sok-sok virág, és vörös

ruhaderékba öltözött leányok, asszonyok közt, a kik szebbnél-szebb bokrétákat nyújtogattak feléjük. Hallották a harangok kongását, az öszvérek nyerítését, a gitárok pengését és a szökőkutak csobogását. A szökőkutak párája szerteszállva gúla-alakban felhalmozott gyümölcs-csomókat frissített fel, a vizesés alatt mosolygó fehér szobrok lábánál. Később, estefelé, egy halászfaluba érkeztek, a hol barna hálók száradtak a szélben, a meredek sziklapart mentén és a halászkunyhók előtt. Itt fognak megállapodni, itt fognak élni: egy alacsony, lapos tetejű házban, melyet pálmafa árnyékol, egy öbölnek a mélyén, a tengerparton. Gondolázní fognak, vagy függőágyaikkban himbálózni: egész életük könnyű és fesztelen lesz, mint selyemruháik, a melyek melegek és csillagosak, mint azok a langyos éjszakák, a melyekbe hosszan elmerengenek. És a jövőnek ebben a mérhetetlenségében, mely éberálmában megjelent előtte, semmi különös nem merült fel a látóhatáron; az egymásra következő gyönyörű napok olyan egyformák voltak, mint a hullámok; mindez örök változatlanságban, örök harmóniában tündöklött előtte; a kéklő messzeséget soha se hagyta el a napfény. De a gyermek köhögni kezdett bölcsőjében, vagy Bovary nagyon hortyogott, és Emma csak virradatkor aludt el, a mikor a reggeli szürkület újra kifehéritette az ablaküvegeket, és a kis Justin, a piacon, már kinyitotta a gyógyszerár ajtaját és ablakait borító nagy fatáblákat.

Emma elhívatta Lheureux urat és azt mondta neki:

- Egy köpönyegre van szükségem, egy hosszú galléru, nagy, bélelt köpönyegre.
- A nagyságos asszony elutazik? - kérdezte Lheureux.
- Nem! de... ez nem tartozik a dologra... szóval számíthatok önre, ugye-e?... és minél hamarább!

Lheureux meghajolt.

- Azonkívül - folytatta Emma - egy láda is kellene... nem nagyon nehéz... olyan, hogy kényelmesen lehessen vinni.
- Igen, igen, értem... kilenczvenkét centiméter hosszúság és ötven centiméter szélesség... most ez a legdivatosabb forma.
- Meg egy kis kézitáska.
- Annyi bizonyos - gondolta Lheureux - hogy ez összeveszett a férjével.
- És nézze - szölt Bovaryné, kihúzva övéből az óráját - vigye el ezt, értékesítse, s ennek az árából fizessen ki mindent.

De a kereskedő sértődötten tiltakozott; hiszen ismerik egymást; csak nem jut eszébe bizalmatlannak lenni ő nagyságával szemben! Még csak az kellene! De milyen gyermekesség! Bovaryné azonban ragaszkodott hozzá, hogy legalább a lánczot vegye el; Lheureux ezt már zsebre is vágta, és indulni készült, a mikor Emma visszahívta.

- Várjon csak! Mindez maradjon önnél. A mi a köpönyeget illeti - egy darabig gondolkozott - a köpönyeget se hozza el; hanem majd adja ide annak a címét, a ki elkészíti, és mondja meg neki, hogy tartsa készen akkorra, a mikor szükségem lesz rá.

Az volt a tervük, hogy a jövő hónapban fognak megszökni. Emma úgy indul el Yonvilleből, mintha csak Rouenba akarna menni, egyetmást vásárolni. Rudolf előre lefoglalja a roueni postakocsiban a helyeket, gondoskodik az útlevelekről, ír Párisba, hogy a málhát egészen Marseilleig vigyék, Marseilleben hintót vásárolnak, és innen, a nélkül, hogy az úton megállapodnának, egyenesen Genovába mennek. Emmának gondja lesz rá, hogy a podgyászát előre elküldje Lheureuxhöz; onnan egyenesen a *Fecskére* fogják vinni, úgy hogy senki se gyaníthasson semmit. Mind e tanácskozásokban soha egy szó se volt a gyermekéről. Rudolf kikerülte, hogy szóljon róla; Emma talán nem is gondolt rá.

Rudolf azt kívánta, hogy még két hete legyen, mert végre is, mielőtt elutazik, igen sok dologról kell intézkednie; aztán egy hét múltán még másik két hetet kért; később azt mondta, hogy beteg; még később el kellett utaznia, s az utazásából csak jósokára tért haza; már augusztus hónap is a vége felé járt, s mind e sok késlekedés után végre elhatározták, hogy tovább már nem fogják halogatni az indulást, hanem szeptember negyedikén, hétfőn, okvetlenülül utra kelnek.

Elérkezett szombat, az utolsó szombat, mert hiszen hétfőn már indulnak.

Rudolf, este, korábban jelent meg, mint rendesen.

- Minden készen van? - kérdezte Emma.

- Igen.

Körülsettáltak egy veteményes ágyat, aztán leültek a terassz mellett, az alacsony kőfal peremére.

- Szomorú vagy - szólt Emma.

- Nem, miért volnék az?

De olyan különösen nézett Emmára! Szerelmesen, gyöngéden, szinte meghatottan.

- Talán mert elhagyod az otthonodat!... - felelt Emma. - Mert elválsz mindentől, a mit megszoktál, megszerettél, mert itt hagysz mindent, a mibe bele élted magadat!... Ah, értem... De nekem semmim a világon! Te vagy mindenem. Azért én is mindened leszek; igyekezni fogok, hogy pótoljam neked a családot, az otthont, a hazát; gondodat fogom viselni, szeretni foglak!

- Milyen kedves vagy! - szólt Rudolf. Aztán magához vonta Emmát és hosszasan ölelgette.

- Igazán? - kérdezte Emma, gyönyörűségében nevetve. - Szeretsz? Megesküszöl rá, hogy szeretsz?

- Hogy szeretlek-e?! Imádlak, édes szerelmem!

A rét messzeségében a hold kerek, biborszínű tányérja fölemelkedett a föld színéről. Gyorsan haladt fölfelé a nyárfák ágai között, a melyek sűrűje, mint valami lyukas, fekete függöny, itt-ott eltakarta a szeretők szeme elől. Aztán előbujt, s most már ragyogó fehérségben jelent meg az üres égbolton, melyet bevilágított; majd, lassabban haladva, nagy fényfoltot vetett a folyóra. A víz tükrén temérdek piczi csillagocska tündöklött, és az ezüstös fényesség mélyen bele tekergőzött a habokba, fejetlen kigyóhoz hasonlóan, melyet ragyogó pikkelyek borítanak. Máskor meg úgy tűnt fel ez a fényesség, mint valami óriási kandeláber, melyről megolvadt apró gyémántok cseppennek alá. Körülöttük lassankint átvette birodalmát a csendes, langyos éj; a lomboszatok közeit már betöltötte a feketeség. Emma, félig lehunyva a szemét, mély lélekzettel szivta magába a szellő friss lehelletét. Egyikük se szólt; mind a kettőjüket elfogta az álmodozás, s teljesen bele merültek gondolataikba. A régi szép napok édes érzése, a régi gyöngéd szerelem újra ellepte szívüket, olyan bő árral s olyan csendesen, a hogyan a folyó habjai ömlöttek tova, - olyan lágyan illetve meg lelküket, a milyen lágy volt az olasz jázminnak az illata, mely a közeli bokrok közül hozzájuk elhatott, - és emlékeikben nagyobb, búsabb árnyékokat vetett maga elé, mint azok a mozdulatlan fűzfák, melyek előttük meredeztek. Néha egy-egy éjjel vadászó állat, tövises disznó vagy menyét, zsákmány után indulva, megrezgettette körülöttük a bozótot; s koronkint hallottak, a mint egy-egy érett őszibarack, lehullván az ágról, a fasorból lekoppant az útra.

- Milyen szép éj! - szólt Rudolf.

- Látunk még majd szebbeket is! - felelte Emma.

És mintha magamagához beszélne:

- Igen, olyan jó lesz utazni!... És mégis valami sajátságos szomorúságot érzek!... De hát miért?!... Mi ez?!... Az ismeretlentől való félelem?... az a tudat, hogy meg kell válni mindentől, a mit megszoktam?... vagy inkább...? Nem, nem, de a nagy boldogság, a túlon túl nagy boldogság elérékenyít s szinte szorongatja a szívemet! Milyen gyöngé vagyok, ugy-e?! Bocsáss meg nekem!

- Még van idő! - kapott ezeken a szavakon Rudolf. - Gondold meg jól; hátha megbánod!

- Soha - felelt Emma hevesen.

És közelebb hajolva Rudolfhoz, így folytatta:

- Micsoda baj, micsoda szerencsétlenség érhetne? Nincs az a sivatag, nincs az az örvény vagy óceán, a melyen át ne mennék, ha veled vagyok! Minél tovább élünk együtt, annál szorosabbra fűződik az a kötelék, mely bennünket egymásévá tesz! Nem lesz semmi, a mi zavarna, nem lesznek gondjaink, aggodalmaink, nem lesz akadály, mely minduntalan szétválasztana bennünket! Egyedül leszünk, egészen a magunké, örökkön... Szólj hát, felelj nekem!

Rudolf, egyforma időközökben, egy-egy „Igen... igen!...”-t felelt.

Emma bebújtatta kezét Rudolf hajába, megczirógatta kedvese fejét, s mialatt csorgott a könnye, kisgyermekes hangon ismételte:

- Rudolf! Rudolf!... Ah, Rudolf, édes kis Rudolfom!

Éjfél ütött.

- Éjfél! - szólt Emma. - Nos, akkor már azt mondhatjuk, hogy: holnap! Még csak egy nap!

Rudolf fölkelte és menni készült; s mintha ezzel a mozdulattal megadta volna a jelt a szökésre, Emma egyszerre felvidult:

- Megvannak már az útlevelek?

- Igen.

- Nem felejtettél el semmit?

- Nem.

- Bizonyos vagy benne?

- Egészen bizonyos.

- A *Provence* fogadóban fogsz várni, ugy-e?... délből?

A másik bólintott, hogy igen.

- Tehát: holnap! - szólt Emma, még egyszer, utóljára, rá borúlva.

És nézte, a míg csak el nem tűnt a kertből.

Amaz nem fordult vissza. Emma utána szaladt, és a víz partjára hajolva, a bokrok közül, még egyszer utána kiáltott:

- Holnap!

Rudolf már a folyó tulsó partján volt, a honnan sebesen haladt tova, a rétre.

Néhány percz multán megállapodott; és mikor, visszanézve, látta, hogy Emma lassankint úgy tűnik el a homályban, mint egy kísértet: olyan szívdobogás fogta el, hogy egy fához kellett támaszkodnia, mert azt hitte, hogy mindjárt elesik.

- Milyen ostoba vagyok! - dühöngött aztán, rémítően káromkodva. - Hanem az igaz, hogy nagyon csinos kis szerető volt!

És gondolatában újra megjelent Emma szépsége, meg ennek a szerelemnek minden gyönyörűsége. Eleinte érzékenyedett, de azután fellázadt Emma ellen.

- Mert végre is - fakadt ki hangosan, s a szavait önkéntelenül mozdulatokkal kísérté - nem vándorolhatok ki, és nem vehetek a nyakamba egy gyereket!...

Mindezt azért mondogatta, hogy megerősödjék elhatározásában.

- És különben is, a sok alkalmatlanság, a költség!... Eh, nem, nem, és ezerszer nem! Ez igen nagy ostobaság lett volna!

XIII.

Rudolf, mihelyt haza érkezett, azonnal leült íróasztalához, a mely fölött, a falon, vadászati sikereinek jeléül, egy szarvasfej ékeskedett. De mikor a tollat a kezébe vette, semmi se jutott eszébe, s egy darabig, a két könyökére támaszkodva, elgondolkozott. Emma már a régmúlt idők egy alakjának tűnt fel előtte, mintha elhatározása egyszerre végtelenül nagy időközt állított volna kettőjük közé.

Hogy legyen előtte valami, a mi Emmára emlékezteti, előkereste a szekrényéből, mely az ágyafejénél állott, azt az ócska dobozt, melyben valaha reimsi piskótát küldtek neki, s melyben most a szerelmes leveleit tartotta. A dobozból nedves por és hervadt rózsák szaga áradt szerte. Először egy zsebkendő akadt a kezébe; ez a zsebkendő, melyen itt-ott, meghalványodott vérfoltok látszottak, valaha az Emmáé volt. Egyszer, mikor együtt sétáltak, Emma orrvérzést kapott; akkor vette el tőle. De Rudolf már nem emlékezett rá, hogy a zsebkendőt honnan és mikor szerezte. Ott volt, s a doboz egyik sarkából a másikba hanyódott vetődött, Emma apró, kerek foglalatú arc képe is; megnézte. Ugy találta, hogy a megörökített ruha nem annyira izléses, mint inkább feltűnést hajhászó, és hogy a képen Emma tekintete mesterkéltén *kokett*, éppen nem olyan csábító, mint a milyennek Emma képzelhette, ellenkezőleg szánsalomraméltóan *affektált*. Miközben a képet nézegette, emlékezetébe akarta idézni az élő alakot, de Emma vonásai egyre jobban összezavarodtak emlékezetében, mintha az élő alak és a festett alak, egymáshoz surlódván, kölcsönösen elhomályosították volna egymást. Végre Emmának a leveleit kezdte olvasgatni; az utolsók kerültek a kezébe, s ezekben nem igen volt szó egyébről, csak a mi utazásukra és szökésük előkészületeire vonatkozott: rövidek, tárgyiasak és sürgető hangúak voltak, mint az üzleti levelek. Látni akarta a régieket is, a hosszú leveleket, a melyekben egyébről volt szó; hogy ezeket, valahol a doboz alján, föllelje, meg kellett bolygatnia a többieket is; és gépiesen kezdett kotorászni a mindenféle tárgygyal összekevert papírhalmazban. Egész csomó holmit talált a levelek közt: bokrétákat, egy harisnyakötőt, egy fekete álarczot, többféle fajta tűt, és sok hajfűrtöt - mennyi hajfűrtöt! szőkét, barnát; a sok asszonyi hajsza itt-ott bele akadt a doboz bádogrészeibe, s mialatt Rudolf kinyitotta és átkutatta a kegyelet e tárházát, hol erre, hol arra szakadt el egy-egy emlék.

Rudolf, emlékei közt kóborolva, megfigyelte a sokféle írást és a sokféle stílust, a melyek épp olyan különbözők voltak, mint a milyen különböző volt a levelek helyesírása. Némelyikből epedés szólt, másokból jókedv és meglegedés; az egyik tréfás volt, a másik mélabús. Volt olyan, a mely szerelmet kért, és volt olyan, a mely pénzt kért. Néha egy-egy szó eszébe juttatta az arczot, vagy az elfelejtettnek egy-egy szokott mozdulatát, a hangját vagy a hang-

hordozását, olykor csak azt: hogyan hangzott egy-egy mondat, nevetés, fölkiáltás. Koronkint szinte hallotta a régen elhangzott mondást... de a legtöbb szó nem juttatott eszébe semmit.

Ezek az asszonyok, a kik most egyszerre jelentek meg gondolatában, egymástól nem találtak ott helyet; zavarták, félretolták és sokaságukkal kicsinyeknek tüntették fel egymást; mintha egyazon szerelmi színvonal alá állottak volna, mely egy rangba sorakoztatta, egyformáknak mutatta őket. Marékra fogta az összekeveredett, különböző eredetű leveleket, s egy pár pillanatig azzal mulatott, hogy ezt a levélsomót egyik kezéből a másikba csusztatta le, s elnézte, hogy a levelek hogyan hullanak le egymásra a vizesés gyorsaságával. Majd elunva a dolgot, s egy kicsit el is álmosodva, visszavitte a dobozt a szekrénybe, s így ásítózott:

- Mennyi irkafirka! És mennyi komédiázás!...

Ez elég híven fejezte ki a nézetét; mert a testi örömök annyira rajta hagyták nyomukat a szívéen, hogy ott ugyan, mint az iskola udvarán, a melyen a gyerekek sokat viczkádoztak és mindent letapostak, nem nőtt fű és semmi se zöldelt; és az, a ki ebben a szívéen valamit keresett, meggondolatlanabb volt, mint a gyerekek, mert itt annyi emléket se hagyhatott, a mennyit emezek hagynak az iskola udvarán, a mikor nevöket felkarczolja a falra.

- Eh! - szólt magában. - Kezdjük el, akárhogy!

Ezt írta:

„Bátorság, Emma, bátorság! Nem akarom szerencsétlenné tenni egész életére...”

- Ez, alapján véve, igaz - gondolta Rudolf. - Tulajdonképpen az ő érdekében cselekszem; becsületesen járok el.

„Megfontolta-e jól, mik lennének elhatározásának a következei? Tudja-e, milyen örvény szélére vezettem, szegény angyalom? Nem, ugy-e? Meggondolás nélkül követt, bolondos, gyermekes bizalommal, abban a hitben, hogy útunk a boldog jövő felé vezet... Ó, mi, szerencsétlenek! Ó, mi, esztelenek!”

Rudolf megállapodott, s azon törte a fejét: nem talál-na-e ide valami jó mentséget?

- Hátha azt mondanám neki, hogy elveszítettem minden vagyonomat?!... Eh, nem, és különben is, ez nem érne semmit; csak elodázná a dolgot. Később újra kellene kezdeni az egészet. Hallgat is az okos szóra az ilyen asszony!

Egy darabig tünődött, aztán így folytatta:

„Soha se fogom elfelejteni, bizonyos lehet benne; és soha se fogok másképpen gondolni önre, mint a legteljesebb odaadással; de, előbb vagy utóbb, elkövetkezett volna az az idő, a mikor szerelmünk is (mert minden földi dolognak ez a sorsa) veszített volna erejéből, ó, bizonyára! Elkövetkezett volna az az idő, a mikor az érzések meghűvösödnének, és - ki tudja? - talán még azt is megérjük, hogy, végtelen fájdalomra, látnom kellett volna, mennyire gyötri a lelki-furdalás, és ebből a gyötrelemből nekem is ki kellett volna vennem a részemet, mert hiszen ezt a lelki-furdalást én okoztam! Annak a bánatnak, a mely önt éri, már a gondolata is kínos nekem, Emma! Felejtsen el! Miért is kellett önt megismernem? Miért is volt olyan szép?! Nem tehetek róla! Ó, istenem!... Nem, nem, ne vádoljon mást, csak a végétet!”

- Ez a szó soha se téveszti el hatását - szólt magában.

„Ó, ha ön is olyan könnyüvére, léha asszony volna, a milyen sok van, akkor, önzésből, bele mehettem volna ebbe a vállalkozásba, a mely így, önre nézve, nem járt volna semmiféle veszedelemmel! De éppen az, a mi önt olyan elragadóvá teszi: az a megindítóan kedves rajongás, mely önnek egyik legbájosabb vonása, de egyszersmind egyik

szerencsétlensége, lehetetlenné tette, hogy - imáadásraméltó ábrándosságában! - meg tudja látni a rideg valóságot, és megértse: milyen hamis helyzetbe kerültünk volna, mind a ketten, s már a közel jövőben! Eleinte én sem gondoltam erre; édes pihenést találtam az álmodott boldogság gondolatában, mint az, a ki a manzanilla-fa alatt pihen, és nem sejti, mi vár rá ebben a kellemes árnyékban.”

- Talán azt fogja gondolni, hogy fősvényiségből vonulok vissza... Mindegy, azt se bánom; akárhogy, de végét kell vetnem a dolognak!

„A világ kegyetlen, Emma. Akárhová megyünk, mindenütt üldözött volna bennünket. El kellett volna túrnie, hogy kínos kérdésekkel faggatják, el kellett volna túrnie a rágalmat, egy sereg ember megvetését, talán még azt is, hogy akárhányszor durván megsértik! És hogy én önt még a sértésektől se tudjam megóvni! Ó!... Ne tudjam megóvni én, a ki önt trónra szeretném ültetni!... én, a ki az ön emlékét talizmánnak viszem magammal! Mert mindazért a sok rossz érzésért, melyet önnek valaha okoztam, azzal büntetem magamat, hogy számkivetésbe megyek. Elutazom. Hová? Nem tudom, örült vagyok! Isten önnel! Legyen mindig jó! Ne vesse ki emlékezetéből azt a szerencsétlent, a ki önt elveszítette. Tanítsa meg nevemet gyermekének, hogy imádkozzék érettem is.”

A két gyertyabél szemkápráztatóan reszketett. Rudolf fölkelt, becsukta az ablakot, majd újra leült s így elmélkedett:

- Azt hiszem, ez elég. Azaz... dehogy is elég! Még egy pár szót, mert különben *utánam veti magát*:

„Én már messze leszek akkor, a mikor ön ezeket a szomorú sorokat elolvassa; sietnem kell, mert máskülönben nem tudnám megállani, hogy újra ne lássam!... Pedig nem szabad a gyöngesség szavára hallgatnom! Vissza fogok jönni; és meglehet, hogy egyszer, később, nagyon hidegen fogunk beszélgetni egykori szerelmünkről. Isten önnel!”

És levele végére még egy utolsó „istenhozzád”-ot bigygyesztett, ilyen alakban: *Isten áldja meg!* Ennek bizonyos jelentőséget tulajdonított; és nem talált benne semmi izléstelenséget.

- Most már hogyan írom alá? - kérdezgette magától. - Örökre az öné?... Nem. Vagy egyszerűen: barátja?... Igen, ez az.

„Barátja.”

Elolvasta a levelét, és jónak találta.

- Szegény asszonyka! - gondolta, némiképpen elérzékenyedve. - Azt fogja hinni, hogy érzékletlenebb vagyok, mint a kőszikla; egy pár könnycsepp kellett volna erre a levélre, de hiába, nem tudok sírni, s ki tehet róla, hogy nem tudok?!...

Vizet öntött egy pohárba, bele mártotta az ujját, s a nedves ujjáról egy nagy cseppet ejtett le a levélre. A vízcsepp, a tintát meghalványítva, kis, kerek foltta alakult a levélen. Aztán pecsét-nyomót keresett, de csak az *Amor nel cor* akadt a kezébe.

- Ez nem igen illik az alkalomhoz... Eh, bánom is én!

Ennekutána pedig elszítt három pipa dohányt, s aztán lefeküdt.

Másnap, mikor felébredt (délután két óra felé járt az idő, Rudolf későn aludt el), kiadta a rendeletet, hogy szedjenek egy kosárra való kajszin baraczkot. A levelet eldugta a kosár fenekére, szőlőlevelek alá, előhivatta Girard-t, az egyik béresét, és megparancsolta neki, hogy azonnal induljon el s a kosarat ügyesen adja át Bovaryné asszonynak. Ezt a módot szokta használni arra, hogy Emmával levelezhessen, s az évszak szerint gyümölcsöt vagy vadat küldözgetett neki.

- Ha kérdezősködni talál rólam - oktatta ki béresét - azt fogod mondani neki, hogy elutaztam. A kosarat neki magának kell átadni, saját kezébe... Eredj, és vigyázz!

Girard fölvette az új zubbonyát, a baraczkos kosarat bekötötte a zsebkendőjével, és vastag, szeges cipőjében, nehézkes, nagy léptekkel indult neki a yonvillei útnak.

Mikor megérkezett, Bovaryné éppen kinn volt a konyhában. Félicité segítségével egy csomó fehérneműt rendezgetett a konyhaasztalon.

- Tessék - szólt a béres - ezt küldi a gazdánk.

Emmát rossz sejtelen szállotta meg, s mialatt aprópénzt keresett a zsebében, tévedező tekintettel nézegette a parasztot; ez viszont elbáméskodva pislogott rá, nem tudva megérteni, hogyan izgathat fel valakit ennyire az a nem szokatlan esemény, hogy baraczkot kap ajándékba. Végre elment. Félicité azonban ott maradt. Emma már nem tudott uralkodni magán; beszaladt a kosárral az ebédlőbe, mintha odabenn akarná elhelyezni a baraczkot, felborította a kosarat, kikapkodta a szőlőleveleket, ráakadt a levélre, felbontotta, és, mintha rettenetes tűzvész tört volna ki mögötte, futásnak eredt, és halálra rémülten rohant a szobája felé, fel az emeletre.

Észrevette, hogy Károly éppen ott van; Károly is megpillantotta őt, szólt hozzá, de Emma nem hallotta. Feljebb futott a lépcsőn, elfúlva, ész nélkül, magánkivül, folyton a kezében tartva azt a rettenetes papírlapot, mely úgy pengett ujjai között, mint egy bádoglemez. A második emeleten hirtelen megállt a padlás ajtaja előtt, a mely be volt téve.

Megvillant a fejében, hogy le kell csillapodnia; de eszébe jutott a levél. Végig kell olvasnia; nem merte. S aztán hol? Hogyan olvashassa végig? hiszen megláthatják.

- Eh, itt egyedül leszek! - gondolta.

Kinyitotta az ajtót és bement.

A palakőfedélről tikkasztó meleg ereszkedett le, mely ránehezedett a halántékára és elfullasztotta; oda támolygott a padlásablakhoz, melynek a táblája be volt csukva, félre tolta a reteszt, s egyszerre vakító világosság hatolt be.

Szemben, a háztetők fölött, a sík mező terült el, a meddig csak a szem elláthatott. Lenn, Emma alatt, a falu piacza üres volt; az út kövei csillogtak a napfényen; a házakon a szélkakasok mozdulatlanul állottak; az utcasarokról, valamelyik első emeleti ablakból, metsző hangokkal váltakozó zakatolás hallatszott. Binet esztergályozott.

Az ablakmélyedés egyik oldalához támaszkodva, újra meg újra végig olvasta a levelet, miközben néha rikácsoló hangokban tört ki belőle a harag. De minél figyelmesebben olvasta, annál inkább összezavarodtak a gondolatai. Újra látta Rudolfot; hallotta, átölelte a két karjával; és szívének dobogása, mely a faltörő kos hatalmas ütéseivel döngette a mellét belülről, egyre gyorsabbá vált, majd meg-megakadozott. Körülnézett, mintha nem akarná elhinni, hogy a világ nem omlott össze. Pedig az volna a legjobb, ha mindennek vége szakadna. De miért ne történhetnék ez meg? Ki tartja vissza? Azt teheti, a mit akar. Kihajolt, lenézett a kövezetre, s így szólt magában:

- Eh, rajta!

A fénysugár, mely alulról egyenes vonalban hatolt fel, testének sulyát lefelé vonzotta, a mélységbe. Úgy tetszett neki, hogy a piacz talaja megreng és a falak hosszában hirtelen fölemelkedik, a padló pedig a szélén meghajlik s lesüllyed a lába alatt, mint egy hajó, mely hosszában inog meg. A felsőteste egészen kinn volt; a lába éppen hogy oda függesztette egy kevésbé az ablakhoz, egyébként már az üres fogta körül. Azt hitte, hogy az ég kékjében

szédeleg; a levegő át meg átjárta elkábult fejét; csak az kellett, hogy elereszsze, hogy oda engedje magát; és az esztergapad szakadatlanul zakatolt, mint egy dühös hang, mely hívja.

- Emma! Emma! - kiáltott Károly.

Emma fölegyenesedett.

- Hol vagy? Gyere már!

Arra a gondolatra, hogy milyen közel volt a halálhoz, majdnem elájult az ijedtségtől; behunyta a szemét; aztán egész testében megremegett, mert érezte, hogy egy kéz érinti meg a ruhája ujját: Félicité jött érte.

- Az úr már várakozik; a leves be van tálalva.

És le kellett menni! asztalhoz kellett ülni!

Megkísérlette, hogy majd magába erőtetni az ételt. De minden falat a torkán akadt. Ekkor kibontotta az asztalkendőjét, mintha meg akarná nézni, hogy ki van-e foltozva mindenütt, a hol foltozásra szorult, vagy még most is van rajta javítanivaló? Komolyan hozzá akart látni ehhez a munkához, s számlálgatni kezdte a szálakat. Egyszerre eszébe jutott a levél. Hova tette? Elvesztette volna? De hát hol hagyhatta? Meg kell keresnie. Csakhogy olyan lelki fáradságot érzett, hogy képtelen volt kitalálni, micsoda ürügygel kelhetne fel az asztaltól. Aztán gyáva lett; félt Károlytól; bizonyosan mindent tud! És csakugyan, Károly nagyon különös hangon ejtette ki ezeket a szavakat:

- Ugy látszik, hogy egy darabig aligha látjuk Rudolf urat!

- Ki mondta neked? - kérdezte Emma reszketve.

- Ki mondta?! - felelt Károly, a kit egy kissé meglepett ez az ideges hang. - Hát Girard, a kivel éppen az imént találkoztam a *Franczia kávéház* előtt! Ő beszélte, hogy a gazdája nemsokára elutazik vagy talán már el is utazott.

Emma egy zokogó hangot fojtott el.

- Mit találsz ebben meglepőnek? Úgy szokta, hogy a mikor már unni kezdi a falut, elutazik szórakozni, a legtöbbször hosszú időre. És bizonyisten, igaza van! Ha valakinek vagyona van és legényember!... Különb ez a mi barátunk nagy kópé, és ugyancsak éli a világát! Langlois úr beszélte...

Elhallgatott, illendőségből, mert a cseléd belépett a szobába.

Félicité összeszedte az edényszekrényen szétszórt baraczkot s visszarakta a kosárba. Károly enni akart a gyümölcsből; szólt a cselédnek, hogy vigye hozzá a kosarat, kivett belőle egyet és bele harapott. Emma elpirult, de Károly ezt nem vette észre.

- Nagyszerű! - szólt. - Kóstold meg.

És oda nyújtotta a kosarat; Emma csöndesen eltolta magától.

- De szagold meg: milyen remek illata van! - erőlködött Károly, és feleségének az orra alá tartotta a gyümölcsöt.

- Megfűlok! - kiáltott fel Emma s felugrott a helyéről.

De, akarátának megfeszítésével, mégis csak erőt tudott venni magán; s mikor rosszullete múlni kezdett:

- Nem, nincs semmi bajom! - szólt. - Éppen semmi!... Csak egy kicsit ideges vagyok! Ül le és egyél!

Mert attól félt, hogy Károly kérdezgetni, faggatni kezdi, aztán ápolgatni fogják, és nem maradhat egyedül.

Károly, hogy szót fogadjon, visszaült a helyére és evett. A barackmagokat bele köpte a tenyerébe, s onnan letette a tányérjára.

Egyszerre, egy kékszinűre festett, kétkerekű, könnyű, nyitott kocsi vonult végig a piacon, sebes ügetésben. Emma felsikoltott és hanyatt vágódott a padlón.

Rudolf, tudniillik, néhány órai habozás után elhatározta, hogy elutazik Rouenba. Minthogy pedig La Huchetteből Buchybe nem lehet más úton menni, csak Yonville-on át, keresztül kellett hajtania a piacon, és a kocsilámpa világánál, mely úgy szelte át az esthomályt, mint a villám: Emma ráismert.

A nagy felfordulásra és lármára, mely a házban támadt, a gyógyszerész azonnal átrohant. Legelőször a felborult asztalt és a széttört tányérokat pillantotta meg. De az egész szoba tele volt hintve evőeszközzel és ételmaradékkal: a hús, a mártás, a kések, a sótartó, az olajos üveg, minden a földön hevert. Károly segítségért kiabált; Berta, rémületében, kétségbeesetten sírt; és Félicité remegő kézzel erőlködött, hogy kifűzhesse urnőjét, a kinek egész teste görcsösen rángatózott.

- Átszaladok a laboratóriumba - szólt a gyógyszerész - fűszeres eczetért.

Aztán, mikor Emma, a kinek az orra alá tartotta a szagos üvegecskét, felnyitotta a szemét:

- Bizonyos voltam benne! - mondotta Homais ur felvidulva. - Életre keltene ez egy halottat is!

- Szólj, beszélj! - könyörgött Károly. - Beszélj! Térj magadhoz! Én vagyok, a te Károlyod, a ki imád! Megismersz? Nézd, itt a kis leányod: csókold meg hát!...

A gyermek előre nyújtotta kis karjait, hogy anyjának a nyakába kapaszkodhassék. De Emma elfordította a fejét, és így nyögött, szakadozottnan:

- Nem... nem... senki!

Megint elájult. Ágyába vitték.

Jó darabig úgy maradt, a hogy oda fektették: nyitott szájjal, behunyt szemmel, laposan elterülő kézzel, mozdulatlanul, és olyan fehéren, mint egy viasz-szobor. Lehunyt szeméből megeredt a könny, és a két könnypatak lassan lefolyt a párnájára.

Károly a hálószoza bemélyedésében, az ágy előtt állott; a gyógyszerész ott volt, mellette, elmerülve abba az elgondolkozást sejtető némaságba, melyet az élet komoly pillanataiban az illendőséget tudó ember nem szokott megtörni.

- Már nyugodt lehet - szólalt meg végre halkán, megérintve Károlyt a könyökével - azt hiszem, a paroxizmusz már elmúlt.

- Igen, most elszunnyadt egy kissé! - felelt Károly, szintén halk hangon, miközben nem vette le a szemét Emmáról, a ki mintha elaludt volna. - Szegény asszony!... szegény asszony!... Megint visszaesett a régi betegségébe!

Homais megkérdezte, hogy miképpen jelentkezett a roham. Károly azt felelte, hogy hirtelen tört ki rajta, mialatt barackot evett.

- Csodálatos!... - álmélkodott a gyógyszerész. - És nem lehetetlen, hogy a barack okozta az ájulást! Mert vannak különös természetű egyének, a kik fölötté érzékenyek bizonyos szagok irányában. És nagyon érdekes volna ezt a kérdést úgy pathologiai, mint fiziologiai nézőpontból tüzetesebben is tanulmányozni. A papok mindjárt fölismerték ennek a hatásnak a jelentőségét; azért alkalmaztak szertartásaikban annyi illatszert. Ezekkel elkábították az

értelmet, és a lelki elragadtatás sajátos állapotait idézték elő, a mit különben könnyű elérni a gyöngébbik nemnél, mely sokkal érzékenyebb, mint a másik. Olvastam például nőkről, a kik elájulnak a megpörkölt szaru vagy a lágy kenyér szagától...

- Vigyázzon, föl ne keltse! - suttogott Bovary.

- És ezek a rendellenességek - folytatta a gyógyszerész - nem csupán az embereknél találhatók meg, hanem még az állatoknál is. Így ön bizonyára tudja, hogy az egész macskafajra milyen különös, a szerelmi ösztönt rendkívül ingerlő hatással van a *nepeta cataria* nevű növény, a melyet közönségesen macskafűnek, vagy népiesen „engemszagolj”-nak neveznek; de másfelől egy még inkább meglepő példát is idézhetek, a melynek kétségtelen voltáról személyesen szereztem meggyőződést. Bridouxnak, egy régi pajtásomnak, a ki most a Malpalu-utcában lakik, van egy kutyája, a mely azonnal görcsöt kap, mihelyt egy burnótszelenczét tartanak eléje. Bridoux ezt gyakran bebizonyította barátainak, a kiknek sorában én is jelen voltam a Guillaume-ligetben lévő villájában, a hol a kísérletet többször megismételte. De hát hinné-e az ember, hogy egy egyszerű tüsszögtető szer ilyen rettenetes hatással lehet egy négylábúnak a szervezetére?! Ez meglepően különös, ugy-e?

- Igen - szólt Károly, a ki nem hallgatott oda.

- És ez is csak azt bizonyítja - folytatta a másik, a magával való meelégedettségnek és a jóindulatu közlékenységnek egy szelid mosolyával hogy az idegrendszer rendellenességei megszámlálhatatlanok. A mi ő nagyságát illeti, megvallom őszintén, hogy én őt mindig fölötte érzékeny szervezetnek tartottam. Azért azt ajánlom önnek, kedves barátom, hogy ne használja azokat az ugynevezett gyógyító szereket, a melyek, a midőn a baj jelenségeit kívánják elhárítani, nemcsak hogy nem használnak, hanem ártanak, mert megtámadják az ellentálló erőt. Nem, semmi fölösleges orvosság! Észszerű életmód, ez a fődolog! Diéta, és csillapító, puhító, enyhítő szerek! Aztán, nem gondolja, hogy talán hatni kellene a képzeletére is?!

- Mivel? hogyan? - kérdezte Bovary.

- Hja, ez itt a kérdés! Valóban ez itt a kérdés: *That is the question!* - mint nemrég az ujságban olvastam.

Emma felébredt s így nyugtalankodott:

- És a levél? és a levél?

Azt hitték, hogy lázasálomban beszél. Éjfél táján csakugyan lázasáлом fogta el: és rendre jelentkeztek az agyvelőgyulladás tünetei.

Károly negyvenhárom napig nem ment el az ágya közeléből. Elhagyta összes betegeit; egyszer se feküdt le; folytonosan figyelte a szívverését s rakta rá a mustártapaszt vagy a hidegvizes borogatást. Neufchâtelig sehol se lehetett jeget kapni; elküldte Justint Neufchâtel-be; a jég elolvadt az úton; elküldte még egyszer. Elhivatta Canivet urat s a tanácsát kérte; írt Rouenba s kikönyörögte, hogy leutazzék hozzá Larivière tanár is, egykori tanítómestere; kétségbe volt esve. Kiváltképpen az rémítette meg, hogy Emmán végtelen levertség volt észrevehető; soha se beszélt, ha szóltak hozzá, nem hallotta, és úgy látszott, hogy még csak nem is szenved, - mintha teste és lelke egyszerre pihenték volna ki a kiállott sok izgalmat.

Október közepe felé járt az idő, a mikor Emma annyira jobban lett, hogy egy kicsit felülhetett ágyában, miután előbb párnákkal megtámasztották a hátát. Károly sírt, mikor látta, hogy Emma megeszi a lekváros piskótátésztát, annyi idő multán először! Ereje lassankint visszatért; délután egy pár órára felkelt; és egy szép napon, a mikor úgy érezte, hogy jobban van, Károly megkísérlette levinni a kertbe. Férjének a karjába kapaszkodva, csakugyan el tudott

indulni. A kerti utak homokos földje eltűnt a lehullott száraz falevelek alatt; Emma lassan tette meg egyik lépést a másik után, erőtlenül vonszolva a papucsát, és vállával Károlyhoz támaszkodva, folyton mosolygott.

Igy mentek le egészen a kert széléig, a terasz közelébe. Emma lassan fölegyenesedett, s a kezét a szeme fölé tartotta, hogy jobban lásson; a messzeségbe nézett, a nagy messzeségbe; de nem látott egyebet, csak azokat a nagy pásztortüzeket, a melyek a halmokon füstölögtek.

- Kifárasztod magadat, kedvesem - szólt Bovary.

És gyöngéden magával vont, a sátor felé, a hol le akarta ültetni.

- Ül le erre a padra és pihend ki magad.

- Ó, nem, itt nem, itt nem! - szólt Emma, elhaló hangon.

Elszédült, és estefelé újra beteg lett. Ez a második betegség ugyan nem volt visszaesés, nem is járt olyan válsággal és nem tartott egyfolytában olyan sokáig, mint az első, de a baj bonyolultabbnak látszott, rövid szünetek után újra meg újra kitört, és nagyon különböző tünetekkel járt, úgy hogy a betegség oka nem volt felismerhető. Egy darabig úgy rémlett, mintha szívbaj, később, mintha mellbaj támadta volna meg; néha az agy és az idegrendszer mutatott rendellenességeket, máskor minden tagjában nagy fájdalmai voltak, a melyek oka nem volt kikutatható. Egy ideig valamivel már javult az állapota, de azután olyan hányások fogták el, a melyek Károlynak, nagy rémületére, úgy tűntek fel, mintha a rák első jelenségei volnának.

És mindehhez, hogy ugyancsak kijusson neki, a szegény embert még pénzgondok is gyötörték!

XIV.

Először is Homais urnak tartozott sokkal, a temérdek orvosságért; és bár, orvos lévén, megtehetett volna, hogy ne fizessen a gyógyszerekért, szégyellte, hogy Homais urnak lekötelezettje maradjon. Aztán a háztartás költségei, azóta, hogy a szakácsné lett a gazdasszony, rettenetesen megnövekedtek; a számlák csak úgy özönlöttek hozzá; mindazok, a kik valamit szállítottak a házba, morogtak; és különösen Lheureux nem hagyott neki békét. Az utóbbi ugyanis, mikor Emma a legbetegbb volt, felhasználta a kedvező alkalmat arra, hogy szépen megnövelje a számláját, s hamarjában elvitte az orvos házába a köpönyeget és a kézításkát. Ezenkívül vitt egy láda helyett kettőt, és egy csomó egyéb dolgot is, a mit Emma nem rendelt. Hiába mondta Károly, hogy neki minderre semmi szüksége, a kereskedő követelő hangon azt felelte, hogy ezeket a tárgyakat ő nagysága megrendelte és ő nem veszi vissza; egyébként ő nagysága, ha majd lábbadozni kezd, nagyon fog bosszankodni e miatt, pedig a betegekkel nem jó ellenkezni, azért tessék jól meggondolni a dolgot; röviden, ő elhatározta, hogy inkább perel, de a jogaiból nem enged és az árúkat nem viszi vissza. Károly azután elrendelte, hogy a holmit vigyék utána a boltba; Félicité elfelejtette; Károlynak egyéb gondja volt; s utóbb senki se gondolt rá, hogy visszavigyék; Lheureux megint megjelent követelőzni, előbb fenyegetőzött, azután siránkozott, és addig mesterkedett, míg végre Bovary aláírt neki egy váltót, a mely félesztendő mulva fog lejárni. De alig irta alá ezt a váltót, egy merész gondolata támadt: az, hogy ezer frankot kér kölcsön Lheureuxtól. Zavartan kérdezte meg Lheureux-t, hogy nem kölcsönözhetné-e neki ezt az összeget, olyan kamatra, a melyet kíván, és azzal a föltétellel, hogy egy év mulva fog fizetni? Lheureux elszaladt a boltjába, elhozta a pénzt, és egy másik váltót íratott alá, a melyben Bovary kötelezte magát, hogy a jövő évi szeptember elsején Lheureux rendelkezése szerint ezerhetven frankot fog fizetni; úgy, hogy - a már kialkudott száznál is több frankkal együtt - az adósság összesen ezerkétszázötven frankot tett ki. Ez Lheureuxnek,

minthogy hat százalék kamatot és negyedévenként egy negyed százalék közvetítési díjat számított, az árúkból pedig legalább is egy jó harmadrésznyi tiszta haszna volt, tizenkét hónapra százharmincz frank nyereséget jelentett; de remélte, hogy az ügy nem marad ennyiben, hogy Bovary egy év múlva nem tud fizetni, hanem megújítja a váltót, és hogy kis pénzecskéje, mely most úgy tartózkodik és gyarapszik az orvos házában, mint valami gyógyító intézetben, jelentékenyen meggömbölyödve fog hozzá visszakerülni, olyan kövéren, hogy nem fog bele férni a pénzes zacskójába.

Lheureuxnek különben minden sikerült. Kijárta magának azt a megbízást, hogy évente nagyobb mennyiségű almat szállítson a neufchâteli kórházba; Guillaumin ur megígérte neki, hogy részvényekhez juttatja abban a vállalkozásban, mely a grumesnili tőzeg-lápokat aknáztá ki; és már arról ábrándozott, hogy Argueil és Rouen közt egy új postakocsi-járatnak a megindítására vállalkozik, a mely új vállalkozás bizonynyal, és igen hamarosan, halálos csapást mér az *Arany oroszán* rozoga társzekerére, és nagyobb menetsebességével, olcsóbb viteldijaival, meg azzal, hogy több podgyászt szállíthat, kezébe adja Yonville egész kereskedését.

Károly többször is tanakodott azon, hogy: vajon mit fog csinálni a jövő esztendőben? miképpen fogja módját ejteni, hogy ezt a sok pénzt visszafizethesse? törte a fejét, elképzelt minden elképzelhetőt, például: hogy az apjához fordul, vagy elad valamit. De bizonyos volt benne, hogy apja nem hallgatná meg a kérését; neki magának pedig nem volt semmije, a mit eladhatott volna. Annyi nehézséget látott maga előtt, hogy nem is szeretett rágondolni erre a dologra; azért később, ha véletlenül eszébe jutott a helyzete, kiverte a fejéből a kellemetlen gondolatokat, s rajta volt, hogy mással foglalkozzék. Szemére vetette magának, hogy, a gondjaival foglalkozva, megfélejtkezik Emmáról; mintha - ezé az asszonyé lévén minden gondolata - meglopta volna őt, ha nem gondol rá folytonosan.

Nagyon hideg, zord tél következett, s Bovarynének a gyógyulása igen lassan haladt előbbre. Mikor az idő szép volt, karosszékében ahhoz az ablakhoz tolatta magát, a mely a Piaczra nézett; mert most már nem szerette a kertet, s a kertre nyíló kettős ablaknak a zsaluja most mindig le volt eresztve. A lovát eladatta; semmi se tetszett neki, a mit azelőtt kedvelt. S mintha minden gondolata csak arra irányult volna, hogy ápolja magát; nem foglalkozott egyébbel, csak a saját személyével. Néha ágyában maradt, hogy kényelmesebben költthesse el a kis ozsonnáit; becsöngette a cselédet, hogy a herbateájáról kérdezősködjék, vagy hogy elbeszélgessen vele. Ezalatt a vásárcsarnok tetejét fedő hólepel mozdulatlan fehér fényt vetett a szobába; azután az az időszak következett, a mikor folytonosan szakadt az eső. És Emma napról-napra bizonyos izgalommal várta azoknak a rendkívül kisszerű eseményeknek a folytonos ismétlődését, a melyek a legkevésbé se tartoztak rá. Ezek közül a legnevezetesebb az volt, hogy esténként, mindig ugyanabban az órában, megérkezett a *Fecske*. Ilyenkor a vendéglősné kiáltozni kezdett, ismeretlen hangok szólaltak meg, Hippolyte bőrládákat szedett le a kocsi tetejéről, és kézilámpája csillagként ragyogott az esthomályban. Károly délben szokott haza érkezni; azután megint elment; ekkor Emma egy csésze húslevest ivott meg. Öt óra után, a mikor már alkonyodni kezdett, a gyerekek hazafelé mentek az iskolából; faczipóik végig kopogtak a gyalogjárón, s vonalzóikkal sorra megzörgették az ablaktáblák vaskapcsait.

Bournisien abbé is ebben az órában szokta meglátogatni. Megtudakolta, hogy jobban van-e, elmondta, hogy: mi ujság, s jámbor ravaszsággal átkergette a beszédet az áhítat dolgaira; miközben rajta volt, hogy Emmát hitében megerősítse, a vallásos intelmeket olyan könnyed beszélgetés alakjában adta elő, a mely Emmára kellemesen hatott. A reverendának már a pusztá látása is erősebbé tette.

A mikor még nagyon beteg volt, s egy napon azt hitte, hogy haldoklásának az órája következik, kijelentette, hogy meg akar áldozni; és mialatt szobájában arra készülődtek, hogy a

haldoklók szentségét megfelelő környezetben adhassák, fel neki, - mialatt a fiókos szekrényt, melyen egész sereg szirupos üveg hevert, lepellet vonták be és oltárrá alakították át, Félicité pedig georgina-virággal szórta tele a padlót: Emma egyszerre úgy érezte, hogy egy titokzatos hatalom fogja körül, mely egy pillanat alatt megszabadította minden fájdalmától, minden érzésétől, s lelkének minden földi képzetétől. Teste egészen megkönnyült, nem gondolkozott többé, egy új élete kezdődött; úgy tetszett neki, hogy Isten felé közeledő lényé akképpen oszlik fel ebben az égi szerelemben, mint a meggyújtott tömjén, mely elfüstölög. Ágyát szenteltvízzel öntözték meg; a pap kivette a szentséges ostyatartóból a fehér ostyát; és szinte elhalt a mennyei gyönyörűségtől, a midőn előre nyújtotta ajakát, hogy magába fogadja a Megváltó testét. Alkóvja fehér, lágyan duzzadó függönyeire pillantva, azt képzelte, hogy már a felhők gomolyognak körülötte, és a szekrényen égő két viaszgyertya sugarait a megdicsőülés vakító fényességének vélte. Feje hátra hanyatlott; úgy tetszett neki, mintha már hallaná a végtelenségben a szeráfok hárfáinak zengését; mintha az azurkék égen, arany trónuson, szentek közepett, a kik zöld pálmaágot tartanak a kezükben, az Atyaistent pillantaná meg, fenségének egész teljességében; és mintha az egek urának intésére lángszárnyu angyalok szállának le a földre, hogy karjaikban magukkal vigyék.

Ez a fényes látomány úgy maradt meg emlékezetében, mint a legszebb dolog, a miről csak álmodni lehet; nem is akart megválni tőle, s minden erejével azon volt, hogy azt az elragadtatást, mely akkor egész lelkét átjárta, újra átélhesse és megőrizhesse. Ezt valamelyest el is érte; ha érzése most már nem is volt oly minden egyebet kizáró, a milyen akkor, alapjában megmaradt, s lelkének mélységeit hasonlóan édes gyönyörűséggel töltötte el. Lelke, melyet a kevélység megtört, összezúzott, végre megnyugvást lelt a keresztény alázatosságban; és megismervén a gyöngeség tudatának, a megadásnak az örömeit, szívesen látta, mint alakul át lelke, mint törik össze végképpen, mint semmisül meg akarata, hogy helyet adjon amannak az égi érzésnek, s helyet adjon a malaszt teljességének. Vannak tehát a boldogságnál nagyobb gyönyörűségek is! Van tehát egy szerelem, mely fölötté áll minden más szerelemnek, mely szakadatlan, végtelen és örökkön növekedő! Reményének képzelgéseiben a tisztaság egy állapotáról ábrándozott, a mely már a föld felett lebeg, a mely már inkább az éghez tartozik; s az volt a vágya, hogy minél előbb eljuthasson a tisztaságnak ebbe az állapotába. Szent akart lenni. Olvasókat vásárolt össze, amuleteket hordott, s arra áhítozott, hogy a szobájában, ágyafejénél, smaragddal kirakott ereklyetartó álljon, a melyet minden este megcsókolhasson.

A plébánost bámulatba ejtették ezek a kitűnő hajlandóságok, de attól tartott, hogy Emmának a vallásossága, éppen tulságos buzgósága következtében, át talál csapni a téves tanítások iránt való lelkesedésbe, vagy éppen az eretnokségbe. De, minthogy nem volt nagyon járatos ebben a nehéz dologban, melynek egyes kérdései az övénél nagyobb tudást kívántak, írt Boulard urnak, Ő Eminenciájára könyvárusának, hogy küldjön neki *egy pár hiresebb jó könyvet, egy kiváló szellemű hölgy részére*. A könyvárus olyan közömbösen felelt meg ennek a kívánságnak, mint ha négerek számára küldött volna vasszerszámokat: egyszerűen összezsomagolta a vallásos irodalom legutóbbi megjelent termékeit. Küldött: kis kézikönyveket, melyek kérdések és feleletek alakjában tárgyalták a vallás kérdéseit, - dolyfös hangú, De Maistre modorában írt vitairatokat, - és rózsaszín kötésű, édeskés stílusban írt regényfélét, a melyeket szerelmes papnövendékek vagy bűnbánó kékharisnyások gyártottak. Ott volt a csomagban: a *Szálljatok magatokba!* - a Nagyvilági férfiú Mária lábánál, írta: báró ***, több érdemrend tulajdonosa, - *Voltaire tévedései, a mindkét nembeli fiatalság használatára*, stb.

Bovarynének az értelmi képességei, a melyeket a betegség megviselt, még nem tisztultak meg eléggé arra, hogy akármivel is komolyan foglalkozhassék; aztán meg nagyon is mohón, tulságos sietséggel esett neki ezeknek az olvasmányoknak. A vallásgyakorlat rendszabályait sokallta; a vitairatok követelőző hangja nem tetszett neki, s megbotráncozott azon a dühön, a melylyel ezek a könyvek olyan embereket üldöztek, a kiket ő nem ismert; a világias tartalmú,

de vallásos gondolatokkal tarkázott elbeszéléseket pedig minden emberismeret nélkül irottaknak s olyan együgyűeknek találta, hogy ezek, bár észrevétlenül, eltérítették azoktól az igazságoktól, a melyeknek a bizonyítását várta. De azért kitartott olvasmányai mellett, és ha a könyv kiesett a kezéből, azt hitte, hogy a katolikus léleknek az a rendkívül finom, merengő bánatossága szállotta meg, a melynek megismerése csak a minden érzéki dolgon felülemelkedő, étherszerűen finom lelkeknek adatott meg.

Rudolf emlékét eltemette szívének a mélyére; és ez az emlék ünnepesebben és mozdulatlanabban nyugodott itt, mint a hogy egy királyi múmia nyugszik a földalatti boltozat mélyében. Hanem a bebalzsamozott nagy szerelemből mégis csak kipárolgott valami, a mi, keresztül hatolva mindenre, a szerelem illatát vegyítette bele a szeplőtlenységnek abba a légkörébe, a melyből Emma nem akart kimozdulni többé. Mikor letérdepelt gothikus imaszámolyára, égi vőlegényéhez ugyanazokat a szerelmes szavakat suttogta, a melyeket valaha, házasságtörő szerelmének boldog óráiban, kedvese fülébe suttogott. A hitért könyörgött ezekkel a szerelmes szavakkal; de az égből nem szállott le semmiféle malaszt, mely elragadtatásba ejtette volna; és minden tagjában elfáradtan kelt fel zsámolyáról, azzal a homályos érzéssel, hogy rettenetes, mérhetetlenül nagy csalódásban él. Ezzel a még eredménytelen erőlködéssel - gondolta - csak még több érdemet szerez; és áhítatosságára büszkén, azokkal a hajdani, híres hölgyekkel hasonlítgatta össze magát, a kiknek a dicsőségét La Vallière egy arczképe kívántatta meg vele, s a kik, oly példás fenséggel hurczolva maguk után hosszú ruháiknak paszománttal szegett uszályát, a remeteségbe vonultak, hogy az élet nyilaitól megsebzett szívöknek minden könnyét Krisztus lába elé ontsák.

Ekkor egész lélekkel a jótékonyságnak adta magát, s ha alkalma nyílt jót tenni, nem riadt vissza semmiféle tulságtól. Ruhát varrt a szegényeknek; fát küldött a vajudó asszonyoknak; és Károly, egyszer, a mikor haza érkezett, a konyhában három semmirekellőt talált, a kik a konyhaasztal körül letelepedve, levest ettek. Károly, mialatt a felesége betegen feküdt, Bertát elküldte egykori dajkájához. Emma haza hozatta a kis leányt, s elhatározta, hogy megtanítja olvasni. Berta hiába sírt, makacskodott, anyja most már nem haragudott meg. Belenyugvás mindenbe, türelem mindennel és elnézés mindenkivel szemben: ez volt a vezérlő elve. A kicsiny dolgokat is választékos nyelven említette, fenkölt érzésekre valló, finom kifejezésekkel. A kis lányához így szólt:

- A hasfájásod elmúlt, angyalom?

Az idősebb Bovaryné most már nem talált menyén semmi ócsárolnivalót, kivéve azt az egy szenvedélyét, hogy minduntalan meleg ingeket kötött az árváknak, a helyett, hogy megfoltozta volna a rongyos lepedőit. De ezt a kicsiséget nem számítva, a jó asszony, a kit a sok házi perpatvar meglehetősen kifárasztott, igen kellemesnek találta ezt a csendes házat, és egészen húsvét utánig a fiánál maradt, már csak azért is, hogy ne kelljen elnyelnie az idősebb Bovary gúnyos élczelődését, a ki soha, egy nagypénteken se mulasztotta el kifejezni azt a követelését, hogy ő a böjtnapon hurkát akar enni.

Napán kívül, a ki itéletének helyességével és komolyságával, ha nem is valami nagy, de üdvös hatást tett rá, Emmának, majdnem mindennap, más társasága is volt. Rendes látogatói voltak Langloisné, Caronné, Dubreuilné, Tuvachené, és mindennap, kivétel nélkül, ott volt nála, délután két órától ötig, a derék Homaisné, a ki, az egész világ ellenére, soha se akarta elhinni, a mit Bovarynérol pletykáltak. A Homais-gyerekek is meglátogatták; Justin elkísérte őket. Fölment velök a szobába, de megállott az ajtó mellett, s ott maradt, szó nélkül, mozdulatlanul. Bovaryné annyira nem ügyelt rá, hogy néha a jelenlétében öltözködött át. Azzal kezdte, hogy a fésűjét kihúzta a hajából, s hirtelen mozdulattal megrázta a fejét; és mikor Justin először látta, hogyan bomlanak szét ennek a térdigérő, gyönyörű hajnak a nagy fekete gyűrűi: a

szegény gyermeknek úgy tetszett, mintha egyszerre valami rendkívüli és új világba lépett volna be, melynek a fényessége megrémítette.

Emma nyilván nem vette észre Justin néma szolgálatkészségét és nagy félénkségét. Nem gyanította, hogy a szerelem, mely eltűnt életéből, itt dobog, mellette, ez alatt a durva vászoning alatt, ennek a serdülő fiúnak a szívében, melyet az ő szépségének kisugárzása még egészen nyíltan talált. Különben Emma most már olyan közönbösséggel tekintett mindenre, a szavai oly gyöngédek voltak s a pillantása oly gögös, a viselkedésében annyi volt az ellentmondás, hogy nem igen lehetett kitalálni, hogy mit tesz önzésből és mit tesz szeretetből, hogy mennyire romlott meg, vagy erkölce mennyivel lett tökéletesebb. Egy este, például, nagyon kikelt a cselédje ellen, a ki szeretett volna elmenni hazulról, s dadogva keresett ürügyet; aztán egyszerre azt kérdezte:

- Hát szereted azt az embert?

És nem várva meg a feleletet, így szólt, szomorú hangon, Félicitéhez, a ki elpirult:

- Eredj, fuss, rohanj oda! mulasd ki magadat!

Mikor kitavaszkodott, fenekestül felforgatta a kertet; felásatta az egyik szélétől a másikig, s az egészet újra, másképpen kellett elrendezni. Károly, bár a változtatást nem tartotta se szükségesnek, se szerencsésnek, örült rajta, hogy Emma végre valami akaratot nyilvánít. És Emma, minél inkább helyreállott az egészsége, annál gyakrabban fejezte ki, hogy mi a kívánsága. Mindenekelőtt módot talált rá, hogy kikergesse a házból Rolletnét, a dajkát, a ki Emma lábbadozása idején egészen oda szokott a konyhába, a két csecsszopójával, meg egy nagyobbacska kosztosával, a ki úgy evett, mint egy kannibál. Aztán lerázta nyakáról a Homais családot, majd, lassankint, a többi látogatóit is; sőt a templomba se járt el olyan szorgalmasan, mint előbb, a gyógyszerész nagy lelki meglegedésére. Homais ur nem is titkolta el élénk helyeslését, s azt mondta Emmának, igen barátságosan:

- Ideje volt felhagyni ezzel a nagy buzgósággal, mert már meglehetősen elpaposodott!

Hanem azért Bournisien ur, mint régebben, most is mindennap megjelent Emmánál, mihelyest a katekizmus-óra elvégződött. Nem szeretett a szobában ülni, s hogy levegőn legyen, kérte Emmát: maradjanak kinn, a bokrok közt, *a nyaralóban*, a hogyan a kerti sátort nevezte. Károly ebben az órában szokott haza érkezni. Melegük volt; édes almabort hozattak és csöndesen iddögáltak, annak öröme, hogy ő nagysága egészsége teljesen helyreállott.

Binet is ott volt, jobban mondva: a közelükben ült, a terasz falánál, a hol rákászott. Bovary meghívta, hogy tartson velők; Binet kitűnően értett ahhoz, hogy a pezsgő almaborral teli üvegekből miképpen kell a dugót kihúzni.

- Először is - szólt, miközben meglegedést kifejező tekintetét hosszasan jártatta maga körül, addig, a meddig csak el lehetett látni - először is az üveget függőlegesen kell tartani az asztalon; aztán, mikor a zsinegek már el vannak vágva, apránkint, lassan, nagyon lassan kell kihúzni a parafadugót, a hogyan a vendéglőkben a seltersi vizes üvegeket bontják ki.

De mialatt elmagyarázta ezt a mesterséget, a kibugygyant almabor néha az arcába lövellt, és ilyenkor a pap, a ki hahotázott, soha se mulasztotta el megereszteni ezt a tréfát:

- A bor jósága szembeszökő!

A pap igazán derék ember volt, és olyan jószívű, hogy egy cseppet se botránkozott meg, mikor a gyógyszerész egyszer azt ajánlotta Károlynak: vigye el ő nagyságát, a kinek a szórakozás bizonyára jót fog tenni, a roueni színházba, a hol nemsokára egy híres tenor fog énekelni, bizonyos Lagardy. Homaist meglepte az, hogy a plébános semmit se szól erre;

firtatni kezdte a véleményét, s a pap kijelentette, hogy a zenét nem tartja az erkölcsre nézve olyan veszedelmesnek, mint az irodalmat.

A gyógyszerész védelmezni kezdte az irodalmat. A színházak - erősítgette - nagy szolgálatot tesznek azzal, hogy ostorozzák az előítéleteket, és hogy a szórakoztatás álarcza alatt erkölcsösségre tanítják a népet.

- *Castigat ridendo mores*, Bournisien ur! Nézze például Voltairenek legtöbb szindarabját! Milyen ügyesen vannak tele hintve bölcselkedéssel, eszmékkal, elmélkedésekkel! Nem túlzok, ha azt mondom, hogy az eszméknek ez a bősége valóságos iskolául szolgálhat a népnek; iskolául, mely megtanítja rá, hogy miképpen oldja meg úgy az erkölcs, mint a közügyek kérdéseit.

- Én - szólt Binet - láttam egyszer egy szindarabot; az volt a czime, hogy: *A párisi utcagyerek*. Ebben egy öreg tábornok fordul elő, a kinek a jelleme igen sikerült, sőt mondhatnám, hogy rendkívül jól van eltalálva. Ez az öreg tábornok visszatart egy jóházból való fiatalembert, a ki elcsábított egy szegény munkásleányt, a ki végül...

- Bizonyára - folytatta Homais - vannak rossz írók, a mint hogy vannak rossz gyógyszerészek is; de hogy ezért valaki egészében elítélje az irodalmat és pálczát törjön a szépművészetek legfontosabbika felett: ez olyan éretlenség, olyan középkori gondolat, mely teljesen méltó azokhoz a gyalázatos időkhez, a mikor Galileit börtönre vetették.

- Tudom - vitatkozott a plébános - hogy vannak jó könyvek és jó írók is; de az nem kevésbé igaz, hogy ezek a multságok, a melyekre különböző nemű személyek gyülekeznek össze, egy világi pompával ékesített s az érzékeket elvarázsló helyiségben, továbbá a pogány öltözetek, a festék, a nagyon is erős világítás és az ellasszonyosodott hangok, mindez végre is fesletté teszi a képzeletet, tisztátalan gondolatokat kelt és táplálékot ad minden kisértésnek. Az egyházatyáknak legalább ez a véleménye. És kivétel nélkül minden egyházatyának. Már pedig - folytatta egészen más, hirtelen titokzatossá váló hangon, mialatt hüvelykujján egy szippantásra való tubákot dörzsölt szét - ha az Egyház elítélte a színjátékokat, bizonynal megvolt rá a maga oka; és mi nem tehetünk egyebet, mint hogy alá vessük magunkat a határozatának.

- De miért közösi ki a színészeket? - kérdezte a gyógyszerész. - Hiszen a színészek hajdan a legnagyobb nyilvánosság előtt résztvettek a vallásos szertartásokban! Igen, a templomkarzaton adták elő, játszották el azokat a multságos színjátékokat, a melyeket misztériumoknak neveztek, s a melyek nem mindig tartották szem előtt, sőt igen gyakran megsértették az illendőség törvényeit.

A pap csak egy nyögésnek is beillő sóhajtással felelt, és a gyógyszerész folytatta:

- A mit különben a biblia is megcselekszik; mert a bibliában... a mint tetszik tudni... van akárhány kissé... sikamlós részlet, és vannak... igazán... vidám dolgok!

És Bournisien urnak egy haragos mozdulatára:

- Ej, azt csak el fogja ismerni, hogy a biblia nem olyan könyv, a melyet az ember nyugodtan oda adhat leányoknak is?!... Én legalább igen dühös volnék, hogy ha Athalie leányom...

- De hiszen - kiáltott fel a másik, elveszítve a türelmét - a protestánsok ajánlják a biblia olvasását, és nem mi! Mi soha se ajánlottuk azt, hogy...

- Nekem az mindegy! - szólt Homais. - Elég az hozzá, érthetetlen dolog, hogy a mi időnkben, a felvilágosodás századában, még folyvást találkoznak olyan elmaradottak, a kik makacsul ragaszkodnak egy régmúlt korszak elavult nézeteihez, s el akarnak tiltani egy olyan szellemi élvezetet, a mely ártalmatlan, erkölcsnemesítő, és néha még az egészségre is jótékony hatású, ugy-e, doktor?

- Bizonyára - felelt az orvos, kissé lagymatagul, akár azért, mert ő is úgy gondolkozott, de nem akart megbántani senkit, akár azért, mert egyáltalán nem volt véleménye erről a dologról.

Ugy látszott, hogy a társalgásnak vége szakad, de a gyógyszerész nem állhatta meg, hogy még egy vágást ne adjon a papnak.

- Ismertem papokat, a kik polgári ruhába öltöztek, hogy elmeihessenek megnézni olyan tánczosnőket, a kik, mondhatom, jó magasra emelgették a lábukat.

- Ugyan ne beszéljen ilyeneket! - szólt a plébános.

- De ismertem!

És Homais, a nagyobb nyomaték kedvéért, szótagokra osztva ismételte a mondását:

- Is-mer-tem.

- Hát ha megtették, rosszúl cselekedtek! - szólt Bournisien, megadva magát sorsának, s azzal az elhatározással, hogy mindent el fog nyelni.

- No bizony! Megtesznek azok egyebeket is! - kötekedett a gyógyszerész.

- Hallja az úr!... - kiáltott fel a pap, s olyan vad pillantást vetett Homaisra, hogy ez megijedt.

- Ezzel csak azt akarom mondani - magyarázta ki magát, jóval békülékenyebb hangon - hogy, ha a vallásunknak új híveket akarunk szerezni, erre nincs jobb mód, mint a türelmesség.

- Ez igaz! ez igaz! - szólt a derék ember, örülve, hogy végre egyetérthet a gyógyszerésszel.

És visszaült a helyére. De nem sokáig maradt; vagy két percz múlva elbúcsúzott. Mikor már elment, Homais ur azt mondta az orvosnak:

- Micsoda veszekedést csinál itt! De megadtam neki, ugy-e?!... Szóval, fogadjon szót, és vigye el ő nagyságát a színházba, már csak azért is, hogy, legalább egyszer életében, meg-boszanthasson egyet ezek közül a hollók közül, a teremtsüket! Ha valaki helyettesíthetne, én magam is elmennék önökkel. Siessen! Lagardy csak egyszer fog fellépni; mert Angliába megy, a hová fényes javadalmazással szerződtek. Azt beszélnek róla, hogy nagy róka, a ki ért a pénzcsináláshoz! Könyökig vájkál az aranyban, s mindenüvé három szeretőt meg egy szakácsot visz magával! mert csak a saját szakácsának a főztjét eszi meg! Ezek a nagy művészek mind a két végén égetik a gyertyát; a hányan vannak, valamennyien; kicsapongó élet kell nekik, a mely izgatja a képzelőmüket. Persze mind a kórházban halnak meg, mert nincs annyi eszük, hogy fiatalkorukban félre tennének valamit. No, jó étvágyat; a viszontlátásra!

Az a gondolat, hogy el kellene menni a színházba, hamarosan kicsirázott Károlynak a fejében; mert azonnal szóvá tette a dolgot a felesége előtt. Emma eleinte hallani se akart a kirándulásról; azt mondta, hogy kár beszélni róla, mert igen sok alkalmatlansággal, fáradsággal és költséggel jár. De Károly ez egyszer, szokása ellenére, nem engedett, annyira meg volt győződve, hogy ez a kis szórakozás jót fog tenni Emmának. Akadályt nem látott: anyja éppen most küldött neki háromszáz frankot, a melyre már nem számított; a háztartással járó kisebb tartozások nem szorongatták; a Lheureuxnél lévő váltók lejáratára pedig még olyan messze volt, hogy egyelőre nem kellett rá gondolnia. Aztán, abban a hitben, hogy Emma csak iránta való gyöngédségből mond „nem”-et, még inkább erősítette a dolgot, és addig ostromolta Emmát, míg ez kijelentette, hogy: jól van, nem bánja, ha elmennek. És másnap, nyolcz órákor, beültek a *Fecskébe*.

A gyógyszerész, a ki - bár semmi se kényszerítette rá, hogy Yonvilleban maradjon - kötelességének tartotta, hogy ne mozduljon ki a faluból: nagyokat sóhajtozott, mikor látta, hogy elindulnak.

- Boldog emberek! Irigylem önöket! És azt hiszem, nem kell jó mulatságot kívánnom!

Aztán Emmához fordulva, a kin egy uj, négy fodros, kék selyemruhát pillantott meg:

- Tudja-e, hogy szebb, mint valaha?! Olyan, mint a nyíló rózsza, és mondhatom, óriási feltűnést fog kelteni Rouenban!

A postakocsi a *Vörös kereszt* fogadó előtt állott meg, a Beauvoisine-téren. A fogadó olyan volt, a melyet sokat látni a vidéki városok külső városrészeiben. Ezeken a régi vendéglátó helyeken nagyok az istállók, de annál kisebbek a hálósobák; az utóbbiakból le lehet látni az udvarra, a hol az utazó ügynökök sárral borított kocsijai alatt tyúkok csipegetik a lehullott zabszemeket; maguk a szobák ócska, rozoga butorzatú, régi módi, kényelmetlen hálóhelyek; egyetlen ékességük a szüette faerkély, mely a szeles téli éjszakákon folyton recseg és ropog; a vendéglő mindig tele van emberrel, lármával és ételszaggal; fekete asztalait kávé- és pálinkafoltok borítják; vastag ablaküvegeit sárgává tették a légnyomok; a nedves asztalkendőkön kék pecséteteket hagyott a vörösbőr; az egész fogadó, kávéházával, mely az utcára nyílik, és káposztáskertjével, mely mögötte dísztelenkedik, mindenben a falura emlékeztet, mint az a bérés, a ki polgárnak öltözik.

Károly, mihelyt megérkeztek, mindjárt a nyakába vette a várost és megkereste a színházat. Összezavarta az erkélyeket a karzatokkal, a földszinti zsöllyéket a földszinti páholyülésekkel, felvilágosítást kért, ezt nem értette meg, a pénztáros az igazgatóhoz küldte, haza szaladt a vendéglőbe, visszaroht a pénztárhoz, s miután többször végig nyargalt a városon, a körülöttől a színházig, meg vissza, végre megszerezte a páholyjegyet.

Ő nagysága kalapot, keztyűt és bokrétát vásárolt. Károly nagyon félt, hogy elmulasztják a darab elejét; sietségükben a levest se merték lenyelni, hanem azonnal megindultak a színházba, s mire oda értek, a színház kapuit még nem nyitották ki.

XV.

A színház falánál nagy tömeg várakozott, korlátok között, melyek a főkapu és a két mellékapu felé törekvőket három arányos csoportba osztották. A szomszédos utcák sarkán a falat óriási papirlepedők borították, melyek roppant, görbe betűit már messziről is el lehetett olvasni: „*Lammermoori Lucia... Lagardy... Operaház... stb.*” Szép, de igen meleg idő volt; minden homlokon, minden lefésült hajfürt között, izzadság gyöngyözött; a zsebkendők szakadatlanul munkában voltak, s alig győzték törölgetni a kivörösödött homlokokat. Néha, a folyó felől, egy-egy langyos szellő csapott át a térre, s egy kissé meglebegtette a kocsmajátók fölé függesztett vitorlavászon ernyőknek a szélét. Hanem azokat, a kik valamivel odább járkáltak, hideg levegő-áramlat frissítette fel, mely faggyú-, bőr- és olajszagot hozott magával. Ez a hideg levegő-áramlat a Charrettes-utczából jött, a hol a nagy, fekete rakodóházak vannak, s a hol a negyed tonnás öreghordókat görgetik.

Emma félt, hogy nevetségessé válik, ha nagyon korán megy be a színházba; azért azt kívánta, hogy előbb menjenek járkálni, a kikőtő tájékára. Bovary, óvatosságból, a jegyet nem eresztette ki a kezéből, hanem, a nadrágja zsebében, a hasához szorította.

Emmát már az előcsarnokban heves szívdobogás fogta el. Hiusága önkéntelen mosolygásra készítette, a mikor látta, hogy a tömeg jobbra özőnlík a másik feljáró felé, míg ő az első helyekre vezető nagylépcsőn mehet fel. Ugy örült, mint a gyerek, mikor ujja hozzáért a kipárnázott nagy szárnyasajtóhoz; kéjelegve szívta magába a folyosók színházszagú porát, s mikor helyet foglalt a páholyában, egy herczegnő fesztelen magatartásával dőlt hátra széke támlájára.

A nézőtér kezdett megtelni. A színházi messzelátók előkerültek tokjaikból, és a bérlők, a mint messziről egy-egy ismerőst pillantottak meg, hajlongva üdvözölték egymást. Azért jöttek, hogy a művészet szórakoztató világában kipihenjék az adás-vétel izgalmait; de nem felejtkezve meg üzleteikről, még most is gyapotról, alkoholról és indigóról beszélgettek. Látni lehetett soraikban sok öreg, kifejezéstelen és békés fejet, a melyek, fehérlő hajukkal és halvány ábrázatukkal, ólomgőztől fénytelenre vált ezüst érmekhez hasonlítottak. A fiatal urak a földszinten páváskodtak, mellényük kivágásában rózsaszínű vagy almazöld nyakkendővel pompázva; és a mint kifeszített, sárga keztyüs tenyerükkel rátámaszkodtak sétapálcájuk arany gombjára, Bovaryné, felülről, csodálattal nézegette őket.

Ekközben kigyultak a zenekar lámpái; a csillár lejjebb ereszkedett a mennyezetről, csiszolt üvegein átragyogó fényességével hirtelen barátságos világosságot árasztva a nézőtérre; aztán a zenészek egyenkint, kettenkint, beszállingóztak a zenekarba, s megkezdődött a hangolás macskazenéje: a bőgők mormoltak, a hegedűk nyekeregtek, a billentyűs trombiták harsogtak, a fuvalák és fuvolácskák pityeregtek, pipegtek. De végre felhangzott a szinpadról a darab kezdetét jelző hármas kopogás; az üstdob megperdült, majd megszólaltak a rézhangszerek, egyszerre mindannyian, a függöny felgördült, s a nézők előtt egy tájkép tárult fel.

Köröskörül erdő látszott; a szinpad közepe keresztutat ábrázolt. Balra forrás csörgedezett; a forrást egy nagy tölgyfa borította árnyékba. Parasztok és urak, valamennyien pléddel a vállukon, egy vadászdalt énekeltek együtt; aztán egy kapitány lépett elő, a ki két karját az ég felé emelgetve, a gonoszság angyalát hívta segítségül; megjelent egy másik is; ők ketten elmentek, és a vadászok újra kezdték a dalt.

Emma leánykori olvasmányainak gondolatvilágában találta magát, abban a világban, melyet Walter Scott keltett életre. Ugy tetszett neki, hogy a ködön át hallja a pusztaságban szóló skót dudáknak a hangját. De, a mellett, még tisztán emlékezett a regényre, s ez az emlék megkönnyítette neki az opera szövegének megértését.

Igy mondatról mondatra követhette a cselekvést, mialatt ködös, határozatlan, megfoghatatlan gondolatok ejtették hatalmába, melyek vissza-visszatértek, majd szétfoszlottak a zene hullámvéréseinek hatása alatt. Átengedte magát a dallamok elringató hatásának, és úgy érezte, hogy egész lénye rezeg, mintha a hegedűk vonói mind az ő idegein jártak volna. Nem győzte eleget nézni a jelmezeket, a díszleteket, a szereplőket, a festett fákat, a melyek minden kis mozgolódásra megremegtek, a bársony baretteket, a köpönyegeket, a kardokat, a képzelet e szerszámaival, melyek a színjáték és a zene harmóniájában úgy tűntek fel, mintha egy más világ levegőkörében szerepeltek volna. De most egy fiatal hölgy jelent meg, a ki erszényt dobott oda zöldruhás kísérijének. Egyedül maradt, és ekkor egy fuvola a forrás csörgedezésének vagy egy madár csicsérgésének a hangját utánozta. Lucia bátor hangon kezdte el G-dur kavatináját; elpanaszolta szerelmét, s azt kívánta, hogy bár csak szárnyai volnának. Emmának szintén vágya támadt elmenekülni életéből, és elrepülni, egy ölelésbe. Egyszerre a szinpadra lépett Edgar-Lagardy.

Arczán a sáppadtság az a fényessége ült, a melylyel a Délvidék tüzesebb emberfajtája mintha a márványszobrok fenségéből kapott volna valamit. Erős derekát barna színű ujjas fedte; bal czombját egy kis tör verdeste, melynek markolata és hüvelye vésett munka volt; és epedően forgatta a szemét, megmutogatva fehér fogait. Azt beszélték róla, hogy egészen fiatal korában hajómunkás volt, és hogy egy lengyel hercegnő fedezte fel, a ki egy este a biarritzi tengerparton - a hol Lagardy egy dereglye kitatarozásán dolgozott - meghallotta az énekét, és bele szeretett. Ez a hercegnő később tönkre ment miatta. Mikor aztán már semmije se volt, Lagardy a faképnél hagyta őt, más hölgyek kedvéért. És ennek az érzelmes regénynek a híre jelentékenyen hozzájárult művészi hírnevéhez. A diplomata tehetségekkel megáldott komédiásnak még arra is gondja volt, hogy soha se felejtse ki a reklámjaiból egy pár, költői mezbe

öltöztetett, ügyes szót arról, hogy a megjelenése mily érdekes, mily megragadó, és hogy a szíve mily érzelmes és lobbanékony. Szép hang, megzavarhatatlanul biztos fellépés, több hév, mint értelem, és több áradozás, mint érzés: ezek voltak azok a tulajdonságok, melyek, a már említett sajátsággal egyetemben, kiemelkedővé és feltűnővé tették ezt az érdekes sarlatán-természetet, a szinpadai szédelgésnek és a valóságos nyegleségnek ezt a csodálatraméltó alakját, a kiben volt valami a borbélyból és volt valami a toreadorból.

Mindjárt az első jelenetben föllelkesítette a közönséget. Karjaiba szorította Luciát, ott hagyta, visszatért hozzá, kétségbeesettnek látszott: hirtelen ki-kitört belőle a tomboló harag, majd végtelenül lágy, elégikus hörgéseket hallatott, és az énekhangok, melyek csupasz nyakából előkerültek, tele voltak zokogással és csókkal. Emma előre hajolt, hogy jobban lássa, s körmeivel kapargatta a páholy bársonyát. Tele szíttá szívét ezekkel a zengzetesen panaszkodó hangokkal, a melyek vontatottan ismétlődtek újra meg újra, s a melyeket úgy kísért a gordonka, mint a hajótöröttek kiáltásait a vihar háborgó hangja. Ráismert mindazokra a lázas felindulásokra, a mámorra és a gyötrődésekre, a melyekbe majdnem bele halt. Mintha az énekesnőnek a hangja csak az ő érzéseinek a visszhangja lett volna; s mintha a képzeletnek azt a szép játékát, mely annyira elbűvölte, az ő életéből szakították volna ki. De őt senki a földön nem szerette ilyen szerelemmel. Rudolf nem sírt, mint Edgar, az utolsó este, a holdvilágnál, mikor azt suttogták egymásnak: „Holnap! Holnap!...” A nézőtérén falrengető brávózás dördült meg; az egész strettát megismételték; a szerelmesek fölemlegették a sírjukon nyíló virágokat, hűségesküjüket, a száműzetést, a végzetet, reményeiket, és mikor az utolsó istenhozzádót hallatták, Emmából egy sikoltás tört ki, mely bele veszett az utolsó akkordok rezgésébe.

- Miért üldözi - kérdezte Bovary - a leányt ez a lovag?

- Dehogy! - felelt Emma. - Ez a kedvese!

- De hiszen esküdözik, hogy megboszúlja magát a családján, míg a másik, az, a ki előbb volt itt, azt mondta, hogy: „Imádom Luciát, s ő tán viszont szeret!” Különben is ez igen nagy atyafiságban volt és karonfogva ment el a leány apjával. Mert ez a leány apja volt, ugy-e, ez a csunya kis ember, a ki kakastollat hord a sipkája mellett?

Emma nagyjában megmagyarázta a szöveget, hanem azért, attól a csupán egy énekes párbeszédből álló jelenettől fogva, a melyben Gilbert előadja gyalázatos cselszövését gazdájá, Ashton előtt: Károly, látván a hamis jegygyűrűt, mely arra szolgál, hogy Luciát megcsalja, azt hitte, hogy ezt a gyűrűt, szerelmének zálogául, Edgar küldötte. Különben megvallotta, hogy nem érti a történetet, - a zene miatt, - mely nagyon árt a szövegnek.

- Nem bánom, ha nem is érted - szólt Emma. - De hallgass!

- Csakhogy - folytatta Károly, feleségének a vállára hajolva - a mint jól tudod, én szeretek tisztában lenni...

- Hallgass! hallgass! - vágott a szavába Emma türelmetlenül.

Lucia, a kit kísérő hölgyei vezetgettek és támogattak, kitámolygott a szinpadra, narancsvirágkoszorúval a fején, s fehér atlasz ruhájánál halványabban. Emma férjhezmenetelének a napjára gondolt; és szinte látta magát, a mint a gabonaföldek között, a kis ösvényen, a templomba mentek. Miért nem tett úgy, mint ez itt? miért nem állott ellent, miért nem könyörgött, rimánkodott? De hiszen ő vidám volt!... nem is sejtette, milyen örvénybe rohan!... Ó, ha szépségének még a frissességében, mielőtt a házasság kelletlen ölelései lelkét bemocskolták, s mielőtt a házasságtörést követő csalódás kiábrándította mindenből, rábízhatta volna életét egy olyan hű, nemes, nagy szívre, a milyenre Lucia: akkor, minthogy az erény és a gyönyörűség, a szerelem és a kötelesség mind egyet jelentett volna, - soha se kellett volna lebuknia a

boldogságnak erről a magaslatáról! De ezt a boldogságot az élet talán soha se adja meg; ez a boldogság alkalmasint csak a képzeletben van meg; szép hazugság az egész, melyet olyanoknak találtak ki, a kik kétségbeesetten látják, hogy vágyaik nem teljeshetnek soha, soha! Most már tudta, hogy a szenvedélynek, melyet a művészet annyira felmagasztal, oly tulzó szavakkal ünnepel, úgy kiszépít: mennyi a kicsinyessége! Azért jobb, ha nem sokat gondol erre a mesére, mely annyira más, mint a valóság!... jobb, ha abban, a miben az imént a maga fájdalmainak a tükröződését látta, nem keres egyebet, csak képzelgést, melynek az alakjai mozognak, s mely nem való másra, pusztán arra, hogy a szemet szórakoztassa!... És már azt képzelte, hogy tulajdonképpen szánakozó, lenéző mosolygással nézi az életet oly hamisan utánzó, s a képzelgés csinos hazugságaival tele szőtt játékot: a mikor a szinpad mélyéről, a bársony ajtófüggönyök közül, hirtelen előlépett egy férfi, fekete köpenyben.

Egy mozdulatára lehullott nagy, spanyolos kalapja; és a hangszerek meg az énekesek azonnal rázendítettek a sextettre. Edgar, a kiből szikrázott a düh, világosabb hangjának csengésével valamennyin uralkodott. Ashton mélyebb hangon hívta ki őt a halálos harcra, Lucia éles panaszhangokat hallatott, Arthur, odább, középhangokkal elegyedett bele az együttesbe, és a szolga mély baritonja úgy szólt, mint az orgona, mialatt szavait a női hangok karban ismételték, gyönyörűen. Mindannyian egy sorban állva hadonáztak; és a harag, a bosszuvágy, a féltékenység, a rémület, a részvét és az álmélkodás hangjai egyszerre tolultak ki, nyílt vagy félig nyílt ajkaik közül. A kijátszott és vérig sértett szerelmes féktelen haraggal forgatta kardját, melyet már előbb kirántott hüvelyéből; sodrott selyemmel befont nyakfodra föl-föl-emelkedett, a mint a melle mozdult; és nagy léptekkel járt jobbra-balra, miközben az aranyozott ezüstsarkantyú, mely bokájánál megdővülő, puha csizmájának sarkát körülfogta, folytonosan pengett a szinpad deszkáján. Micsoda kiapadhatatlan szerelem lehet az - gondolta Emma - mely ilyen szertelen kitörésekre tudja ragadtatni magát! Az a hajlandósága, hogy kicsinyléssel nézze a darabot, egyszerre eltűnt az Edgar szerepében rejtőző költői erő hatása alatt; s az érdeklődést, melyet a szerep keltett benne, átruházva a színészre, elképzelte Lagardynak egész életét, ezt a rendkívüli, izgalomban és sikerben gazdag, fényes életet, sok, érdekes eseményével, melyeknek a híre messzire elhangzott. Ilyen élete lehetett volna neki is, ha a véletlen úgy akarta volna! Akkor talán megismerkedtek volna és megszerették volna egymást! Elképzelte, hogy milyen élete lett volna akkor: bejárják Európának minden országát; fővárosból fővárosba utaznak... osztozik szerelmesének a fáradságában és osztozik a dicsőségében... felszedi a neki dobott virágokat, és ő maga hímezi a díszítést arra a jelmezre, a melyben imádottja a szinpadra lép... aztán, esténként, beül egy páholyba, és a páholy rácsozatának aranyozott sodronyhálója mögül boldogan hallgatja kedvese szívének megnyilatkozását, mert hiszen ez csak neki énekel, és a szinpadról, mialatt játszik, folyton ő rá néz! De mi ez?! Az örület fogja el?... igen, Lagardy rá néz!... határozottan őt nézi, ez bizonyos! És Emmának kedve lett volna oda rohanni kitárt karjai közé, menedéket keresni az erejében, rá borulni erre az emberre, a kiben magának a szerelemnek a megtestesülését látta, és azt mondani, azt kiáltani neki: „Vigy magaddal, szöktess meg, menjünk valahová messzire! A tied vagyok, egészen a tied! Tied a szerelmem, és tied minden álmom!”

A függöny legördült.

A gáz szaga összevegyült a sok lehellettel; a legyezők nagy szelet csaptak és a levegőt még inkább fojtóvá tették. Emma ki akart menni, de a folyosón roppant tömeg tolongott; visszadőlt karosszékebe, és olyan szívdobogást kapott, hogy alig tudott lélekzeni. Károly megijedt; attól tartott, hogy Emma mindjárt el fog ájulni, s azért a színházi cukrosboltba futott, hogy egy pohár mandulatejet hozzon neki.

Csak nagynehezen tudott visszavergődni a páholyba; mert lépten-nyomon meglökték a könyökét, s a tele poharával alig mert előre haladni. A pohár tartalmának háromnegyed részét végre is egy kivágott ruhájú roueni hölgynek a vállára loccsantotta. A kurta ruhaujjas,

csupasz nyakú hölgy, érezvén, hogy a hideg folyadék végig csurog a hátgerinczén, úgy kezdett sikítani, mint egy páva; azt hitte volna az ember, hogy ölnek valakit. Férje, egy fonógyár tulajdonosa, ráförmedt az ügyetlenre; és mialatt az asszony zsebkendőjével törülgette szép, cseresznyeszínű tafota-ruháját, a melyet a mandulatej-foltok eléktelenítettek, a férj fenyegető hangon morogta, dörmögte ezeket a szokat: „kárpótlás... költség... kártérítés...” Végre Károly visszaérkezett a feleségéhez, és miután kifújta magát, így szólt:

- Bizony isten, azt hittem, hogy soha se jövök vissza! Mennyi ember!... mennyi ember!...

És egy kis szünet után:

- Találd ki - folytatta - kivel találkoztam odafenn?!... Léonnal!

- Léonnal?

- Ő vele! Mindjárt tisztelkedni fog nálad.

És a hogy kimondta ezeket a szavakat, a yonvillei közjegyző egykori segédje belépett a páholyba.

Gavalléros fesztelenséggel nyújtott kezét: és Bovaryné gépiesen adta oda a jobb kezét, mintha egy olyan akarát vonzóerejének engedne, a mely hatalmasabb, mint az övé. Ennek a vonzóerőnek a hatását nem érezte ama tavaszi este óta, a mikor eső áztatta a zöldelő faleveleket, s a mikor, az ablaknál állva, elbúcsúztak egymástól. De azonnal eszébe jutott, hogy mit követel az illendőség, s kiragadva magát abból a kábultságból, a mely emlékeinek a hatása alatt már-már megszállotta, elhadarta a közönbös üdvözlés szokásos szólamait:

- Ah, jó napot!... Hogyan!... hát ön itt van?!...

- Csend! - szólalt meg egy hang a földszint hátulsó soraiból, mert a harmadik felvonás már elkezdődött.

- Rouenban lakik?

- Igen.

- Mióta?

- Csitt! csitt!

Az emberek feléjük fordultak; elhallgattak.

De ettől fogva Emma már nem hallgatta az énekeseket; és a lakodalmas nép kara, Ashton és szolgálójának jelenete, a nagy D-dur duo, mind úgy zajlott le előtte, mint a mi a messzeségben történik; mintha a hangszerek már halkabban szóltak volna és mintha a szereplők odább húzódva játszották volna el a további jeleneteket; Emmának eszébe jutottak azok az órák, a mikor a gyógyszerésznél kártyáztak, a mikor Léon elkísérte a dajkához, a mikor a kerti sátorban felolvasott neki, s a mikor a kandalló mellett hosszasan elbeszélgettek kettecskén, az egész szerelmeskedés, a mely olyan sokáig tartott, a mely olyan csöndes és illedelmes volt, a melyben annyi volt az érzés és annyi a tartózkodás, s a melyet mégis - elfelejtett! De hát miért is jött vissza Léon? A véletlennek minő szövevénye kellett hozzá, hogy ismét megjelenjék Emma életében! Ime, most megint itt ül mögötte, vállával a páholy falához támaszkodva, egészen közel hozzá, úgy hogy Emmán időnkint könnyed borzongás futott át, a mikor érezte, hogy Léon orrlukainak meleg lehellete bele hatol a hajába.

- Nagyon mulattatja önt az előadás? - kérdezte Léon, olyan közel hajolva hozzá, hogy bajuszának a hegye megérintette Emmának az arcát.

Emma egykedvűséget mutatott.

- Ó, istenem, nem! nem nagyon! - felelt.

Erre Léon azt ajánlotta, hogy hagyják ott az előadást és menjenek el valahová fagyaltózni.

- Ó, ne még! maradjunk még egy kicsit! - szólt Bovary. - Nézd, a lány kibontotta a haját: úgy látszik, tragikus jelenetek fognak következni.

De az örülési jelenet nem érdekelte Emmát; és úgy találta, hogy az énekesnő játékában igen sok a tulzás.

- Rettenetesen sikongat - szólt, Károlyhoz fordulva, a ki csupa figyelem volt.

- Igen... talán... egy kissé sikongat - felelt Károly, nem tudva, hogy mit mondjon, mert nagy élvezetet talált az előadásban, de sokkal inkább tisztelte a felesége véleményét, semhogy az ellentmondást meg merte volna kockáztatni.

Léon sóhajtozni kezdett:

- Olyan hőség van, hogy az...

- Tűrhetetlen! Ez már igaz.

- Rosszúl vagy? - kérdezte Bovary.

- Igen; azt hiszem, hogy meg kell fűlnöm, ha még sokáig maradunk; menjünk!

Léon figyelmes és gyöngéd mozdulattal segítette rá Emmára a hosszú csipke-sált; és mind a hárman elmentek. A kikötőre néző kávéházak egyikében ültek le; kívül, a szabadban.

Először Emma betegségéről beszélgettek, bár Emma időnkint bele szólt Károly hosszú elbeszélésébe, mert attól tart - úgymond - hogy ez a tárgy untatni fogja Léon urat; azután Léon mondta el, hogy két évet fog tölteni Rouenban, egy olyan közjegyző mellett, a kinél nagy az ügyforgalom; mert egészen bele akarja gyakorolni magát a mesterségébe, s Normandiában a közjegyzőket másféle ügyek foglalkoztatják, nem olyan természetűek, a minők a párisiakat. Majd a kis Bertáról kérdezősködött, aztán a Homais-családról és Lefrançois mamáról; és minthogy a férj jelenlétében nem volt egymáshoz egyéb mondanivalójuk, a társalgás már nemsokára akadozni kezdett.

A gyalogjárón olyanok haladtak tova, a kik a színházból jöttek; sokan dúdolták, s néhányan tüdejök egész erejével bögték Edgar utolsó áriáját: *Lucia, ó, drága angyal!* Ekkor Léon, hogy ismereteit fitogtassa, a zenéről, az operákról és az énekesekről kezdett beszélni. Láta Tamburinit, Rubinit, Persianit, Grisit; ezekhez képest Lagardy, akármennyit komédiázik, s akármilyen nagy lármát csap, senki és semmi.

- De azt mondják - vágott közbe Károly, a ki időnkint egyet-egyet hörpintett rumos hűsítő italából - hogy az utolsó felvonást igazán bámulatraméltóan játszsza; sajnálom, hogy éppen ezt a felvonást mulasztottuk el, és hogy nem maradhattunk végig; engem már kezdett a darab érdekelni, s azt hiszem, hogy a vége a legszebb.

- Különben - mondta a közjegyző-segéd - a napokban még egyszer fel fog lépni ebben a szerepben.

De Károly azt felelte, hogy holnap már elutaznak.

- Hacsak - szólt feleségéhez fordulva - nincs kedved ahhoz, hogy itt tölts még egy pár napot, de akkor, lelkecském, egyedül kell maradnod.

Léon, kilátása nyilván erre a váratlan alkalomra, mely egyszerre szárnyat adott reménységeinek, nyomban megváltoztatta kis tervezetét, s áradozni kezdett, hogy Lagardy az utolsó

felvonásban csakugyan nagyszerű. Azt meg kell adni, hogy itt már fölséges, óriási! Ezt hallva, Károly minden rábeszélő képességét felhasználta, hogy rábírja Emmát a maradásra.

- Nézd, vasárnapig itt maradsz, s vasárnap haza jössz. Ugyan, határozd el már magadat! Rosszul teszed, hogy megtagadod magadtól ezt a kis szórakozást, ha gondolod, hogy jót fog tenni.

Ekközben a szomszéd asztalok körül a székek sorra megüresedtek; egy pinczér illedelmesen a hátuk mögé telepedett; Károly megértette a célzást s elővette az erszényét; de Léon nem engedte, hogy fizessen, sőt borraavalóul két ezüst pénzdarabot dobott oda, a melyek nagyot csendültek a márványasztalon.

- Igazán, nagyon sajnálom - elégedetlenkedett Bovary - hogy költséget okoztunk önnek...

A másik egy barátságos mozdulattal jelezte, hogy ilyen csekélyiségről nem lehet szó, s miközben a kalapja után nyult:

- Abban maradunk, ugy-e - kérdezte - hogy holnap, hat órakor, találkozunk?

Károly ismételte, hogy nem maradhat el tovább hazulról, de ha Emma maradni akar...

- Csakhogy... - szólt Emma zavartan, miközben sajátságosan mosolygott - igazán nem tudom...

- Hát jól van, majd meglátjuk! Holnapig meggondolod. A mikor az ember nem tudja, mittevő legyen, alszik rá egyet. Az éjszaka mindig jó tanácsot ad.

És Léonhoz fordulva, a ki elkísérte őket:

- Minthogy most már a közelünkben lakik, remélem, egyszer-másszor eljön hozzánk ebédre?

Léon azt felelte, hogy mindenesetre élni fog a szerencsével, és rövid idő múlva, mert nem-sokára amúgyis el kell mennie Yonvilleba, hivatalos ügyben. Aztán a Saint-Herbland-átjáró előtt elváltak egymástól, abban a pillanatban, a mikor a székesegyház tornyában fél tizen-kettőt ütött az óra.

HARMADIK RÉSZ.

I.

Léon ur, mialatt jogot hallgatott Párisban, eljárt ugyan az egyetemi előadásokra, de éppen olyan buzgó látogatója volt a *Kunyhó*nak is, s igen szép sikerekre tett szert a grizettek körében, a kik úgy találták, hogy Léon *finom ember*. Annyi bizonyos, hogy a legtisztességesebb viseletű diákok közé tartozott: a haját nem növesztette meg hosszúra és nem hordta tövig lenyírva, nem költötte el elsején az egész évnegyedre való pénzét, és a tanáraival jó lábon állott. A kicsapongástól mindig tartózkodott, és nem csupán félénk óvatosságból, hanem azért is, mert nem lelte benne kedvét.

Eleinte sokszor megtörtént, hogy, a mikor a szobájában tanult vagy esténként a Luxembourg-kert hársfái alatt olvasgatott, a törvénykönyv kiesett a kezéből és gondolatai visszatértek Emmához. De érzése lassankint elgyöngült, és vágya fölé más vágyak halmozódtak. Mindamellett emlékei nem halványodtak el egészen, és vágya az új kívánságok alatt is megmaradt, tovább élt. Végképpen soha se tett le reményeiről, s ha Emmára gondolt, mintha a jövőnek egy bizonytalan ígérete lebegett volna előtte, arany gyümölcsként, mely ott csüng Meseországban egy csodálatos fáján.

Most, hogy három év múltán viszontlátta Emmát, érzése újra felébredt és erőre kapott. Végre is - gondolta - el kell határoznia magát, hogy Emmát a magáévá teszi. Félénkségét a víg társaságokkal való érintkezés már régen elkoptatta; s aztán már mint párisi ember került vissza a vidékre, lenézve mindent és mindenkit, csak azt nem, a ki fénymázás czipőjével a párisi körutak aszfaltját tapodja. Egy csipkeruhás párisi hölgy mellett, valamelyik hírneves, hintón járó, érdemrendekkel feldíszített orvostanárnak a szalonjában, a szegény közjegyző-segéd alkalmasint olyan lázasan remegett volna, mint egy félszeg gyermek; de itt, Rouenban, a kikötő közelében, ennek a kis, másodosztályu orvosnak a felesége előtt, elemében volt, s bizonyosra vette, hogy egyszerűen vakítani fog. A magatartás biztonsága mindig a környezettől függ: az első emeleten nem úgy beszél az ember, mint a negyediken, és a gazdag asszonynak, ha meg akarja őrizni az erényét, mintha a bankjegyeiből valóságos páncélja volna, ruhaderekának a béléseben.

Léon nem ment haza mindjárt, mikor elvált Bovaryéktól; messziről követte őket, hogy megtudja, hol laknak; látván, hogy a *Vörös kereszt* előtt állnak meg, sarkon fordult, és az éjszakát azzal töltötte el, hogy egy tervet eszelt ki.

Ehhez képest másnap délután öt órakor beállított a vendéglő konyhájába, a gyáváknak azzal az elhatározásával, a melyet semmi se másíthat meg, semmi se tartóztathat fel. Sápadt volt; a torka elszorult.

- Az úr nincs odafenn - felelt kérdésére egy szolgáló.

Ez jó jelnek látszott. Fölment.

Megjelenése Emmát nem zavarta meg. Sőt, a mint belépett, Emma mentegetőzni kezdett, hogy tegnap elfelejtette megmondani, hol szállottak meg.

- Ó, kitaláltam! - szólt Léon.

- Hogyan?

Léon azt állította, hogy találomra indult el, s hogy az érzése vezette ide. Emma elmosolyodott, a mire Léon, hogy jóvátegye a baklövését, azt hazudta, hogy délelőtt sorra járta a város összes vendéglőit.

- Tehát mégis arra határozta magát, hogy marad? - kérdezte aztán.

- Igen - felelt Emma - pedig ez oktalanság. Nem szabad hozzá szoktatnunk magunkat olyan mulatságokhoz, a melyekhez rendes körülmények között nem juthatunk hozzá, kivált, ha ezerféle követeléssel kell számolnunk...

- Ó, el tudom képzelni...

- Nem tudja elképzelni, mert ezt csak egy asszony értheti meg.

De minthogy a férfiaknak is vannak bajaik, a társalgás egy kis bölcselkedéssel indult meg. Emma hosszasan fejtegette, hogy milyen nyomorúságokkal jár minden földi érzés, és hogy az érezni tudó szívet minő örök magánosságra kárhoztatja a végzet.

Hogy érdekes színben tüntesse fel magát, vagy, meglehet, öntudatlanul utánozva Emmát, a kinek a mélabúja belőle is bánatos hangokat csalt ki, a fiatal ember azt mondta, hogy mialatt Párisban tanult, rettenetesen rossz időt élt át, a mely szomorúságban és életuntságban telt el. A peres eljárástól irtózott, más pályákra érzett hajlandóságot, és anyja nem hagyott neki békét, folyton kínoztta a leveleivel. Mert egyre részletesebben beszélték el, hogy mi okozta szenvedéseiket: lassankint mind a kettőjüket fölhevítette ez a fokozatosan növekedő bizalmasság. De néha meg-megakadtak, mert nem mondhatták el egészen a gondolatukat; ilyenkor keresgéltek a szólamot, mely mégis kifejezze, a mit mondani akarnak. Emma nem vallotta meg, hogy egy más embert szeretett; Léon nem mondta el, hogy már elfelejtette Emmát.

Meglehet, Léonnak nem jutottak eszébe azok a vidám vacsorák, a melyeket, a bálók után, álarczos hölgyek társaságában költött el; és bizonyos, hogy Emma nem gondolt azokra a korareggeli órákra, a mikor, keresztül vágva a mezőn, szeretőjének a kastélyába rohant. A város zaja nem igen hatolt el hozzájuk; és mintha a szoba kicsinysége is csak arra szolgált volna, hogy magánosságukat még szorosabbá tegye. Emma, a kin parket pongyola volt, feltűzött hajfonatát oda támasztotta az ócska karosszék támlájára; a fal sárga papirburkolata mintha arany alapot alkotott volna körülötte; a tükör még egyszer feltüntette fedetlen fejét, a fehérlő vonallal, mely középtűt kétfelé választotta a haját, s fülének alsó szélével, melyet haja csak félig takart el.

- De bocsásson meg - szólt Emma - csak most veszem észre, hogy folyton a panaszaimmel untatom önt! Örökös, végtelen panaszaimmel!...

- Ó, dehogy untat!... Nem mondhat olyat, soha, soha!...

- Ha tudná - kezdte újra Emma, a mennyezet felé emelve szép szemét, melyben egy könnycsepp fénylett - hogy mi mindenről álmodoztam!

- Hát még én! Ó, mennyit szenvedtem! Néha kimenekültem az utcára, s megindultam cél nélkül, abban a reményben, hogy a tömeg zaja el fog szórakoztatni; a folyó mentén haladva, eltévelyegtem messzire, de a gyötrelemtől, a mely üldözött, nem tudtam megszabadulni. Van a körúton, az egyik metszet-árusnál egy olasz rézmetszet, mely nem tudom, melyik műzsát ábrázolja. Alakját hosszú ruha borítja; a holdat nézi, és kibontott hajában nefelejcek vannak. Valami mindig ide vonzott; néha órákig elnéztem ezt a képet.

Aztán, remegő hangon:

- Egy kicsit hasonlított önre.

Bovaryné elfordította a fejét, mert nem állhatta meg, hogy el ne mosolyodjék, s nem akarta, hogy Léon ezt észrevegye.

- Sokszor - folytatta Léon - nem bírtam magammal, s elhatároztam, hogy írok önnek. Hosszú leveleket írtam, a melyeket aztán összetéptem.

Emma nem felelt. Léon folytatta:

- Néha reménykedni kezdtem, s azt képzeltem, hogy valamely szerencsés véletlen majd Párisba hozza önt. Voltak pillanataim, a mikor azt hittem, hogy önt látom valamelyik utcasarkon, s utána szaladtam minden kocsinak, a melynek az ablakában az önéhez hasonló sált vagy fátyolt pillantottam meg...

Ugy látszott, Emmának az a szándéka, hogy végig hallgatja Léont, s nem szakítja félbe a szavait. Karjait keresztbe téve, s fejét lesütve, papucsának rózsaszerű csokrát nézegette; és időnkint csendesen mozgatta lábujjaival a papucs atlasz-szővétét.

De mégis felsóhajtott:

- A mit nekem kell elviselnem, az sokkal szomorúbb! Mert van-e szomorúbb dolog, mint ha hiába, haszontalanul kell átszenvednünk az életet?! Ha a szenvedéseinkkel hasznára lehetnénk valakinek: az ember legalább vigasztalást találna abban a gondolatban, hogy áldozata nem veszett kárba!

Erre Léon magasztalni kezdte az erényt, a türelmes kötelesség-teljesítést és a hallgatag ön-feláldozást; aztán elmondta, hogy, bár senki se képzelné, neki is az a legnagyobb vágya, ha egész lelkét odaadhatná valami nemes célnak, ha feláldozhatná magát valakiért vagy valamiért; de ezt a vágyát nem tudja kielégíteni.

- Én betegápoló apáca szeretnék lenni - szólt Emma.

- Fájdalom - mondta Léon - a férfiak számára nincs egyetlenegy ilyen szent küldetés se, és sehol se látok semmiféle pályát... talán az orvosét kivéve...

Emma könnyedén vállat vont, és nem várva meg, hogy Léon befejezze a szavait, elpanaszolta a betegségét, a melybe majdnem belehalt; kár, hogy nem úgy történt! most már nem szenvedne! Léon azonnal megkívánta a *sir nyugalmát*, és elmondta, hogy egyszer már közel volt a halálhoz, sőt egy este végrendeletet is írt, a melyben azt az óhajtását fejezte ki, hogy holttestét abba a szép, bársony szegésű lábszőnyegbe takarva temessék el, a melyet Emmától kapott. Nem mondtak igazat; de ez félig öntudatlanul történt. Mert így akarták látni magukat a multban; úgy óhajtották, hogy ilyenek lettek volna. Egyik is, másik is, eszményt alkotott magának, a melyhez hozzá igazították mindazt, a mi velök korábban történt, - eszményt, a melyre most úgy illesztették rá a multat, a hogyan lehetett. Különben a szó - lapító henger, mely mindig elnyújtja egy kevéssé az érzéseket.

Hanem mikor Léon azzal az ötletével hozakodott elő, mely a lábszőnyeget emlegette, Emma mégis csak megkérdezte:

- De hát miért?

- Miért?

Egy kicsit habozott, de aztán előállott vele:

- Mert nagyon szerettem önt!

És mialatt gondolatában megdicsérte magát, hogy végre túltette magát a nagy nehézségen, félszemmel Emma arcát kémlelte.

Olyan volt az, mint az ég, mikor a szél elúzi róla a fellegeket. A sok szomorú gondolat mintha tova huzódott volna szép szeméből, mely előbb még oly sötét volt; egész arcza sugárzott.

Léon várt. Emma végre azt felelte:

- Mindig gyanítottam...

És ama, már messzi időről kezdtek beszélgetni, melynek örömeit és szomorúságait az utóljára mondott pár szóval fejezték ki. Főlemlegették ennek a multnak sok apró eseményét. Léonnak eszébe jutott a klemátisszal befuttatott lugas, emlékezett Emmának a ruháira, szobájának a butorzatára, az egész házra.

- Hát szegény kaktuszaink? Megvannak-e még?

- A hideg megölte őket, ezen a télen.

- Nem képzeli, mennyit gondoltam rájuk! Néha, szinte a szemem előtt voltak, mint régen, a mikor, a nyári reggeleken, a nap oda sütött a zsalura... és mintha láttam volna az ön szép, fehér, fedetlen karjait, a mint meg-megmozdultak a virágok között!...

- Szegény barátom! - szólt Emma és oda nyujtotta a kezét.

Léon sietett rá tapasztani az ajkait. Aztán, miután nagyot lélekzett:

- Ön akkor, nem tudom minő érthetetlen hatalom volt rám nézve, egy olyan hatalom, mely valósággal a foglyává tett. Egyszer, például, mikor önhöz mentem... de erre ön aligha fog emlékezni...

- Mindenesetre emlékezni fogok rá. Csak folytassa.

- Lenn találtam önt a folyosón, a legalsó lépcsőfokon, utcái öltözetben, mert éppen elindult hazulról... még arra is emlékszem, hogy egy apró, kék virágokkal díszített kalap volt a fején... nem szólított fel rá, egy szóval se hitt, mégis elkisértem, szinte akaratom ellenére. De egy pár percz múlva tudatára ébredtem annak, és aztán egyre tisztábban láttam, hogy micsoda tapintatlanságot követek el; hanem azért tovább is ön mellett haladtam, mert nem tudtam magamat elhatározni arra, hogy csak messzebről kövessem önt, s arra meg éppen nem, hogy egészen elváljak öntől. Ha bement egy boltba, kinn maradtam az utcán, s a boltablakon át néztem, hogyan húzza le a keztyűjét s olvassa le az aprópénzt a pénztár asztalára. Azután becsöngetett Tuvachenéhoz, ajtót nyitottak önnek, és mikor az otromba nagy kapu becsapódott a háta mögött, úgy állottam az utcán, mint egy hülye.

Bovaryné, mialatt e régi történeteket hallgatta, meglepetve vette észre, hogy: lám, mennyire megöregedett! Mindezek az ujra feltűnedező dolgok mintha egyszerre megnyujtották, nagyobbá tették volna a multját; mintha az átélt érzéseknek egy egész mérhetetlenségére került volna vissza; és szemét félig lehunyva, halkan ismételte, mintha nem is Léonhoz szólna, hanem a mult kísérteteinek felelne:

- Igen, ez igaz!... így volt!... igaz...

Nyolcz órát ütött, előbb itt, aztán nyomban rá amott; a Beauvoisine-negyedben, mely tele van templommal, intézettel és elhagyatott palotával, igen sok a harang és a toronyóra. Már nem beszéltek; de, mialatt folyton nézték egymást, sajátságos zsongást éreztek a fejökben, mintha a merev szemfényből, melynek nézésébe elmerültek, valami zengzetesség áradt volna ki. Emma keze a Léonéban nyugodott; és a mult, a jövő, az emlékek és az álmok, minden összevegyült ennek az elragadó érzésnek az édességében. A szoba falai mindinkább elsötétedtek, de a félhomályban még látni lehetett rajtok négy, színes nyomásu képnek a rikító színeit; ezek a képek a *Neslei torony* négy jelenetét ábrázolták, a mint ez az alattuk olvasható, spanyol és francia nyelven írt, rövid magyarázatból is kétségtelenül kiderült. De ha e képek kiáltó színei

még itt-ott meg-megcsillámlottak a sötét falon: az égboltozat - melynek egy kis részét a letolható ablaktáblával védett, s csak félig fedett ablakon át, látni lehetett a hegyes toronytetők közt - már egészen fekete volt.

Emma fölkel, meggyújtotta a fiókos szekrényen lévő két gyertyát, aztán újra leült.

- Nos?... - szólalt meg Léon.

- Nos? - felelte Emma.

Léon hamarjában nem tudta, hogyan fűzze tovább a félbeszakadt beszélgetést, de Emma kisegítette ebből a zavarból.

- Honnan van az - kérdezte - hogy nekem eddig még senki se beszélt, soha, ilyen vagy legalább hasonló érzésekről?

A közjegyző-segéd tüzesen erősítgette, hogy ez természetes, mert azokat, a kiknek érzése és gondolkozása nem közönséges, a kivételes, a tökéletes lényeket mindig csak igen kevesen értik meg. Ő, ő már abban a pillanatban szerelmes lett, a mikor legelőször látták egymást; és már akkor kétségbeesett, arra a gondolatra, hogy milyen boldogok lehetnek volna, ha a véletlen kegyesebb ő hozzá, ha korábban találkoznak, s ha ő feloldhatatlan köteléssel fűzheti magához imádottját.

- Én is gondoltam erre néha - suttogta Emma.

- Mily álom! - sóhajtott Léon.

És mialatt gyöngéden simogatta Emma hosszú, fehér övének kék szegését, így folytatta:

- De hát ki gátol bennünket abban, hogy tovább szőjjük ezt a szép álmot?!...

- Nem, barátom - felelt Emma. - Én már öregebb vagyok annál... ön nagyon fiatal... felejtse el! Lesznek mások, a kik majd szeretni fogják... és ön is szeretni fogja őket!

- Úgy, mint önt, senkit, soha! - kiáltott fel Léon.

- Gyermek! Ej, legyen okos! Akarom!

Elmagyarázta neki, hogy szerelmök lehetetlen, s hogy ezentúl is úgy kell maradniok, a hogyan eddig voltak: testvéries barátságban.

Komolyan beszélt? Csakugyan ezt gondolta? Emma alighanem maga se tudta. A csábítás, mely nagy hatással volt rá, s annak a szüksége, hogy e csábítás ellenében védekezzen, minden gondolatát elfoglalta. Elérzékenyedve nézett Léonra, s szeliden hiúsította meg a félénk közeledést, melyet a fiatal ember remegő kézzel kísértett meg.

- Ó, bocsánatot kérek! - szólt Léon. Azt hitte, hogy Emma sértőnek találta a közeledését, s ijedten huzódott vissza.

Emmát e félénkség láttára valami szédülés szállotta meg, a melytől nagyon megriadt. Ez a félénkség veszedelmesebb volt rá nézve, mint az a vakmerőség, a melylyel valaha Rudolf támadta meg, a mikor karjait kitérve rohant feléje. Soha, senki se tűnt fel előtte olyan szépnek, a milyennek most Léon. Egész magatartásából kedves nyíltszívűség sugárzott. Hosszú, selymes, szélű felkunkorodó szempilláit lesütötte. Finom arczbőrét pirosság öntötte el, s Emma ezt a pirosságot a vágnak tulajdonította, annak a vágnak, mely az ő személyét szomjuhozta. Alig bírta megállani, hogy meg ne csókolja ezt a kipirult arcot. De erőt vett magán, s a falióra tekintett, mintha nem tudná, hány óra lehet:

- Istenem, már egész éjszaka van! Hogy' elbeszélgettük az időt!

Léon megértette a célzást, s a kalapja után nyult.

- Tessék, még arról is megfejtkeztem, hogy a színházba menjek! Pedig szegény Bovary csak azért hagyott itt! Úgy volt, hogy az előadás kezdete előtt fölkeresem a Grand-Pont utczában Lormeaux urat és feleségét, a kik majd velem jönnek a színházba...

És így elmulasztotta az egyetlen alkalmat, mert holnap már haza utazik.

- Komolyan mondja? - kérdezte Léon.

- A legkomolyabban.

- Pedig nekem még látnom kell önt - szólt Léon izgatottan - el kell mondanom...

- Mit?

- Valamit... a mi komolyabb, sokkal komolyabb, semhogy... Eh, nem, ön nem fog elutazni, ez lehetetlen! Ha tudná... Nézze, hallgasson rám... Hát nem értette meg?!... nem találta ki?!

- Pedig ön elég érthetően beszélt - szólt Emma.

- Ah, ön tréfál! Nem, ne tréfáljon, ez rettenetes!... Kérem, legyen könyörületes!... Engedje meg, szánalomból, hogy még egyszer láthassam!... még csak egyszer!... egyetlen egyszer!

- Hát jól van!...

Egy kis szünetet tartott; aztán, mintha mást gondolt volna:

- Ó, nem itt!

- A hol akarja.

- Tehát...

Mintha elgondolkozott volna. Aztán röviden, rendelkező hangon:

- Holnap, tizenegy órakor, a székesegyházban.

- Ott leszek! - kiáltott fel Léon, s megragadta Emmának a kezét; de Emma gyorsan elkapta előle.

Azért nem szabadult meg tőle könnyű szerrel. Már előbb felállottak, s minthogy Léon Emma mögött állott, Emma pedig egy kissé lesütötte a fejét, Léon élt a kínálkozó alkalommal, s oda hajolva Emmának a háta fölé, egy hosszú csókot nyomott a nyakára.

- Ej, ne legyen olyan bolond!... ó, milyen bolond!... - szólt Emma, csengő, rövid, nevető hangokat hallatva, mialatt egész csók-eső hullott a nyakára.

Ekkor Léon, Emmának a válla fölött, előre hajolt, szerelmesének az arczához, abban a reményben, hogy talán a beleegyezést olvashatja ki a szép szempárból. De a szép szempár rideg és méltósággal teli tekintetet vetett rá.

Léon meghökkent s visszahúzódott. Majd úgy tett, mint a ki minden szó nélkül menni készül. De a küszöbön megállt. Aztán remegő hangon suttozta:

- Tehát holnap!

Emma intett, hogy: igen, és eltűnt a szomszédos benyílóban, olyan hirtelen, mint egy madár, a mely tova száll.

Mikor egyedül maradt, leült az íróasztalhoz és egy végtelenül hosszú levelet írt Léonnak, a melyben elmondta, hogy a találkozóra nem mehet el: most már vége közöttük mindennek, és mind a kettőjük nyugalma azt kívánja, hogy ne találkozzanak többé. Hanem, a mikor már leragasztotta a levelet, eszébe jutott, hogy nem tudja Léonnak a lakáscímét; és, zavarában, hiába törte a fejét, hogy mit csináljon: nem talált ki semmi okosat.

- Majd oda adom neki én magam! - gondolta. - Hiszen eljön!

Léon másnap reggel maga fényesítette ki a lakkcipőjét. Előbb nyitott ablak mellett, aztán az erkélyen dűdolgatva végezte, és többször megismételte ezt a munkát, mert az első kísérletekkel nem volt megelégedve. Előkereste a legfinomabb harisnyáját, fehér nadrágot és kivágott zöld kabátot vett magára, ráöntötte a zsebkendőjére minden illatszerét, majd elment a borbélyhoz, s előbb kisüttette, azután pedig kifésültette a haját, hogy fürtjein ne csak a gondozottság lássék meg, hanem a természetes szépség is.

Ekközben rápillantott a parókacsináló kakukk-órájára, mely kilencz órát mutatott.

- Még nagyon korán van! - gondolta.

Kezébe vette a közelében heverő régi divatlap-példányt, egy kicsit olvasgatott, aztán kiment a hajfodorító műhelyből, elszítt egy szivart, végig ment vagy három utcán, s gondolván, hogy most már közeledik a találkozói ideje, lassan megindult a Notre Dame-tér felé.

Szép nyári reggel volt. Az aranyműves-boltok ablakaiban fénylettek az ezüstneműk, és a napfény, mely ferdén tűzött le a székesegyházra, ott tükröződött a szürke kövek törésén; a kék égboltozaton, a lóher-alakban tetőző harangtornyocskák körül, egy csapat madár keringett; a tér hangos volt a mindenféle lármától; a kövezeten felhalmozott sok rózsza, jázmin, szegfű, nárcissz és tubarózsa, a melyek halmazait itt-ott nedves zöltségcsomók választották el egymástól: macskafű, tyúkhúr, meg a többi, madárnak való eleség - messzire elható virágillatot terjesztett szerteszélylyel; a tér közepén a szökőkút szakadatlanul csobogott; és a vetemény-árus asszonyok, a kik hajadon fővel forgolódtak óriási ernyőik alatt, kantalup-dinnyékből összerakott nagy gúlák között, ibolya-bokrétákat csavargattak papirba.

Léon megvett egy ilyen ibolya-bokrétát. Először történt, hogy virágot vásárolt valakinek; és mikor megszagolta az ibolyát, melle büszkeségtől dagadt, mintha ez a hódolat-nyilvánítás, melyet másnak szánt, visszasugárzott volna a nagylelkű ajándékozóra.

De attól tartott, hogy ismerőssel találkozik; s hogy valaki meg ne zavarja, minden további késedelem nélkül belépett a templomba.

A templom-őr éppen a küszöbön állott, a baloldali nagykapuban, a *Tánczó Marianna* alatt, hagyományos díszében: tollforgóval a süvegén, gyíklesővel az oldalán, nagy bottal a kezében; méltóságosabb volt, mint egy biboros, és úgy ragyogott, mint a szent ostyatartó.

Léonhoz ment, és azzal a jóakaratot színlelő, alattomos mosolygással, a melylyel némelyik pap a gyerekeket szokta vallasni, így szólította meg:

- Uraságod bizonynyal idegen? Uraságod bizonynyal a templom nevezetességeit kívánja megtekinteni?

- Nem - felelt Léon.

És először végigjárta a templom két oldalhajóját, aztán visszament a térre. Emma nem jött. Megint bement, körüljárta az egész templomot, s még a karzatra is fölment.

A vízzel teli nagy szenteltvíztartókban tisztán tükröződött a templom hajója, a csúcsívek kezdetével és a legközelebbi ablakok egy-egy részével. A festményekről visszaverődő csillogás, mely imitt-amott megtört a márvány szélén, odább, a kövezet nagy kőlapjain mintha tarka-barka szőnyeget alkotott volna. A napfény kívülről, a három nyitott nagykapun át, három hatalmas sugár-kévet vetett a templomba. A főoltár előtt néha egy sekrestyés haladt el, mindannyiszor egyet biccentve, azzal a mozdulattal, a melylyel a siető áhitatosak a térdhajtatást szokták jelezni. A kristály-csillárok mozdulatlanul függöttek a mennyezeten. A kóruson egy ezüst lámpa égett; az oldalkápolnákból, a templom sötétebb részeiből, néha sóhajtas-

féle hangok hallatszottak; máskor meg egy-egy visszacsapódó rácsajtónak a csattanását, zörgését lehetett hallani, a magas boltozatok alatt fölvert visszhanggal egyetemben.

Léon lassan, nyugalmasan lépkedett előre, mindig a fal mellett. Még soha se találta az életet ilyen szépnek. Emma mindjárt meg fog érkezni, bájosan, izgatottan, aggodalmasan tekintgetve hátra, hogy vajon nem lesi-e meg valaki, - lazán álló szegésekkel díszített ruhájában, arany-foglalatú női messzelátójával, finom czipellőben, olyan kecsességekkel, a minőket Léon eddig még nem ölelhetett magához, és az elbukni készülő erény kimondhatatlanul csábító kedvességével. Léonnak úgy tetszett, mintha a templom átalakult volna csodálatosan óriási öltözőszobává, mely csak Emmát várja; - mintha a boltívek csupán azért hajolnának lefelé, mintha az oszlopok csak arravalók volnának, hogy homályba burkolják, hogy eltakargják a kíváncsiak szeme elől, a mikor suttogva fogja Emmának megvallani szerelmét; - mintha a festett templomablakok azért csillognának mindenféle színben, hogy megvilágítsák Emma arcát; - és a tömjéntartókban nemsokára csak azért égne a tömjén, hogy Emma úgy jelenjék meg, mint egy angyal: illatszerek füstjében.

Hanem Emma nem jött. Léon leült egy székre, és pillantása egy kék üvegfestményre esett, a melyen csolnakosokat látni, a kik kosarakat visznek. Sokáig, figyelmesen nézte; megszámlálta, hány pikkely van a halakon, s hány gomblyuk a zubbonyokon; de gondolata elkalandozott, s mialatt egyre számlálta a pikkelyeket és a gomblyukakat, folyton csak azon járt az esze, hogy vajon hol lehet Emma?

Az ő, félre vonulva, néma felháborodással nézte ezt az embert, a ki oly arcátlan, hogy nem használja fel az ő szolgálatait, hanem egyedül bámulja végig a székesegyházat. Ugy tetszett neki, hogy az idegen gyalázatosan viselkedik, hogy valósággal meglopja őt, hogy félig-meddig templomrablást, tehát szentségtörést követ el.

De egyszerre selyem-suhogás hallatszott; a középső bejáró nagy kőlapjai felől léptek közeledtek; Léon szeme előtt egy kalapnak a karimája, meg egy fekete női köpenyke villant meg... Ő volt! Léon fölkel és elébe sietett.

Emma halvány volt. Nagyon gyorsan járhatott, mert szinte elfúlva érkezett Léon közelébe.

- Olvassa! - szólt, egy levelet nyújtva Léon felé. - Ó, nem, nem!...

És hirtelen visszahúzta a kezét, aztán gyorsan befordult a Szent Szűz kápolnájába, a hol letérdelve egy zsámolýra, imádkozni kezdett.

A fiatal embert eleinte igen boszantotta a vakbuzgóságnak ez a váratlan kitörése; utóbb érdeklődéssel, sőt valami sajátságos gyönyörűséggel nézte, hogy Emma a légyott helyén úgy elmerül az imádkozásba, mint egy andalúziai márkiné; végül azonban kezdte nagyon unni a dolgot, mert az idő mult, és Emma mintha soha se akarta volna abba hagyni az imádkozást.

Emma buzgón fohászkodott, vagy inkább erőködött, hogy buzgón fohászkodhassék, abban a reményben, hogy az ég talán felvilágosítja s útbaigazítja: mittevő legyen; és hogy lekönnyörögje az égi segedelmet, el akarta fordítani tekintetét mindentől, a mi földi, s rá irányította szemét a szentségtartó fényességére; mély lélekzetet vett, hogy jobban magába szívhasa a nagy vázákban fehérülő esti violák kinyílt virágainak illatát; és rajta volt, hogy ne halljon egyebet, csak a templom csendjét - a mi még inkább növelte szívének háborgását.

Végre fölkel, és már ki akartak menni, a mikor az ő oda sietett hozzájuk, s így szólt:

- Nagyságod bizonynyal idegen? Nagyságod bizonynyal meg akarja tekinteni a templom nevezetességeit?

- Eh, nem! - kiáltott fel a közjegyző-segéd.

- De miért ne?! - felelt Emma.

Mert ingadozó erénye bele kapaszkodott a Szent Szűzbe, a szobrokba, a síremlékekbe, mindenbe, a mibe csak bele kapaszkodhatott.

Hogy *megtartsák a sorrendet*, az őt elvezette őket a főbejárathoz, s kitekintve a térre, botjával rámutatott ama, nagy kört alkotó, fekete kövezet-kövekre, a melyeken se fölirat, se vésett jel nem látható:

- Ime - kezdte méltósággal teli hangon - Amboise szép harangjának körülete, mely hű képét adja kiterjedésének. E harang negyvenezer fontot nyomott. Nem volt párja egész Európában. A harangöntő, a ki készítette, látván, hogy műve mily tökéletesen sikerült, örömeiben meghalt...

- Menjünk! - szólt Léon.

A tudós férfi megindult; aztán, visszaérkezve a Szent Szűz kápolnájához, kiterjesztette a karjait s egy sokat kifejező mozdulattal kezdte meg előadását, büszkébben, mint egy falusi gazda, a ki a gyümölcsös kertjét mutatja:

- Ez az egyszerű kőlap Brézé Pétert takarja, Varenne és Brissac urát, Poitou nagymarsallját és Normandia kormányzóját, a ki montlhéry-i csatában halt meg, 1465 július tizenhatodikán.

Léon az ajkait harapdálta; kedve lett volna toporzékolni.

- Jobbra pedig, ez a lovag, a ki tetőtől talpig vasban van és egy ágaskodó lovon ül, az előbbinek unokája: Brézé Lajos, Breval és Montchauvet ura, Maulevrier grófja, Mauny bárója, a király kamarása, a Templomosok rendjének lovagja, és hasonlóképpen Normandia kormányzója. 1531 július 23-ikán halt meg, egy vasárnapon, mint a feliratból kitűnik. Alatta, ez az ember, a ki éppen leszállani készül sírjába, ugyancsak őt ábrázolja. Képzhető-e az elmúlásnak, a földi lét semmiségének ennél tökéletesebb kifejezése? Valóban nem képzelhető.

Bovaryné elővette a csinos messzelátó-üveget, a melyet magával szokott hordani. Léon mozdulatlanul nézte Bovarynét. Már nem mert szólani; még csak azt se kísérelte meg, hogy egy sokatmondó mozdulatot tegyen: annyira elvette a bátorságát egyfelől a makacs fecsegés, másfelől a makacs közönbösség.

A fáradhatatlan vezető folytatta:

- Mellette, ez a térdeplő asszony, a ki sír: felesége, Poitiers Diana, Brézé grófné, Valentinois hercegnője, született 1499-ben, meghalt 1566-ban; és balra, a ki egy gyermeket tart a karján, az a Szent Szűz. Most tessék erre az oldalra fordulni: itt vannak az Amboise-ok sírjai. Mind a ketten bíborosok és Rouen érsekei voltak. Emez XII. Lajos királynak a minisztere. Nagyon sokat tett a székesegyházért. Végreendetében harmincezer tallért hagyott aranyban a szegényeknek.

És a nélkül, hogy szünetet tartott volna, beszédközben tovább vezette őket, egy másik kápolnába, melynek egyes részeit korlátok zárták el. Félre tolt egy pár korlátot, beljebb vitte őket, és egy kődarabot mutatott nekik, mely annak idejében valami rossz szobor lehetett.

- Ez egykor - szólt nagyot sóhajtva - Oroszlánszívű Rikárdnak, Anglia királyának és Normandia hercegének a sírját díszítette. A kálvinisták juttatták ebbe az állapotba, a melyben uraságod látja. Gonoszságból elásták a földbe, Ő Eminenciájának érseki széke alá. Ime, itt van az az ajtó, a melyen át Ő Eminenciája a lakásába szokott átmenni. És most tekintsük meg azokat a festett ablaküvegeket, a melyeket...

De Léon hirtelen egy ezüst pénzt vett elő a zsebéből, és megragadta Emma karját. Az őt elámolt, nem értve meg ezt az időelőtti nagylelkűséget, mikor az idegent, még annyi látnivaló várta! Nem is állhatta meg, hogy utána ne menjen:

- Hát a toronycsúcs?!... Uraságod megfélekedzik a toronyról!

- Köszönöm - szólt Léon.

- Uraságod sajnálni fogja! Négyszáznegyven láb magas, csak kilenczczel kevesebb, mint a nagy egyiptomi gúla. Egészen öntve van, és...

Léon menekült; mert úgy rémlett neki, hogy szerelme, mely már majdnem két óra óta oly mozdulatlanra vált a templomban, mint a sirkövek, most már el fog gőzölni, mint a füst, ezen a csonka kürtőhöz, hosszukás ketreczhez, áttört kéményhez hasonlatos valamin, mely oly furcsán meredezik a székesegyházon, mintha egy nagyratörő és ábrándokat kergető kazánkovácsnak a merész és hóbortosan eredeti kísérlete volna.

- Hát hova megyünk? - kérdezte Emma.

Léon nem felelt, hanem tovább is sebesen ment előre, és Bovaryné már bemártotta az ujját a szenteltvíztartóba, a mikor egyszerre nagy szuszogást hallottak a hátuk megett. A szuszogás egy botnak a kopogásával váltakozott, s egyre közelebből hallatszott; Léon hátra nézett.

- Kérem uraságodat!

- Mi az?

Az őr volt, a ki a hónalja alatt, meg a hasának támasztva, vagy húsz darab nagy, fűzött könyvet cipelt utánok. Ezek a könyvek *mind a székesegyházról szóltak*.

- Ostoba! - dörmögött Léon, s kirohant a templomból.

Egy gyerek futkározott a téren.

- Hozz hamar egy kocsit!

A fiú, mintha puskából lőtték volna ki, eltűnt a Quatre-Vents-utczában; néhány perczig magukra maradtak, s szemtől szemben állva, egy kissé zavartan tekintettek egymásra.

- Ó, Léon!... Igazán... nem tudom... megtehetem-e?!...

Kényeskedett. De aztán komolyan szólt:

- Tudja, hogy ez nagyon illetlen dolog?

- Már mért volna az? - felelt a közjegyző-segéd. - Párisban ezt mindenki megteszi, és senki sem akad fenn rajta!

Ezt a pár szót Emma olyan ellentmondást nem tűrő érvnek találta, a melynek már meg kell adnia magát. Elhallgatott.

Hanem a kocsi késett. Léon félt, hogy Emma újra bemegy a templomba. Végre a kocsi megjelent a téren.

- Legalább az északi nagykapun át tessék kimenni! - kiáltott utánuk az őr, a ki a küszöbön maradt. - Vessenek egy pillantást a *Feltámadásra*, az *Utolsó ítéletre*, a *Paradicsomra*, *Dávid királyra* és a pokol tüzében égő *Kárhozottakra*!

- Hová parancsolja uraságod? - kérdezte a kocsis.

- Menjen, a hová akar! - szólt Léon, mialatt Emmát besegítette, vagy inkább betolta a kocsiba.

És a nehézkes, ócska batár megindult.

Befordult a Grand-Pont-utczába, átment a Place des Arts-on, a Napoléon-rakodó-parton, az új hídon, s Corneille Péter szobra előtt megállott.

- Tovább! - szólt belülről egy hang.

A kocsi újra elindult, áthaladt a La Fayette-téren, s miután ledöcögött a lejtős úton, bevágatott a vasúti pályaudvarra.

- Nem!... Csak egyenesen előre!... - kiáltott ugyanaz a hang.

A batár elhagyta a pályaudvart bekerítő rácsozatot, s egy pár percz multán, kiérve a Korzóra, csöndesen ügetett a nagy szilfák között. A kocsis a homlokát törülgette; fényes bőrrel bevont kalapját a két lába közé vette, s letérítette a kocsit a mellék-utakról a víz partjára, a gyep közelébe.

Az ócska szállító-eszköz ezután a folyó mentén baktatott, a csupa kavicsból álló, hajóhúzó úton; sokáig haladt ebben az irányban, Oyssel felé, s már túl járt a szigeteken.

De egyszerre oldalt kanyarodott, s neki rugaszkodva, ugyancsak sietett Quatremares felé. Keresztül vágott Quatremares-on, Sotteville-on, az országúton, az Elbeuf-utcán, s harmadszor is megállt, a Fűvész-kert előtt.

- Menjen tovább! - kiáltotta a hang, most már dühösen.

És a kocsi újra neki iramodott; elérte és bejárta Saint-Sever-t, a Quai des Curandiers-t, a Quai aux Meules-t, még egyszer átment a hídon, keresztül vágott a gyakorlótéren s elhaladt a kórház kertje mögött, a hol fekete zekés aggastyánok sétálgatnak a napon, egy zöldelő, repkénynyel tele futtatott terassznak a hosszában. Azután végig ment a Boulevard Bouvreuil-ön, áthaladt a Boulevard Cauchoise-on, s bejárta az egész Mont-Riboudet-t, a deville-i lejtőig.

Visszatért; és aztán, cél és irány nélkül, hol erre, hol amarra kóborolt. Látták Saint Polban, Lescureben, a Mont Gargan-on, Rouge-Marc-on és a Place du Gaillardbois-n; a Rue Maladrerie-n, a Rue Dinanderie-n, Saint-Romain, Saint-Vivien, Saint-Maclou és Saint-Nicaise előtt, - a vám előtt, - az Ó-toronynál, a Három Pipánál és a nagy temetőben. A kocsis a bakról kétségbeesetten pillantgatott hol az egyik, hol a másik kocsmára. Nem értette, hogy a helyváltoztatásnak és a folytonos mozgásnak micsoda dühe úzi ezeket az embereket, hogy soha se akarnak megállapodni. Néha megkísérlette egy kicsit pihenni, de mihelyt megállott, azonnal megszólalt mögötte a kiabáló, haragos hang és tovább kergette. Újból megostorozta tehát a két gebét, melyekről csurgott az izzadság, de nem vigyázott rá, hogy kikerülje a göröngyös utat, a köveket, a kátyút, nem bánta, hogy a kocsi nagyokat zökken, nem bánta, hogy minduntalan megakad valamin, talán már azt se bánta volna, ha a kocsija összetörik; nem törődött már semmivel, elveszítette minden erkölcsi erejét; olyan szomjas, olyan fáradt, olyan szomorú volt, hogy szeretett volna sírni.

És a kikötő tájékán, a targonczák meg a nagy hordók közepett, és az utczákon, a sarokkövek körül: a polgárok, nagy szemeket meresztve, ámulattal nézték ezt a - vidéken rendkívüli - látványosságot, hogy egy kocsi, melynek rugóra járó, leeresztett függőnyei gondosan le vannak kapcsolva, megjelenik újra meg újra!... mindig ugyanaz a kocsi!... egy kocsi, mely úgy le van zárva, mint egy sírbolt, és úgy hánykolódik, mint egy tengeri hajó!

A függöny csak egyetlen egyszer lebbent fel egy kevéssé. Déli verőn, mikor a nap a legerősebben tűzött az ezüstfehérre mázolt, ócska lámpásokra, a mint a kocsi a mezőségre ért, egy keztyűtlen kéz nyúlt ki a függöny kis sárga vászna alól, és apróra tépett papirdarabokat dobott ki az utszélre. Az apró papirdarabok szétrepültek a szélben, és valamivel odább szállottak le, fehér pillangókhöz hasonlóan, egy lóher-táblára, mely tele volt vörös virággal.

Végre, hat óra tájban, a kocsi megállott a Beauvoisine-negyed egy kis utcájában, és egy el-fátyolozott arcú asszony szállott ki belőle, a ki tova sietett, nem nézegetve se jobbra, se balra.

II.

Bovaryné, mikor a vendéglőbe visszaérkezett, a postakocsit, nagy meglepetésére, már nem találta ott. Hivert ötvenhárom perczig várakozott rá, de végre is megindult nélküle.

Emmát semmi se kényszerítette rá, hogy rögtön haza utazzék; de megígérte, hogy még akkor este otthon lesz. Aztán meg Károly bizonnyal várja, talán az ebéddel is; és Emma máris érezte szívében azt a gyáva megadást, az alkalmazkodásnak azt a készségét, mely, sok asszonyra nézve, nemcsak az ára és a váltságdíja a házasságtörésnek, hanem egyszersmind a büntetése is.

Gyorsan összecsomagolt, kifizette a számláját, befogatott a vendéglő egyik kocsijába, és addig sürgette, biztatta a kocsist, minden perczben megnézve az óráját s tudakozódva: hány kilométert tettek már meg? - hogy Quincampoix első házainál csakugyan sikerült utólélnie a *Fecskét*.

Mihelyt beült a postakocsi egyik sarkába, lehunyta a szemét és csak akkor nyitotta ki, mikor már a falut határoló hegyoldal aláért. A faluvégen Félicitét pillantotta meg, a ki őrszemnek állott ki a kovács háza elé. Hivert megállította a lovait, és a cseléd, felkapaszkodva a postakocsi kis csapóablakához, olyan hangon, mely mintha rejtegetett volna valamit, így szólt:

- Az úr azt üzeni, hogy tessék rögtön Homais urhoz menni. Nagyon sürgős dologban.

A falu csöndes volt, mint máskor. Az utcásarkokon, mindenféle fajta edényben, itt több, ott kevesebb rózsaszínű valami gőzölgött; mert lekvárfőzés ideje volt, s Yonvilleban az a divat járta, hogy a lekvárt minden háznál egy és ugyanazon napon készítették el. Hanem a gyógyszer-tár előtt sokkal nagyobb mennyiségű lekvárt lehetett látni, mint másutt; ez a lekvár-mennyiség, mely a faluban méltó feltűnést keltett, térfogat dolgában oly hasonlíthatatlanul túlszárnyalta a többieket, a milyen hasonlíthatatlan felsőbbbségben van a közönséges házi kemenczével szemben a laboratórium, s a milyen hasonlíthatatlanul előbbrevaló az egyéni izlésnél a közszükséglet.

Emma belépett a gyógyszer-tárba. A nagy karosszék felfordulva feküdt a padlón, és még a *Roueni Lámpás* is a földön hevert, a két nagy mozsár között. Emma kinyitotta a folyosó ajtaját, és a konyhában, sok, barna agyagkorsó között, melyek tele voltak szárától megtisztított ribiszkével, tört cukorral vagy cukordarabokkal, az asztalon álló mérlegek és a tűzhelyen gőzölgő üstök szomszédságában, együtt találta az egész Homais-családot. Ott volt a család apraja-nagyja; mindegyik álligérő kötényben és villával felfegyverkezve. Justin a konyha közepén állott és szégyenkezve sütötte le a fejét; a gyógyszerész kiabált:

- Ki mondta, hogy a kafarnaumban keresd?! Ki engedte meg, hogy a kafarnaumba menj?!

- Mi az? Mi történt?

- Hogy mi történt? - felelt a gyógyszerész. - Hát az történt, hogy lekvárkészítés napja van, a lekvár fő, de egyszerre csak kiömleni készül, mert a forrás nagyon is erős, és én azt rendelem, hogy hozzanak egy másik üstöt. Erre ő, az urfi, tunyaságból, restségből, bemegy a laboratóriumba, s leveszi a szegről a kafarnaum kulcsát!

A gyógyszerész nem akarta lomtárnak mondani, hanem kafarnaumnak nevezte a padlás egyik kamaráját, melyben a hivatásához tartozó különböző árúkat és szerszámokat tartotta. Néha órákat töltött itt egyedül, azzal foglalkozva, hogy a nagyobb edényekből kisebbekbe töltötte a folyadékokat, - kicsomagolta az ujonnan érkezett árút és apró dobozokba rakta, - elrendezgette, újra összekötöztette a holmiját, - és czédulákat ragasztgatott a skatulyákra meg az üvegekre. Homais ur ezt a helyet nem tekintette a gyógyító szerek egy közönséges tárházának,

hanem valóságos szentek-szentjének, a honnan elméje és keze munkájának nyomán pirulák, pasztillák, herbateák, öblögető vizek és orvosságok kerülnek ki, azok a szerek, a melyek az egész környéken híressé teszik a Homais nevet. Senkinek se volt szabad ide betennie a lábát; olyan tiszteletben tartotta ezt a helyet, hogy maga söpörte. Ha a gyógyszertár, a hová mindenki beléphetett, az a hely volt, a hol, kitünő tulajdonságaival elkápráztatván az embereket, a hiúságát elégítette ki: a kafarnaumot afféle menedékhelynek nézte, a hol kénye-kedve szerint, zavartalanul élhet az önzésének s annak az egyetlen foglalkozásnak, melyben örömét lelte. Azért Justin meggondolatlansága valami szörnyű tiszteletlenségnek tűnt fel előtte; következőképpen arcza a ribiszkénél is vörösebb volt a dühtől, és így kiabált:

- Igen, a kafarnaum kulcsát! Azt a kulcsot, mely a savakat, a lúgsókat, a marószereket zárja el! És elhozott onnan egy tartalék-üstöt! egy födeles üstöt! a melyet talán soha se fogok használni! Mintha bizony ezen a kényes pályán, a melyen mindig rettenetesen kell vigyázni, nem volna meg a maga fontossága még azoknak a dolgoknak is, a melyek csekélységeknek látszanak! De hát, mennydörgettét, soha se fogod megtanulni, hogy különbséget kell tenni, és nem szabad, hogy úgy mondjam, házi czélokra használni azt, a mi gyógyszerészi czélokra van szánva!... Hisz ez olyan, mintha valaki bonczoló késsel vágná fel a hízott tyúkpecsenyét, vagy mintha egy tisztviselő...

- De, kérlek, csillapodjál már le! - csitította férjét Homaisné.

Athalie pedig, apjának a kabátját ránczigálva:

- Papa! papa! - nyivákolt.

- Nem, hagyjatok! - folytatta a gyógyszerész. - Hagyjatok! Ezer mennykő! De hisz akkor csukjuk be a gyógyszertárt, és nyissunk fűszeres boltot! Becsületemre, már csak ez következik! Hát csak eredj és ne ügyelj semmire! törj! zúzz! ereszd ki a pióczákat! égesd meg a melczukrokat! tégy eczetes ugorkát az üveggömbökbe és a palaczkokba! tépd szét a kötőeszközöket!

- Azt hiszem - szólt Emma - hogy önnek valami mondanivalója van...

- Azonnal, kérem!... Tudod-e, hogy micsoda veszedelemnek tetted ki magadat? Nem láttál semmit, a sarokban, balra, a harmadik polczon? Szólj, felelj, nyögj ki valamit!

- Nem... nem tudom - dadogta a fiú.

- Á, te nem tudod! Nos hát én, én tudom! Egy sötétkék üvegből való és sárga pecsétviaszszal lepecsételt palaczkot láttál ott, a melyben valami fehér por van, és a melyet én magam láttam el azzal a felirattal, hogy: *Veszedelmes!* És tudod-e, hogy mi az a fehér por, tudod-e, hogy mi van benne? Arzenikum! És te hozzányúlsz ehhez! És te elhozod azt az üstöt, a mely éppen mellette van! Az arzenikum mellett!

- Éppen mellette! - kiáltott fel Homaisné, összekulcsolva a két kezét. - Az arzenikum mellett! Megmérgezhettél volna mindnyájunkat!

És a gyerekek úgy kezdtek üvöltözni, mintha máris kegyetlen kínokat éreznének a belsejökben.

- Vagy megmérgezhettél volna egy beteget! - folytatta a gyógyszerész. - Hát a vádlottak padjára akarsz juttatni, a büntető bíróság elé?! Azt akarod, hogy a vérpadra hurczoljanak?! Nem tudod, hogy én micsoda rendkívüli gondot tanúsítok a kezelésben, hogy soha se tévesztem szem elől a legnagyobb óvatosságot, noha óriási gyakorlatomra támaszkodva, a lázas munkában ezt is megtehetném?! Néha magam is megrémülök, mikor a felelősségemre gondolok! Mert a kormány üldöz bennünket, és a törvényhozás, vagyis inkább az a képviselő,

a melyet legutóbb a nyakunkba vettünk, olyan képtelen intézkedéseket tesz, hogy valóságos Damokles-kard függ a fejünk felett!

Emma már letett róla, hogy közbe szóljon és megkérdezze: mit akarnak? A gyógyszerész senkit sem engedett szóhoz, s elfúlva, lihegve folytatta:

- Így hálálod meg a jóságot, melylyel irántad vagyunk?! Így fizetsz az atyai jóakarátért, melyet rád pazarlok?! Mert hol volnál nélkülem? mit csinálnál? Ki tart el, ki gondoskodik rólad? Ki gondoskodik az ételmedről, a ruházatodról, a nevelésedről? Ki ad módot rá, hogy annak idején becsülettel szerepelhess a társadalomban? De ezt ki kell érdemelni, barátom! Meg kell fogni az evező nyelét, izzadni kell, és a mint mondani szokás: az embernek kérgekre kell dolgoznia a tenyerét! *Fabricando fit faber, age quod agis.*

Annyira magánkívül volt, hogy dühe már latin nyelven is megszólalt. De megszólalt volna kínai és groenlandi nyelven is, ha ismerte volna ezeket a nyelveket, mert olyan láz fogta el, a melyben a lélek válogatás nélkül mutatja meg mindazt, a mi benne van, mint az Óceán, mely, vihar idején, nemcsak a partról beléje hullott füvet veti ki magából, hanem örvényeinek a homokját is.

És így dühöngött:

- Kezdem keservesen bánni, hogy magamhoz vettelek és annyit bajlódtam veled! Bizony, okosabban cselekedtem volna, ha annak idején ott hagylak, a hol találtalak, hadd poshadtál volna el a nyomorúságban és a sárban, a hol születted! Nem vagy te és soha se léssz egyébre való, mint hogy a szarvasmarhákat őrizd! Nincs a tudomány iránt semmi érzéked! éppen hogy a czédulákat fel tudod ragasztani! És úgy élsz itt, nálam, mint egy kanonok, mint a hal a vízben, csak lógázod a lábadat és éled világodat!

De Emma, Homaisné felé fordulva, megszólalt:

- Ide küldtek, azt mondták...

- Ó, istenem! - vágott közbe a jó asszony, szomorú arcot vágva - hogyan mondjam el?... Szerencsétlenség történt!

Nem fejezte be. A gyógyszerész mennydörgött:

- Üritsd ki! Sikáld meg! Vidd vissza! Siess!

És megrázta Justint, zekéjének a gallérjánál fogva, a mire a fiú zsebéből egy könyv esett ki.

A fiú lehajolt érte, de Homais gyorsabb volt; felkapta a könyvet s megnézte. Kimeresztette a szemét; az álla leesett a csodálkozástól.

- *A szerelem... a házasságban!* - olvasta el a czimet lassan, hosszasán, elválasztva egymástól és nyomatékosan hangsúlyozva mind a két szót. - Á, nagyszerű! nagyszerű! igazán gyönyörű! És képek is vannak benne!... Na, ez már sok!

Homaisné odament.

- Nem, meg ne érintsd!

A gyerekek látni akarták a képeket.

- Menjetek ki! - szólt parancsoló hangon.

A gyerekek kimentek.

Homais előbb le s fel járt a szobában, nagy léptekkel, a könyvet kinyitva tartva a kezében; a szeme forgott, mint annak, a ki majdnem megpukkad a méregtől; az arcza elkékült, mintha a

guta kerülgetné. Aztán oda ment növendékéhez, megállott előtte, s keresztbe fonva karjait, így öntötte ki a mérgét:

- De hát minden bűn megvan benned, kis nyomorult?... Vigyázz, lejtőre jutottál!... Hát nem gondoltál arra, hogy ez a gyalázatos könyv a kezébe kerülhet gyermekeimnek?!... Hogy felizgathatja képzeletüket, bemocskolhatja Athalie tisztaságát, megronthatja Napoleont?!... Napoleon már úgy ki van fejlődve, mint egy férfi. Bizonyos vagy benne legalább, hogy nem olvasták? biztosíthatsz erről?...

- De engedelmet kérek, Homais ur, ha mondanivalója van...

- Igen, Bovaryné asszony... Az ipa meghalt!

Csakugyan az történt, éppen két nappal Emma hazaérkezése előtt, hogy az idősebb Bovary urat, pár percczel azután, hogy fölkel az asztaltól, hirtelen megütötte a guta, és pedig úgy, hogy nyomban meghalt; és Károly, a ki igen aggódott, hogy Emmának, a ki oly rendkívül érzékeny, a halálhír még az egészségére is rossz hatással lehet, az óvatosság és gyöngédség nagy túlzásával arra kérte Homais urat, hogy Emmának minél kiméletebben adja tudtára ezt a borzasztó ujságot, nagyobb vigyázattal, mint ő tehetné.

Homais meggondolta, hogy mit fog mondani; előre megszerkesztette, kikerekítette s kicsiszolta a mondatait; még arra is ügyelt, hogy szavai zengzetesek legyenek. Szónoklata valóságos remeke volt az előrelátásnak, a művészi átmenetnek, a finom fordulatoknak és a figyelmes gyöngédségnek; de a harag elsöpörte az ékesszólást.

Emma látta, hogy Homais urtól egyhamar nem fogja megtudni a részleteket; várakozni pedig nem akart, s azért ott hagyta a Homais-családot és haza ment. Homais ur ugyanis, mihelyt Emmának tudtára adta a szomorú esetet, ismét Justinhez fordult, s tovább szidta a fiút. Lassankint azonban lecsillapodott, s később már csak egy jó apa korholó hangján leczkértette. És miközben folyton legyezgette magát házisipkájával, így dörögött:

- Nem mintha teljesen elitélném magát a munkát! A szerző komoly ember, orvos. Vannak a könyvnek tudományos részletei, a melyek ismerete nem haszon nélkül való, sőt, a melyeket, merem állítani, egy férfinak ismernie kell. De későbbben, későbbben! Várd meg legalább, míg magad is férfivá léssz és testben egészen kifejlődöl.

A kalapácsütésre, melylyel Emma otthon bekopogtatott, Károly, a ki már várta, a karjait kitarva sietett feléje, és, sírástól fojtogatott hangon, így fogadta:

- Kedves, kedves lelkem!...

Lehajolt hozzá és megcsókolta. Emmának, a mint férjének az ajkai megérintették, eszébe jutott: a másik, és önkéntelenül megtörölte az arcát, miközben megborzongott.

Hanem mondania kellett valamit:

- Igen, tudom... tudom...

Károly megmutatta neki a levelet, melyben anyja minden képmutató érzelgősség nélkül beszélt el a szomorú esetet. Nagyon rosszul esik neki - írta, és fájdalma csak ebben nyilatkozott meg - hogy férje nem részesedhetett a vallás vigasztalásában, mert Doudeville-ban halt meg, az utcán, egy kávéháznak a küszöbén, valami hazafias lakoma után, melyen egykori tisztársaival találkozott.

Emma visszaadta a levelet; aztán, az ebédnél, illendőségből, úgy tett, mintha nem tudna enni. De mikor Károly többször is biztatta és erőtette, hogy egyék: tisztességesen hozzá látott az evéshez, míg Károly mozdulatlanul ült vele szemben, mélyen elmerülve szomorúságába.

Időnkint, ha fölemelte a fejét, hosszasan nézett feleségére, és siránczó tekintetéből elérzékenyedés, bánat és végtelen levertség volt kiolvasható. Egyszer így sóhajtott fel:

- Csak legalább még egyszer láthattam volna!

Emma hallgatott. Végre, megértve, hogy szólnia kellene:

- Hány éves volt apád? - kérdezte.

- Ötvennyolcz éves!

- Csak ötvennyolcz éves!

Ez volt az egész. Többet már nem tudott mondani.

Egy negyedóra multán Károly újra megszólalt:

- Szegény anyám!... Micsoda élet vár rá ezentúl!... Vajon bele fog-e törődni?!...

Emma olyan mozdulatot tett, mely csak azt jelenthette, hogy: bizony nem tudja.

Károly, látván, hogy felesége milyen hallgatag, azt képzelte, hogy Emma nagyon meg van illetődve; azért, bár megerőtetésébe került, ő se szólt többé, hogy ne fokozza ezt a szomorúságot, mely igen meghatotta. Sőt, később, rajta volt, hogy erőt vegyen magán, és másra iparkodott terelni a gondolatait.

- Jól mulattál tegnap? - kérdezte.

- Igen.

Mikor Félicité az abroszt levette az asztról, Bovary nem kelt fel; Emma sem. És a mint elnézte férjét: ennek a siralmas látványnak az egyhangúsága lassankint minden részvétet kiűzött a szívéből. Károly gyöngének, nyomorúságosnak, senkinek és semminek tűnt fel előtte; szegény embernek, nagyon szegény embernek, minden tekintetben. Hogyan szabadulhatna meg tőle? Milyen végtelenül hosszú este!... Olyan kábultság zsibbasztotta el, mintha ópium-füstben űlne.

Az előszobából zaj hallatszott: egy bot kopogott a padlón. Hippolyte hozta haza ő nagysága podgyászát. Hogy terhét letehesse, falábát egy jó negyedkörben végig kellett húznia a földön; s látszott rajta, hogy a lerakodás ugyancsak nehezeére esik.

- Már nem is gondol rá! - szólt magában Emma, a szegény ördögöt nézve, kinek bozontos, vörös hajáról csurgott az izzadság.

Bovary aprópénzt kotorászott elő az erszényéből; és semmi jelét nem adva annak, mintha tudná, hogy ennek az embernek már a pusztja jelenléte is mily megalázó rá nézve, mintha nem értené meg, hogy ez az ember egy eleven szemrehányás, mely némán vádolja az ő gyógyíthatatlan ügyefogyottságát:

- Nini! milyen szép bokkrétád van! - szólt, megpillantva a kandallón Léon ibolyáit.

- Igen - felelt Emma közömbösen - még ott vásároltam... egy koldúsasszonytól.

Károly kezébe vette a bokkrétát, és vörösre kisírt szeméhez tartva, egy kissé megszagolta a még friss ibolyát. Emma kikapta a kezéből és betette egy pohár vízbe.

Másnap megérkezett Károlynak az anyja. Ő is, fia is, sokat sírtak. Emma, azzal az ürügygyel, hogy tennivalói vannak a ház körül, eltűnt.

A következő napon már gondoskodniok kellett a gyász külsőségeiről. Dobozaikat, varróeszközeiket kivitték a kertbe, s leültek a víz partjára, a sátor alá.

Károly apjára gondolt. Eddig azt hitte, hogy nem nagyon szereti az apját; csak most tudta meg, a nagy fájdalomból, melyet halálán érzett, hogy sokkal jobban szerette, mint gondolta. Olyan mély bánat, olyan igaz gyász volt a szívében, hogy ez egy kissé őt magát is meglepte. Az idősebb Bovaryné szintén a halottra gondolt. A férjével töltött legrosszabb napokat is visszasírta; most ezek is csupa boldogságnak tündek fel előtte, ahhoz képest, hogy milyen kétségbeeséssel teljes lelkiállapotba jutott. Minden rosszat elfelejtetett vele, minden rosszat eltörölt, egyszerre és örökre, az oly hosszú megszokásból fakadó fájdalmas érzés; és, mialatt tüje egyre járt, időnkint egy-egy nagy könnycsepp futott le az orrán, néha-néha megakadva egy pillanatra az orraczimpája körül. Emma arra gondolt, hogy még alig negyvennyolcz órája, együtt volt Léonnal, távol minden emberi szemtől, és a szerelemtől mámorosan néztek egymásra!... nem győzték egymást nézni!... Igyekezett gondolatába visszaidézni ennek az eltűnt napnak még a legkisebb részleteit is. De napának és férjének a jelenléte meg-megzavarta. Szerette volna, ha semmit se kell hallania, és semmit se kell látnia, hogy semmi se zökkentse ki szerelmi emlékeibe való elmélyedéséből; de hiába erőködött, elmerültségéből minduntalan kibolygatta valami, és szerelmi emlékeit egyre jobban elhalványították az új meg új hatások, melyeket a külső világ dolgai tettek rá.

Egy ruhának a bélését fejtette föl, s körülötte erre is, arra is, szövetdarabok hevertek; az idősebb Bovaryné nem nézett fel a munkájáról s folyton nyikorogtatta ollóját; Károly posztó-papucsában és ócska, barna kabátjában, melyet most már csak otthon, pongyola gyanánt hordott, szótlanul üldögélt, két kezét a zsebeibe mélyesztve; mellettök Berta, a kinek ruháját fehér kötényke védte a szennytől, ide-oda szaladgált, s lapátjával a séta-út homokját kapargatta.

Egyszerre észrevették, hogy a kerítés tájékáról valaki a sátor felé közeledik; megismerték Lheureux urat, a ruhaszövet-árust.

Azért jött, hogy, *tekintettel a szomorú körülményre*, felajánlja szolgálatait. Emma azt felelte, hogy most semmire sincs szükségük. De a kereskedőt ezzel még nem rázhatták le a nyakukról.

- Ezerszer kérek bocsánatot - szólt - de nagyon szeretném, ha néhány pillanatig négy szemközt beszélhetnénk.

S halkán így folytatta:

- Arról a bizonyos ügyről volna egy pár szó... hiszen tetszik tudni!

Károly olyan vörös lett, mint a pipacs, a haja gyökeréig.

- Vagy úgy?!... igen... csakugyan...

És zavarában a feleségéhez fordult.

- Nem tehetné meg, kedvesem?!...

Ugy látszott, Emma megértette, hogy miért nem akar Károly a helyéből elmozdulni, mert fölkelte és elvezette Lheureux-t. Így aztán Károly megnyugtathatta anyját:

- Semmi!... Alighanem valami csekélyeségről van szó... a háztartásra vonatkozó apró-cseprő ügyekről...

Nem akarta, hogy anyja megtudja a váltó-históriát; félt, hogy aggódni fog, s hogy nyugtalanságát az ő felvilágosításai aligha fogják eloszlatni.

Lheureux ur, mihelyt a beszélgetésnek már nem volt idegen hallgatója, s szabadon nyilatkozhatott, azzal kezdte, hogy igen érthető szavakkal, szinte leplezetlenül, szerencsét kívánt Emmának az örökséghez. Azután össze-vissza fecsegett mindenféléről: a gyümölcsfákról, az

aratásról, és a tulajdon egészségi állapotáról, mely bizony nem valami fényes, inkább csak: se jó, se rossz... de hát azért ő *imigy-amúgy, lassacskán*, mégis csak megvan valahogy. Persze sok a baja, és bár iszonyuan küzdök, bár úgy dolgozik, mint egy igavonó állat, bizony még annyira se vitte, akármit mond a világ, hogy egy kevés vaját kenhessen a száraz kenyerére.

Emma nem bánta, hadd beszéljen. Olyan rémségesen unatkozott már két nap óta!

- És a nagyságos asszony már egészen jól van? - folytatta Lheureux. - Pedig bizony rosszúl volt, ugyancsak rosszúl! Mondhatom, egy párszor szép állapotban láttam a férjét! Bizony-isten, megszántam szegényt! No, annyi bizonyos, hogy derék ember, ezt senki se tagadja, én se tagadom, pedig nekem volt vele egy kis kellemetlenségem.

Emma megkérdezte, hogy: minő kellemetlensége? - mert Károly elhallgatta előtte, hogy nem akarta elfogadni azokat a holmikat, a melyeket nem ő rendelt meg.

- De hisz ön jól tudja! - felelt Lheureux. - A miatt pörlekedtünk, mert vissza akarta küldeni, a mit ön rendelt meg, mikor egyszer nem tudom mi jutott eszébe, szóval az utazó táskát, meg a többit!...

Lehúzta kalapját a szemére, s két kezét hátra dugva, mosolyogva, füttyölgetve, szemtelenül nézett Emma szemébe. Gyanít valamit? Emmát mindenféle fajta rossz sejtelen szállotta meg, és elrémítette a kérdés, hogy vajon tud-e valamit s mit tudhat ez az ember?! Lheureux végre ismét megszólalt:

- Hanem aztán kibékültünk, és most is azért jöttem, hogy egy olyan ajánlatot tegyek neki, a mely talán tetszésére lesz.

És elmondta, hogy szívesen megújítja a váltót, a melyet Bovary aláírt. Különben cselekedjék Bovary ur kedve szerint; de kár volna, ha a váltó valami alkalmatlanságot okozna neki, kivált éppen most, a mikor úgyszólván elég baja lesz az örökösödési eljárás kellemetlenségeivel; azért jobb, ha nem gyötri magát a váltó miatt.

- És az volna a legjobb - folytatta - ha összes ügyeinek elrendezésével megbízna valakit; például: önt. Ehhez nem kell egyéb, csak egy meghatalmazás. Rá nézve is kényelmes volna ez, mert egy aláírással igen sok kényelmetlenségtől, gondtól, bajlódástól szabadulna meg, és önre nézve is, mert akkor sokkal simábban lehetne elintézni a mi apró ügyeinket!...

Emma nem értette meg, hogy Lheureux mire céloz; a kereskedő észrevette ezt, de nem fejtegette tovább, hogy mit akart mondani, hanem más tárgyra tért át. Az üzletéről kezdett beszélni. Kijelentette, hogy ő rá most igenis szükség van. Ő nagysága nem lehet el a nélkül, hogy ne vásároljon tőle valamit. Mindenesetre el fog küldeni egy egész öltözetre való fekete bares-szövetet; tizenkét métert, annyi elég lesz.

- Ez a fekete ruha jó itthon. De ha látogatóba megy, akkor egy másik kell önnek. Láttam én ezt mindjárt, a hogy beléptem; az első pillantásra. Olyan szemem van nekem, mint egy hiúznak.

Nem küldte el a szövetet, maga hozta el. Aztán újra eljött, mértéket venni; és megjelent többször is, más ürügyekkel. Mindannyiszor rajta volt, hogy minél kellemesebb legyen; szívesnek s minden szolgálatra késznek mutatkozott; valóságos hűbéresévé lett Emmának, mint Homais mondotta volna; és mindannyiszor elejtett egy-két szót, egy-két részletes tanácsot, a meghatalmazásra vonatkozólag. A váltóról nem szólt többé; Emma se gondolt rá. Mikor lábbadozni kezdett, Károly beszélt neki erről valamit, de azóta annyi izgatottságon esett át, annyi minden fordult meg a fejében, hogy már nem is igen emlékezett rá. Különben óvakodott attól, hogy a pénzdolgokhoz hozzászóljon; sőt minden tőle telhetőt megtett, hogy ezekről minél kevesebb szó essék. Az idősebb Bovarynét igen meglepte ez a tartózkodás; és

menye természetének megváltozását annak a vallásos felbuzdulásnak tulajdonította, mely betegsége idején oly üdvös hatással volt rá.

Hanem, mikor napa elutazott, Emma egyszerre más húrokat kezdett pengetni, és valósággal ámulatba ejtette Károlyt a józanságával és a gyakorlati érzékével. Hogy meg kell tudni, mennyi a teher, - meg kell nézni a telekkönyvben, hogy az ingatlanon mennyi a zálogjog, - hogy mit adtak el a birtokból, - és nem áll-e az ingatlan egy része árverés alatt, - mennyi az adósság, - s hogy a birtokot a tehertől hogyan kellene tisztázni, - nem volna-e ajánlatos az ingatlant eladatni, bírói úton elárvereztetni, s a hitelezőkkel végképpen leszámolni stb. Jogi kifejezéseket használt, csak úgy, találomra; nagy szavakkal dobálózott: „A rend!... a jövő!... a józan előrelátás!...” - és folyton hangsúlyozta, egy kissé ki is színezte és túlozta azokat a kellemetlenségeket, bajlódásokat, a melyekkel az örökség rendezése jár. Addig, addig, míg végre már alkalmasnak találta az időt arra, hogy előálljon a tervével, s megmutassa Károlynak egy általános meghatalmazásnak a mintáját. A nyomtatványban benne volt, hogy: „a meghatalmazott elintézheti a meghatalmazónak minden ügyét, kölcsönöket vehet fel a meghatalmazó nevében, váltót írhat alá helyette, akár mint forgató, akár mint elfogadó, fizetést teljesíthet minden összegben, stb.” Szóval, Lheureux leczkéi nem veszték kárba.

Károly, gyerekes csodálkozással nézve feleségére, azt kérdezte, hogy kitől kapta ezt a papirost.

- Guillaumin urtól - felelt Emma.

És, a legnagyobb hidegvérrel a világon, így folytatta:

- Nem nagyon bízom benne. Nem vagyok tisztában se ő vele, se az egész dologgal. A közjegyzőknek olyan rossz híruk van! Tanácsot kellene kérni valakitől... De nem ismerünk senkit, csak... ő, senkit!

- Csak Léont - szólt Károly, miután elgondolkozott.

De az ilyesmit levelezés útján nehéz elintézni; mert félreértések történhetnek. Emma felajánlotta, hogy ő majd elutazik Rouenba. Károly megköszönte, s azt mondta, hogy azért bizony kár volna fárasztania magát. Emma megmaradt ajánlata mellett, de Károly se engedett; mindegyik azt akarta, hogy ő legyen az előzékenyebb. Végre Emma, jól játszott makacskodással, így kiáltott fel, duzzogó hangon:

- Nem, kérlek, beszélhetsz akármit, én elmegyek.

- Milyen jó vagy te, édesem! - szólt Károly, és homlokon csókolta Emmát.

Emma már másnap reggel beült a *Fecskébe*, hogy Rouenba utazzék, tanácsot kérni Léon urtól; és három napig maradt ott.

III.

Három, gyönyörűséggel teli, kedves, ragyogó napot éltek át, a melyek beillettek mézesheteknek.

A *Boulogne* fogadóban laktak, a kikötő közelében. És az egész napot otthon töltötték, zárt ajtók és becsukott ablaktáblák mögött. A padlót virággal szórták tele, s néha-néha egy kis jeges hűsítőt ittak, a melyet már reggel felhozattak.

Csak estefelé mentek ki. Ekkor beültek egy fedett bárkába s kihajózáztak a közeleső szigetek egyikére, a hol aztán megebédeltek.

Abban az órában indultak el, mikor a hajógyár felől folyvást hallani, hogyan döngeti a tatarozó pöröly a hajók dongáit. A fák között mindenfelé füstölgött-gőzölgött a kátrány; sok helyütt bele csurgott a folyóba is, mert a vizen itt-ott széles, sötét enyvszerű, imbolygó foltokat lehetett látni, a melyek, a mint az alkonyodó, biborszinű nap rájuk vetette utolsó sugarait, uszkáló firenzei bronzlapokhoz hasonlítottak.

Kikötött bárkák közepett haladtak el, melyek hosszú, ferde horgony-kötelei imitt-amott egy pillanatra oda surlódtak a bárka fedeléhez.

A város zaja észrevétlenül távolodott; a kocsizörgés, az emberi lárma, a hajók fedélzetén mozgolódó kutyák csaholása lassankint elhangzott. Emma levette a kalapját, és kiszállottak a szigetre.

Egy kis kocsmá földszinti étkezőszobájában helyezkedtek el, melynek ajtaján fekete hálók függöttek. Kirántott tejhalat, azután tejszinhabos édességet és cseresnyét ettek. Ebéd után kimentek és lefeküdtek a fübe; a nyárfák alatt, a hol senki se látta őket, összecsókolóztak; és azt kívánták volna, hogy bár örökkön itt élhetnének, mint két Robinzon, ezen a kis helyen, melyet, boldogságukban, a föld leggyönyörűbb pontjának találtak. Nem először láttak fákat, kék eget, pázsitot, nem először hallották a csöndesen folyó víz és a lombok közt fujdogáló szellő hangjait; de, úgy látszik, azelőtt soha se csodálták meg mindezt, mintha a természet csak azóta élne, vagy csak azóta vált volna széppé, mióta vágyaik kielégülést találtak.

Mikor beállott az éj, visszaindultak. A bárka egy darabig a szigetek partja mellett haladt tova. Emma és Léon hátul maradtak, a homályban; most már nem beszéltek. Az evezőlapátok ütem szerint zörögtek vas szegleteikben; zörgésük a mély csöndben úgy hangzott, mint a metronom jelzése; s ezalatt a víz, mely egyre pacskolta a dereglye hátulját, folytonosan hallatta, mindig ugyanabban az időközben ismétlődő, altatóan egyhangú, csendes pocsogását.

Egyszer, a felhők közül előbujt a hold. Az ábrándozásnak ezt a kitünő alkalmát nem szalasztották el, s megilletődésük kifejezésére szép szólamokat kerestek. A bolygót szelidfényűnek, mélabúsnak és nagyon költőinek találták. Emma még énekelt is:

Emlékszel-e a kedves estre,
A mikor könnyű csolnakon, stb.

Kellemes, lágy, gyöngé hangja elveszett a hullámok felett; a szél magával vitte a hangfutamokat; Léon elmerengve hallgatta, mint hangzanak el; mintha körülötte könnyű szárnycsapás hallatszott volna, a mely tova tűnik.

Emma, vele szemben, a dereglye falához támaszkodott. A dereglye egyik ablaktáblája nyitva volt, s a hold besütött az ablakon. Emmát fekete ruhája, melynek redőzete alatt legyezőformában szélesedett ki, nyulánkabbnak, nagyobbbnak tüntette fel. A fejét fölemelte, két kezét összekulcsolta, tekintetét az égre függesztette. Néha a fűzfák árnyéka egészen eltakarta Léon szeme elől; majd egyszerre újra megjelent előtte, a hold fényében, mint egy látomás.

Léon, a ki Emma lábánál ült, a földön egy pipacsszinű selyemszalagot talált.

A csolnakos megnézte, és így szólt:

- Tegnapról maradhatott itt, mert tegnap egy nagy társaságot sétáltattam meg a vizen. Igen víg banda volt; mókás emberek, egy egész csapat úr és hölgy, a kik süteményt, pezsgőt, trombitát hoztak magukkal, és mindenféle bolondságot, a mi a mulatsághoz hozzá tartozik!... Különösen egy volt köztük, egy nagy, szép ember... kis, fekete bajuszt visel... a ki nagyon mulatságos dolgokat csinált! De mindig kérték is a többiek: „Beszélj még!... mondj még valamit, Adolf”... Adolf... vagy Rudolf... valahogy így hívták.

Emma összeborzongott.

- Valami bajod van? - kérdezte Léon, közelebb huzódva hozzá.
 - Nem... semmi! Talán csak az éjszaka hűvössége... Egy kicsit fázom.
 - Annak *szintén* szerencséje lehet az asszonyoknál! - folytatta mosolyogva a vén bárkás, valami kellemeteseget akarván mondani a vendégének.
- Aztán a kezébe köpött s megint hozzá látott az evezéshez.
- De végre is el kellett válni! Nagyon szomorúan búcsúzkodtak. Emma arra kérte Léont, hogy Rolletnéhoz küldje a leveleit, és olyan pontosan elmagyarázta, miképpen tegye kettős borítékba, hogy Léon nem győzte eléggé csudálni: milyen fortélyossá tette Emmát a szerelem!
- E szerint megnyugtathatsz a felől, hogy az irat rendben van? - kérdezte Emma, mikor utóljára csókolóztak össze.
 - Igen, igen, egészen rendben van! - felelt Léon. - De mi az ördögöt akar - tűnődött azután, a mikor, egyedül maradván, hazafelé ment az utcán - ezzel a meghatalmazással?!

IV.

Léon ezután, ha a pajtásaival találkozott, olyan hangon beszélgetett velök, mely bizonyos felsőbbiség-érzetet árult el; később elmaradt a társaságukból, és az iratsomóit is elhanyagolta.

Folyton várta, és aztán újra meg újra elolvasta Emma leveleit. Ő is írt Emmának. Szerette volna újra látni Emmát; az emlékezés és a vágy minden erejével kívánta szeretőjét. Sívárgását a távollét nem csökkentette, hanem növelte; úgy, hogy egy szép napon, egy szombat délelőtt, már nem birt magával, s a legalkalmasabb pillanatban megszökött a hivatal-szobájából.

Mikor, a hegyoldal magaslatáról letekintve a völgybe, megpillantotta a falu tornyát, bádoggaszlójával, mely forgott a szélben, az a - diadalmaskodó hiúsággal és önző elérzékenyességgel elegyes - gyönyörűség fogta el, a melyet a milliomosok érezhetnek, a mikor elmennek meglátogatni szülőföldjüket, a kis falut, a honnan kiindultak.

Egy ideig ott kóborolt Emma háza körül. A konyhából világosság látszott. Leste, nem pillanthatja-e meg Emma árnyékát a függönyök mögött? Semmit se látott.

Lefrançois mama, mikor ráismert, sikongatni kezdett; úgy találta, hogy „megnőtt és karcsúbb lett”; Artémise ellenben azt mondta, hogy „megerősödött és megbarnult.”

A kis teremben ebédelt, mint hajdan; de egyedül, az adószedő nem volt ott. Binet ugyanis *elunta*, hogy mindennap megvárja a *Fecskét*; megkövetelte, hogy az ebéd már egy órával előbb készen legyen, s pontban öt órakor hozzá látott az evéshez; mindamellett gyakran kijelentette, hogy *az elvénhedt szerszám mindig elkésik*.

Léon végre elszánta magát, s bekopogott az orvos kapuján. Ő nagysága a szobájában volt, a honnan csak egy negyedóra multán jött le. Bovary ur igen örült a szerencséjének, de egész este nem mozdult el hazulról, és másnap sem, egész nap.

Csak este, késő este, maradtak egyedül. Emma a kert mögött, a kis utczában vált el tőle - a kis utczában, a hol a másiktól szokott elbúcsúzni! Viharos idő volt, és egy esernyő alatt beszélgettek, a villámok fényénél.

Mind a kettőjük előtt elviselhetetlennek tűnt föl, hogy el kell válniuk.

- Inkább meghalok, mint hogy ez tovább is így tartson! - szólt Emma.

Sírva vonaglott szeretője karján.

- Isten veled!... Isten veled!... Mikor látlak megint?!...

Léon visszatért, s ő előbbre ment, hogy még egyszer megcsókolhassák egymást; és ekkor Emma megígérte, hogy akárhogyan, alkalmat fog szerezni a találkozásra. Móját fogja ejteni, hogy rendesen találkozhassanak, és teljes szabadságban, legalább egyszer hetenkint. Emma nem kételkedett ennek a lehetőségében. Tele volt reménységgel. Most már pénze is lesz.

Ebben bízva, megvásárolt egy pár, széles sávú, sárga függönyt, melynek olcsóságát Lheureux ur bámulatosnak mondta; mindig egy perzsa szőnyegről álmodozott, és Lheureux, igen udvariasan, felajánlotta, hogy szerez neki egyet, mert hiszen „ez se kerül százezer frankba.” Most már nem tudott meglenni Lheureux nélkül. Némelyik nap húszszor is elküldött érte; a kereskedő nyomban ott hagyta minden dolgát, és soha se panaszkodott, hogy ő nagysága kissé gyakran zavarja. Azt se értették Yonville lakói, hogy Rolletné miért reggelizik mindennap Bovaryné asszonynál, és miért látogat el hozzá néha délután is.

Ebben az időben történt, vagyis a tél elején, hogy Emmának újból nagy kedve támadt a zongorázáshoz.

Egy este, mikor Károly boldogan hallgatta a játékát, négyszer is újra kezdte ugyanazt a zenedarabot, és folyton boszankodott, mialatt Károly, a ki nem vette észre, hogy Emma hibásan játszik, egyre lelkesedett:

- Brávó!... nagyon szép!... Mért hagyod abba?!... folytasd!

- De tévedsz, hiszen gyalázatosan játszom! Mintha meg volnának bénulva az ujjaim!

Másnap Károly kérte, hogy játszszék valamit; ha másért nem, az ő kedvéért.

- Nem bánom, de igazán csak a te kedvedért!

Most már Károlynak is meg kellett vallania, hogy Emma sokat felejtett. Eltévesztette a hangjegy-rendszert, s bele zavarodott; majd hirtelen egészen abba hagyta, s így szólt:

- Hiába, vége! Már nem tudok semmit. Ujra tanulnom kellene; de...

Ajkába harapott, és egy kis szünet után:

- Húsz frank óránként - folytatta - ez egy kicsit sok!

- Igen... csakugyan... egy kicsit sok... - szólt Károly, röhögve. - Csakhogy, azt hiszem, olcsóbban is lehetne tanulni; vannak névtelen művészek, a kik néha többet érnek a híres mestereknél.

- Hát keress ilyet! - szólt Emma.

Károly másnap, a mikor haza érkezett, ravaszkodó tekintettel nézett a feleségére, s aztán kibökte, hogy mit tartogat a begyében:

- Látod, milyen makacs vagy néha! Ma Barfeuchères-ben voltam. Nos, Liégeardné asszony igazat adott nekem, és bizonyosságul elmondta, hogy az ő lányai, a kik az Irgalmasok kolostorában tanulnak, harmadfél frankot fizetnek egy zongora-leczkéért, pedig olyan hölgy tanítja őket, a kinek nagy híre van!

Emma vállat vont, és nem nyitotta ki többé a zongoráját.

De ha elment mellette (s Bovary otthon volt), felsóhajtott:

- Szegény zongorám!

És ha látogatói érkeztek, soha se mulasztotta el megemlíteni, hogy elhanyagolta a zongoráját, mindent elfelejtett, és most már nem kezdheti újra a tanulást, olyan okokból, a melyeket méltányolnia kell. Sajnálni kezdték. Kár! mikor olyan szép tehetsége volt hozzá! Bovarynak is szóltak erről. Szemrehányásokkal halmozták el, kivált a gyógyszerész:

- Rosszúl teszi! - szólt - itt nincs helye a takarékoságnak! A természetadta tehetséget soha se szabad parlagon hevertetni. Aztán, gondolja meg, kedves barátom, hogy azt a pénzt, a melyet ő nagysága a tanulásra fordít, ön tulajdonképpen csak félreteszi, mert ezzel megtakarítja azt az összeget, a melyet később gyermekének a zenei oktatására okvetetlenül kiadna. Az én elvem az, hogy az anya maga tanítsa gyermekét. Ez különben Rousseau-nak az eszméje, a mely, megengedem, ma még egy kissé újnak, szokatlannak tetszik, de, bizonyos vagyok benne, hogy ez az eszme diadalmaskodni fog, a mint diadalmaskodott az az elv, hogy az anya maga szoptassa gyermekét, vagy a mint diadalmaskodott például a himlő elleni beoltás nevezetes eszméje.

Károly tehát, engedve a sok nógatásnak, visszatért a zongora kérdésére. Emma, boszúsan, azt felelte, hogy az volna a legokosabb, ha a zongorát eladnák. Hogy elvigyék tőlük ezt a szegény zongorát, mely hiuságának már annyi örömet szerzett, mely házuknak a büszkesége volt! - ettől a gondolattól Károly megriadt. Ugy rémlett neki, mintha Emma ezzel elveszítené énjének egy részét... mintha ezzel valami öngyilkosság-félét követne el.

- Ha akarnád... - szólt - időnkint egy-egy leczke, végre is, nem tenné tönkre az embert.

- Csakhogy egy-egy leczke - felelt Emma - nem ér semmit. Egyfolytában, rendesen kell tanulni, ha az ember azt akarja, hogy az igyekezetének valami eredménye is legyen.

Igy csikarta ki férjének az engedelmet, hogy minden héten bemehessen a városba - a szerető-jéhez. És Yonvilleban egy hónap multán úgy találták, hogy Bovaryné máris igen sokat tanult.

V.

Emma csütörtökön járt be Rouenba. Ilyenkor igen korán kelt fel, s nesztelenül öltözködött, hogy föl ne ébreszsze Károlyt, a ki bizonyosan megkérdezte volna, hogy mért készülődik már virradatkor, s mi teszi olyan izgatottá? Azután le s fel járt a szobában; oda állott az ablakhoz, s lenézett a piacra. A vásárcsarnok oszlopai között már ott derengett a reggeli szürkület, és a gyógyszerész házán, melynek ablaktáblái még be voltak csukva, a hajnal gyöngye világosságában is tisztán lehetett látni a cím tábla nagy betűit.

Mikor a falióra egy negyed nyolczat mutatott, elment az *Arany oroszlán*ba, melynek kapuját Artémise ásítózva nyitotta ki. A szolgáló aztán a tűzhelyhez ment, előkotorta a hamu alól a parazsat, hogy ő nagysága ne fázzék, s Emma egyedül maradt a konyhában. Hébe-hóba kiment az udvarra. Hivert nem nagyon sietett a lovakat befogni; egyelőre inkább Lefrançois mamával tárgyalt. A vendéglősné ugyanis, kidugva pamut-hálófőkötős fejét az ablaknyíláson, megbízásokat adott neki, s utasításait olyan magyarázatokkal kísérte, a melyekbe Hivert-en kívül mindenki bele zavarodott volna. Emma türelmetlenül verdeste cipője talpát az udvar kövezetére.

Végül Hivert, miután megette a levesét, készülődni kezdett. Magára rántotta kecskeszőrös fuvaros-bekecsét, meggyújtotta pipáját, kezébe vette ostorát, s nagy kényelmesen felkászálódott a bakra.

A *Fecske* igen lassú ügetéssel indult el, és mintegy három negyed mértföldnyi távolságban minduntalan megállapodott, hogy fölszedje azokat az utasokat, a kik az utszéken, a kerítések

előtt várták a postakocsit. Azok, a kik helyeiket már tegnap lefoglalták, meg is várakoztatták a kocsit; sőt egypáran még az ágyukban voltak, mikor a *Fecske* megjelent a házuk előtt; Hivert bekiáltott az udvarba, később ordította, káromkodott; aztán leszállt a bakról, és öklével megdöngötte a kaput. És ezalatt a szél be-besüvített a kocsi megrepedezett és itt-ott betört, apró ablakain.

Végre a *Fecske* négy padja megtelt utassal, s a kocsi gyorsabban gördült be a fasorba; egyik almafát a másik után hagyták el, s az út, mely két, piszkos vízzel teli, hosszú árok közt huzódott tova, a szemhatár szélén megszűkülve, beleveszett a mérhetetlenségbe.

Emma már jól ismerte ezt az utat, elejétől végig; tudta, hogy ez után a bozót után egy czölöp, majd egy szilfa, egy csűr s végül az útmester kalyibája következik; néha, hogy meglepetést szerezzen magának, egy darabig behunyta a szemét. De soha, egy pillanatig se veszítette el annak a tiszta tudatát, hogy mekkora távolságra jutottak, s mily messzeségen kell még áthaladniuk.

De, nagysokára, közelebb jutottak a téglá-épületekhez; hallani lehetett, hogy a kerekek kövezett útra jutottak; a postakocsi kertek közé ért, a melyek rácsozatán keresztül, egy-egy tisztáson át, szobrokat, lugast, lampiónokat és hintát pillantottak meg. Aztán, egyszerre, olyan magaslatra kerültek, a honnan maguk előtt, úgyszólván a lábuknál, látták az egész várost.

Mintha egy amfiteátrum fölött lettek volna, a melyen köd ül. A ködben a város úgy tűnt fel, mint ha a hidakon túl határozatlan távolságban kiszélesednék. Mögötte síkság terült el, de odább lassan, egyenletesen emelkedett a talaj, egészen a nagymesszeségig, a hol a halvány égbolt alja mintha összeért volna a földdel, nem látni, hol. Így, a magaslatról, az egész tájék oly mozdulatlanul látszott, mint egy festmény. A kikötött hajók mintha egymáson heverték volna a tájkép egyik sarkában; a folyó zöld halmok lábánál kanyarodott hol jobbra, hol balra; és a hosszúkás szigetek nagy fekete halaknak tűntek fel, a melyek megakadtak a vizen. A gyárak kéményeiből barna füstfellegek kavarogtak ki, melyek fentebb eloszlottak a levegőbe. A távolból mormogás és hortyogás gyanánt hallatszott az érczöntő kohók zakatolása; és tisztán hallhatták a ködön keresztül meredő templomtornyok harangjainak a csengését. A körutak levéltelen fáin mintha violásszinű bozótot alkottak volna a házak közepett; és az esőáztatta tetők fényeseknek vagy fakóbbaknak látszottak, a szerint, hogy a városrész, a melyből előbukkantak, minő magaslaton volt. Néha egy szélroham oda verte a felhőket a Szent Katalin-hegyhez, mintha a levegő hullámain üznék, melyek csöndben törnek meg a meredeken.

Emmára szédítően hatott az a gondolat, hogy e helyen annyi ember él együtt, s mikor a városba ért, szive dagadozni kezdett, mintha az a százhuszezer lény, a ki itt lélezkzik, mind feléje árasztotta volna - és egyszerre - ama szenvedélyek lehét, a melyeket Emma a nagyvárosok lakóinak tulajdonított. A nagyobb tér láttára szerelme is megnövekedett, s a mindenféle zsvajra, mely felhatott hozzá, szívében egész zajgás támadt. És szerelmét kiterjesztette mindarra, a mit gyönyörűséggel látott: a terekre, a parkokra, az utcákra; a régi normandiai székvároska végtelen világvárosnak tűnt fel előtte, egy Babylonnak, a hová, ime, bevonulhat. Mind a két kezével rátámaszkodott a kocsiablakra, s mély lélekzettel szívta magába a szellőt; a három ló vágatott, a sárban heverő kövek csikorogtak a kerekek alatt, a postakocsi egyet-egyét zökkent és egy kissé imbolygott, Hivert már messziről rákiabált a szembejövő kocsi-sokra, - míg azok a roueni polgárok, a kik az éjszakát a Guillaume-ligetben töltötték, nyugodtan haladtak le a hegyoldalról, könnyű kocsijaikon.

A sorompónál megállapodtak. Emma levetette sárczipőjét, más keztyűt húzott, megigazította a sálját, és, vagy húsz lépéssel odább, leszállt a *Fecskéről*.

A város akkor kezdett ébredni. A boltok ablakait házisipkás kereskedő-inasok tisztogatták, s az utczasarkokon minduntalan elrikkantotta magát, jó harsányan, egy-egy kofa, a ki nagy kosarat vonszolt a csípőjén. Emma szemlesütve haladt előre, mindig a fal mellett, s elégedetten mosolygott, a sötét fátyol alatt, mely egészen elburkolta arcát.

Attól tartva, hogy ismerőssel találkozhatik, rendesen nem a legrövidebb utat választotta. A kis, sötét utcákban bujkálva ment előbbre, s olyan gyorsan járt, hogy mire kiért a Rue Nationale-ra, a szökőkúthoz: a homloka csupa izzadság volt. Ebben a városrészben van a színház, itt vannak a vendéglők, a kocsmák, a mulatóhelyek, és itt sétál a legtöbb magános hölgy. Néha olyan szekér döcögött el mellette, a melyen színházi díszleteket szállítottak. Kötényes pincérek homokot szórtak a kávéházak külső helyiségeinek kövezetére, a zöld fácskák közé. Mindenfelé abszent, szivar- és osztriga-szag terjengett.

Emma befordult egy utcába, és már messziről megismerte Léont, felbodorított hajáról, mely kilátszott a kalapja alól.

Léon tovább ment a gyalogjárón. Emma követte, egészen a fogadóig. Léon fölment, kinyitotta az ajtót, belépett... Mily ölelés!

Aztán, a csókok után, mind a kettőjük ajkáról áradt a szó. Elbeszélték egymásnak, milyen nehezen telt el a hét, micsoda sejtelmek voltak, mennyit nyugtalankodtak, az egy kissé elkésett levelek miatt; de most már elfelejtik minden bajukat!... és boldogan néztek egymás szemébe, nevetve a gyönyörüségtől, a szerelem kedveskedő szavait suttogva.

A szoba mélyén egy nagy, mennyezetes, függönnyel körülfogott, mahagónifa-ágy állott. A mennyezetről leomló vörös selyem függönyök alacsony boltozatot alkottak a terebélyes ágyfej körül; - és nem lehetett szebb látványt képzelni annál a színhatásnál, a melylyel ebből a biborszinű környezetből Emma fekete haja és fehér bőre bontakozott ki, a mikor, a szemérem egy mozdulatával, két meztelen karját keblén összefonta, és kezével eltakarta az arcát.

A meleg szoba, puha, a lépések neszét felfogó szőnyegével, furcsa diszítványeivel és enyhe világosságával, mintha csak arra készült volna, hogy a boldog szerelem rejtekhelyéül szolgáljon. A nyílalakban végződő függönytartók, a rézfogasok és a tűzfogó vasmacska nagy gömbje egyszerre ragyogni kezdtek, mikor a nap besütött az ablakon. A kandalló párkányán, a karos gyertyatartók között, két nagy rózsaszinű kagylóhéj hevert; ha ezeket a füléhez tartotta az ember: valami zúgást hallott; azt lehetett volna mondani, hogy ezek a kagylóhéjak elhozták magukkal a tenger mormogását.

Mennyire szerették ezt a kellemes szobát, mely, noha hajdani fénye már ugyancsak megfakult, olyan barátságosnak tűnt fel! Mindig ott találták a bútorokat a régi helyükön; néha Emma még a hajtűit is, a melyeket a mult csütörtökön elveszített, megtalálta, az állóóra talapzatán. A tűzhely mellett reggeliztek, egy paliszander-fával burkolt, egylábú, kis kerekasztalon. Emma szeletelte fel a húst, s miközben kirakta Léon tányérjára az ételdarabokat, mindenféle hízelkedést csacsogott összevissza; és ha a pezsgő habja, kifutván a kis pohárból, ráloccsant az ujjain lévő gyűrűkre, csengő és érzékies nevetőhangokat hallatott. Teljesen belemerültek abba a boldogító érzésbe, hogy egymásé lehetnek; annyira, hogy úgy képzelődtek, mintha otthon volnának, a maguk házában, mintha ezen a helyen élhetnének örökkön, mintha házastársak volnának, a kik mindig, örökre fiatalok maradnak. Így beszéltek: a mi szobánk, a mi szőnyegünk, a mi karosszékeink... Emma különösen sokat emlegette *az én papucsaimat*, Léon ajándékát. Ezzel a rózsaszinű atlaszból készült és hattyúpehelylyel prémezett papucscsal Léon Emma egyik legelső kívánságát elégítette ki. Mikor Emma leült Léonnak a térdére: lába nem ért le a földre, hanem a levegőben himbálózott, s ilyenkor a csinos lábfedő, melynek nem volt sarka, levált Emma talpáról és csak úgy fityegett meztelen lábujjain.

Léon először élvezte azt a kifejezhetetlen gyönyörűséget, a melyet az asszonyok fényűzésének kecsességei nyújtanak annak, a ki egészen közelről érintkezik velök.

Még soha se volt kedvese, a ki ilyen finoman és kedvesen beszélt volna, a kinek az odaadása ennyi tartózkodással és szeméremmel párosult volna, a ki az elbágyadt ártatlanság ily gyönyörű viselkedésével engedte volna át magát. Csodálta Emma lelkének előkelőségét, rajongásait, föllengősségét, és szoknyájának a csipkéit. Aztán Emma *úriasszony* volt, férjes asszony, szóval igazi szerető!

Fokozta gyönyörűségét Emma szeszélyessége, jó- vagy rosszkedvének kiszámíthatatlansága, hangulatainak sokfélesége. Azzal, hogy Emma hol titkolózó, hol vidám, majd beszédes, majd szófukar, néha heveskedő, s máskor előkelően nyugodt volt: mindig új meg új vágyakat, érzéseket és megemlékezéseket ébresztett fel Léonban. Léon szemében Emma volt minden regénynek és minden drámának a hősnője, és Emma volt a verskötetek titokzatos Ő-je. Vállán megtalálta a *fürdő odaliszk* borostyánkőszínűjét; karcsú dereka a középkori dalosok imádothajaira, a várkastélyok urnőire emlékeztette; hasonlított egy kissé a *barcelonai sápadt asszonyra* is; de mindenekfölött Angyal volt!

Néha, mialatt elnézte, úgy tetszett neki, mintha lelke kiáradna kedvese felé, hullámként borítaná el Emma fejének körvonalait, s aztán, engedve a vonzódásnak, leomolna fehér kebelére.

Leült a földre, Emma elé; és két könyökét kedvese térdén nyugtatva, mosolyogva nézett fel Emmára, eléje tartva a homlokát.

Emma lehajolt hozzá, és a gyönyörűségtől kissé elfojtott hangon, mámorosan suttozta:

- Ó, ne mozdulj! ne szólj! csak nézz! Így! Így! Valami nagyon édes árad ki a tekintetedből, a mi olyan, de olyan jól esik nekem!

Gyerekek nevezte Léont.

- Gyerek, szeretsz?

És nem várta meg a feleletet, mert ajkai akkor már ott voltak Léonnak a száján.

Az állóórán egy kis bronz Kupidó díszlett; karjait kikerekítve egy aranyozott fűzér felé lebbent, s olyan arcot vágott, mely nagyon bájos akart lenni. Ezen máskor sokat nevettek; de mikor el kellett válni, minden komolynak tűnt fel előttük.

Mozdulatlanul állottak egymással szemben és azt ismételték:

- Csütörtökön!... csütörtökön!

Végre Emma hirtelen megfogta Léon fejét mind a két kezével, s épp oly hirtelen megcsókolta a homlokát; majd felkiáltott: „Isten veled!” - és lefutott a lépcsőn.

A fogadóból rendesen a színház mellett lévő utcácskába ment, a színházi fodrászhoz, hogy megigazíttassa a haját. Mire oda ért, már alkonyodott, s a boltban meggyújtották a gázt.

Emma hallotta, hogy megszólalt a színházi csöngettyű, mely a komédiásokat a színpad közéléhez hívtá, és látta, hogy szemben vele, odakünn, az utcán, borotvált arcú férfiak és választékos, de kissé kopott öltözetű hölgyek sietnek a színpadra vezető kis kapu felé.

A fodrász alacsony bolthelyiségében nagyon meleg volt; Emma közelében, parókák és hajkenőcsök közepett, egy kitüzesedett vaskályha mormolt. A hajsütővas szaga, meg az a kövér kéz, mely a hajával babrált, elálmósította Emmát, és, fésülőköpenyében gubbaszkodva, egy kissé elszunnyadt. Néha a fodrász-legény, mialatt fésülte, megkérdezte tőle, nem parancsol-e jegyet az álarczos bábra?

Aztán haza kellett menni! Végig sietett az utcákon, megérkezett a *Vörös keresztbe*, oda ment a postakocsihoz, előkereste a felső cipőjét, melyet reggel az egyik pad alá dugott, és elhelyezkedett a már türelmetlenkedő utasok közé. Mikor a hegy lábához értek, az utasok nagy része kiszállott. Néha egy jó darabig egyedül maradt a kocsiban.

Minél több fordulóhelyet hagyott el a kocsi, annál jobban lehetett látni, az egyre emelkedettebb helyről, a város kivilágítását, mely széles fénypárát vetett az épület-tömegek fölé. Emma, a kocsipárnára térdelve, eltévedező tekintettel nézte ezt a szemkápráztató látványt. Majd csöndesen zokogni kezdett, Léont szólította, gyöngéd szavakat rebegett hozzá és csókokat dobált neki, a melyek elhangzottak, elvesztek a szélben.

A hegyoldalban egy szegény ördög szaladgált a postakocsik között; botjára támaszkodva mindig ott csavargott, hogy alamizsnát könyörögjön a jövőmenő utasoktól. Válláról rongyok fityegtek le, és ócska, besüppedt, lyukas kalapja - melyet a lehajtott karima olyan alakúvá tett, a minő egy lefelé fordított mosdótál - félig eltakarta az arcát. Néha azonban levette a kalapját, s ilyenkor látni lehetett, hogy nincsen szemhéja. A két véres szemgödör fedetlenül tátongott; a hús vörös czafatokban lógott le szeme környékéről; a sebből genny folyt ki, s ez a genny zöldes csomókban aludt meg az orrán, melynek fekete lyukai görcsösen rángatóztak, mintha folyton szaglálódniának. Mikor valakit megszólított, hülye nevetéssel vetette hátra a fejét; - és ilyenkor kékes szemefénye, mely szakadatlanul mozgott, forgott, fölvetődött halántéka felé, a nyílt seb széléhez.

Mialatt a kocsik után szaladgált, egy kis dalt énekelt:

Olykor a nyári nap hevétől
Pezsegni kezd a lányka vére...

És tovább is csak napsugárról, madárdalról, zöld lombokról volt szó a dalban.

Fedetlen feje néha hirtelen bukkant fel Emma előtt. Emma ilyenkor úgy megijedt, hogy elsikította magát, és rémületében hátra huzódott. Hivert aztán csúfolódni kezdett a koldussal. Biztatta, hogy mutogassa magát egy deszkabódében, a saint-romaini vásáron, vagy nevetve azt kérdezte tőle, hogy mit csinál a babája.

Máskor, menetközben, kalapját egyszerre csak bedugta a postakocsi csapóablakán, s ezalatt, másik karjával, a hágsóba kapaszkodott, melyet a kocsikerekek tele dobáltak sárral. Eleinte gyöngé, nyafogó hangokat hallatott, de aztán panaszos sírányozásba csapott át, és hangja élessé vált. Ez a vontatott, rémes hang úgy hallatszott az éjszakában, mint valami megmagyarázatlan, titokzatos nyomorúságnak fölismerhetetlenül különös jajveszéklése; túlsüvítette a fák zúgását, a kocsizörgést, a lovak csengőinek csilingelését; és Emmának úgy rémlett, mintha ez a rettenetes hang oly szörnyű messzeségből jönne, melynek a gondolata is borzalommal töltötte el. Úgy hatott le ez a hang lelkének a mélyébe, a hogyan a forgósél az örvénybe; megrázta, megrendítette, s magával ragadta valami mondhatatlan, határtalan szomorúság roppant térségeire. De Hivert, a ki észrevette, hogy a kocsi súlya megnövekedett, hátra vágta ostorát s egy párszor rácserdített a vakra. Az ostorszíj végig csapott a véres seben, és a vak üvöltve fordult le a sárba.

Ekközben a *Fecske* utasai sorra elszenderedtek. Néhányan a szájukat kitátva, mások az állukat leeresztve aludtak; az egyik a szomszédja vállához támaszkodva szunyókált, a másik, karjával a kocsiszíjba kapaszkodva, horkolt, - és valamennyien ütemre himbálóztak, a szerint, a mint a kocsi mozgott. A lámpás visszaverődő fénye, mely kívül az ígáslovak hátulján rezgett, s a kocsi belsejébe a csokoládészinű karton függönyökön át hatolt be, vérszinű árnyékokat vetett ezekre a mozdulatlan emberekre. Emma, a ki oda volt a szomorúságtól, dideregni majd vacogni kezdett; a lába mindinkább fázott, végre egészen megdermedt, és lelkében a halált érezte.

Károly, otthon, már nagyon várta. Hogy a *Fecske* csütörtökön mindig elkészik! Végre megérkezett, s *megjött a nagysága* is! Éppen csak hogy megcsókolta a kis lányt. Az ebéd még nem volt készen, mindegy! A szakácsnénak mentegőznie se kellett; talált számára az asszonya elég mentséget. Ugy találta, hogy ez a leány most már mindent megengedhet magának.

Emma sokszor olyan sápadtan érkezett haza, hogy férje megijedt.

- Nem vagy rosszul? - kérdezte.

- Nem - szólt Emma.

- De - aggodalmaskodott Károly - olyan furcsa vagy ma este?

- Eh, semmi!... Mondom, hogy semmi bajom!...

Még az is megtörtént egypárszor, hogy mihelyt haza érkezett, mindjárt felment a szobájába; és Justin, a ki ilyenkor mindig ott lézengett, nesztelenül járt-kelt körülötte, ügyesebben, találékonyabban szolgálva ki Emmát, mint bármely kitűnő komorna. Oda készítette Emmának a gyertyatartót, a gyufát, a hálóköntösét, a könyvet, a melyet olvasott, és megágyazott.

- Jól van - szólt Emma - most már mehetsz.

Mert Justin ott maradt, kezét lelógatva s szemét tágra nyitva, mintha az álmodozás számtalan apró, finom szálával, egyszerre csak lebilincselte volna.

A másnap mindig rettenetes volt; a következő napokat pedig szinte elviselhetetlenné tette az a folyvást növekedő türelmetlenség, melylyel Emma a boldogság óráit várta; - reszketve áhítozó, mohó, tüzes kívánság volt ez, melyet a gyönyörűség ismert képei egyre élesztettek, mindaddig, míg a hetedik napon már lánggal loboghatott Léon ölelő karjaiban. Az a szerelem pedig, a melyet Léon érzett, az imádásig határtalan csodálat, a hála és az elragadtatás sokszoros kifejezésében, s folytonos hangoztatásában nyilatkozott meg. Emmát boldoggá tette ez a nagy gyöngédség és tökéletes odaadás; minden mesterkedéssel, a melyet a szerelem csak kitalálhat, rajta volt, hogy megőrizhesse Léon szerelmét; és reszketett egy kisé, hogy később mégis csak el fogja veszíteni.

Gyakran mondta Léonnak, szelid, bánatos hangon:

- Ah, tudom, hogy egyszer csak rám únsz és el fogsz hagyni!... meg fogsz házasodni!... te is csak úgy fogsz tenni, mint a többiek.

Léon azt kérdezte:

- Mint a többiek? Miféle többiek?

- Hát a férfiak mind! - felelt Emma.

És a reménytelen epedés egy mozdulatával így folytatta:

- Mindnyájan gyalázatosak vagytok!

Egyszer, mikor bölcselkedve beszélgettek arról a sok mindenféle kiábrándulásról, a melyeket e földön sorra meg kell érni, Emma (talán, hogy próbára tegye Léonnak a féltékenységet, vagy talán, mert a közlékenység és a bizalmaskodás szükségét érezve, nem tudta megállani, hogy el ne mondjon valamit a multjából) azzal lepte meg Léont, hogy egyszer már, régen, sokkal előbb, szeretett valakit, „nem úgy, mint téged!” - magyarázgatta sietve, s megesküdt a leánya életére, hogy *semmi se történt*.

Léon elhitte neki, hanem azért faggatni kezdte, hogy ki és mi volt az az ember, a kit szeretett?

- Tengerész-tiszt volt, édesem; kapitány a tengerészetnél.

Ugy gondolkozott, hogy ezzel egyrészt elejét veszi minden kutatásnak, másrészt bizonyos magaslatra helyezkedik kedvese szemében. Mert az csak dicsőségre válhatik, úgy-e, ha teljesen el tudott szédíteni egy olyan embert, a ki csak harcias természetű lehetett, s a ki hozzá lehetett szokva minden hódításhoz?!

A közjegyző-segéd szégyellni kezdte társadalmi helyzetének szerénységét; megkívánta a tisztí vállrojtót, az érdemkereszteket, a címet és a rangot. Mindez bizonynyal igen tetszenék Emmának: legalább, hogy tetszenék, gyanította, abból a költekező hajlandóságból, a melyet már észrevett kedvesében.

Pedig Emma különös kívánságainak nagy részét elhallgatta előtte. Így elhallgatta, hogy egy kékszinűre festett *tilbury*-re vágyódik, a melyet angol telivér röpítene, s a melyen mellette egy *groom* ülne, hajtóvás csizmában: úgy járna be Rouenba. Ezt a vágyat Justin keltette fel benne, a ki arra kérte, könyörögve, hogy vegye magához komornyiknak; és ha az, hogy meg kellett lennie e nélkül a fényűzés nélkül, nem is csökkentette örömét, a melyet a megérkezés percében érzett, bizonyára növelte a hazaérkezés keserűségét.

Néha, ha Párisról beszélgettek, Emma felsóhajtott:

- Milyen jó volna, hogy ha ott élhetnénk!

- Hát így nem vagyunk boldogok?! - szólt szemrehányó hangon a fiatal ember, megsimogatva Emmának a haját.

- Igazad van - felelt Emma - bolond vagyok; csókolj meg!

Férjéhez kedvesebb volt, mint valaha; pisztáciás tejszinhabot készített neki és ebéd után számtalan keringőt játszott el a zongoráján, hogy férjének örömet szerezzen. Károly úgy találta, hogy ő a legszerencsésebb halandó a világon, és Emma a legnagyobb nyugalomban élt, a mikor egy este Károly így szólalt meg:

- Lempereur kisasszony az, úgy-e, a ki zongoraleczkét ad neked?

- Igen.

- Nos, az imént találkoztam vele Liégeardné asszonynál - folytatta Károly. - Beszéltem neki rólad, s ő azt mondta, hogy nem ismer.

Ezek a szavak úgy hatottak, mint a villámcsapás. Hanem azért Emma a természetesség hangján felelt:

- Ah! Ugy látszik, elfelejtette a nevemet!

- De az is meglehet - szólt az orvos - hogy nem csak egy Lempereur kisasszony van Rouenban, a ki zongoraleczkéket ad, hanem kettő vagy több is.

- Az bizony meglehet!

Aztán, hirtelen:

- Várj, megmutatom az elismervényeit!... Gyere ide!... nézd...

És az íróasztalához sietett, kinyitott minden fiókot, előszedte, újra meg újra átnézte, összehányta az összes papírjait, s végül úgy elveszítette a fejét, hogy Károly nem tudta nézni, s újra meg újra kérte, hogy ezek miatt a rongyos elismervények miatt ugyan soha se gyötörje magát.

- Ó, meglesznek! - szólt Emma. - Addig nem nyugszom, míg meg nem találom ezeket az elismervényeket!

És csakugyan, már a következő pénteken, Károly, a mint abban a sötét benyílóban, a hol a ruháit tartotta, más csizmát húzott a lábára, egyszerre érezte, hogy egy darab papiros került a csizmája bőre és a harisnyája közé. Kivette a papirost, megnézte és ezt olvasta:

„Elismervény hatvanöt frankról, mely összeget három havi leczkéért és hangjegyek ára fejében felvettem. L'EMPEREUR FELICZIA, zenetanító.”

- Hogy' az ördögben került ez a csizmámba?

- Alighanem abból az ócska skatulyából esett ki, a melyikbe a számlákat szoktuk tenni - felelt Emma. - Ez a skatulya most éppen a polcz szélén van; könnyen kieshetett belőle.

Ettől fogva egész élete csak a hazugságok szövénye volt, a melylyel, mint valami fátyollal körülburkolta a szerelmét, hogy elrejtthesse mindenkinek a szeme elől.

A hazugság szükségévé, örömévé, szenvedélyévé vált, úgyannyira, hogy, ha véletlenül azt mondta: „tegnap végig mentem ennek vagy annak az utcának a jobboldalán”, bizonyos lehetett benne az ember, hogy az utcának a baloldalán járt.

Egy reggel, a mikor szokása szerint igen könnyedén öltözve indult el Rouenba, egyszerre csak havazni kezdett; Károly kinézett az ablakon, és a plébánost pillantotta meg Tuvache ur kocsijában. Tudta, hogy a polgármester szintén Rouenba készül; azért lesietett, s megkérte a papot, hogy vigyen el Emmának egy meleg sált; mielőtt megérkezik a *Vörös keresztbe*, azonnal oda adhatja neki. Bournisien ur, Rouenba érve, nyomban megkérdezte, hogy hol van a yonvillei orvos felesége, de a vendéglősné azt felelte, hogy ő nem tudja, mert ő nagysága nem szokott nála megszállani. Este azután, mikor a *Fecskében* találkozott Bovaryné asszonnyal, a plébános elmondta neki, hogy milyen bajban volt, de úgy látszott, nem tulajdonított az esetnek nagyobb fontosságot; annál kevésbbé, mert Emma áradozó szavakkal kezdte magasztalni a székesegyház új szónokát, a kinek az egész város a csudájára járt, s a kiért különösen az asszonyok annyira lelkesedtek, hogy a mikor prédikált, a templomba alig lehetett bejutni.

De ha a pap nem is kívánt semmiféle magyarázatot: arra már nem lehetett számítani, hogy mindenki ilyen tapintatos lesz; későbbben másoknak is feltűnhetik a dolog, és lesznek, a kiknek a kíváncsisága nem fog egykönnyen megnyugodni. Azért Emma ezentúl, a hányszor csak bement Rouenba, mindannyiszor szobát nyitattott a *Vörös keresztben*; és ez hasznosnak bizonyult, mert a falujabeli derék emberek, a kik sokszor látták Emmát a *Vörös kereszt* lépcsőjén, nem gyanítottak semmit.

De mégis volt egy kellemetlen kalandja. Egyszer, a mikor Léon karján lépett ki a *Boulogne* fogadó kapuján, Lheureux-vel találkozott. Emma nagyon megijedt; azt képzelte, hogy Lheureux majd fecsegni fog. Lheureux nem volt olyan ostoba.

Hanem három nappal később beállított Emmához, engedelem-kérés nélkül betette az ajtót, és így szólt:

- Pénzre volna szükségem.

Emma kijelentette, hogy nem tud pénzt adni. Lheureux siránkozni, nyögni, jajgatni kezdett, s felpanaszolta, hogy mennyi szívességgel volt irántuk.

És az igaz volt, hogy a két váltó közül, a melyet Károly aláírt, Emma mindeddig csak az egyiket fizette ki. A kereskedő ugyanis, Emma kérésére, beleegyezett, hogy a másodikat ne fizesse ki, hanem két, új váltóval helyettesíthesse, sőt azóta belenyugodott abba is, hogy Emma ezt a két váltót is megújíthassa, meglehetősen messzeeső lejáratra. Aztán ez még hagyján, de a számla! S Lheureux elővette a zsebéből a hitelbe szállított árúk hosszú jegyzékét. Emma tudniillik nem fizette ki: a függönyöket, a szőnyeget, a szövetet, melylyel a karos-

székeit ujonnan behúzatta, nem fizetett ki továbbá több ruhát és egy sereg divatcikket, a mely különböző holmik ára összesen: mintegy kétezer frankot tett ki.

Emma lecsüggesztette a fejét; a kereskedő folytatta:

- De, ha nincsen készpénze, van *birtoka*.

És emlékeztette rá, hogy van Barneville-ban, Aumale mellett, egy dűledező viskója, mely nem sokat jövedelmez. Ez valamikor egy kis tanyához tartozott, a melyet még az idősb Bovary ur adott el - mert Lheureux mindent tudott, tudta, hogy az a föld hány hektárnyi volt, és tudta a szomszédok nevét.

- Az ön helyében - szólt - túladnék ezen a keveset jövedelmező omladékon; az árából leráznám a nyakamról az adósságot, és még pénzem is maradna.

Emma erre azt mondta, hogy nehéz vevőt találni; Lheureux biztatta, hogy ő majd talál; csakhog - vitatkozott Emma - mégis bajos az ügy, mert hiszen ez a ház a férjéé; csak a férje rendelkezhetik vele, ő nem adhatja el.

- És a meghatalmazás? - kérdezte a kereskedő.

Ez a szó úgy hatott Emmára, mintha egyszerre friss levegő-áramlat érte volna az arcát.

- Hagyja itt a számlát - szólt egy pár pillanatnyi gondolkozás után.

- Minek? - felelte Lheureux. - Most még fölösleges a számlával foglalkoznunk.

A következő héten újra megjelent, és eldicsekedett vele, hogy sok szaladgálás és fáradozás után végre is talált valakit, a ki hajlandó az ingatlant megvenni. Kikutatta ugyanis, hogy egy Langlois nevű ember már régóta kacsintgat a barnevillei házra, de nem akarja megmondani, hogy milyen árt adna érte.

- Az ár nem határoz! - kiáltott fel Emma.

Már hogyne határozná! Ellenkezőleg, meg kell egy kicsit várakoztatni ezt a kópét, és ki kell puhatolni, hogy mennyit lehet kicsikarni belőle! A dolog megéri azt a csekély fáradságot, a melybe az odautazás kerül, és minthogy ő nagysága nem utazhatik el, Lheureux felajánlotta, hogy ő majd elmegy Barnevilleba és beszél a bizonyos Langlois-val. Visszajövet azt jelentette, hogy Langlois négyezer frankot kínál.

Emmát egészen földerítette ez az ujság.

- Köztünk szólva - jegyezte meg Lheureux - az ajánlat igen tisztességes; én legalább nagyon elfogadhatónak tartom.

Emma, mihelyt a szerződést megkötötte, azonnal megkapta a vételár felét. Mikor aztán ki akarta egyenlíteni a tartozását, a kereskedő azt mondta neki:

- Becsületemre mondom, rosszul esnék nekem, ha ezt a *tekintélyes* összeget, alig hogy megkapta, máris ki kellene vennem a kezéből, de talán lehet segíteni a dolgon.

Emma a bankjegyekre pillantott; és arra gondolva, hogy ez a kétezer frank mily határtalanul sok szerelmi találkozóhoz adja meg a módot:

- Mi az?!... Mit mond?!... - dadogta.

- Ó - folytatta a kereskedő nevetve, s ekközben csupa jóakaratnak látszott - a számlára sok mindent rá lehet írni! Elfér rajta többfajta dolog; rá írathat az ember mindent, a mit csak akar! Mintha bizony nem tudnám, hogy mennyi csinyja-binja van az ügyes háztartásnak!... Elöttem nem titok, hogyan szokták az effélét eligazítani, itt is, amott is!... Ismerem én a dörgést!

És merőn nézte Emmát, miközben két hosszú papírt forgatott az ujjai között.

Végre elővette a tárczáját, kinyitotta, s aztán négy váltót tett le az asztalra. Mindegyik váltó ezer frankról szólt.

- Irja alá ezeket - szólt - és tartsa meg a pénzt.

Emmát felháborította az ajánlat.

- De ha átadom a különbözetet - szólt szemtelenül Lheureux - akkor csak szolgálatot teszek önnek, mi?!

Tollat vett elő s oda írta a számla aljára: „Fölvettem Bovaryné asszonytól négyezer frankot.”

- Mi nyugtalanítja? - folytatta. - Egy félesztendő mulva megkapja a bódéja vételárának a hátrálékát, s az utolsó váltó csak akkor jár le, a mikor a pénzt már fölvette.

Emma egy kissé belezavarodott ebbe a számítgatásba, és a füle csengett, mintha sok-sok arany csengene körülötte, melyek, felnyitott zacskóikból kiömölve, szétszóródnak a padlón. Végre Lheureux elmagyarázta neki, hogy van neki egy barátja, bizonyos Vinçart, a ki bankár Rouenban, s ez a Vinçart be fogja váltani készpénzre a négy váltót, a minek utána, ő, Lheureux, azonnal át fogja adni a nagyságos asszonynak mindazt, a mi a tartozás levonása után a négyezer frankból még visszajár.

De kétezer frank helyett csak ezernyolczszázat hozott, mert barátja, Vinçart (a mint ez őt *méltányosságból is*, és *jogosan* megillette) kétszáz frankot levont a négyezerből, közvetítési díj és leszámítolási jutalék fejében.

Aztán, olyan hangon, mintha egyébként nem nagy súlyt helyezne rá, nyugtatványt kért.

- Hiszen tetszik tudni... az üzleti dolgokban... néha megtörténik... És a keletet kérem, a keletet!

A teljesíthető kívánságok egy egész tündérkertje nyílt meg Emma előtt. De volt benne annyi előrelátás, hogy háromezer frankot félre tett, s az első három váltót annak idején, mikor sorra lejártak, ezzel a háromezer frankkal fizette ki. A negyedik felszólítás azonban véletlenül egy csütörtöki napon érkezett meg s Károly kezébe került. Károlyt lesujtotta ez a fölfedezés, hanem azért nem rohant el Lheureux-höz; megvárta, türelmesen, felesége hazaérkezését, s aztán magyarázatot kért tőle.

Emma elmondta, hogy azért nem szólt erről a váltóról, mert meg akarta óvni Károlyt attól, hogy mikor fáradtan tér haza a betegeitől, otthon ilyen bosszantó ujságot kelljen hallania; leült Károly térdére, körülczirógatta, turbékolni kezdett, s aztán felsorolta, jó hosszadalmasan, hogy mennyi, okvetetlenül szükséges dolgot vásároltak hitelbe.

- Végre is, el kell ismerned, hogy ahhoz képest, mi mindenfélét vettünk, a nélkül, hogy fizethettünk volna, ez nem is olyan sok!

Károly, a ki nem tudott mit kieszelni, megint csak Lheureux-höz folyamodott, a ki nélkül már nem tudtak meglelni, s a ki fogadkozott, hogy eligazítja az ügyet, ha az orvos ur két váltót ír alá, a melyek közül az egyik hétszáz frankról szól és három hónap mulva jár le. Károly, hogy ne legyen pénz nélkül, a mikor ezt a hétszáz frankot ki kell fizetnie, mentegetőzéssel és ünnepies ígéretekkel telt, könyörgő levelet írt az anyjának. Az öreg asszony nem felelt levélben; maga jött el. És mikor Emma megkérdezte Károlyt, hogy kaphat-e tőle valamit, Károly azt felelte:

- Igen, de látni akarja a számlát.

Másnap, kora reggel, Emma elrohant Lheureuxhöz. Arra kérte, hogy állítson ki neki más számlát, a mely ne haladja meg az ezer frankot; a négyezer frankos számlával nem állhatott elő, mert akkor meg kellett volna vallania, hogy a négyezer frank nagy részét már kifizette,

következésképpen azt is, hogy eladta az ingatlant. Mert az adás-vétel dolgát Lheureux olyan ügyesen intézte el, hogy senki se tudott róla, és az, hogy ez az ügylet megtörtént, csak később derült ki.

Bár a számlán minden egyes árucikk feltűnően olcsó árban szerepelt, az idősebb Bovaryné elsőrnyüködött rajta, hogy milyen sok pénzt szórnak el a fia házában, és úgy találta, hogy ily rettenetes költsékezést csak gazdag emberek engedhetnek meg maguknak.

- Szőnyeg! Minek az a szőnyeg? Mintha bizony szőnyeg nélkül nem lehetne el az ember! És mirevaló volt újra behuzatni a karosszékeket? Az én időmben minden háznál csak egy karosszék volt, az idősebb emberek számára, - legalább az anyámnál így láttam, pedig az anyám, ha nem is volt sok karosszéke, becsületes asszony volt, azt mondhatom!... Nem lehet mindenki gazdag!... És nincs az a vagyon a világon, a melyik el ne fogyna, ha esztelenül pazarolják! Én szégyellném, ha úgy elkényeztettem volna magamat, a hogyan a fiam és a menyem, a kik fiatalok!... Pedig hát én öreg vagyok, és már rászolgáltam egy kis kényelemre!... Tessék!... itt van!... „diszítés” és megint „diszítés”. Fenn az ernyő, nincsen kas!... Micsoda?!... bélésnek való selyem?!... két frankjával!... mért selyem?... a bélésnek mindjárt selyemnek kell lennie?!... mintha bizony az indiai csalánszövet nem tenné meg!... éppen úgy!... sőt még jobban, mert ez tartósabb!... és megkapni egy fél frankért, sőt néha olcsóbban!...

Emma, a ki a kis divánján hátra dölve hallgatta ezt a prédikációt, nem állhatta meg, hogy közbe ne szóljon. Olyan nyugalommal szólalt meg, a minőre csak egyáltalán képes volt:

- Ej, kérem, hagyja már abba!... hagyja már abba!...

De az öreg asszony tovább leczkértette, s azt jósolta, hogy mind a ketten a kórházban fognak meghalni. Különböen világos, hogy fia a hibás. Szerencsére szavát adta, hogy meg fogja semmisíttetni azt az átkozott meghatalmazást...

- Hogyan?

- Igen, esküvel fogadta meg nekem - erősítette az öreg asszony.

Emma kinyitotta az ablakot, felhívta Károlyt, és a szegény ember kénytelen volt megvallani, hogy: igen, úgy van... Anyja csakugyan kicsikarta belőle azt az ígéretet, hogy vissza fogja vonni a meghatalmazást.

Emma eltűnt, de nemsokára visszatért és a megsértett méltóság-érzet egy fenséges mozdulattal nyújtotta át napának az okiratot.

- Köszönöm - szólt az öreg asszony.

És tűzbe dobta a meghatalmazást.

Emma fülsértően éles, görcsös kacagásban tört ki, mely perczeken át szakadatlanul tartott: ideg-roham fogta el.

- Ó, istenem! - kiáltott fel Károly. - Eh, neked is mi jut eszedbe?!... Azért jössz el hozzánk, hogy jeleneteket csinálj neki?!...

Anyja vállat vont, s nem titkolta el azt a véleményét, hogy *mindez csak komédia*.

De Károly ez egyszer fellázadt és olyan tüzesen kezdte védelmezni a feleségét, hogy az idősebb Bovaryné azonnal el akarta hagyni a házat. Másnap csakugyan el is utazott, és a küszöbön, mikor Károly még folyvást kérlelte, hogy maradjon, így szólt fiához:

- Nem, nem! Te jobban szereted őt, mint engem; jól van, ez így van rendén. De annál rosszabb rád nézve! majd meglátod!... Isten áldjon meg!... Mert ne félj, mostanában nem jövök el még egyszer, hogy, a mint mondod, jeleneteket csináljak neki!

Károly mindamellett nagy zavarban volt Emmával szemben, mert Emma egy cseppet se titkolta, mennyire megharagudott rá, a miatt, hogy nem volt iránta elég bizalommal; és sok könyörgés kellett hozzá, míg rá bírta venni Emmát, hogy ez újra elfogadja a meghatalmazást. De Károly olyan nagy szánom-bánomot tanúsított, hogy Emma végre engedett, és megígérte, hogy elmegy Károlylyal a közjegyzőhöz. Károly aztán Guillaumin ur előtt egy második meghatalmazást írt alá, mely szóról szóra úgy hangzott, mint az első.

- Én ezt meg tudom érteni - szólt a közjegyző. - A tudomány embere nem bíbelődhetik aprócseprő, hétköznapi ügyekkel.

És Károly nagy lelki megkönnyebbülést érzett ennek az alattomos megjegyzésnek a hallatára. Ugy találta, hogy ez őt szép színben tünteti fel, és szívesen elhitte, hogy gyöngesége csak egy magasabb rendű elfoglaltság természetes következtése.

Milyen féktelenül kicsapongó volt Emma a következő csütörtökön, mikor ismét Léonnal lehetett, a *Boulogne* falai közt, *az ő szobájokban!* Nevetett, sírt, énekelt, tánczolt, italokat hozatott, cigarettázni akart; Léon ugy találta hogy egy kicsit bolondos, de gyönyörű, imádnivaló!

Nem sejtette, hogy micsoda megrázkódtatás idézte elő Emmában azt az izgatottságot, melylyel oly mohón vetette rá magát az élvezetekre. Emma ingerlékenynyé, nyalánkká és kéjvágyóvá lett; s most már sokszor sétált Léonnal az utcán, magasan tartva a fejét, mert nem félt attól - mondta Léonnak - hogy rossz hírbe keveredik. Hanem azért néha megreszketett, ha egyszerre eszébe jutott, hogy hátha véletlenül Rudolffal találkozik?!... Mert, bár örökre elváltak, úgy tetszett neki, mintha nem szabadult volna fel tökéletesen Rudolf uralma alól, mintha most is Rudolf volna ki számadásra vonhatja, a ki rendelkezhetik vele, s a kinek vak engedelmisséggel tartozik.

Egy este nem tért vissza Yonvilleba. Károly magánkívül volt az aggodalomtól, és a kis Berta, a ki nem akart a mamája nélkül lefeküdni, úgy zokogott, hogy azt lehetett hinni: no, mindjárt kiszakad a kis szíve! Justin jó messzire elcsatangolt az országúton, abban a reményben, hogy így hamarabb pillantja meg a kocsiját. Még Homais ur is ki-kiment az utcára, körülnézgetni: nem jön-e már?

Végre, mikor a tizenegy órát is elütötte, Károly már nem állhatta tovább. Befogta a lovát, felugrott a kis kocsi bakjára, ostorozni kezdte az állatot, és reggeli két óra felé megérkezett a *Vörös keresztbe*. Emma nem volt ott. Károly arra gondolt, hogy Léon talán láthatta valahol; igen, de hol lakik Léon? Szerencsére, emlékezett rá, hogy hol lakik az a közjegyző, a kinél dolgozik. Oda rohant.

Már világosodni kezdett. Az egyik kapu fölött közjegyzői czimert pillantott meg; bekopogott. Valaki, a nélkül, hogy kinyitotta volna a kaput, kikiáltotta neki a kívánt lakásczímet, czifra káromkodással és azzal a dühös megjegyzéssel egyetemben, hogy az ilyesmiért nem szokás késő éjszaka felzavarni az embert.

Annak a háznak, a melyben Léon lakott, nem volt se csöngettyűje, se kalapácsa, se kapusa. Károly az öklével verte előbb a kaput, majd az ablaktáblákat. Hanem egyszerre észrevette, hogy egy rendőr közeledik feléje; megijedt, hogy csendháborítás címén bajba kerülhet, s azért jobbnak látta, ha felhagy az ostrommal.

- Örült vagyok! - szólt magában, mialatt tovább ment. - Bizonyosan Lormeauxéknál van! Lormeauxék rávették, hogy náluk maradjon ebédre. Addig marasztalták, míg lekészt a postakocsiról.

De a Lormeaux-család már nem lakott Rouenban.

- Vagy talán Dubreuilnél maradt?!... Dubreuilné alighanem megint nagyon rosszúl lett, és ott maradt, hogy ápolja... Eh, hisz Dubreuilné már tíz hónapja meghalt!... De hát hol lehet?

Végre eszébe jutott valami. Bement egy kávéházba s megnézte a *Czim- és lakás-jegyzéket*. Mindjárt rá talált a Lempereur kisasszony nevére: a Rue de la Renelle-des-Marouquiniérs-ben lakott, a 74-ik szám alatt.

Alig hogy befordult ebbe az utcába: megpillantotta Emmát az utca másik végén; oda rohant, a karjai közé szorította, és összevissza csókolta. Csak azután kérdezte meg:

- Mért maradtál itt?

- Rosszúl lettem.

- Mi bajod volt?... Hol lettél rosszúl?... Hogyan?...

Emma megsimította a homlokát, és azt felelte:

- Lempereur kisasszonynál.

- Bizonyos voltam benne! Éppen oda indultam.

- Ó, nem érdemes fölmenned! - szólt Emma. - Különben is, már elment hazulról. És kérek, légy valamivel nyugodtabb; ne essél mindjárt kétségbe, ha megesik, hogy lemaradok a postakocsiról, a mi máskor is megtörténhetik. Hiszen akkor valóságos rab vagyok, ha téged a legcsekélyebb késedelem is ily rettenetesen izgatottá tesz!

Ezzel valami engedelem-félét adott magának, hogy a jövőben ne igen zavartassa magát, ha véletlenül kedve támad elmaradni hazulról. Károly nem tudott mit felelni; Emma ezt beleegyezésnek tekintette, hogy: ám cselekedjék kénye-kedve szerint, s hamarjában ugyancsak felhasználta azt a szabadságot, a melyet maga utalt ki magának. Ha eszébe jutott, hogy nem várja meg a csütörtököt, hanem hamarabb meglátogatja Léont: nem igen válogatta meg az ürügyet; akármilyen czim jó volt neki, hogy egyszerre csak fölkerekedjék és bemenjen a városba. S minthogy Léon ilyenkor nem várta: Emma nem sokat gondolkozott, hanem elment Léonért a hivatalába.

Ez a kedves meglepetés először-másodszor nagyon boldoggá tette Léont; de később nem titkolta el, hogy a közjegyzőnek nagyon nem tetszenek ezek a látogatások, s hogy már értésére is adta, mennyire kellemetlennek találja, ha a segédeit minduntalan kizavarják a munkájukból a rokonok vagy más látogatók.

- Eh, ne törődjél vele, csak gyere! - szólt Emma.

És Léon elillant.

Rábirta Léont, hogy tetőtől-talpig fekete ruhában járjon és kis, hegyes szakált növeszsen, mert azt akarta, hogy Léon XIII. Lajosnak az arczképeihez hasonlítson. Látni kívánta Léonnak a lakását, és kissé szegényesnek találta. Léon erre a megjegyzésre elpirult; Emma nem figyelte meg szavai hatását, hanem tovább nézegette a szobát, és azt tanácsolta kedvesének, hogy vásároljon olyan függönyöket, a minők az ő ablakain vannak. Léon azt felelte, hogy az olyan függöny nagyon sokba kerül.

- Ej, ej, úgy félted a kis tallérjaidat?!... - szólt Emma nevetve.

Megkövetelte, hogy Léon minden egyes alkalommal elmondja, még pedig a legnagyobb részletességgel, hogy mit csinált azóta, hogy utólszor találkoztak. Aztán verseket kért tőle; verseket, a melyeket Léon neki írjon; legalább egyetlenegy *szerelemes verset* róla, az ő tiszteletére. De Léon képtelen volt a második sorra rímet találni, s végre is úgy segített magán, hogy az első albumból, a melybe bepillantott, egyszerűen lemásolt egy szonettet.

Nem annyira hiuságból cselekedte ezt, mint inkább csak azért, hogy Emmának kedvében járjon. Soha se vitatkozott azon, a mi Emmának véletlenül eszébe ötlött: Emma minden gondolata törvény volt előtte. Az ő izléséhez igazodott, s az ő akaratát leste; inkább ő volt Emma kedvese, mint Emma az övé. Ennek az asszonynak a szerelmes szavai és a csókjai egészen magukkal ragadták Léon lelkét. De hát hol szerezte Emma ezt a romlottságot, a mely olyan mély volt, s a melyet úgy el tudott rejteni, hogy szinte minden anyagiasság nélkül valónak látszott?!

VI.

Olyankor, ha Léon Yonvilleba utazott, Emmát meglátogatni, rendesen a gyógyszerésznél ebédelt. Kötelességének tartotta, hogy viszonzásul ő is meghívja Homais urat, s azért, udvariasságból, bizonyos nyomatékkal kérte, hogy legközelebb, ha Rouenba utazik, legyen az ő vendége.

- Nagyon szívesen - felelt a gyógyszerész. - Úgyis ideje, hogy egy kicsit kiszellőztessem magamat, mert már egészen eldohosodom. Helyes! Elmegyünk a színházba, aztán valamelyik vendéglőbe, és kirugunk a hámból!

- Ej, ej, édesem! - duruzsolt gyöngéden Homaisné asszony, és aggodalmasan csóválta a fejét, megrémülve azoktól a bizonytalan veszedelmektől, melyekbe férje bele akart rohanni.

- Nos, mit? Ugy találod, hogy még nem tettem eléggé tönkre az egészségemet?! Vagy azt hiszed, hogy nekem nem szabad friss levegőt színom, csak a gyógyszerek folytonos kipárolgását?! Különben ilyenek az asszonyok! Féltékenyek a tudományra, de ha az ember üdülést keres, akármilyen ártatlan szórakozásban: akkor is ellenkeznek! Mindegy; azért számíthat rám. A napokban, még nem tudom mikor, egyszerre csak betoppanok Rouenba, és legyen nyugodt, a nyakára hágunk egy pár rézgarasnak!

A gyógyszerész azelőtt a világért se használt volna efféle kifejezéseket; de ujabban nagyon felkapta azt a hányaveti és mókázó beszédmodot, melyet Páris egy érdekes sajátosságának tartott, s mely igen megtetszett neki; mint szomszédasszonya, Bovaryné, nagy érdeklődéssel kérdezősködött Léontól a fővárosi szokásokról, olyan szavakat keverve a beszédjébe, a melyek Páris körutjain keletkeztek, tehát kétségtelenné tették, hogy ő laboratóriumában élve se maradt el a világtól. Ezt különben máskor is megtette, s oly sűrűn használta a fővárosi kocsimákban divatos szólásmódokat, hogy a jámbor yonvilleiak csak úgy hüledeztek.

Szóval, egy csütörtökön, Emma, az *Arany oroszlán* konyhájában, nem csekély meglepetésére, Homais urral találkozott. Homais ur úti öltözetben volt, vagyis: hátát egy ócska köpönyeg borította, a melyet Emma még nem ismert; egyik kezében a podgyászát, másik kezében pedig a gyógyszerész lábmelegítőjét czipelte. Nem árulta el tervét senkinek, mert attól tartott, hogy távolléte nyugtalanítani fogja a *közönséget*.

Az a gondolat, hogy nemsokára ismét látni fogja azt a helyet, a hol fiatalságának évei annyi örömben teltek el, alighanem igen felizgatta, mert az egész úton folyton beszélt, a nélkül, hogy egy percnyi szünetet tartott volna. Mikor megérkeztek, vígan lebbent le a kocsiról, s azonnal fölkereste Léont; és a közjegyzőség hiába védekezett, hiába hozakodott elő tízféle kifogással, el kellett mennie vele a *Normandiához* címzett kávéház és vendéglő étkező termébe, a hová Homais nagy garral lépett be, a mellét kidüllesztve, s a kalapját fenn tartva a fején, mert azt vallotta, hogy nyilvános helyen csak falusi ember veszi le a kalapját.

Emma vagy háromnegyed óráig várta Léont. Aztán elszaladt a hivatalába, s minthogy nem találta ott, találgatni kezdte, de nem tudta elképzelni, mi történhetett vele. Gondolatában

közönbösséggel, hidegséggel vádolta kedvesét, és minduntalan a szemére vetve magamagának, hogy az oktalanságig türelmes és rettenetesen gyöngé, a délután első óráit azzal töltötte, hogy, homlokát az ablaküvegre nyomva, egyre leste: vajon nem jön-e már Léon?

Léon és Homais még két órákor is a vendéglő asztalánál ültek. A nagy étkező-terem kezdett kiürülni; s Léon, a kinek már zúgott a feje, szórakozottan nézegetett körül. A kályha kürtőjének pálmafa alakja volt; aranyozással borított csövei kék gyanánt hajoltak fel a mennyezetre. Mellettük, a napsütötte üvegfal mögött, egy kis szökőkút csobogott márvány medencéjében, melyben, torma levelek és spárgák között, három ellankadt tengeri rák nyújtózkodott, több, egymásra halmozott, de egyformán oldalt fektetett fűj alatt.

Homais nagy élvezettel szürcsölte a ritka alkalom gyönyörűségét. Bár inkább a köröskörül látható fényűzés részegítette meg, mint a kitűnő lakoma, azért a pomardi bor is megtette a magáét; mindenesetre felvillamoztatta egy kissé a képességeit, mert, mikor a rumos tojáslepényre került a sor, az asszonyokra terelte a társalgást és meglehetősen erkölcsstelen elméletekkel állott elő. Fejtegetései során megvallotta, hogy rá semmi sincs olyan nagy hatással, mint az asszonyi *sikk*. Ha pompás butorzatú teremben gyönyörű öltözetet lát, azonnal fölhevül; a mi pedig a testalkatot illeti: hát ő bizony nem veti meg a *húst*.

Léon kétségbeesetten nézegette az órát. A gyógyszerész ivott, evett, beszélt.

- Azt hiszem - szólt egyszerre - hogy önnek e tekintetben itt nincs valami jó dolga, sőt Rouenban talán koplalnia kell... Egyébként szerelme tárgya elég közel lakik...

És minthogy Léon elpirult:

- Ej, legyen őszinte! - folytatta. - Vagy talán tagadja, hogy azért jár Yonvilleba...?

A fiatal ember ki akart hebegni valamit, de nem jutott szóhoz.

- Bovarynéhoz? Mert udvarol... vagy talán nem udvarol...?

- De hát kinek?

- Bovaryné szobalányának!

Nem tréfált. De Léonban a hiúság följe kerekedett az óvatosságnak, s a jobbik gondolata ellenére, szinte önkéntelenül hevesen tiltakozott. Különben - jegyezte meg - ő csak a barnákat szereti.

- Tökéletesen igaza van! - szólt a gyógyszerész. - A barnákban több a tűz.

És barátja füléhez hajolva, elmondta, hogy melyek azok a jelenségek, a melyekről meg lehet tudni: van-e tűz valamely asszonyban, vagy nincsen. Aztán, egy kis kitéréssel, néprajzi fejtegetésekbe bocsátkozott: a német nő holdkóros, a francia kicsapongó, az olasz szenvedélyes.

- És a néger nő? - kérdezte a közjegyző-segéd.

- A művészi ízlés a néger nőt is méltányolja - felelt Homais. - Pinczér! Két csésze fekete kávé!

- Megyünk? - kérdezte végre Léon, elveszítve a türelmét.

- *Yes*.

De előbb látni kívánta a vendéglőst, hogy kifejezhesse neki teljes megelégedését, és szerencsét kívánjon az üzletéhez.

Mikor kiértek az utcára, a fiatal ember, hogy egyedül maradhasson, azt mondta, hogy neki most egy kis dolga van.

- Jól van - szólt Homais. - Elkisérem odáig!

És mialatt egyik utcából a másikba mentek, még egyre beszélt: a feleségéről, a gyermekeiről, ezek jövőjéről és a gyógyszerészéről; elmondta, hogy ez hajdan milyen elhanyagolt állapotban volt, s hogy ő milyen tökéletességre emelte.

A mikor a *Boulogne* fogadóhoz értek, Léon hirtelen ott hagyta Homaist; felszaladt a lépcsőn, benyitott, és kedvesét nagy izgatottságban találta.

A gyógyszerész nevének hallatára Emma éktelen haragra gerjedt. Pedig Léon sok, igen elfogadható mentséggel állott elő: nem az ő hibája!... nem ismeri Homais urat?... csak nem képzelem, hogy szivesebben van a Homais ur társaságában, mint az övében?!... Emma elfordult; de Léon nem bocsátotta el; letérdelt eléje, körülölelte a derekát mind a két karjával; epedően simult hozzá; csupa esdeklés volt, és csupa vágy.

Emma állva maradt; két nagy szeme lángolt; komoly, szinte fenyegető tekintettel nézte Léont. Aztán szép szemét könnyek fátyolozták el; rózsaszínű szemhéja lecsukódott; oda engedte a kezét, és Léon csókkal borította - a mikor belépett egy szolgáló, s azt jelentette, hogy az az úr, a ki odalenn várakozik, már nagyon türelmetlen, és azt üzeni, hogy egy kis mondanivalója volna.

- Visszajössz? - kérdezte Emma.

- Igen.

- De mikor?

- Mindjárt.

- Csak *fogás* volt! - szólt a gyógyszerész, mikor Léon leért - nincsen semmi különös mondanivalóm. De észrevettem, hogy ez a látogatás nagyon terhére van; és azt mondtam magamban: miért ne szabadítanám ki?! Menjünk el Bridoux barátomhoz; megiszunk nála egy pohár fahéjas bort.

Léon esküdözött, hogy vissza kell mennie a hivatalába. De a gyógyszerész kinevette, és tréfálkozni kezdett, hogy: hagyja azt az irkafirkát, a pörösködésre mindig ráér az ember!

- Hagyja békén egy kis ideig a jogtudósokat, Cujast és Bartholust, meg a többit! Az ördögbe is! Hát ki parancsol önnek?! Ne legyen olyan félénk! Menjünk Bridouxhoz; majd meglátja milyen nagyszerű kutyája van! Soha se látott olyat!

És minthogy Léon azt erősítette, hogy okvetetlenül föl kell néznie a közjegyzőhöz:

- Jól van - szólt - akkor hát önnel megyek és... mit csináljak?... megvárom. A míg dolgozik, én majd ujságot olvasok, vagy átlapozok egy törvénykönyvet.

Léon - a kit Emma kifakadásai, Homais fecsegése, de talán a reggeli alkalmával elfogyasztott italok is, egy kissé kábulttá tettek - határozatlanul bámult maga elé. A gyógyszerész szinte rákényszerítette az akaratát azzal, hogy folyton ismételte:

- Eh, menjünk Bridouxhoz! Két lépésnyire lakik, a Malpalu-utcában!

És Léon gyávaságból, ostobaságból, de főképpen annak a megmagyarázhatatlan érzésnek engedve, mely néha arra bírja az embert, hogy éppen azt tegye, a mihez legkevesebb a kedve - csakugyan elcsábította magát Bridouxhoz. Bridoux a pitvarban találta; három legényre vigyázott, a kik lihegve forgatták egy gép nagy kerekét. Homais már tudta, hogy mesterséges „seltersi víz”-et gyártanak. Mikor belépett, legelőbb is tanácscsal sietett a legények segítségére; aztán megölelte Bridoux; a fahéjas bor előkerült, iddogálni kezdtek. Léon hússzor is

meg akart szökni, de Homais mindannyiszor megfogta a karját és visszaránczigálta a székére, így szólva hozzá:

- Csak egy perczig várjon! én is megyek. Bepillantunk a *Roueni Lámpás* szerkesztőségébe; megnézzük, mit csinálnak a fiúk. Okvetetlenül be kell önt mutatnom Thomassinnak.

Léon végre nagynehezen lerázta a nyakáról Homaist és a fogadóba rohant. Emma már nem volt ott.

Csak nemrég ment el, felbőszülve, lázas izgatottságban, mélyen elkeseredve. Most már gyűlölte, utálta Léont. Hogy megszegte a szavát és elmaradt a légyottról: rettenetes sértésnek tűnt fel Emma előtt; de más okokat is talált, a melyek a mellett szóltak, hogy szakítson vele: Léon képtelen mindenre, a mi hősiességet, nagy lelket kíván; gyöngé, köznapi, lágyabb egy asszonynál, aztán fősvény és kicsinyes.

Később, mikor lecsillapodott, átlátta, hogy igazságtalanul vádolta Léont. De ha besározzuk a szeretteinket: ez egy kevésbé mindig elválaszt tőlük. A bálványokhoz nem szabad hozzányúlni: az aranyozásukból valami ott marad a kezünkön.

Ettől fogva gyakrabban beszéltek közönbös dolgokról, melyeknek semmi köze se volt a szerelmükhöz; és Emmának Léonhoz irt leveleiben sok szó volt a virágokról, versekről, a holdról és a csillagokról, - azokról a szalmaszálakról, a melyekbe az elgyöngült szenvedély gyermekes reménységgel kapaszkodik, mikor, hogy új életerőt kapjon, külső segítséget keres, és mindent megpróbál, fűhöz-fához folyamodik. Emma folytonosan azzal biztatta magát, hogy a jövő találkozó idején nagyon, nagyon boldog lesz; de a találkozó után megvallotta magának, hogy nem érezett semmi különöset. Ezt a csalódást hamar feledtette az új reménység, s Emma csak még sóvárabban, még inkább lángolva sietett kedveséhez. Szemérem nélkül vetkezett le, gyorsan szakgatva ki fűzőjéből a vékony szalagot, mely úgy zizegett csípője körül, mint egy kígyó, mely tova siklik a fűben. Majd, mikor már a cipőjét és a harisnyáját is levetette, lábujjhegyen az ajtóhoz osont, megnézni, hogy bezárta-e, aztán egyetlen mozdulattal lebecsátott magáról minden ruhát; - és sápadtan, szótlánul, komolyan, oda omlott Léon mellére, hosszan megborzongva.

De volt valami ezen a homlokon, a melyen hideg verejték-cseppek gyöngyöztek, ezeken a szerelmi suttogást dadogó ajkakon, ebben a tévedező szemfényben, és volt valami karjainak ölelésében, a mi Léont megdöbbsentette. Valami nagyon különös, valami megmagyarázhatatlan, valami ijesztő, sőt elrettentő. Léonnak úgy rémlett, hogy ez a kifejezhetetlen valami lassan, észrevétlenül, közójök lopózott, közójök férközött - és szétválasztja őket.

Nem merte kérdezetni; de kiismervén Emmát, és látván, hogy kedvese milyen tapasztalt, arra a meggyőződésre jutott, hogy Emmának már keresztül kellett mennie a szenvedés minden megpróbáltatásán, és át kellett élnie a gyönyörűség minden izgalmát. A mi azelőtt elbájolta és elragadtatásba ejtette Léont, az most már egy kissé megrémítette, elijesztette. Aztán fellázadt, hogy énjét, egyéniségét, minden akaratát napról-napra teljesebben és tökéletesebben fel kellett áldoznia Emma követelkezésének. Haragudott Emmára, a mért Emma mindig, állandóan, győzedelmeskedett rajta. Elhitette magával, hogy már nem szereti úgy, mint előbb; erőlködött, hogy ezután egyáltalán nem fogja szeretni; de mihelyt meghallotta a cipője kopogását, azonnal elgyöngült, mint az iszákos a pálinka láttára.

Az igaz, hogy Emma sok figyelmességgel volt iránta; nyalánkságokat vásárolt neki; mindig kaczerül s Léon izlésére figyelve öltözködött, hogy el ne veszítse kedvese tetszését; és olyan édesen tudott Léonra nézni, olyan szerelmesen! Rózsákat hozott az ölében Yonvilleből, s a virágokat Léon arczába dobálta; sokszor adta jelét, hogy vigyáz Léonnak az egészségére, és hogy kedvesének legcsekélyebb baja is aggodalmakat okoz neki; tanácssal látta el, mit tegyen, mit ne tegyen, hogyan viselkedjék; és, hogy még jobban lekösse - remélve, hogy az ég

bele fog avatkozni az ő szerelmi ügyeibe - Léon nyakába egy kis érmet akasztott, melyen a Szent Szűz képe volt látható. Megtudakolta, mint egy gondos anya, kikkel érintkezik; kik és miféle emberek a barátai. És azt mondta neki:

- Ne járj közéjük, ne menj sehová, ne gondoldj senkire magunkon kívül; csak engem szeress!

Szerette volna, ha pontosan értesülhet róla, hogyan él Léon, és eszébe ötlött, hogy kémeket fogad fel, a ki kövesse és figyelje meg minden lépését... A vendéglő körül egy csavargó formájú ember lézengett, a ki meg-megszólitgatta az utasokat, hogy felajánlja szolgálatát; ez bizonyosan vállalkoznék rá... De büszkesége fellázadt.

- Eh, ha megcsal, lelke rajta! Nem bánom! Törődöm is én azzal!

Egyszer, mikor korábban váltak el, mint rendesen, és Emma, a *Vörös kereszt* felé visszamenőben, egyedül haladt végig a körúton: tekintete véletlenül oda tévedt annak a kolostornak a falaira, a melyben nevelkedett; leült egy padra, a szilfák árnyékába, és elnézegette a kolostort. Milyen csöndben, milyen nyugodtan élt akkor! És hogy vágyódott arra az ismeretlen, titokzatos, mondhatatlan szerelmi érzésre, a melyről csak a könyvekből tudott, s a melyeket olvasmányai után elképzelni igyekezett!

Férjhezmenetelének első hónapjai, sétalovaglászai az erdőben, a Vicomte, a ki keringőzött, Lagardy, a mint énekelt: mindez újra elvonult szeme előtt... És Léon egyszerre ugyanolyan távolságban tűnt fel előtte, mint a többiek.

- Pedig szeretem! - szólt magában.

Hanem azért nem volt boldog; nem volt boldog soha. De hát mi okozta, hogy az élet soha se elégitette ki, - hogy mindaz, a mire valaha rá támaszkodott, egyszerre csak rohadni kezdett?!... Nem lehetett volna, nem lehetne másképpen?! Miért ne?! Ha van valahol olyan ember, a ki erős és szép, bátor és nagylelkű, a ki csupa rajongás és csupa értelem, a kinek a szíve olyan, mint egy nagy költőé, s a külseje mint az angyaloké, ha van valahol egy lant, melynek a húrja érczből való, s mely nász dalát szivrehatóan, könnye fakasztva zengi az ég felé - miért ne találhatna rá? Ó, mily lehetetlenség! Különben semmi se érdemli meg hogy keressük; minden csupa hazugság! Minden mosoly mögött ott várakozik a megadás ísítőzése; minden öröm egy átkot rejt magában; minden gyönyörűségre elteltség következik; és a legédesebb csók után sem marad ajkainkon egyéb, mint egy nagyobb gyönyörűségnek olthatatlan vágya, mely nem teljesülhet, valóságra nem válhatik soha!

Ércz kondulása rezgette meg a levegőt: a kolostor tornyában megszólalt a harang, négyszer egymásután. Csak négy óra! És úgy tetszett neki, mintha egy örökkévalóság óta ülne ezen a padon. De az érzések egész végtelensége bele fér egy percbe, a mint kis téren elfér egy egész tömeg.

Emmát egészen elfoglalták ezek az érzések; csak az érzéseinek élt, és úgy nem törődött a pénzzel, mint egy nagyhercegnő.

Hanem egyszer egy nyomoruságos külsejű, rézvörös ábrázatú, kopasz ember jelentkezett nála, a ki azzal lépett be, hogy Vinçart ur küldi, Rouenből. Kihúzgálta a tűket, melyek hosszú, zöld kabátjának oldalzsebét elzárták; mindegyiket, sorra, oda tűzdelte a kabátja ujjára; s aztán, igen udvariasan, egy papirost nyújtott át Emmának.

Ez a papiros egy hétszáz frankos váltó volt, melyet Emma írt alá, s melyet Lheureux - bár Emma kikötötte, hogy a váltó nem kerülhet forgalomba - tovább adott Vinçartnak.

Emma elküldte Lheureuxhöz a cselédjét. Lheureux azt üzenté, hogy nem jöhet el.

Erre az ismeretlen, a ki nem akart helyet foglalni, hanem mindeddig állva várakozott, s kíváncsian pislogatott jobbra-balra - a mit észrevétlenül tehetett, mert bozontos szőke szemöldökétől nem lehetett látni a szeméjárását - ártatlan arcot vágva, azt kérdezte:

- Mit vigyek feleletül Vinçart urnak?

- Mondja meg neki - szólt Emma - hogy... most nincs... Hanem majd a jövő héten... Hogy várjon... igen, a jövő héten.

Az ismeretlen nem szólt egy kukkot se; nyugodtan elpályázott.

Hanem Emma másnap délben egy váltó-óvást kapott, és a bélyeges papir, a melyen több helyütt nagy betűk jelezték, hogy „Hareng, buchyi végrehajtó” küldötte, annyira megrémítette, hogy azonnal elrohant a divatáru-kereskedőhöz.

A boltjában találta; éppen egy csomagot kötözgetett össze.

- Szolgája! - szólt. - Rögtön rendelkezésére állok; ebben a pillanatban.

De azért nem zavartatta magát, hanem folytatta a munkáját. Egy tizenhárom esztendő, kissé púpos leányka sürgölődött körülötte, a ki a segédje is volt, meg a szakácsnéja is.

Aztán, faczipójében végig kopogván a bolt padlóján, fölvezette ő nagyságát az első emelet egy szűk szobájába, a melynek nagy részét egy jókora fenyűfa-íróasztal foglalta el. Az íróasztalnak középütt mélyedése volt, s ezt a mélyedést, keresztben, egy lakattal is ellátott vaspánt zárta el; itt őrizte Lheureux üzleti könyveit. A falnál, karton-minták alatt, egy nagy pénzes szekrény állott, melynek a terjedelmessége elárulta, hogy nem csupán pénzt, bankjegyet és értékpapírt tartalmaz. És csakugyan Lheureux zálogtárgyakra is adott apró kölcsönöket. Ide, ennek a pénzes szekrénynek az örvényébe vándorolt többek között Bovary-né arany láncza; és itt tartotta Lheureux azt a fülbevalót is, melyet a szegény Tellier apótól vett el, a ki, miután Lheureux elárvereztette mindenét, Quincampoixban egy kis szatócsboltot nyitott, a hol, tüdőbajával küzködve, keservesen élte le utolsó napjait, viaszgyertyái között, melyek nem voltak olyan sárgák, mint az arcza.

Lheureux leült nagy, karos szalmaszékébe, s így szólalt meg:

- Mi ujság?

- Nézze!

És megmutatta Lheureuxnek az óvást.

- No, és aztán! Sajnálom, de nem tehetek róla!

Emma felindultan emlékeztette Lheureux-t arra az ígéretére, hogy a váltókat nem adja ki a kezéből. Lheureux nem tagadta, hogy szavát adta erre.

- Hiába, kénytelen voltam vele! A torkomon volt a kés.

- És most mi fog történni? - kérdezte Emma.

- Az fog történni, hogy a váltótörvényszék kimondja az ítéletet és elrendeli a végrehajtást. *Hja*, ez igen egyszerű!

Emma alig tudta megállani, hogy fel ne pofozza.

De erőt vett magán, s szeliden azt kérdezte, hogy: nem volna-e mód Vinçart-t engedékenységre bírni?

- Igen, majd mindjárt! Engedékenységre bírni, Vinçart-t! Ön nem ismeri Vinçart-t! Vinçart vadabb és kegyetlenebb, mint egy beduin.

Pedig hát mégis csak Lheureux ur segítheti ki ebből a bajból.

- Lássá - szólt a kereskedő - én azt hiszem, hogy már éppen eleget tettem önért. Maga is el fogja ismerni, hogy mind mostanáig sok szivességgel voltam ön iránt...

És felnyitotta az egyik üzleti könyvet:

- Nézze!

Aztán ujját a lap aljáról mind feljebb csusztatva:

- Lássuk csak... lássuk... Augusztus 3-ikán kétszáz frank... Június 17-ikén százötven... Március 23-ikán negyvenhat... Áprilisban...

Abba hagyta, mintha attól tartana, hogy vigyázatlanságot követ el.

- És nem is szólok azokról a váltókról, a melyeket az orvos ur írt alá. Az is, az egyik hétszáz frank, a másik háromszáz. A mi pedig az ön apró számla-tartozásait és a kamatokat illeti, annak nincs vége, abba bele lehet bolondulni. Szóval én nem tehetek többet, és most már nem avatkozhatom bele az ön ügyeibe!

Emma sírt, *kedves, jó Lheureux* urnak szólította a kereskedőt, de Lheureux folyton Vinçart-ra hivatkozott; mit tehet ő, mikor *az a kutya Vinçart* nem enged? Különben, neki most nincs egy garasa se; senki se fizet neki; ha gypja volna a hátán, azt is lenyírnák róla; egy olyan szegény boltos, mint ő, nem adhat nagy kölcsönöket...

Bovaryné most már hallgatott; és Lheureux urat, a ki egy tollszárral piszkálgatta a szakálát, alighanem nyugtalanította ez a csend, mert így folytatta:

- Ha csak a napokban valamivel több pénzhez nem jutok... nem lehetetlen, hogy kifizetik egyik vagy másik követelésemet... akkor megtehetném...

- Annyival inkább megtehetné - szólt Emma - mert, mihelyt a barnevillei ház vételárának a hátrálékát megkapom...

- Hogyan?...

Az, hogy Langlois még nem fizetett, nagyon meglepte Lheureux-t. Aztán, mézes hangon:

- És mi volna a kívánsága? Hogyan egyezzünk meg?

- Ó, a hogy akarja!

Lheureux lehunyta a szemét, mintha gondolkozni akarna; egy kicsit számolgatott, aztán, folyvást erősítgetve, hogy nagy bajt csinál magának, mert bizony nehezen fog menni a dolog, és őt most kimeríti ez az *érvágás*, négy váltót íratott alá Emmával. Mindegyik váltó kétszázötven frankról szólt; és egy-egy hónapi időközben járt le egyik a másik után.

- Csak Vinçart hallgasson a jó szóra! Különben, így vagy amúgy, mi ketten már megállapodtunk, s ezzel rendben van az ügy. Nem szokásom, hogy csak szóval tartsak és bolondíttassak valakit; nem csinállok félig semmit, az üzletben nincs tréfa, s ha kimondtam, állom a szavamat.

Azután megmutatott Emmának néhány ujonnan érkezett árucikket, a melyek mintha csak úgy véletlenül kerültek volna a kezeügyébe. És megjegyezte, hogy ezek közül az ő véleménye szerint egy se méltó ő nagyságához.

- Ha meggondolom, hogy ennek a ruhának méterje mindössze harminczöt fillér, és még azt bizonyítgatjuk, sőt kezességet vállalunk érte, a gyáros is, a kereskedő is, hogy a festése tartós! De hát a közönség mindent elhisz, és ezt például nagyon vásárolják. Persze, az ember nem bolond, hogy felvilágosítsa őket! Képzelteri, hogy ezt már csak nem tesszük!

Megvallva a gázságot, melylyel mást csal meg, azt akarta bebizonyítani Emmának, hogy vele szemben becsületesen jár el.

Az ajtóból visszahívta, és három rőf sodrott selyemcsipkét mutatott neki, a melyet nemrég „egy felosztatott üzletből” szerzett meg.

- Milyen szép, ugy-e?! - dicsérte az áruját. - Mostanában nagyon használják, a karosszékek párnájára, s a többi. Ez a legujabb divat.

És - gyorsabban, mint egy bűvész - becsomagolta a csipkét kék papirosba, s a csomagot oda csusztatta Emma kezébe.

- Legalább hadd tudjam...?

- Ó, erre ráérünk! - felelt Lheureux, és sarkon fordult.

Emma még akkor este sürgetni kezdte és rá is vette Bovaryt, hogy írjon az anyjának. Ebben a levélben Károly arra kérte anyját, hogy az örökségnek azt a részét, a melyet még nem kapott meg, küldené el minél hamarabb. Anyja azt felelte, hogy nincsen semmi elküldeni valója; a leszámolás megtörtént, s nekik, a barnevillei házon kívül, hatszáz frank évi járadékuk maradt, a melyet annak idején pontosan át fog szolgáltatni.

Ekkor ő nagysága más módon kísérelte meg a pénzszerzést. Számlát küldött két vagy három helyre, a hol Károly házi orvos volt, és minthogy a kísérlet jól ütött ki, nemsokára derüborura élt ezzel az eszközzel. Mindig ügyelt rá, hogy el ne felejtse utóiratban megjegyezni: „A háztartás gondjai kényszerítenek erre a lépésre; férjem nem tud róla. Ne is méltóztassék említeni előtte... igen bántaná a büszkeségét... Bocsánatot kérek... Szolgálója...” Néhányan felszóltak, és kijelentették, hogy a sürgetést nem találják helyénvalónak; de Emma ezeket a leveleket elfogta és megsemmisítette.

Hogy pénzt szerezzen, eladogatta a régi keztyűit, a régi kalapjait, s a konyha ócska vasszerszámain; és feltűnő kapzsisággal alkudozott, hogy minél többet nyerjen a holmijain: a paraszt-vér kiütött belőle. Aztán az jutott eszébe, hogy csereberélni, kereskedni fog egyébbel is; mikor bemegy a városba, elnéz a régiségkereskedőkhöz, a zsibárusokhoz, s megvásárol tőlük mindenféle lomot, a melyeket Lheureux, ha már pénzt nem kaphat, szívesen átvesz tőle, fizetés gyanánt, még pedig nagyobb értékben, mint a mennyiért ő vette. Számított erre, és strucz-tollakat, kínai porcellánt és régi ládákat vásárolt; hogy nyakrafőre vásárolhasson, kölcsönöket kért Félicitétől, Lefrançoisnétól, a roueni fogadósnétól - a kié a *Vörös kereszt* volt - mindenkitől, mindenünnen, a honnan csak kaphatott. Abból a pénzből, a melyet Barneville-ből végre megkapott, kifizette az első két váltót; a többi ezerötszáz frankot elköltötte. A másik két váltót megújította, és egyre jobban bele bonyolódott az adósságba!

Néha, az igaz, ki akarta számítani, hogy tulajdonképpen mennyivel is tartozik, de olyan elrémitő fölfedezésre jutott, hogy azt hitte: rosszúl számított. Ujra kezdte a számítást, hamarosan bele zavarodott, abba hagyta, és nem gondolt rá többet.

Bovaryék házában most már nagyon szomorú volt az élet. A hitelezők egymásnak adták a kilincset és dühös ábrázattal kerültek ki a nagysága szobájából. A kimosott zsebkendők a tűzhelyen hányódtak, és a kis Berta, Homaisné méltó megbotránkozására, lyukas harisnyában járt. Ha Károly, félénken, egy-egy megjegyzést kockáztatott meg, Emma, nyers hangon, azt felelte, hogy ez nem az ő hibája.

Miért ez a gorombaság, miért haragszik az egész világra, miért ilyen izgatott mindig? Károly nem lelt egyéb magyarázatot, csak Emma régi idegbaját, s aztán egyes-egyedül ezt okolta. Szemrehányásokat tett magának, hogy felesége gyöngeségét, betegségét hibának tartotta, önzéssel vádolta magát, s oda szeretett volna menni hozzá, hogy összecsókolgassa.

- Nem! - szólt magában. - Terhére volnék!

Hát nem bántotta.

Ebéd után egyedül sétálgatott a kertben. Néha térdére vette a kis Bertát, és hozzálátott, hogy majd megtanítsa olvasni. Kiterítette előtte az orvosi ujságját, és mutogatta neki a betűket. De a gyermek, a ki még semmit se tanult, nagy szemeket meresztett rá; elszomorodott és sírni kezdett. Hogy megvigasztalja, az öntöző kannában vizet hozott neki, a melylyel a gyermek a homokban kis folyókat csinált, vagy fagyal vesszőket tört le neki, hogy fákat ültessen a veteményes ágyba, a mi már nem sokat ártott a kertnek, a melyet itt is, ott is fölvert a gaz; annyi napszámmal tartoztak Lestiboudoisnak! Később a gyermek fázni kezdett, és az anyját követelte.

- Hívjuk inkább Félicitét - szólt Károly. - Tudod, édesem, hogy a mamád nem szereti, ha zavarjuk.

Őszre járt az idő és már hulldogáltak a falevelek, - mint két esztendővel ezelőtt, a mikor Emma beteg lett! - Mikor fordul jobbra ez az állapot?! Mikor lesz már másképpen?! - tűnődött. És tovább járkált, a két kezét hátul összekulcsoltan tartva, a dereka alatt.

Ő nagysága ezalatt nem mozdult ki a szobájából. Senkinek sem volt szabad felmennie hozzá. Egész nap fenn maradt és majdnem egész nap kábultan heverészett az ágyán, öltözetlenül, mert éppen csak hogy volt rajta valami ruha. Néha-néha meggyújtott egyet azok közül a füstölő golyócskák közül, a melyeket Rouenban egy algériai ember boltjában vásárolt; egyébként órákon át mintha csak aludt volna.

Hogy éjjel ne lássa maga mellett Károlyt, a ki úgy aludt, mint a bunda, elkezdett képeket vágni, panaszkodni, nyögni, és addig fintorgatta az orrát, míg végre csakugyan sikerült száműznie Károlyt a második emeletre; és ettől fogva Emma éjjelenként, egészen reggelig, különös könyveket olvasott, a melyek orgiákat és véres jeleneteket irtak le. Az utóbbiak egy párszor annyira felizgatták, hogy elsikította magát, s Károly ijedten szaladt le hozzá.

- Eh, menj innen! - szólt Emma boszúsan.

Máskor - mikor még erősebben égette az a titkos tűz, a melyet a házasságtörés folyton élesztgetett - fölhevülten s a kívánságtól reszketve, lihegve, ziháló kebelével, ki-kiugrott az ágyból, felnyitotta az ablakát, és mély lélekzettel szívta magába a hideg levegőt. Föltekintett a csillagokra, s mialatt kibontott, nagy, nehéz haját összekúsálta a szél, mesés szerelmekről ábrándozott. Aztán ő rá gondolt, Léonra. Ilyenkor mindent a világon oda adott volna azoknak a találkozóknak egy órájáért, a melyek egy kissé lecsillapították, egy időre kielégítették.

Ünnepnap volt neki, mikor Léonnal találkozhatott, s azt akarta, hogy az ünnepnapjai fényesek legyenek. Mikor aztán Léon már nem győzte a kiadásait, a többi Emma fizette, igen bőkezűen - s utóbb majdnem minden egyes alkalommal így történt. Léon meg akarta értetni vele, hogy másutt, a szerényebb és olcsóbb vendégfogadók valamelyikében, éppen olyan jól megvolnának, de Emma erről hallani se akart.

Egyszer, mihelyt megérkezett, hat kis, aranyozott ezüstkanalat vett elő a kényszerűségéből (még Rouault apától kapta nászajándékkul), és arra kérte Léont, hogy vigye el ezeket azonnal a zálogházba. Léon engedelmeskedett, de látszott rajta, hogy nem szívesen teljesíti Emma kívánságát. Attól félt, hogy ez a lépése nem marad titokban, és ártalmára lehet.

Aztán, elgondolkozva a dolgról, úgy találta, hogy kedvese kezd igen különösen viselkedni, és talán sok tekintetben igazuk van azoknak, a kik el akarják választani tőle.

Valaki nemrég Léon anyjának egy hosszú, névtelen levelet küldött, a melyben figyelmeztette, hogy Léon *tönkre teszi magát egy férjes asszonnyal*; a derék öreg asszony megijedt, és abban

a hitben, hogy a családok örök rémképéről van szó, vagyis arról az ismeretlen, veszedelmes teremtről, a szirénről, a szörnyről, a ki a szerelem mélységeiben lakik, s csodás ígézzel, rejtelmes eszközökkel vonzza magához áldozatait, - azonnal írt Léon főnökének, Dubocage közjegyzőnek, hogy beszéljen fiának a lelkére. Dubocage mester nagy lelkiismeretességgel teljesítette ezt a megbízást. Behívta Léont a szobájába, háromnegyed óra hosszat tárgyalt vele, rajta volt, hogy felnyissa a szemét, és megmutassa neki, milyen örvény szélére jutott. Elmondta neki, hogy az ilyen viszonyoknak a híre nagyon sokat árt minden fiatal közjegyzőnek, és később, mikor már a maga szakállára kezd dolgozni, neki is ártani fog. Könnyörgött neki, hogy szakítsa meg a veszedelmes viszonyt, és ha már nem hajlandó erre az áldozatra a saját érdekében, tegye meg ezt legalább az ő kedvéért, tegye meg szivességből, tegye meg főnökének, neki, Dubocagenak!

Léon végre megígérte, hogy nem fog többé találkozni Emmával; és szemrehányásokat tett magának, hogy nem tartotta meg a szavát, mert minél gyakrabban gondolkozott a dologról, annál inkább tartott tőle, hogy ez az asszony még sok bajt okozhat neki, kiszámíthatatlan zavarokba sodorhatja, s bele bonyolíthatja mindenféle pletykába, nem is szólva arról a folytonos tréfálkozásról, élczelődésről, a melyet a pajtásai engedtek meg maguknak; ezek ugyanis reggelenként, a kályha körül összegyülekezve, állandóan az ő viszonyát firtatták. Aztán nemsokára első-segéd, közjegyző-helyettes lesz: ideje, hogy komoly emberré váljék. Erre való tekintettel lemondott a fuvalázásról, a rajongásról, a képzelődésről - a mi nem is esett nagyon neheze, mert voltaképpen igen közönséges ember volt; - de nincs az a nyárspolgár, a ki a fiatakori fölhevülések idejében, legalább egy napig, egy óráig, egy perczig, ne képzelte volna azt, hogy ő a nagy, a kalandos vállalkozásokra született, és hogy végtelen szenvedelmek lakoznak benne. A legközönségesebb kis szoknyavadász is szultánákról álmodott valamikor; és minden közjegyző egy költő roncsait hordja magában.

Most már unatkozott, sőt boszankodott, mikor Emma hirtelen ráborult és zokogni kezdett; és szíve - mint azok az emberek, a kik a zenéből csak keveset tudnak elviselni, s a legszebb dallamokat se tudják sokáig hallgatni - közönbösen szendergett ennek a szerelemnek lármás zenéje mellett, melyben már csak zajt és hangzavart talált, - melynek a finomságait nem vette észre többé.

Sokkal inkább ismerték egymást, semhogy részük lehetett volna az ölelkezés ama meglepetéseiben, a melyek a gyönyörűséget megszázsorozzák. Nem csak Léon kezdte unni Emmát; Emma is kijózanodott Léon iránt való nagy szerelméből. A hogy mult az idő, Emma a házasságtörésben is megtalálta a házasság minden közönségességét.

De hogyan szabadulhatna ki ebből a szerelmi lekötöttségből? És aztán - bár az a gyönyörűség, a melyet az ilyen, már igazi szerelem nélkül való ölelkezésben találhatott, nagyon lealacsonyította önmaga előtt - kiábrándultságának és a megaláztatás érzésének ellenére is ragaszkodott ehhez a gyönyörűséghez, megszokásból vagy talán romlottságból; és napról-napra elkeseredettebben hajszolta a gyönyörűséget, minden örömét kimerítve azzal, hogy örömét igen nagynak óhajtotta, akarta. Hogy reménységei megcsalták: ezért Léont vádolta, mintha Léon rászedte volna, mintha árulást követett volna el ellene; és alattomban utóljára már azt kívánta, hogy bárcsak valami nagy, végzetes esemény sujtana le rájuk, a mely szétválasztaná őket, minthogy neki nincs bátorsága hozzá, hogy elhatározza magát a szakításra.

Hanem azért tovább is egyre írta a szerelmes leveleket Léonnak; úgy gondolkozott, hogy az asszony köteles a kedvesének írni, mindaddig, míg a viszonya tart.

Csak hogy, míg írt, egy más emberre gondolt, egy álom-alakra, melyet képzelete alkotott: legédesebb emlékeiből, legszebb olvasmányáiból, legforróbb vágyaiból; és ez az álom-alak végül úgy megelevenedett, olyannyira megközelíthetővé vált, hogy, ha rá gondolt, az elragadtatástól gyorsabban kezdett dobogni a szíve, noha képzelete nem láthatta tisztán ezt a dicső

alakot, mert képe, mint egy istené, a sok rá halmozott fényes tulajdonságtól elmosódott, bizonytalanná lett, - elveszett a sok ékesség alatt. Ábrándképe abban a világban lakott, a hol mindig kék az ég, s a hol selyem-hágcsók himbálózna az erkélyeken, kábító virágillat közegett, a teli hold fényében. Néha úgy tetszett neki, mintha már a közelében volna; szinte várta, hogy még közelebb fog jönni, és el fogja ragadni magával, egészen, egyetlenegy csókban... Azután megtörtén roskadt össze; mert ennek az álomlátó szerelemnek a fellobbanásai jobban kimerítették, kifárasztották, mint akár a nagy kicsapongások.

Egy idő óta soha sem szűnő, nagy levertséget érzett egész testében: mintha minden tagja össze volna zúzva, mintha gondolkozni se volna képes. Sokszor kapott bírói idézéseket, bélyeges papírosokat: alig pillantott rájuk. Szeretett volna: nem élni tovább, vagy folytonosan aludni.

Böjtközépkor, az általános mulatozásnak azon a napján, melyet a böjt harmadik hetének csütörtökén Rouenban is meg szoktak ünnepelni, Emma nem ment haza Yonvilleba; este elment az álarczos bálba. Bársony bugyogót és vörös harisnyát vett fel; s felkötött hajfonatú parókát és háromszögletű kalapot tett a fejére. Egész éjjel ugrált, mialatt a trombiták dühösen harsogtak, recsegték; olyan szilajon tánczolt, hogy a többiek körülállották és nézték; és reggel felé, a mikor egy kissé kijózanodott, a színház oszlopos csarnokában találta magát, öt vagy hat álarczos ur és hölgy között, a kiken matróz-ruhát vagy munkásleány-öltözetet látott. Az urak Léon czimborái voltak; a hölgyek ezek barátnői. Arról beszélgettek, hogy ideje volna elmenni valahová, vacsorálni vagy inkább reggelizni.

A szomszédos kávéházak tele voltak néppel. A kikötőre néző téren egy meglehetősen alacsony rangú vendéglőt pillantottak meg, melynek a gazdája kinyitott nekik egy kis szobát, a negyedik emeleten.

A férfiak a szoba egyik szögletében suttogtak, alkalmasint arról, hogy mit hozassanak és miképpen osszák el a költséget. Volt köztük egy közjegyző-segéd meg egy kereskedelmi utazó; a másik kettő orvosnövendék volt: mily társaság Emmának! A mi a hölgyeket illeti, Emma igen hamar észrevette, a hangjok csengéséről, hogy csaknem valamennyien a legutolsó osztályból valók. Ettől megijedt; hátra tolt a székét és lesütötte a szemét.

A többiek enni kezdtek. Emma nem evett; a homloka égett, a szemhéjában tüzes csipéseket érzett, a bőre mindenütt jéghideg volt. És mintha a fejében érezte volna a bálterem padlóját, mely egyre rengett a száz meg száz tánczoló, ugráló láb ütem szerint ismétlődő dobogása alatt. Aztán a szivarfüsttel összeelegyedett puncs-szag elkábította. Elájult; az ablakhoz vitték.

A nap éppen fölkelőben volt; a Szent Katalin-hegy fölött egy nagy biborszínű folt terjengett a halvány égbolton. A folyó ólomszínű habjait fel-felborzolta a szél; a hidakon egy lelket se lehetett látni; az utczalámpák sorra kialudtak.

Emma lassankint magához tért, és egyszerre eszébe jutott Berta, a ki most csöndesen alszik otthon, a cseléd szobájában, arra, messze!... De lenn, az utcán, egy társzekér haladt végig, mely tele volt rakva hosszú és keskeny, szalag-alakú vaslemezekkel; a mozgó súlytömeg megrezgettette a házak falait, és az összerázott fém süketítő zajjal koczogott tovább.

Hirtelen észrevétlenül megszökött a társaságától; a *Boulogne*ba érve, lerázta magáról a jelmezét, és Léonnak, a ki követte, azt mondta, hogy most már haza kell mennie. Léon elment, s Emma végre egyedül maradt a fogadóban. Utált mindent és mindenkit; magamagát is. Szeretett volna fölemelkedni a földről, elrepülni, a hogyan a madár elrepül, valahová messze, nagyon messze, fel a magasba, a szeplőtelen világűrbe, a hol ujja alakulhatna, a hol megifjodhatnék.

Kiment a fogadóból, keresztül vágott a körúton, áthaladt a Place Cauchoise-on, az egész külső városrészen, s végre egy olyan utcába ért, a mely már a szabadba visz, - a melyen túl kertek

terülnek el. Gyorsan járt és a levegő lecsillapította; az alakok, a melyeket a tömegben látott, az álarczok, a négyes-figurák, a csillárok, a vacsora, és azok a rettenetes asszonyok lassankint eltűntek előle, mint a sűrű köd, mely lassan, lassan felszáll. Aztán, visszatérve a *Vörös keresztbe*, a második emeletnek abba a kis szobájába, melynek falait a *Neslei torony* jeleneteit ábrázoló képek ékesítik, lefeküdt az ágyba. Délután négy órakor Hivert bekopogtatott hozzá és felköltötte.

Mikor haza ért, Félicité azzal fogadta, hogy a míg oda volt, egy iratot hoztak neki; egy szürke papirost, melyet ő a kandalló párkányán álló óra mögé dugott el. Emma előkereste az iratot, és olvasni kezdte:

„Megérkezvén a jelentés arról, hogy az ítélet szabály szerint kézhez adatott, az ítélet erejénél fogva...”

Micsoda ítélet? Egy nappal előbb csakugyan hoztak egy másik iratot is, a melyet még nem látott; azért igen meglepték ezek a sorok:

„... a király, a törvény és az igazságszolgáltatás nevében felszólítjuk Bovaryné asszonyt...”

És, átugorva néhány sort, ezt pillantotta meg:

„... hogy huszonnégy óra leforgása alatt, haladéktalanul...” - De hát mit? „... fizessen ki összesen nyolczezer frank tőkét...” És alul ez volt olvasható: „... Kényszeríttetni fog minden törvényes eszközzel, nevezetesen azzal, hogy ingói és értéktárgyai lefoglaltatnak és zár alá vétetnek.”

Mit csináljon?... Huszonnégy óra múlva már lefoglalják a bútorait... holnap! Eh, Lheureux csak rá akar ijeszteni - reménykedett - hogy még nagyobb kötelezettség elvállalására bírassa rá!... Mert most már egyszerre csak tisztán látta Lheureux mesterkedését, szivességeinek végső célját. Éppen az nyugtatta meg, a mi a legrémesebbnek tűnt fel: hogy tudniillik Lheureux ilyen óriási, ilyen lehetetlenül nagy összeget követel; ennyivel nem tartozhatik; Lheureux túlozza a követelését, hogy megrémítse.

Pedig azzal, hogy vásárolt és nem fizetett, kölcsön kért, váltókat írt alá, aztán többször is megújította ezeket a váltókat, a minek következtében az adósság minden lejárat alkalmával nagyobbra és nagyobbra fuvódott fel: végre is csinos tőkét gyűjtött össze Lheureux urnak, a ki már türelmetlenül várta ezt a tőkét, hogy elhelyezhesse másféle üzleteibe.

Emma elment Lheureuxhoz. Ugy lépett be hozzá, mint a kit szemtelenségekkel nem lehet egykönnyen megzavarni, és nyugodtan szököltatta meg a kereskedőt:

- Tudja, ugy-e, hogy mi történt? Remélem, az egész csak rossz tréfa!

- Nem.

- Hogyhogy?

Lheureux lassan megfordult, és a karjait keresztbe téve, így szólt:

- Hát, lelkem, ön azt képzelte, hogy én majd időtlen időig udvari szállítója és bankárja leszek, csak úgy, Isten nevében?! Eh, teringettét, éppen ideje, hogy megkapjam a pénzemet! Legyünk csak igazságosak!

Emma felháborodott, és indulatosan vitatta, hogy ő nem tartozik annyival, a mennyit Lheureux követel.

- Eh, kincsem, most már nem vitatkozunk azon, hogy mennyivel tartozik! Annyival tartozik, a mennyit a bíróság megítél! Ítélet van róla, érti?! Az ítéletet közölték önnel! Különben nem én pereltem önt, hanem Vinçart!

- Azért ön mégis megtehetné...

- Nem, semmit se tehetek.

- De... nézze... azt el kell ismernie...

Elmondott mindent, összefüggés nélkül, a mi csak eszébe jutott; hogy ő nem tudott semmiről... hogy az ítélet őt meglepte...

- Ki tehet róla?! - szólt Lheureux, gúnyosan hajlongva. - Persze, hogy nem tud semmiről! Világos! A míg én fáradok, izzadok, és úgy dolgozom, mint egy néger, ő nagysága, bezzeg, éli világát!

- Eh, ne tartson nekem erkölcsi prédikációt!

- Nem árt az soha! - vágott vissza Lheureux.

Emma elvesztette a bátorságát, és könyörögni kezdett neki; annyira megalázkodott, hogy szép, fehér, hosszú kezével megsimogatta a kereskedő térdét.

- Hagyjon békében, kérem! Mert még azt találom képzelni, hogy el akar szédíteni!

- Nyomorult! - kiáltott fel Emma. - Ön a legaljasabb ember... a legocsmányabb gazember, a kit...!

- Ej, ej, hogy tüzel egyszerre! - szólt Lheureux nevetve.

- Ó, de nem fogom eltitkolni, hogy kicsoda, micsoda ön! Meg fogom mondani a férjemnek...

- Igen? No hát én meg majd mutatok valamit a férjének!

És Lheureux kivette pénzes szekrényéből azt az elismervényt, a melyet Emma akkor írt alá, a mikor Lheureux elhozta a Vinçart ezernyolczszáz frankját.

- Vagy azt hiszi - folytatta - hogy ez a szegény, jó ember nem fogja megérteni a dolgot, és nem fogja kitalálni, hogy ön őt egy kissé meglopta?!...

Emma úgy érezte, hogy a lába roskadozni kezd; ha egy nagy bunkóval ütik fejbe, nem lehetett volna kábultabb. Lheureux le s fel járt a szobában, az íróasztaltól az ablakig, s közben folyton azt ismételte:

- Ó, majd megmutatom neki!... Én se fogok titkolózni, hanem igenis, megmutatom neki!...

Aztán megállt Emma előtt, és, valamivel szelidebb hangon, így szólt:

- Tudom, hogy egy kicsit kellemetlen a dolog... de, végre is, még senki se halt bele... és minthogy ez az egyetlen mód rá, hogy visszafizethesse a pénzemet...

- De honnan vegyek pénzt?... honnan?!... - nyöszörgött Emma, a kezét tördelve.

- Eh, ha az embernek vannak barátjai, jó barátjai, mint önnek, akkor...!

És olyan átható, olyan rettenetes tekintettel nézett rá, hogy Emma egész testében megborzonegott.

- Nézze - szólt, még egy utolsó kísérletet kockáztatva meg - ha megigérem, hogy aláírok önnek...

- Köszönöm, de már megelégettem az ön aláírásait! Éppen elég van nálam ezekből a becses aláírásokból!

- El fogok adni valamit, mindent eladok, a mi...

- Ugyan, kérem - szólt Lheureux vállat vonva - hiszen önnek már nincsen semmije!

És az ajtón lévő kerek ablakocskához ment, a melyen át le lehetett szólni a boltba:

- Anna! Ne felejsd el a tizennégyes számú három mintát!

Anna feljött; Emma megértette a célzást, és azt kérdezte: „Mennyi pénz kellene ahhoz, hogy a végrehajtást el lehessen halasztani?”

- Már késő!

- De ha több ezer frankot hozok önnek, a követelése egy negyedét, egy harmadát, nagyobb részét?...

- Eh, most már hiába hozza!

És lassankint kiszorította a szobából, a lépcső felé.

- Az Isten áldja meg, Lheureux ur, csak még egy pár napot engedjen!

Zokogott.

- Most meg már sír! Éppen csak ez hiányzott!

- Ön a kétségbeesésbe kerget engem!

- Mert én azzal sokat törődöm! - szólt Lheureux és becsukta az ajtót.

VII.

Emma másnap nyugodtan, sőt egykedvűen fogadta Hareng mestert, a végrehajtót, a ki két tanúval jelent meg nála, hogy lefoglalja az ingóit és megszerkeszse a végrehajtásról szóló jegyzőkönyvet.

A foglalást Bovary rendelő-szobájában kezdték meg, és a frenologiai fejmintát nem irták fel, mert *az élethivatás gyakorlatához szükséges eszköznek* tekintették; hanem a konyhában megszámlálták a tálakat, a fazekakat, a székeket, a gyertyatartókat, és Emma hálósobájában megszámlálták a csecsebecse-állvány összes apróságait. Megnézegették a ruháit, szemügyre vették a fehérneműit, felkutatták a benyílókat, a hol öltözködni szokott; feltakarták életét, és életének minden titkos rejtekét, mint a hogy egy hullát takarnak fel, mikor hozzá fognak a bonczolásához, és ezt az egész hosszában feltárt életet minden részében hosszasan vizsgálta a három ember hideg tekintete.

Hareng mester, a ki begombolt szűk, fekete kabátban, - nadrágkötővel ellátott, s a czipője talpához erősen leszorított pantallóban, - fehér-nyakkendősen sürgött-forgott a lakásban, időnkint kissé gépiesen ismételte ezt az udvariasságot:

- Megengedi, nagyságos asszonyom?... Ha a nagyságos asszony megengedi!...

Néha fel-felkiáltott:

- Á, milyen csinos ez!... Ez igazán szép!... mondhatom, gyönyörű!

Aztán, bemártván tollát a szaru-tintatartóba, melyet a balkezében tartott, újra írni kezdett.

Mikor a lakást végigjárták, fölmentek a padlásra.

Egy álló-íróasztalt találtak ott. Ennek a fiókjában tartotta Emma Rudolf leveleit. Ki kellett nyitnia a fiókot.

- Ó, itt levelek vannak! - szólt Hareng mester, olyan mosolygással, mely tapintatot és tartózkodást akart kifejezni. - De bocsánatot kérek!... Mert meg kell győződnöm róla, nincsen-e a fiókban valami egyéb is.

És könnyedén meghajlította a levélcsomót, mintha azt várná, hogy majd aranyak hullanak ki belőle. Emma alig tudta elfojtani felháborodását, mikor látta, hogy ez a kövér, vörös ujjú kéz, mely olyan lágy volt, mint egy csigának a húsa, rá tapad azokra a papírlapokra, a melyek szívét annyiszor dobogtatták meg, a melyeket egykor annyi csókkal borított!

Végre elmentek! Félicité visszajött. Emma ugyanis lesbe állította, hogy, ha Bovary véletlenül korábban jön vissza a betegeitől és hazafelé tart, valami ürügygel távolítsa el.

A végrehajtó a lefoglalt holmik öréül egy törvényszolgát hagyott a házban. Emma, Félicité segítségével, rábirta ezt az embert, hogy menjen fel a padlásra; a szolga megígérte, hogy nem fog kimozdulni onnan.

Alig hogy elbujtatták az őrt, Károly hazaérkezett.

Egész este rosszkedvű volt, mint a kit valami gond bánt. Emma, félszemmél, aggódalmasan nézegetett rá; úgy rémlett neki, mintha arcza redőiben csupa vádat látna. Aztán, mikor tekintete odatévedt a kandalló melegét felfogó kínai ernyőre, a széles függönyökre, a kényelmes karosszékekre, szóval azokra a dolgokra, a melyek életének keserűségét egy kissé megnyihatták, lelkifurdalás vagy inkább végtelen bánat fogta el, a mely szenvedélyességét nem fojtotta el, hanem, ellenkezően, csak még inkább izgatta. Károly nem ügyelt rá. A kandallóhoz ült, s békésen kapargálta a tüzet, két lábát a tűzfogó vasmacskán pihentetve.

Egyszerre valami nesz támadt odafenn; az őt alighanem nagyon unatkozott a rejtekében, és egy kissé mozgolódni kezdett.

- Mintha valaki járkálna odafenn - szólt Károly.

- Nem! - felelt Emma. - Az egyik padlásablak nyitva maradt; azt mozgatja a szél.

Másnap Emma bement Rouenba, hogy bekopogtasson minden bankárhoz, a kiről egyáltalán tudott. Éppen vasárnap volt: az egyik bankár falura ment, a másik elutazott. Emmát ez nem riasztotta el, s később csakugyan otthon talált egy pár pénzes embert. Elmondta nekik, hogy mekkora összegre van szüksége; bizonyítgatta, hogy okvetetlenül szüksége van rá, és hogy vissza fogja fizetni. Néhányan a szemébe nevettek; mindannyian tagadó feleletet adtak.

Két óra tájban Léonhoz szaladt, s bezörgetett a kapuján. Nem nyitották ki. Végre megjelent Léon.

- Valami baj van, hogy ide jöttél? - kérdezte.

- Ugy látszik, zavarlak!

- Nem... de...

És megvallotta, hogy a háziúr nem szereti, ha „asszonyok” járnak a házba.

- Beszédem van veled - szólt Emma.

Léon erre már előkotorászta a kulcsát és ki akarta nyitni a kaput. Emma megfogta a karját.

- Ó, nem itt! Jöjj el a szobánkba.

És elmentek „haza”, a *Boulogne* fogadóba.

Mikor megérkeztek, Emma felhajtott egy pohár vizet. Nagyon sápadt volt. Így szólalt meg:

- Léon, én egy nagy szivességet kérek tőled.

Megfogta, összeszorította és hevesen megrázta Léonnak mind a két kezét; s folytatta, a mibe bele kezdett:

- Hallod-e, nekem nyolczezer frankra van szükségem!

- Megőrültél?

- Még nem.

És elbeszélvén, hogy mindenüket lefoglalták, feltárta előtte nyomorúságát egész meztelenségében; elmondta, hogy milyen rettenetes a helyzete, mert Károlynak sejtelve sincs semmiről, a napa gyűlöli, utálja őt, s Rouault apó oly szűkös viszonyok közt él, hogy nem segíthet rajta; nincs más választás, Léonnak kell benyargalnia a várost, hogy előteremtse ezt az okvetetlenül szükséges összeget...

- De mit képzelsz?!... Hogyan kívánhatod, hogy ekkora összeget...?

- Ó, milyen gyáva vagy! - kiáltott fel Emma.

Léon ezt az ostobaságot kockáztatta meg:

- Bizonyos vagyok benne, hogy a baj nem olyan nagy, a milyennek hiszed. Meg vagyok győződve, hogy vagy háromezer frankkal le lehet csillapítani a hiteleződ étvágját.

Egy okkal több, hogy mindent megkíséreljenek; lehetetlen, hogy ne tudnának háromezer frankot felhajszolni. Annyival inkább számíthatnak erre, mert hiszen Léon kezességet vállal érte...

- Eredj! próbáld meg! meg kell lennie! siess!... Ó, tégy meg mindent!... kísértsd meg, a mit csak lehet!... Nagyon foglak szeretni!...

Léon elment, egy óra multán visszatért, és ünnepies arcot vágva, így szólt:

- Három helyen is voltam... mindenütt hiába!

Aztán egy darabig szótlanul és mozdulatlanul ültek egymással szemben, a kandallótól jobb- és baloldalt. Emma a vállát vonogatta, és a lábával idegesen dobolt a padlón. Léon hallotta, hogy azt dünnyögi:

- Ha a te helyedben volnék, én tudnám, hogy hol keressem a pénzt!

- Hát hol keresnéd?

- A hivatalodban!

És ránézett Léonra.

Lángbaborúlt szemefényéből pokoli merészség sugárzott; szemhéjai össze-összehúzódtak, és a tekintet, mely közülök kilopózott, buja, csábító és biztató volt; - s a fiatal ember megdöbbsent, mert érezte, hogy gyengülni kezd a néma akarat ígérete alatt. Ez az asszony büntetné akarja rábírni, s ő ingadozik! Megijedt, s hogy ne kelljen felelnie a rettenetes ötletre, hogy elejét vegye minden vitának, a homlokára ütött és így kiáltott fel:

- Most jut eszembe, hogy Morel még ma éjjel hazaérkezik! (Morel, egy nagyon gazdag kereskedő fia, Léon egyik legjobb barátja volt.) Remélem, teljesíteni fogja a kérésemet, s ha kisegít a bajból, akkor holnap elhozom a pénzt.

Ugy látszott, hogy Emma nem fogadja ezt a reménységet olyan nagy örömmel, mint képzelte. Gyanította talán, hogy Léon hazudik? Léon pirulva folytatta:

- De ha három óráig nem jövök el, akkor ne várj rám tovább, kedvesem! Bocsáss meg, de most már el kell mennem. Isten veled!

Megszorította Emma kezét, de Emma nem viszonzta a szorítást: keze elernyedten pihent a Léonéban. Elveszítette minden erejét: nem érzett semmit, már érezni se tudott.

Négy órát harangoztak. Emma fölkel, hogy visszainduljon Yonvilleba. A megszokás erejének engedve, úgy mozdult meg, mint egy automata.

Szép idő volt; olyan csipősen hideg, tiszta, szép idő, a milyeneket csak márciusban látni, a mikor a teljesen fehér égbolton vakítóan fénylik a nap tányérja. Az utczákon nagy tömeg hullámozott; a vasárnapi ruháikba öltözött roueniak seregesen sétáltak erre-arra, s a város tele volt megelégedést kifejező, örömtől sugárzó arcokkal. Emma a Templomtérre ért. A vecsernye éppen akkor ért véget; a tömeg úgy ömlött ki a székesegyház három nagykapuján, mint a hogy a folyó ömlik ki egy nagy híd három íve alól, és középpütt, a főkapu előtt, a díszbe öltözött templomőr olyan mozdulatlanul állott, mint egy szikla.

Emmának eszébe jutott az a nap, a mikor aggodalmasan, de reménységgel telve lépett be ebbe a templomba, melynek nagy hajója nem tűnt fel előtte olyan mélynek, mint a milyen mély volt a szerelme; és, mialatt fátyola alatt könny hullott a szeméből, tovább ment, elkábulva, elszedülve, ingadozó léptekkel, annyira elgyöngülten, hogy azt hitte, mindjárt elájul.

- Hó!... - kiáltott valaki egy kocsikapu mögül, mely éppen akkor tárult fel.

Emma megállott, és közvetlenül előtte egy fekete ló haladt el, mely toporzékolva indult ki az utcára s egy tilburyt húzott magával; a tilburyn egy czobolyprémes bekecsű úriember ült, a ki a lovat maga hajtotta. Ki ez az úriember? Emma ismerte, vagy legalább már látta valahol... A ló neki iramodott, vágatni kezdett, és a kocsi eltűnt.

De hisz ez ő volt, a Vicomte! Emma körülnézett; az utcán nem járt senki. És egyszerre olyan végtelen szomorúságot, elcsüggedtséget, lankadságot érzett, hogy roskadozni kezdett, és a falhoz kellett támaszkodnia, hogy el ne essék.

Aztán arra gondolt, hogy talán tévedett. Nem tudta bizonyosan - de mindegy! Annyi bizonyos, hogy minden elhagyta. Az is, a mi benne volt, az is, a mi kívüle volt; minden. Ugy érezte, hogy menthetetlenül elveszett, hogy egy feneketlen örvényben gurúl, egyre lejjebb és lejjebb... és szinte öröm fogta el, mikor, a *Vörös kereszt*be érve, a derék Homaist pillantotta meg. Homais azt nézte, hogyan tesz fel a *Fecskére* gyógyszerekkel telt, nagy ládáját. Nála is volt egy kis csomag: egy kendőben hat darab normandiai pogácsát vitt haza a feleségének.

Homaisné nagyon szerette ezeket a turbán-alakú, kemény, kis süteményeket, a melyeket böjtben szokás enni, megszózott vajjal. A normandiai pogácsa a középkor eledeleinek utolsó, ránk maradt példánya; talán még a kereszties hadjárat idejéből származó eleség. Régente ezzel laktak jól a hatalmas termetű, kemény izmú normannok, a kik, ha a sárga szurokfáklyák világa mellett asztalhoz ültek, a fűszeres borral telt kupák és a mindenféle sertéshús óriási halmai között szerették ott látni a sok turbán-alakú pogácsát is, a melyekben szaracén-fejeket láttak, s a melyeket e látomásnak megfelelő rengeteg étvágygyal emésztettek meg. A gyógyszerész felesége úgy ette ezt a pogácsát, mint a normannok, vagyis: hősiesen; pedig ezt a süteményt ugyancsak meg kell rágni, és Homaisné nem dicsekedhetett valami jó fogakkal. Azért Homais ur, a hányszor csak bement a városba, mindannyiszor vásárolt néhány pogácsát a feleségének, és mindig a Rue Massacre-ban, attól a péktől, a ki ezt az elemózsiát nagyban készíti.

- Nagyon örülök, hogy szerencsém van - szólt Homais, fölsegítve Emmát a *Fecskébe*.

Aztán rá akasztotta a pogácsával telt kendőt a csomagtartó háló egyik szíjára, s maga is leült, hajadon fővel maradva és a karjait keresztbe téve. Egy darabig nem szólt, s ezalatt magatartása olyan volt, mint az elgondolkozó Napoleoné.

Hanem, mikor a lejtősség aljára értek, és a vak ember, szokása szerint, megjelent, Homais felkiáltott:

- Nem értem, hogyan engedheti meg a hatóság, hogy valaki ilyen szégyenletes módon keresse meg a kenyerét! Ezeket a szerencsétleneket be kellene zárni, hogy rá lehessen őket fogni valamelyes munkára! A Haladás, becsületszavamra, úgy mászik előre, mint a tekenősbéka; és a féllábunkkal még folyvást a barbárság sarában gázolunk!

A Vak bedugta a kalapját, s ez úgy rázkodott a kocsiajtó szélén, mint ha a kárpitozásnak, melynek a szögei kihullottak, azon a helyen valami kidudorodása volna.

- Ezt az embert - szólt a gyógyszerész - a görvélyesség tette nyomorékká.

És bár ismerte a szegény ördögöt, úgy tett, mintha most látná először. Előhozakodott a tudományos kifejezéseivel; bele keverte magyarázataiba ezeket a szavakat: *szaruhártya, cornea opaca, szklerotika, facies*, aztán, atyáskodó hangon, azt kérdezte a Vaktól:

- Mondd, barátom, régóta szenvedsz már ebben a borzasztó nyavalyában? Látod, jobban tennéd, ha a helyett, hogy a kocsmában részegeskedel, inkább gyógyíttatnád magad!

Azt tanácsolta neki, hogy csak jó bort, jó sört igyék, és főképpen pecsenyével, jól megsütött pecsenyével táplálkozzék. A Vak ezalatt tovább énekelt; úgy látszott, hogy, egyéb nyomorúságán kívül, egy kissé hülye is. Végre Homais ur kinyitotta az erszényét.

- Nesze, itt van egy ötfilléres, adj vissza belőle három fillért: és ne felejtse el, a mit mondtam; meglátod, javadra fog válni.

Hivert, illő tisztelettel, kifejezni bátorkodott azt a nézetét, hogy nem hiszi, mintha ezek a tanácsok valaha hathatósaknak bizonyulnának. De a gyógyszerész kijelentette, hogy ezt az embert ő maga is meg tudná gyógyítani, egy gyuladás-ellenes kenőccsel, mely a saját talál-mánya. Azért közölte a Vakkal a címét:

- Homais ur, Yonvilleban, a vásárcsarnok mellett; mindenki ismeri.

- Hanem most már - szólt Hivert - háláld meg, hogy az uraság ennyi jósággal van irányodban, és mutasd meg, hogy *milyen komédiát tudsz*.

A Vak letérdepelt, hátra vetette a fejét, s vadúl forgatva zöldes szemét, kiöltötte a nyelvét; aztán mind a két kezével dörzsölni kezdte a gyomrát, és ekközben valami tompa vonítást hallatott: a kiéheztetett kutyák vonítanak így. Emmát elfogta az undor; s a vállán keresztül - mert nem akart arra fordulni - egy öt frankos pénzdarabot dobott oda a koldusnak. Ez volt az egész vagyona. Szépnek találta, hogy az utolsó pénzét így hajítja el.

A kocsi újra elindult, de Homais urnak még eszébe jutott valami. Hirtelen elhatározással kihajolt a kocsi ablakán, és ezt kiáltotta a Vakkal:

- Tésztát és tejes ételt ne egyél! Gyapjú-inget kell hordani, és a beteg testrészt a boróka-bogyó füstjével kell ápolgatni!

Emma, mialatt szeme előtt rendre elvonultak az ismerős képek, egy kissé elszórakozott; a régóta megszokott környezet látása egy-egy pillanatra elfeledtette vele a még új fájdalmat. Aztán szinte elviselhetetlen fáradtságot érzett, és mire haza ért, végképpen elernyed. A gondolkozása eltompult; félig-meddig aludt.

- Hát jöjjön, a mi jön! - szólt magában.

És, ki tudja? Miért ne történhetnék, talán még ma, akármelyik pillanatban, valami váratlan esemény? Még Lheureux is meghalhat addig!

Másnap reggel, úgy kilencz óra tájban, arra ébredt, hogy a piacz felől nagy zaj hallatszott. A vásárcsarnok tájékán összecsoportosultak az emberek egy czölöp körül, melyre valami hirdetést ragasztottak ki. Mikor Emma kinézett az ablakon, Justin felugrott egy sarokkőre és leszakította a hirdetést. De ebben a pillanatban megjelent a mezőőr, s nyakon csípte Justint. Homais ur kiszaladt a gyógyszerertárból, és Lefrançois mama, a ki a tömeg közepén állott, olyan heves mozdulatokat tett, a melyek elárulták, hogy hosszú előadást tart és igen izgatottan beszél.

Félicité berohant a szobába.

- Nagyságos asszony! Nagyságos asszony! - kiáltozott. - Nézze csak ezt a gyalázatosságot!

És a szegény leány, a ki reszketett a felindulástól, egy sárga papirost nyújtott át, a melyet a kapuról tépett le. Emma csak rá pillantott a papirosra, és már látta, hogy mi van benne: az, hogy minden bútora eladó.

Aztán szótlanul nézték egymást. Nekik, kettőjüknek, a szolgálónak és az urnőnek, már régen nem volt titkuk egymás előtt. Végre Félicité, egy nagyot sóhajtva, így szólt:

- Ha a nagyságos asszonynak volnék, azonnal elmennék Guillaumin urhoz.

- Azt hiszed?...

Ez a kérdés azt akarta mondani:

- Neked, a ki ismered a közjegyző házát, mert jó ismeretségben vagy a szolgájával, tudnod kell, hogy a gazdája néha talán mondott rólam egyetmást?!...

- Igen, menjen oda! Mindenesetre jó lesz, ha oda megy!

Emma felöltözött; a fekete ruháját vette fel, meg a fekete gyöngyökkel diszített kalapját; és, hogy ne lássák meg (a piacson még most is tolongtak az emberek), megkerülve a falut, a folyó mellett lévő gyalogösvényen indult meg.

Elfúlva érkezett meg a közjegyző rácsos kapuja elé. Az ég borús volt, s egy kissé havazott.

A csöngetésre Théodore, vörös mellényében, megjelent a verandán. Nagy készséggel sietett kinyitni a kaput; igen udvariasan, mondhatni: barátságosan üdvözölte, mint jóismerőst, és bevezette az ebédlőbe.

A tágas, világos teremben egy széles porcellánkályha zúgott, dorombolt, egy hatalmas kaktusz alatt, mely a fülkét egészen betöltötte. A tölgyfa-burkolatot utánzó kárpítapart fekete keretű képek élénkítették; ott lehetett látni Steuben *Esmeraldáját*, és Schopin *Putipharját*. A terített asztalon két ezüst gyorsforraló állott; az ajtókat kilincs helyett kristály-gomb nyitotta ki; a viaszszal fényesített padló és a bútorok fénylettek, ragyogtak; minden egyes bútordarabon aggodalmasan gondos tisztaság és angolos kényelemszeretet látszott; az ablaktáblákat, mindegyik sarkukon, színes üvegek diszítették.

- Ilyen ebédlő kellene nekem! - gondolta Emma.

A közjegyző belépett; balkarjával testéhez szorította pongyoláját, melyre apró pálmalevelek voltak himezve, jobbkezével pedig üdvözlétül lekapta, de mindjárt vissza is tette a fejére gesztenyeszinű bársony sapkáját, melyet, hetykén, kissé félre csapva szokott viselni, fejének a jobboldalán, a hol a nyakszirtjéről, kopaszságának eltakarására, fölfelé fésült három szőke hajtincs kibujt a sapka alól, s azt a hitet kelthette, mintha a sapka alatt hajzat rejtőznék.

Kérte Emmát, hogy foglaljon helyet, s leült reggelizni, hosszasan mentegetőzve, hogy kénytelen ezt az udvariatlanságot elkövetni, annyi az elfoglaltsága.

- Egy nagy kéréssel jövök - szólt Emma.

- Mit parancsol, nagyságos asszony? Hallgatom.

Emma bele fogott annak elbeszélésébe, hogy micsoda helyzetbe jutott.

Guillaumin mester nagyon jól ismerte Emma helyzetét, Lheureuxvel való titkos üzleti összeköttetése révén. A közjegyzőhöz sokan fordultak jelzálog-kölcsönért; Lheureuxnél mindig megtalálta az ehhez szükséges tőkét; s a közbenjárásból Guillaumin mester is szép hasznot húzott.

Tehát jól tudta (sőt jobban tudta, mint Emma), hogy Emma váltói micsoda kalandokon mentek keresztül, kiknek a kezén fordultak meg, hogyan növekedtek fel és hogyan szaporodtak meg, a mint mult az idő. Tudta, hogy ezek a váltók eleinte csak kis összegekről szóltak, s úgy voltak kiállítva, hogy az adósnak a fizetésre hosszabb haladékot engedtek; tudta továbbá, hogy mikor a váltók lejártak, Emma csak úgy halaszthatta el a fizetést, hogy egyre több váltót kellett aláírnia, egyre rövidebb határidőre és egyre nagyobb összegekről; tudta végül, hogy Lheureux egy szép napon összeszedte a sok óvást, és megkérte barátját, Vinçart-t, hogy ez a maga nevében perelje a váltókat, mert Lheureux szeretett volna polgártársai között úgy szerepelni, mintha ő csak a becsületes közbenjáró lett volna, s mintha Vinçart volna az, a ki rendelkezik. Mért nézzék őt tigrisnek?!

Emma, mialatt elbeszélte a váltók történetét, többször hevesen kikelt Lheureux ellen; ezekre a kifakadásokra a közjegyző időnkint egy pár semmitmondó szóval felelt. Miközben megevett egy bordaszeletet és megitta a teáját, állát leeresztette égszínké nyakkendőjére, melybe két - arany lánczocskával összekötött - gyémánt tű volt szúrva, és sajtóságon mosolygott, édeskésen, de egy kicsit gyanúsán, úgy, hogy nem lehetett kitalálni, vajon jót jelent-e ez a mosolygás, vagy rosszat?

Észrevette, hogy Emmának a cipője nedves, és így szólt hozzá:

- De hát jöjjön közelebb a kályhához, és tegye rá a lábát!... feljebb!... tegye csak rá a porcellánra!...

Emma félt, hogy sáros cipőjével bepiszkítja a fehér porcellánt. A közjegyző az udvarlás hangján biztatta:

- A szép dolgok nem tehetnek kárt semmiben.

Emma el akarta érzékenyíteni a közjegyzőt, és maga érzékenyedett el. Azzal kezdte, hogy mindig szűkös viszonyok között éltek, s aztán elmondta, hogy mennyi zaklatottságot kellett kiállania és mily sok igazi szükséglet kielégítéséről kellett lemondania. A közjegyző mindezt meg tudta érteni: világos, hogy egy szép és előkelő asszonynak sok mindenre van szüksége!... És mialatt tovább evett, lassankint egészen szembe fordult Emmával, és olyan közel huzódott hozzá, hogy térde néha meg-megérintette a csinos kis cipellőt, melyet Emma a kályha egyik sarkához támasztott, úgy, hogy a cipő nedves és gőzölgő talpa elhajoljon a tiszta porcellántól.

Hanem, mikor Emma előállott vele, hogy neki háromezer franknyi kölcsönre van szüksége, és hogy ezt tőle kéri: a közjegyző összeszorította ajkait, és sopánkodni kezdett. Nagyon sajnálja - kezdte - hogy ő nagysága nem bízta rá vagyoni ügyeinek intézését; ezt annak idején meg kellett volna tennie, mert hiszen száz meg száz, kényelmesnél kényelmesebb mód kínálkozik, ha valaki azt óhajtja, hogy a pénze szépen gyümölcsözzék, - még abban az esetben is, ha ez a valaki hölgy, a ki nem szeret az effélével bajlódni. Így módot nyujthatott volna ő nagyságának, hogy részt vegyen akár abban a vállalkozásban, a mely a grumesnil-i tőzeg-lápokat aknáztta ki, akár amabban a másokban, a mely összevásárolta Havre környékén az összes telkeket, - akár mind a kettőben, - a mi, úgyszólván minden koczkáztatás nélkül, nagyon szép nyereséget hozott volna. Emma hirtelenében elképzelte, hogy milyen mesés összegeket

szerezhetett volna, - mérgelődött, hogy a kitűnő alkalmat elszalasztotta, - és Guillaumin mester csak ezt akarta.

- De hát mi az oka - folytatta - hogy soha se fordult hozzám?

- Magam sem tudom - felelt Emma.

- Miért került el, mondja?... Olyan ijesztő alak vagyok én? Láss, nekem nagy okom volna panaszkodni! Évek multak el, a mióta egymás közelében lakunk, és éppen csak hogy ismerjük egymást! Pedig én a legnagyobb hódolattal, a legteljesebb odaadással viseltetem ön iránt!... remélem, most már nem kételkedik benne?

Megfogta Emma kezét, csókot nyomott rá - olyan mohósággal, mely elárulta a falánkságát - aztán ott tartotta a szép kezét a térdén; és mialatt gyöngéden simogatta Emma ujjait, egy sereg ízetlen kedveskedéssel hozakodott elő.

Unalmas hangja folyvást susogott, és udvarlása olyan egyhangú volt, mint egy patak csörgedezése. Szemüvegén ott tükröződött a szikra, mely szemebogarából kipattogott, és keze Emma kézcsuklójáról feljebb csúszott, hogy megtapogathassa a szép asszony karját. Emma érezte, hogy arcát lihegő lélekzetnek a szele csapja meg. Rettenetesen terhére volt ez az ember.

Felszökött a helyéről és így szólt:

- Nos, várom!

- Mit? - kérdezte a közjegyző, a ki egyszerre elfehéredett.

- A pénzt!

- De...

Csakhogy a vágy, mely megrohanta, hatalmasabb volt akaratánál, s kitört belőle a megadás:

- Jól van, oda adom!...

Térdén kúszott Emma felé, nem törődve vele, hogy beszenyezi szép, himzett pongyoláját.

- Ne huzódjék el tőlem!... Szánjon meg!... Hisz látja, hogy imádom!

És átkarolta Emma derekát.

Bovaryné arcát hirtelen biborpirosság öntötte el. Kirántotta magát az ölelésből s hátra huzódott. Az arcza eltorzult, a szeme szikrázott, és így kiáltott fel:

- Ön szemtelenül kihasználja az én szerencsétlen helyzetemet! De ön téved, mert én sajnáltnivaló vagyok, de nem vagyok eladó!

És kiment.

A közjegyző annyira elámult, hogy tekintetét ott felejtette szép, himzett papucsán. Ezt a papucsot szerelmi zálogul kapta egyik imádotjától. Sikereinek emléke végre is megvigasztalta. Aztán arra gondolt, hogy az efféle kalandok egy kissé messzire ragadhatják az embert, s azért talán jobb, hogy így történt.

- A nyomorult!... a pimasz!... micsoda alávalóság!... - dühöngött magában Emma, mialatt ideges sietséggel haladt tova a fasor rezgőnyárfái között. A csalódás, a keserűség, a bosszúság, hogy hiába alázza meg magát, könyörgésének nem volt foganatja: még nagyobbá tette szemérem-érzetének felháborodását. Ugy rémlett neki, hogy az emberek összeesküdtek ellene, s hogy a Gondviselés is kegyetlenül üldözi; és a lesujtottság érzete csak növelte kevélységét. Soha se tisztelte ennyire magamagát, és soha se vetette meg ennyire az egész világot. Valami harcias hajlandóság ejtette lázba; a boszúállás szomjuságát érezte. Szerette

volna megverni az embereket, szeretett volna az arcukba köpni, szerette volna izzé-porrá törni mindnyájukat. És tovább sietett, rohant, sápadtan, reszketve, felbőszülten, síró szemmel nézegetve a nagy messzeségbe, és valami gyönyörűségfélét találva az embergyűlöletben, a mely fojtogatta.

Mikor megpillantotta a házukat, mintha zsibbadtság és dermedtség fogta volna el. Ugy érezte, hogy nem tud arrafelé menni, és tudta, hogy mégis csak oda kell mennie. Aztán, hova menekülhetne, hova?

Félicité a kapuban várta.

- Nos?

- Semmi! - szólt Emma.

És, vagy egy negyedóraig, mind a ketten azon tanakodtak, ki lehetne az, Yonville lakói közül, a kinek módjában volna, és a ki talán hajlandó volna segíteni rajta? De a hányszor Félicité megnevezett valakit, Emma mindannyiszor így szólt:

- Nem tehet semmit.

Vagy:

- Nem teszi meg.

- Pedig az úr mindjárt haza jön!

- Tudom... Hagyj magamra.

Mindent megkísérelt. Most már nincs mit csinálnia. Nem tehet egyebet, csak azt, hogy, mikor a férje haza jön, oda áll eléje és azt mondja neki:

- Menj el innen. Nincs itt már semmi kereseted. Ez a szőnyeg, a melyen jársz, már nem a mienk. Abból, a mid volt, nem maradt meg egyetlenegy bútordarabod. Nem maradt meg egy gombostű, nem maradt meg egy szalmaszál. És én tettelek tönkre, szegény ember!

Aztán zokogásra fakad. Károly is sírni fog, talán sokáig fog sírni, és végezetül, mikor már túl lesz a meglepetésen, meg fog bocsátani.

- Igen - szólt magában, és a fogát csikorgatta - meg fog bocsátani!... Meg fog bocsátani nekem, ő, a kinek egy millióért se bocsátanám meg, hogy elvett feleségül!... Soha! soha!

Az a gondolat, hogy férje valami felsőbbségbe jutott vele szemben, hogy most már meg kell alázkodnia Bovary előtt: kétségbeejtette. Pedig akár vall, akár nem vall, Bovary előbb vagy utóbb, egy pár percz múlva, még ma, vagy legkésőbb holnap, mégis csak meg fogja tudni, okvetetlenül meg fogja tudni, micsoda rettenetes csapás sujtott le rájuk; tehát mindenesetre el kell szenvednie ezt a borzasztó jelenetet, és el kell viselnie Bovary nagylelkűségének a súlyát. Azon gondolkozott, hogy hátha még egyszer elmenne Lheureuxhöz?! Minek? Bizonyos, hogy hiába könyörögne neki! Vagy hátha írna az apjának?! De hiszen aligha tudna segíteni rajta, s még ha tudna is, ez a segítség már nagyon későn érkezne. És talán most már bánni kezdte, hogy meg nem hallgatta azt a nyomorultat... a mikor egyszerre csak lódobogást hallott a fásor felől. Ő volt!... Kinyitotta a kerítés ajtaját, és arcza fehér volt, mint a fal... Emma lerohant a lépcsőn és kiszökött a piacra; a polgármester felesége, a ki a templom előtt Lestiboudois-val beszélgetett, látta, hogy az adószedő lakásába fut.

Tuvachené Caronnéhoz sietett és elmondta neki, hogy mit látott. A két hölgy felment a padlásra; és, elrejtőzve a póznákra kitergetett fehérnemű mögé, úgy helyezkedtek el, hogy jól láthattak, mi történik Binet szobájában.

Binet egyedül volt padlásszobájában. Elefántcsont-utánzatot készített fából, s ama le nem írható elefántcsont-holmik egyikét másolta le, a melyeket félholdakból és egymásba vájt golyókból állítanak össze, - a melyek egészükben obeliszket alkotnak, - s a melyek nem használhatók semmire. Már az utolsó darabon dolgozott; közel volt munkája befejezéséhez. A műhely félhomályában a sárgás por úgy röpködött szerszámja körül, mint a hogy a szikrák sziporkáznak egy vágató lónak a patkói alól; a két kerék forgott, berregett; Binet mosolygott. Állát lehajtotta a mellére, az orrlukai kitágultak, s látszott rajta, hogy egészen bele merült abba a tökéletes boldogságba, a melyet alkalmasint csak a kicsinyes foglalkozások adnak meg, mert, minden nehézségüket könnyű lévén legyőzni, állandóan gyönyörködtetik az értelmet, s folytonos kielégülést nyújtanak, minduntalan megvalósítva valamit, a min a képzelem nem emelkedik túl.

- Á, itt van már! - szólt Tuvachené.

Caronné is megpillantotta Bovarynét; de az esztergályozás zajától lehetetlen volt meghallaniok, hogy mit mond Binetnek.

Végre a hölgyek megértettek egy szót; tisztán hallották, mind a ketten, hogy Bovaryné ezt a szót ejtette ki: *frank*. És Tuvache mama azt susogta Caronnénak:

- Halasztást kér tőle az adófizetésre.

- Ugy látszik! - suttozta a másik.

Látták, hogy Bovaryné le s fel jár a szobában, megnézegeti a falra függesztett asztalkendőgyűrűket, gyertyatartókat, és azokat a gombokat, a melyeket Binet a lépcső-karfák díszéül készített, - aztán látták azt is, hogy ezalatt Binet elégedetten simogatta a szakálát.

- Vagy azért ment volna hozzá, hogy megrendeljen nála valamit?! - tündött Tuvachené.

- De hiszen Binet nem ad el semmit! - felelt a szomszédasszony.

Az adószedő kimeresztette a szemét, s úgy hallgatta Bovarynét, mintha nem értené, a mit mond. Bovaryné még egyre beszélt, s úgy látszott, mintha gyöngéden, rimánkodva szólna hozzá, mintha könyörögné neki. Közelebb ment Binethez; a keble hullámozott; már nem beszéltek.

- El akarja csábítani? - szólt Tuvachené.

Binet vörös volt, a haja gyökeréig. És Bovaryné egyszerre csak megfogta az adószedő kezét.

- Á, ez már mégis sok!

És bizonyára valami gyalázatosságra akarta rábírní; mert az adószedő - pedig nem olyan ember volt, a ki megijed az árnyékától, mert részt vett a nagy hadjáratban, s a bautzen-i és lutzen-i csatákban olyan jól viselte magát, hogy *a kitüntetésre ajánlottak közé került* - egyszerre, mintha kígyót pillantott volna meg, hátra ugrott és így kiáltott fel:

- De mit képzelsz, csak nem gondolja...?!

- Az ilyen asszonyokat meg kellene korbácsolni! - szólt Tuvachené.

- De hát hová lett? - kérdezte Caronné.

Mert Bovaryné ezalatt eltűnt.

Nemsokára ismét megpillantották. Látták, hogy kiszalad a Főutczára, és aztán jobbra fordul, mintha a temetőbe akarna menni. És nem győzték találgatni, mit keres arra, s mi érte utól.

- Rolletné! - szólt Emma, a mikor benyitott a dajkához. - Fűzzön ki, mert megfűlok!...

Ledőlt az ágyra; zokogott. Rolletné egy szoknyát borított rá, és egy darabig mellette maradt, az ágy közelében állva. De mikor látta, hogy hiába kérdezősködik, mert semmiféle kérdésére nem kap feleletet, eloldalgott az ágytól, leült a rokkájához s fonni kezdte a lent.

- Ó, hagyja abba! - szólt Emma.

A rokka-pergés megijesztette. Ugy rémlett neki, mintha még most is az esztergályozás hangjait hallaná.

- Mi baja lehet?! - tanakodott magában a dajka. - És miért jött ide?!

Azért rohant oda, mert valami rémület-féle üzte, a mely elhajtotta hazulról.

Mozdulatlanul feküdt a hátán; a szemét nyitva tartotta, de azért alig tudta megkülönböztetni a tárgyakat, bár az eszelősök állhatatosságával irányozta rájuk figyelmét. Elnézte a felpattogzott fal repedéseit, a kályhában vöröslő két tüzes üszköt, melyek lassankint elfüstölögték, és azt a nagy pókot, mely éppen a feje fölött mászott, a gerenda hasadékában. Végre sikerült összeszednie a gondolatait. Emlékezni kezdett... Egyszer, Léonnal... Ó, milyen rég volt az!... Napfény ragyogott a folyón, s a klemátiszok illatoztak... Emlékei egy sebesen bugyogó hegyi patak rohanó gyorsaságával ragadták tova, s egy pár pillanat multán eszébe jutott, a mire ma még nem gondolt: a tegnap.

- Hány óra? - kérdezte.

Rolletné kiment, jobbkezének ujjait fölemelte arrafelé, a hol az ég a legvilágosabb volt, aztán lassan visszament, és így szólt:

- Mindjárt három óra.

- Ó, köszönöm! köszönöm!

Mert Léon mindjárt jön! Ó, bizonyos volt benne, hogy eljön! Okvetetlenül talált pénzt! Talán már itt is van, csak hogy *oda* ment, nem is gyanítva, hogy ő hol rejtőzik!

- Rolletné!

Arra kérte, hogy szaladjon el a lakására, és Léont hívja el ide.

- Siessen!

- De hiszen megyek, nagyságos asszony, megyek! megyek!

Most már csodálkozott, hogy nem gondolt rá, mindjárt eleinte; tegnap megígérte, hogy eljön, bizonyára meg is fogja tartani a szavát. És már szinte látta magát, a mint Lheureux íróasztalára leteszi a három ezres bankjegyet. Aztán valami mesét kell kitalálni, mely Bovaryt elámítsa és megnyugtassa. De mit?

Míg ezen törte a fejét, az idő mult, s a dajka nem jött vissza. De minthogy óra nem volt a viskóban, Emma azzal vigasztalta magát, hogy csak azért találja az időt hosszúnak, mert türelmetlenül várakozik. Lement a kertbe, és, lassú léptekkel, sétálgatni kezdett; aztán kiment az útra; a sövény mellett járkálva, megindult a falu felé, majd visszaszaladt, abban a reményben, hogy Rolletné talán más úton tért vissza. Végre bele fáradt a várakozásba; rossz sejtelmek kezdték gyötörni, a melyeket ki akart verni a fejéből; nem tudta többé, mióta van itt: egy örökkévalóság vagy csak egy percz óta?!... - s leülve egy sarokba, behunyta a szemét és bedugta a fülét. De így is meghallotta a kerítés-ajtó nyikorgását. Felugrott. Mielőtt megszólalhatott, Rolletné már jelentette:

- Senki se kereste!

- Hogyan?

- Nem, senki se volt ott. És az úr sír. Kétségbe van esve, mert nem tudja, hova lett a nagysága. Mindenütt keresik.

Emma nem felelt. Lihegett, és úgy forgatta a szemét, hogy a parasztasszony megrémült, s önkéntelenül elhúzódott tőle, mert azt hitte, hogy megőrült. Emma egyszerre a homlokára csapott és felsikoltott, mert eszébe jutott: Rudolf!... s első kedvesének emléke úgy járta át a lelkét, mint egy nagy villámlás a sötét éjszakát. Rudolf oly jó volt, oly gyöngéd, oly nagylelkű! És, ha haboznék, hogy megtegye-e neki ezt a szolgálatot, elég lesz, ha csak egy szempillantással emlékezteti régi szerelmükre - és nem fog vonakodni többé. Megindult tehát La Huchette felé, nem gondolva arra, hogy önként rohan bele abba, a mit az imént még megaláztatásnak tekintett, s hogy most maga fogja kínálni azt az alkut, mely egy pár órával ezelőtt annyira felbőszítette, - nem is gyanítva, hogy áruba akarja bocsátani magát.

VIII.

Azt kérdezgette magától, mialatt tova sietett: „Mit mondjak neki? Mivel kezdjem?” És a mint előbbre ment, megismerte a cserjéket, a fákat, a halmon a magyalt, és végül a kastélyt. Ujra fölbredtek benne azok az érzések, a melyeket első szerelme keltett életre, és szegény, szorongatott szíve ismét szerelmesen dagadt, ismét szabadon kezdett emelkedni, dobogni. Langyos szél fujt az arcába; az olvadozó hó cseppenként hullott le a rügyekről a föbe.

A park kis ajtaján osont be, mint régente; aztán a kastélyudvarba ért, melyet kettős hársfasor fogott körül. A hatalmas, vén hársfák zizegve himbálták hosszú ágaikat. A kutyaólbán a kutyák, valamennyien, ugattak, de akármilyen nagy lármát csaptak, s akármennyire fölverte hangjuk az udvar csendjét, a házból nem jött ki senki.

Emma fölment a fakorlással határolt, széles nagylépcsőn, s egy folyosóra ért, melynek a kőlapjai meglehetősen porosak voltak; erről a folyosóról sorjában egymás mellett álló ajtókon át lehetett bejutni a szobákba, mint a kolostorokban és a vendéglőkben. Rudolf szobája a folyosó végén volt; balra, a legutolsó ajtón kellett bemenni hozzá. Emmát, mikor kezét rátette a kilincsre, hirtelen elhagyta az ereje. Félt, hogy Rudolfot nem találja itthon, és szinte kívánta ezt; pedig hát ez volt az utolsó reménysége, az egyetlen, a mi még megmentheti. Egy perczig még habozott, de összeszedte minden erejét, és bátorságot merítve a végső szükség érzetéből, belépett.

Rudolf a tűzhely mellett ült, két lábát a kandalló alsó párkányán pihentetve. Pipázott.

- Nini! ön az! - szólt hirtelen fölkelve.

- Igen, én vagyok!... szeretnék, Rudolf, tanácsot kérni öntől.

És akárhogy erőködött, többet nem tudott mondani.

- Nem változott meg, most is olyan bájos, mint azelőtt!

- Ó! - felelt Emma keserűen - az én bájaim nagyon szegényesek, mert hiszen, ha nem úgy volna, akkor ön, barátom, nem vetett volna meg és nem hagyott volna el!

Rudolf hozzáfogott, hogy kimagyarázza a viselkedését. Általánosságban és bizonytalan kifejezésekkel mentegetőzött, mert hamarjában nem talált jobb mentséget.

Emmát megejtették a szavai, de még inkább a hangja, és az, hogy újra látta Rudolfot; olyanira, hogy úgy tett, mintha elhinné, vagy talán el is hitte, hogy mért kellett elszakadniok. Rudolf tudniillik azt erősítette, hogy őt a szakításra egy titok birta rá, egy titok, a melyet még most se fedhet fel, s a melytől egy harmadik ember becsülete, sőt élete függött.

- Akármilyen volt az oka, hogy el kellett válnunk - szólt Emma, szomorúan nézve Rudolfra - annyi bizonyos, hogy nagyon sokat szenvedtem!

Rudolf bölcselkedő hangon felelt:

- Látta, ilyen az élet!

- És ön? - folytatta Emma. - Önnek legalább, ha már nekem boldogtalanul kellett élnem... önnek jó élete volt azóta, hogy elváltunk?

- Ó, se jó... se rossz.

- Talán önnek is jobb lett volna, ha soha se kell elhagynunk egymást.

- Igen... talán!

- Azt hiszed? - szólt Emma, közelebb menve Rudolfhoz.

És felsóhajtott.

- Ó Rudolf! Ha tudnád!... Nagyon szerettelek!

Megfogta Rudolf kezét, az ujjai összefonódtak, és egy darabig így maradtak, - mint a legelső napon, mikor a Mezőgazdák gyűlését nézték! Rudolfban feltámadt a büszkeség; nem akart elérzékenykedni. Hanem Emma ráborult és így szólt:

- Hogyan kívánhattad, hogy nélküled éljek?! A boldogságtól nem lehet megszokni! Kétségbe voltam esve! Azt hittem, hogy bele halok! Majd elmondom, mennyire oda voltam!... nem is képzeled!... És te... te menekültél előlem!...

Mert Rudolf csakugyan vigyázott rá, hogy soha se találkozzék Emmával. Három év óta nemcsak hogy gondosan kerülte, egy kissé bujkált is előle - ama természetes gyávaságból, mely az erősebbik nemet jellemzi.

S Emmából most már megeredt a szó. Panaszkodva, duzzogva, szégyenlősen folytatta. A feje kedvesen mozgott Rudolf szeme előtt; hízelkedett, dorombolt, mint egy szerelmes macska:

- Másokat szeretsz, valld meg! Ó, én meg tudom érteni, és nem vádolom őket! Elcsábítottad őket, a mint elcsábítottál engem! Te, te férfi vagy! És minden megvan benned, a mi szeretni, imádni való! De újra magadhoz ölelsz, ugy-e? Ujra szeretni fogjuk egymást! Nézd, nevetek, boldog vagyok!... beszélj hát!

És elragadó volt a nevető tekintetével, a melyben egy könnycsepp rezgett, mint a hogy a vihar egy esőcseppje rezeg a kék virágkehelyben.

Rudolf a térdére vonta, s megsimogatta síma, fénylő hajfonatát, melyen, az alkonyat világosságában, arany nyílként tükröződött a nap egy utolsó sugara. Emma egy kissé lesütötte a homlokát; s Rudolf végre, gyöngéden, az ajkai hegyével, megcsókolta Emma lehunytt szemét.

- De te sirtál! - szólt. - Miért?

Emma zokogni kezdett. Rudolf ezt a szerelem kitörésének vélte, s minthogy Emma nem felelt, azt képzelte, hogy szeméremből hallgat. Megilletődött és így kiáltott fel:

- Ó, bocsáss meg nekem! Te vagy az egyetlen, a kit szeretek. Ostoba és hitvány voltam! Szeretlek és mindig foglak szeretni!... Mi bajod? Mondd hát!

Letérdelt előtte.

- Hát elmondom!... Tönkrementem, Rudolf! Elvesztem, ha nem adsz kölcsön háromezer frankot!

- De... de... - szólt Rudolf, lassankint fölegyenesedve, mialatt arcza elkomolyodott.

- Tudod - folytatta Emma sebesen - a férjem minden vagyonát egy közjegyzőnél helyezte el, és a közjegyző megszökött. Kölcsönöket vettünk fel; a betegek nem fizettek. Különben azóta örököltünk, de az örökségünkhöz még nem juthattunk hozzá, mert a leszámolás csak ezután fog megtörténni; később megint lesz pénzünk. De ma, mert nem tudunk háromezer frankot fizetni, lefoglalják mindenünket; még ma, talán már egy óra múlva; számítottam a barátságodra, bízam benne, hogy meg fogsz menteni, s hozzád rohantam.

- Á! - gondolta Rudolf, a ki egyszerre nagyon sápadt lett - hát ezért jött!

Aztán nyugodtan szólalt meg:

- Csakhogy, kedves asszonyom, nekem nincs háromezer frankom.

Nem hazudott. Ha véletlenül van nála ennyi pénz, bizonyos oda adta volna, bár nem valami kellemes dolog, ha az embernek ilyen szép cselekedetet kell elkövetnie; mert ama sokféle szélroham közül, mely a szerelmet érheti, egy se olyan fagyasztó, és egy se tép ki annyi gyökeret, mint a pénzkérés.

Emma egy pár pillanatig némán nézte Rudolfot.

- Neked nincs!

És többször is ismételte:

- Neked nincs!...

Aztán így folytatta:

- Akkor hát jobb lett volna, ha megkimélem magamat attól, hogy még ezt a szégyent is ki kelljen állanom! Akkor hát, te engem soha se szerettél! És te se vagy különb, mint a többiek!

Elárulta magát; most már elveszett.

Rudolf, Emmának a szavába vágva, azt erősítgette, hogy véletlenül éppen most, ő is „pénz-zavarban” van.

- Sajnálak! - szólt Emma. - Nagyon sajnálak!

Tekintete egy ezüsttel kiveret vontcsövű puskán akadt meg, mely a fegyvergyűjtemény egy szembetűnő helyén ragyogott.

- De, ha az ember ennyire szegény, nem tart ezüst agyú puskákat! Nem vásárol teknősbéka-héj-foglalatú órát! - folytatta, a Boulle-féle szép, állóórára mutatva - nem gyűjt arany gombú korbácsokat, meg olyan vesszőket és ostorokat, a melyeknek a fogója ezüstdől van - sorra a kezébe vette és ellökdöste valamennyit - és nem hord drágaköves haszontalanságokat az óralánczán! Ó, semmije se hiányzik! A likőr-iváshoz egész felszerelése van a szobájában!... Mert szereted magadat, jól élsz, van kastélyod, vannak tanyáid, erdőid; hajtóvadászatokra jársz, ellátogatsz Párisba!... Eh!... ha nem volna egyebed - fakadt ki, és fölvette a kandalló párkányáról Rudolf egyik kezelő-gombját - csak egy-két apró értéktárgyad... egy-két olyan semmiség, a milyen ez itt... s a milyen van itt egész halommal... még ezeket is pénzzé lehetne tenni!... Ó, nem akarom!... a világért se!... csak tartsd meg magadnak!

És úgy csapta a falhoz a kettős gombot, hogy az összekötő arany lánczocska elszakadt.

- Pedig én oda adtam volna neked mindenemet, eladtam volna mindent, dolgoztam volna érted rogyásig, koldultam volna neked az utcásarkon, egy mosolyodért, egy tekintetedért, azért, hogy azt mondd: „Köszönöm!” És te, te nyugodtan ülsz itt a karosszékedben, mintha még nem gyötörtél volna meg eléggé, mintha még nem szenvedtem volna eleget miattad! De hát tudod-e, hogy nélküled szerencsésen, békében élhettem volna?! Mi kényszerített rá, hogy megzavard a nyugalmaomat? Fogadásból tetted? Pedig egykor szeretted, vagy legalább azt mondtad... És még az imént is... Ó, inkább kergettél volna el! A kezem még ég a csókjaidtól, és meg tudom mutatni, hogy a szőnyegnek ezen a helyén térdepeltél, mikor az előbb azt fogadtad, hogy mindig fogsz szeretni! Hittem neked, mert hiszen nem felejtettem el, hogy a mikor elszédítettél, elkábítottál, két éven át a leggyönyörűbb, a legédesebb álomban ringatóztam!... Mondd, emlékszel-e, hogy el akartunk utazni messzire? Ó, a leveled, a leveled! összezúzta a szívemet!... És aztán, mikor visszajövök hozzá... hozzá, a ki gazdag, boldog, szabad!... hogy egy olyan segítséget könyörögjek tőle, a melyet akárki megadna nekem... a mikor esdekelve közeledem feléje, és úgy, mint régen, szerelemmel tele: ő visszataszít, mert ez háromezer frankjába kerülne!

- De ha nincsen! - felelt Rudolf, azzal a tökéletes nyugalommal, melyet pajzsként szokott használni az elfojtott harag.

Emma kiment. Ugy rémlett neki, hogy a falak ingadoznak, és hogy a mennyezet mindjárt rászakad. Végig sietett a hosszú fasoron, meg-megbotolva egy-egy csomó száraz falevélben, a melyeket a szél összesepert, majd szétszórt. Végre megérkezett a rács előtt lévő árokhoz; úgy sietett kinyitni a rácskerítés kis ajtajának a zárát, hogy a körmei bele törtek. Vagy száz lépéssel tovább meg kellett állapodnia; elfűlt, és a lába ólomnehézzé vált. Megfordult, és még egyszer végig jártatta tekintetét a közömbös, részvételen, csöndes kastélyon, aztán a parkon, a kerteken, a három udvaron, és a homlokzat összes ablakain.

A kábultságból, mely erőt vett rajta, nem ocsúdott fel; csak annyit tudott magáról, hogy vére szilajon kering ereiben. Azt hitte, ütőerei úgy kalapálnak, hogy süketítő zenével töltik meg a mezőt. Lába alatt a talajt puhábbnak érezte a víznél, és a barázdák roppant barna hullámoknak tűntek fel előtte, melyek zajognak, szétömlenek, megtörnek. A mi emlék és gondolat volt a fejében: egyszerre mind szétröppent, mint egy rakéta ezer meg ezer apró részecskéje. Látta az apját, Lheureux írószobáját, a rejtkehelyet, a hol Léonnal titokban találkozott, és más képeket, egyszerre. Érezte, hogy az örület fogja el, megrémült, és kétségbeesetten igyekezett összeszedni gondolatait; ez valamennyire sikerült is neki, de tisztán gondolkozni nem tudott többé, mert arra már nem emlékezett, hogy mi juttatta ebbe a borzasztó állapotba: a pénzkérdés eltűnt előle. Csak szerelmében szenvedett, és érezte, hogy lelke elhagyja e miatt, hogy bele hal abba a fájó érzésbe, melyet ez az emlék okoz neki, - mint a haldokló sebesült érzi, hogy az élet vérző sebén át költözik ki belőle.

Az éj leszállt; varjak repkedtek.

Egyszerre úgy rémlett neki, hogy felrobbanó és szerteszét hulló golyókhoz hasonló tűzszinű buborékok gyuladnak ki a levegőben, a melyek forognak, forognak, s aztán a fák ágai közt lehullanak a hóba, a hol elolvadnak. Mindegyiknek a közepében Rudolf arcza jelent meg előtte. Egyre több és több tűzszinű buborék villant fel előtte; mind közelebb és közelebb jutottak hozzá, már-már ráhullottak, aztán minden eltűnt. S aztán ráismert a házakban égő sok apró világosságra, a melyek a messzeségből keresztül ragyogtak a ködön.

Ekkor már tisztán látta helyzetét: az örvényt, mely előtte tátongott. Ugy lihegett, hogy majd szétszakadt a melle. Aztán valami hősiesség gerjedt benne, mely szinte vidámmá tette; futva ment le a dombra, a folyóhoz érve, áthaladt a pallón, a kis ösvényről bekanyarodott a fasorba, a vásárcsarnoknál keresztül vágott a piacon, és végre megérkezett a gyógyszer-tárhoz.

A gyógyszerértárban nem látott senkit. Már-már bement; de ha belép, az ajtó csilingelni kezd, s akkor valaki kisiet a boltba; azért az utcaajtón osont be, visszafojtotta a lélekzetét, s a fal mellett, tapogatózva haladt előre. Így ért el a konyha küszöbére. A konyha világos volt; a kályha fölött egy kis lámpás égett. Justint pillantotta meg, a ki, ingujjban, egy tálat vitt be a szobába.

- Ebédelnek! Várjunk.

Justin visszajött. Emma megkopogtatta az ajtó üvegét. Justin kinézett.

- A kulcsot! a felső kamaráét, a hol...

- Hogyan!

Justin rá bámult Emma sápadt arczára, mely az éjszaka feketeségében hófehérnek tűnt fel. Ugy tetszett neki, hogy még soha se látta Emmát ily csodálatosan szépnek; olyan fenséges volt, mint egy jelenés. Nem értette meg, hogy Emma mit akar, de sejtette, hogy valami rettentő dolgot forgat a fejében.

Emma susogva, s olyan kedves, elandalító hangon folytatta, hogy ez a hang Justint megigézte:

- Akarom! Add ide!

A vékony falon át, mely az ebédlőt a konyhától elválasztotta, hallani lehetett, hogy odaát szaporán zörögnek a tányérok a kések és a villák.

Emma ezalatt azt susogta, hogy patkányméregre van szüksége, mert a patkányoktól már nem tud aludni.

- Szólnom kellene az úrnak! - rebegte Justin.

- Nem, maradj!

Aztán, egykedvűséget tettető hangon:

- Eh, minek szólnál neki?! Majd megmondom neki én magam! Gyere és világíts!

Végig sietett a folyosón, a honnan a gyógyszerértárba lehetett jutni, és benyitott a laboratóriumba. A falon egy kulcs függött, a melyhez felirattal ellátott jelzőtáblácska volt hozzá kötözve; a felirat ez volt: *Kafarnaum*.

- Justin! - kiabált a gyógyszerész, a ki már türelmetlenül várta inasát.

- Menjünk fel! - suttogta Emma.

És Justin követte.

A kulcs megfordult a zárban, és Emma egyenesen a harmadik polczhoz ment. Jól emlékezett: csakugyan ott találta a kékszinű, nagy üvegedényt. Kirántotta belőle a dugót, bele dugta kezét a széles nyílásba, aztán, a kezét fehér porral tele húzta vissza, s a fehér port betömte a szájába.

Justin felordított, és rávetette magát Emmára, hogy visszarántsa a kezét.

- Hallgass! valaki ide jöhet és...

De Justin, kétségbeesésében, segítségért akart kiabálni.

- Egy szót se szólj senkinek, mert tönkre teszed a gazdád!

Aztán visszaindult, hirtelen lecsillapulva, majdnem derülten, mint a ki kötelességet teljesített.

Mikor Károly - megtudván, hogy mindenüket lefoglalták - megdöbbenésében, rémületében haza rohant, Emmát már nem találta otthon. Kiáltozni kezdett utána, kereste, sírt, rosszul lett, de Emma csak nem jött vissza. Hol lehet? Elküldte Félicitét Homaishoz, Tuvache urhoz, Lheureuxhöz, az *Arany oroszlán*ba, mindenüvé. És ha az aggodalom egy-egy pillanatra nyugtot engedett neki, akkor arra kellett gondolnia, hogy: elveszítette a vagyonkáját, a közbecsülést, az emberek bizalmát, s hogy Berta jövőjének vége!... Miért?... Nem találhatta ki és nem tudhatta meg... nem tudhatott meg semmit! Esti hat óráig várt. De tovább nem tudott otthon maradni, s azt képzelve, hogy Emma csak Rouenba mehetett, kisietett az országútra, elment egy félmérföldnyi távolságra, nem találkozott senkivel, az úton is várakozott egy darabig, és aztán visszatért, haza.

Emma már otthon volt.

- Mi történt?... Miért?... Magyarázd meg!...

Emma íróasztalánál ült és egy levelet fejezett be, följegyezve, hogy melyik napon és melyik órában írta. Aztán lassan lepecsételte a levelet, és ünnepies hangon így szólt:

- Holnap majd elolvashatod! De addig, kérlek, ne kérdezz tőlem semmit!... Éppen semmit!

- De...

- Ó, kérlek, ne bánts!

És, úgy, a hogy volt, lefeküdt az ágyára. Hanyatt feküdt és behunyta a szemét. Nemsokára elszunnyadt.

Valami nagyon fanyar ízt érzett a szájában, s ez fölverte szendergéséből. Megpillantotta Károlyt, és újra lehunyta a szempilláit.

Kíváncsian kémlelte magát: vajon nem szenved-e? De nem, még semmit se érzett! Hallotta az óra ütését, a kandallóban égő tűz mormolását, és ágya mellett, meg néha ágya fölött, Károly lélekzetét.

- Ugy látszik, nem nagy dolog meghalni! - gondolta. - Elalszom, és mindennek vége!

Megivott egy korty vizet és a fal felé fordult.

Hanem tovább is érezte azt a borzasztó tinta-ízt.

- Szomjas vagyok!... ó, rettenetesen szomjas vagyok! - sóhajtotta, egy pár pillanat múlva.

- De hát mi bajod?! - kérdezte Károly, egy pohár vizet tartva eléje.

- Semmi!... Nyisd ki az ablakot!... megfúlok!

Hirtelen iszonyú émelygés fogta el. Alig maradt annyi ideje, hogy a zsebkendőt kihúzhassa a párnája alól.

- Vidd ki! - szólt sietve. - Dobd el!

Károly faggatni kezdte; Emma nem felelt. Mozdulatlan maradt, mert attól félt, hogy a legkisebb mozdulatra azonnal háyni fog. Ekközben érezte, hogy a lába jéghideg lett, és hogy ez a jéghidegség gyorsan terjed a szíve felé.

- Ahá, már kezdődik! - dünnyögte érthetetlenül.

- Mit mondasz?

Emma csöndesen rázta a fejét, s alig észrevehető mozdulata azt mondta, hogy nem szólhat, mert nagyon aggódik, hogy, ha beszél, újra elfogja az émelygés. Ezalatt, és később is,

folytonosan ki-kinyitotta a száját, állát mindannyiszor lecsüngesztve, mintha valami nagyon nehéz tárgy volna a nyelvén. Nyolcz órakor újra hányni kezdett.

Károly, az edény alján, fővenyszemekhez hasonló fehér port vett észre, mely, alant és oldalt, oda tapadt a porcellánhoz.

- Ez nagyon különös! Ez érthetetlen! - ismételte többször.

Most Emma is megszólalt, erős, tisztán érthető hangon:

- Nem, nem! Tévedsz! Mindenesetre tévedsz!

Károly ekkor, nagyon gyöngéden, és inkább csak simogató mozdulattal, rátette kezét felesége gyomrára. Emma iszonyatosan felsikoltott. Károly megrettenve kapta vissza a kezét.

Emma most már nyögni kezdett; eleinte csak gyöngén. Rázóhideg fogta el. A válla folyton rángatózott, és arcza fehérebb lett, mint a vászon, melyet ujjai görcsösen kapargáltak, mardostak. Egyetlen, el-elmaradozó érverését már alig lehetett érezni.

Elkékült arczából, melyet mintha megdermesztett volna valamely fém-gőznek a kipárolgása, verejtékcseppek szivárogtak ki. A fogai vaczogtak; két szép szeme megnagyobbodott, tágra nyílt, s bizonytalan tekintete el-eltévedezett; minden kérdésre azzal felelt, hogy csöndesen rázta a fejét; még mosolygott is kétszer vagy háromszor. És egyre jobban nyöszörgött. Egyszerre egy rettenetes, tompa hang szakadt fel a melléből; aztán azt mondta, hogy jobban van, és hogy nemsokára fel fog kelni. De görcsök fogták el, s kínjában felkiáltott:

- Ó, istenem, de hisz ez irtóztató!

Károly letérdepelt az ágya elé.

- Szólj! Mit ettél? Felelj, az isten szerelméért! Felelj hát, édes lelkem!

És olyan szerelemmel nézett rá, a milyet Emma még nem látott soha.

- Nos hát, ott... ott!... - szólt elhaló hangon.

Károly az íróasztalhoz rohant, feltörte a levél pecsétjét és fenhangon olvasta: *Ne vádoljanak senkit...* Azt hitte, nem jól lát; kezét a szeme elé tartotta, és még egyszer elolvasta.

- Jóságos isten!... Segítség! Segítség!

És nem volt egyébre képes, csak a jajongásra; kábultan ismételte: „Mégmérgezte magát!... mégmérgezte magát!” Félicité elrohant Homaisért, a ki, mialatt átszaladt, a piacon kiabálva visszhangozta ezeket a rettentő szavakat. Lefrançoisné, az *Arany oroszlán*-ban meghallotta Homais kiabálását; néhányan fölkeltek az asztaltól, s átfutottak a szomszédjaikhoz, elmondani, mi történt; s az egész falu ébren maradt ezen az éjszakán.

Károly magánkívül, roskadozva támolygott a szobában, és érthetetlen szavakat hebegett. Neki ment a bútoroknak, a haját tépte; s a gyógyszerész még soha se látott *ilyen rémes látványt; nem hitte volna*, hogy a fájdalom ilyen őrzöngésre is képes.

Haza ment, hogy levelet írjon Canivet urnak és Larivière tanárnak. De elveszítette a fejét; s tizenötször is újra kezdte a két levelet. Az egyik levéllel Hippolyte ment el Neufchâtelbe, a másikat Justin vitte el, a ki úgy agyon hajszoalta Bovarynak a lovát, hogy ez megrokkant és kidőlt. Az inaszakadt és félig dőglött állatot Justinnek ott kellett hagynia azon a hegyoldalon, a hol a Guillaume-liget terül el.

Károly reszketve lapozgatta orvosi könyveit; de nem tudott olvasni: a betűk tánczoltak a szeme előtt.

- Nyugalom! - szólt a gyógyszerész. - Hiszen csak arról van szó, hogy valami hatalmas ellenmérget adjunk be, és minden jól lesz. Micsoda mérget vett be?

Károly a levélre mutatott. Homais elolvasta. Tehát arzenikumot vett be.

- Nos - folytatta a gyógyszerész - akkor hát meg kellene ejteni a vegyelemzést.

Mert tudta, hogy a mérgezések eseteiben vegyelemzést szoktak csinálni. Károly, a ki nem értette, hogy Homais mit mond, azt felelte neki:

- Igen, tegyen meg mindent, mindent! Mentse meg!...

Aztán, visszatérve Emmához, leroskadtt melléje a földre. A szőnyegen térdepelve, oda támasztotta fejét az ágy széléhez, és zokogott.

- Ne sírj! - szólt Emma. - Nemsokára már nem kínozlak többé!

- Miért, miért tetted ezt?

Emma azt felelte:

- Meg kellett tennem, barátom.

- Nem voltál boldog? Istenem, nem tehetek róla! Hisz én megtettem mindent, a mi tőlem telt!

- Igen... ez igaz... te, te jó vagy!

Bemélyesztette kezét Károlynak a hajába, és lassan símogatta. Az édes érzés, melyet ez a szeretetet kifejező, gyöngéd mozdulat okozott, teljessé tette Károly kétségbeesését; úgy érezte, hogy megszakad a szíve, arra az iszonyú gondolatra, hogy el kell veszítenie Emmát, és éppen akkor, a mikor több szeretetet tanúsít iránta, mint valaha! És nem tudott kitalálni semmit! Nem tudott, nem mert megkísérelni semmit, mert hiszen, ha nem a legjobbat próbálja meg, ez végzetes lehet!... És annak sürgős szüksége, hogy azonnal elhatározza magát és azonnal cselekedjék, tökéletessé tette feijvesztettségét.

Tehát vége - gondolta Emma - a sok hazugságnak és árulásnak, a sok alacsonyságnak, csunyaaságnak, és vége a számtalanul sok és sokféle váagnak, kívánságnak, melyek folytonosan gyötörték! Most már nem gyűlölt senkit; zavaros homály szállott le gondolkozására, és a föld zsvájából, a temérdek mindenféle hangból, nem hallott egyebet, csak ennek a mellette kínlódó szegény szívnek szakadozott siránkozását, mely olyan szeliden panaszkodott s már olyan messziről hangzónak tűnt fel előtte, mintha utolsó rezgése volna egy szimfóniának, mely a távolban elhangzik.

- Hozzátok be a kis lányomat! - szólalt meg Emma, miközben fölemelkedett, és a könyökére támaszkodott.

- Nem vagy rosszabbúl, ugy-e? - kérdezte Károly.

- Nem, nem!

Félicité a karján hozta be a kis lányt, úgy, a hogy az ágyban feküdt, hosszú éjjeli ingecskéjében, mely alól kis lába meztelenül csüngött ki. A gyermek nagyon komoly volt, és mintha álmából még nem ébredt volna fel egészen. Csudálkozva nézte a szobát, a melyben minden csupa rendetlenség volt, és le-lehunyta a szemét, mert a különböző bútordarabokon égő lámpák és gyertyák elvakították. Ez a nagy kivilágítás, úgy látszik, ujév és böjtközép reggelét juttatta eszébe. Ilyenkor ugyanis korán reggel, a mikor még gyertyát kellett gyújtani, felköltötték és anyja ágyába vitték, hogy a szokásos ünnepiességgel adják oda neki azokat az apró ajándékokat, a melyek e két ünnep hagyományaihoz tartoznak. Azt hihette, hogy ilyen ünnepi reggelre virradt, mert így szólt:

- Hát hol vannak a játékok, mama?

És minthogy senki se felelt:

- De hiszen nem látom a czipőmet!

Félicité az ágy felé fordította, de a gyermek csak a kandalló környékét nézegette.

- Talán a dada vitte el? - kérdezte.

És Bovaryné a „dada” szóra, mely házasságtöréseire és szerencsétlenségére emlékeztette, hirtelen félre fordult, mintha egy másik méregtől undorodott volna meg, mely erősebb volt, mint az, a melyiknek az ízét a szájában érezte. Bertát ekközben Félicité az ágyra ültette.

- Ó, mama, milyen nagy a szemed! Milyen sápadt vagy! Hogy izzadsz!...

Anyja csak nézte.

- Félek! - szólt a kis lány, és hátra huzódott.

Emma megfogta a kezecskéjét, hogy megcsókolja; a gyermek védekezett.

- Elég volt! Vidd ki! - fakadt ki Károly, a ki a hálófülkében állott, és zokogott.

Aztán mintha egy kis enyhülés állott volna be. A kétségbeejtő tünetek nem jelentkeztek újra, s Emma valamivel nyugodtabbnak látszott. Néha egy pár szót ejtett ki; olykor, néhány pillanatig, egy kissé könnyebben lélekezett. Károly, a hányszor egy-egy ilyes biztató jelenséget vett észre, újra meg újra reménykedni kezdett. Végre, mikor Canivet megérkezett, sírva borúlt a doktor nyakába.

- Eljött! Az isten áldja meg! Köszönöm! Ön oly jó! Már jobban van! Nézze! Ugy-e, már jobban van?!

A kolléga ur éppenséggel nem volt ezen a véleményen. És - mint ő maga mondta - *nem sokat hímezett-hámozott*, hanem hánytatót rendelt, hogy tökéletesen kitisztítsa a gyomrot.

Beadták a szert, és Emma nemsokára vért hányt. Ajkai erősen összehúzódtak, görcs rángatta a tagjait, testét barna foltok lepték el, és ütőere megfeszült czérnaszálhoz volt hasonló, vagy hárfa húrjához, mely mindjárt elszakad.

Aztán jajgatni kezdett, borzasztóan. Átkozta a mérget, szidta, hogy mért nem öli meg már, rimánkodott a halálért, és megmerevedett karjával mindent eltolt magától, a mit Károly, a ki maga is haldoklott, meg akart itatni vele. A szegény ember ott állott az ágy mellett, zseb-kendőjével eltakarva a száját, hörögve, sírva; és a zokogás úgy fojtogatta, hogy egész testében reszketett. Félicité ide-oda szaladgált a szobában; Homais, mozdulatlanul, nagyokat sóhajtott; és Canivet úr, bár magatartásának biztonságát és rendíthetetlen felsőbbiség-érzetét nem veszítette el, kezdett egy kissé megzavarodni.

- Az ördögbe is!... pedig hát... a gyomor ki van tisztítva, és, mihelyt megszűnik az ok...

- Meg kell szűnnie az okozatnak is! - szólt Homais. - Ez világos!

- Mentse meg! Mentse meg! - esdeklett Bovary.

Azért, nem hallgatva a gyógyszerészre, a ki azt a föltevést kockáztatta meg, hogy: „Ez a paroxizmus talán olyan válság, melyet nyomon követ a szerencsés fordulat” - Canivet éppen teriákot akart beadni, azt a szert, melyet minden méreg ellen használni szoktak, a mikor egyszerre csak ostorpattogás hallatszott. Az összes ablaktáblák megremegtek, és a vásárcsarnok felől szélesebben törtetett előre egy négyülékes, zárt posta-hintó, melyet három, fülig sáros ló úgy ragadt magával, a hogy a szügyük csak bírta. Larivière tanár érkezett meg.

Egy isten megjelenése nem okozhatott volna nagyobb felindulást. Bovary két kezét az ég felé emelgette, Canivet nem folytatta, a mit az előbb mondani akart, és Homais lekapta a házisípkáját, mielőtt a tanár belépett.

Larivière tanár az orvosi tudománynak még ahhoz a nagy iskolájához tartozott, a melyet Bichat alapított, ahhoz a már kihalt nemzedékhez, melynek jelei filozófusok és igazi gyógyítók voltak, a kik lángolóan szerették hivatásukat, s a kik e hivatás gyakorlatában épp annyi éleselméjűséget tanúsítottak, mint a mennyi rajongást. Minden lélek reszketett a kórházban, mikor Larivière tanár megharagudott, és tanítványai annyira bálványozták, hogy, mikor a maguk szakálára kezdtek dolgozni, a legjelentéktelenebb külsőségeit is utánózták. A Rouenhez közeleső városokban, s általában az egész környéken, számtalan példányban lehetett viszontlátni, a régi tanítványokon, Larivière tanár merinógyapjuból készült, hosszú, vattázott felöltőjét, és bő frakkját, melynek kigombolt ujj-hajtókája egy kissé elfedte húsos kezét, azt a szép kezét, a melyen soha se volt keztyű, talán azért, hogy mindig készen legyen minél hamarabb bele hatolni a nyomorúságba. Érdemjelekre, czimekre, akadémiai tagságokra nem vágyódott, s minden efféle hívságot lenézett; vendéglátó, bőkezű és jószívű volt; a szegényeket nem csupán segítette, hanem a mellett atyai módra bánt velök; és erényes életet élt, bár nem hitt az erényben. Szentnek tartották volna, ha nem oly nagyészű; de minthogy elméjének élességével számolni kellett, félték tőle, mint egy démontól. Tekintete épp olyan metsző volt, mint bonczoló kése; lehatolt a lélek mélyére, és ízekre szedett minden hazugságot, akármivel takargatta is ezt az álszemérem és a színlelés. Így haladt végig az életen, jólelkűen, türelmesen, és azzal a kicsinyelhetetlen méltósággal, melyet csak a nagy tehetség, a függetlenséget biztosító vagyon, a negyvenéves munkásság és a kifogástalan élet ritka öntudata adhat meg.

Mikor, a küszöbre érve, megpillantotta Emmát, a kinek az arcza már olyan volt, mint a halottaké, s a ki mozdulatlanul feküdt a hátán, a száját nyitva tartva: Larivière önkéntelenül összeráncolta a szemöldökét. Aztán, mialatt úgy tett, mint ha Canivet jelentését hallgatná, mutatóját Emma orra alá tartotta, és csak azt mondta:

- Jól van, jól van.

De, abban a hitben, hogy csak Canivet látja, lassan vállat vont. Bovary észrevette ezt az alig észrevehető mozdulatot: egymásra néztek. És ez az ember, a ki már annyi fájdalmat látott, s ugyancsak hozzá szokott a mindenféle fajta nyomorúság látásához, nem tudta visszatartani a meghatottság egy könnyét, mely egyszerre csak oda hullott csipkés ingfodrára.

Kihívta Canivet-t a másik szobába. Károly utána ment.

- Nagyon rosszúl van, ugy-e? Hátha mustártapaszszal tennénk kísérletet? Vagy mit tudom én mivel! Találjon ki valamit, hisz ön már annyi embert mentett meg!

Károly körülkarolta mesterét mind a két karjával, és olyan rémülten, olyan könyörgéssel teli tekintettel nézett rá!... aztán, félig ájultan, ráborult a vállára.

- Szegény fiam, szedd össze a bátorságodat! Itt már nincs mit csinálnunk!

És Larivière elfordult.

- Elmegy?

- Majd visszajövök.

Kiment, és úgy tett, mintha csak a postakocsist keresné, hogy valami rendeletet adjon neki, és azután még visszajönné. Canivet követte. A neufchâteli orvos se óhajtotta, hogy Emma az ő két keze közt haljon meg.

A gyógyszerész a piacon utólérte őket. Hiába, olyan volt a természete, hogy nem tudott elválni a híres emberektől. Azért kérve kérte Larivière professzor urat, részesítse őt egy igen nagy kitüntetésben, és tisztelje meg nagybecsű látogatásával az ő szerény hajlékát, nem utasítván vissza egy kis reggelit, már a milyen tőle kitelik.

Nosza, hamar elküldtek valakit az *Arany oroszlán*ba galambért, Tuvachehoz tejszinhabért, Lestiboudoishoz tojásért, és annyi bordaszeletet hozattak a mészárszékből, a mennyi ott egyáltalán kapható volt. A gyógyszerész ki-kiszaladt a konyhába, segíteni; és Homaisné asszony, pongyolájának a zsinórját huzgálva, így mentegetőzött:

- Az urak meg fognak bocsátani, de ebben a szerencsétlen kis fészekben, ha az ember nem tudja már előtte való nap...

- A talpas poharakat!!! - suttogta Homais.

- Városban az ember mindig tud segíteni magán, mert ha más nincs, elküld a henteshez, sonkáért, felvágottért...

- Hallgass!... Igen tisztelt uraim, tálalva van!

Mikor a vendégek lenyelték az első pár falatot, Homais jónak látta elmondani a szomorú eset egyes részleteit:

- Először nagy szárazságot éreztünk a garatban, aztán tűrhetetlen fájdalmak léptek fel a gyomortájékban, majd *superpurgatio*, és aztán álmokórság.

- De hát hogyan mérgezte meg magát?

- Nem tudom, tanár ur, sőt azt se tudom, hogy honnan szerezhette az arzenikumot.

Justint, a ki éppen egy tányér-oszlopot hozott be az ebédlőbe, reszketés fogta el.

- Mi bajod? - kérdezte a gyógyszerész.

A fiú erre a kérdésre úgy megijedt, hogy elejtette terhét, és a sok tányér nagy robajjal zuhant le a földre.

- Ostoba számár! - dühöngött Homais. - Hogy' lehetsz ilyen ügyetlen! Te mulya, te állat!

De aztán eszébe jutott, hogy uralkodnia kellene magán, s Larivièrehez fordulva, így folytatta:

- Nem késlekedtem, tanár ur, hanem azonnal hozzá láttam, hogy megejtsem a vegyelemzést, és *primo*, nagy vigyázattal bevezettem egy *tubus*ba...

- Többet ért volna - szólt a tanár - ha ledugta volna az ujjait a szegény asszony torkába.

A kolléga ur hallgatott. Mielőtt asztalhoz ültek, négy szemközt egy kis leczkét kapott a tanártól, a ki nagyon kereken mondta el azt a véleményét, hogy Canivet ur meglehetősen rosszkor rendelte azt a hánytatót. És a derék Canivet, a ki oly felsőbbbségtől sugárzó, és önérzetes, oly nagyhangú és böszavú volt, mikor Hippolyte lábát megvizsgálta: ez egyszer leszállt a paripájáról, és úgy szerénykedett, hogy alig lehetett ráismerni. Most már nem volt beszédes; egy árva szót se szólt, folytonosan mosolygott, s ha a tanár valamit mondott, sűrű fejbőlíngatással fejezte ki, hogy csatlakozik a nézetéhez.

Homais-n meglátszott, milyen boldoggá teszi, hogy előkelő férfiakat láthat vendégül, s az, hogy Bovaryt olyan szomorú helyzetben tudta, nem csökkentette örömét, sőt mintha némi-képpen fokozta volna, mert kettejük helyzetének roppant különbsége jólesett önzésének. A tanár társasága valósággal lázba ejtette. Kitálalta egész műveltségét, elmondta mindazt, a mit a mérgekről tudott, összevissza beszélt a kőrisbogár, az upász-fa, a manzanilla-fa és a vipera-méreg hatásáról; túltett magamagán.

- Sőt azt is olvastam, professzor ur, hogy voltak esetek, a midőn egyes embereket megmérgezett és villámként ölt meg a nagyon gyorsan és tulságosan füstölt hurka! Legalább ezt írja, egy gyönyörű értekezésben, a gyógyszerstan tudományának egyik büszkesége, mestereink egyike, a nagyhirű Cadet de Gassicourt!

Homaisné asszony újra megjelent, s egy kávéfőző készüléket hozott magával, ama kissé lenge, forralókészülékek egyikét, a melyeken a kávé tartó, mozgatható üvegedény erre-arra ing egy hajlott sárgaréz cső alatt, s a melyekhez, a forralásra, borszesz-lángot kell használni. Homais ugyanis nem tudta megtagadni magától azt az örömet, hogy az asztalnál készíthesse el a kávé, melyet maga pörkölt, maga darált meg, maga kevert.

- Parancsol *saccharumot*, professzor ur? - szólt, czukorral kínálva a tanárt.

Aztán lehivatta összes gyermekeit, bemutatta őket a tanárnak, s megkérdezte, mit szól a testalkatukhoz.

Végre Larivière ur menni készült, de Homaisné félre szólította, s arra kérte, világosítsa fel őt, nem találja-e Homais egészségi állapotát nyugtalanítónak? Férje tudniillik ebéd után mindig elalszik, s ő tudja, hogy ettől a vér megsűrűsödik és az agyban vértódulások támadhatnak.

- Félek - magyarázta el aggodalmait Homaisné - hogy férjem fejében vérbőség van.

- Legyen nyugodt - szólt a tanár - nincs az ő fejében semmi.

Ez a gonosz megjegyzés Homaisnét teljesen megnyugtatta, s Larivière, a ki egy kissé elmosolyodott, kinyitotta az ajtót. De a gyógyszerár tele volt emberrel, a kik mind a híres tudóst várták. És a tanár csak nagynehezen tudott megszabadulni: mindenekelőtt Tuvache urtól, a ki attól tartott, hogy feleségének tüdőgyuladása van, mert egy idő óta mindig a hamuba köp, aztán Binettől, a ki farkasétvágyról panaszkodott, Caronnétól, a ki valami csipkedést és szúrásokat érzett a testében, Lheureuxtól, a kinek szédülései voltak, Lestiboudoistól, a kit a csúz bántott, és Lefrançoisnétól, a ki azt panaszolta, hogy mindig savanyú a gyomra. Végre beülhetett a kocsiba; a három ló megindult, és mindenki úgy találta, hogy a tanár ur egy cseppet sem mutatkozott szivesnek.

De a közfigyelem csakhamar másfelé fordult, mert a vásárcsarnok felől megjelent Bournisien, a haldoklók szentségével.

Homais, elveihez képest, megjegyezte, hogy a csuhások olyanok, mint a hollók, a halálszagra azonnal megjelennek; mindig igen kellemetlenül érintette, ha papot látott, mert a reverenda a szemfödélre emlékeztette; s utálta az egyiket, mert irtózott a másiktól.

Mindazáltal nem riadt vissza attól, a mit a *hivatásához tartozó kötelességek egyikének* mondott, s visszatért Bovaryhoz, Canivet társaságában, a kinek Larivière, elutazása előtt, lelkére kötötte, hogy Bovaryt ne hagyja magára a legnehezebb órában. Sőt Homais, ha a felesége nem ellenkezik olyan határozottan, magával vitte volna a két fiát is, hogy ezek idejekorán hozzá szokjanak azokhoz a komoly dolgokhoz, melyek az idegeket próbára teszik, s hogy az a komoran ünnepies kép, a melyet látni fognak, leczkél, például szolgáljon nekik, a mely később is megmarad a fejökben.

A szoba, mikor beléptek, csakugyan tele volt komor, gyászos ünnepiességgel. A fehér asztalkendővel leborított kis dolgozó-asztalon egy ezüst tálczát, s ezen öt vagy hat darab gyapotgömböcskét lehetett látni; odább nagy feszület állott, két gyertyatartó között, a melyekben hosszú gyertyák égtek. Emma állát mellére csüngesztve és szemhéjait rettenetesen kinyitva feküdt ágyán: s szegény keze nehézkesen tapogatózott a vászon takarón, a haldoklóknak azzal a lassú, iszonyú mozdulatával, a melylyel mintha már a szemfödület keresnék, hogy eltakarják

magukat örökre. Károly, vele szemben, az ágy lábánál állott, fehérén, mint egy szobor; a szeme vörös volt, mint két tüzes üszök; már nem sirt.

A pap, féllábbal térdepelve, halkan mormolta a haldoklók imádságát.

Emma lassan arra fordította a fejét, és mikor megpillantotta a violaszínű stólat, mintha örömsugár villant volna át az arcán; valami nagy megkönnyebbülést érezhetett, melyben ismét föllelte a vallásos rajongása idején érzett s már rég elveszített égi gyönyörűséget; és talán ebben a megkönnyebbülésben már megkezdődtek az örök boldogság látomásai.

A pap fölemelkedett és kezébe vette a feszületet; ekkor Emma előrenyújtotta a nyakát, mintha szomjuhoznék, és, rátapasztva ajkait az Isten-Ember testére, a benne elhaló életnek minden erejével a legnagyobb, a legforróbb szerelmi csókot lehelte rá, a melyet valaha adott. Azután a pap elmondta a *Misereatur* és az *Indulgentiam* szavait, majd bemártotta jobbkezének hüvelykujját a szentelt olajba és megkezdte az utolsó kenetet: megérintette, először a szemén, mely annyira kívánt minden földi pompát; aztán az orrán, mely úgy áhitozta a langyos szellő és a szerelmes csók lehet; aztán a száján, mely oly sokszor nyílt hazugságra, mely a kevélység sóhajait hallatta, s a kék hangjait nyögdcicsélte a paráznaságban; aztán a kezén, mely az édes érintkezésben annyi gyönyörűséget talált, és végül a talpán, a mely oly gyors volt egykor, a mikor Emma rohant, hogy kielégíthesse a vágyát, s a mely most már nem fog járni többé.

A pap megszáritotta ujjait, bedobta a tűzbe az olajba mártott gyapot-darabkákat, és leült a haldokló mellé. Aztán elmondta neki a lelki vigasztalás ígét: hogy szenvedései most már hozzá fognak járulni Jézus Krisztus szenvedéseihez, és hogy bizza rá magát az isteni irgalmasságra.

Befejezván a szavait, megkisérlette, hogy a kezébe ad egy szentelt gyertyát, jelképeül az örök fényességnek, mely nemsokára körülsugározza. Emma már annyira elgyöngült, hogy nem tudta összefogni az ujjait, és a gyertya, ha Bournisien nincs ott, leesett volna a földre.

Hanem már nem volt olyan sápadt, mint előbb, és arcának kifejezése földerült, mintha a szentség meggyógyította volna.

A pap észrevette ezt és megfigyelését közölte Bovaryval; biztatásul még azt is elmondta neki, hogy az Úr néha meghosszabbítja a haldoklók életét, mikor ezt lelki üdvösségükre nézve kívánatosnak itéli; és Károlynak eszébe jutott az a nap, a mikor Emma hasonlóképpen közel volt a halálhoz és fölvette a haldoklók szentségét.

- Talán még nem kell kétségbeesni - gondolta.

És csakugyan, mintha nem hiába reménykedett volna: Emma körülnézegetett, lassan, mint a ki hosszú és mély álomból ébred fel; aztán, tisztán érthető hangon, a tükrét kívánta, és egy darabig úgy maradt, a tükre fölé hajolva, a míg egyszerre csak nagy könnycseppek hullottak alá a szeméből. Ekkor, egy nagyot sóhajtva, hátradőlt és visszahanyatlott a párnájára.

Mindjárt ezután nagyon sebesen kezdett lihegni. A nyelve egészen kinyúlt a szájából; két nagy szeme egyre forgott, s egyszerre elhomályosult, mint két kialvó lámpagolyó, úgy hogy már halottnak lehetett volna hinni, ha a melle, melyben tombolt a lélekzet, nem jár fel s alá olyan rettenetes sebességgel; de ez úgy rázkodott, mintha a lélek szökellő ugrásokkal akart volna kiszabadulni belőle. Félicité letérdelt a feszület előtt, és maga a gyógyszerész is meghajlított egy kisé a térdét, míg Canivet ur tekintete kinn tévedezett, a piacon. Bournisien újra imádkozni kezdett, arczával az ágy széle felé fordulva; térdeplő alakja mögött a fekete reverenda hosszan eltakarta a szőnyeget. Károly az ágy másik oldalán térdelt, kitárva két karját Emma felé. Aztán megfogta és szorongatni kezdte Emma kezét, meg-megreszketve felesége szívének minden dobbanására, mintha a haldokló érütésében egy düledező és már-már összeomló rom ingadozását érezte volna. Minél rémesebben hörgött Emma, a pap annál

gyorsabban és hangosabban mondta az ima szavait; a könnyörgés hangjai összevegyültek Bovary el-elfojtott, majd újra meg újra kitörő zokogásával; néha nem hallatszott egyéb, csak a latin szavak tompa mormolása, mely úgy hangzott, mint a lélekharang kongása.

Egyszerre, az utcáról, a gyalogjáró felől, valami zaj hallatszott: egy durva faczipó kopogása meg egy bot zörgése. Aztán egy hang szólalt meg, egy rekedt, érdes hang, a mely énekelt:

Olykor a nyári nap hevétől
Pezsegni kezd a lányka vére...

Emma fölemelkedett, mint egy holttest, melyet villamos áram rángat meg. Szétbomlott haja összekúszálódott; szeme nagyra nyílt, maga elé meredt, és tátott szájjal hallgatta az éneket:

Az aratók közt forgolódott,
S mig fürgén szedte a kalászt,
Nanett egy kissé meghajolt...

- A vak ember! - kiáltott fel Emma.

És kaczagásba tört ki, rettenetes, őriüngő, kétségbeesett kaczagásba. Azt képzelte, hogy maga előtt látja az iszonyatos arcú nyomorultat, a kinek alakja szörnyű rémlátomásként meredt fel előtte az örök sötétségben.

De fújt a szél e szép napon,
S a kurta szoknya fölrepült!

Görcsroham fogta el, mely visszavetette a párnájára. Mindnyájan közelebb mentek. Már nem élt.

IX.

Mikor valaki meghal: azok, a kik a legközelebb állottak a halotthoz, az első pillanatban valami kábultságot, valami ámulattal és hitetlenséggel elegyes megdöbbenést éreznek, - olyan nehéz megérteni, hogy az, a kit szerettünk, semmivé vált, és olyan nehéz beletörődni, hogy ezt mégis csak el kell hinni. Károly se hitte, mindjárt az első pillanatban, hogy Emma meghalt, de aztán, látván a mozdulatlanságát, rávetette magát, és jajgatni, kiáltozni kezdett:

- Isten veled! Isten veled!

Homais és Canivet oda mentek hozzá és gyöngéd erőszakkal kivitték a szobából.

- Uralkodnia kell magán!

- Igen - szólt, hogy megszabaduljon tőlük - igyekszem összeszedni magamat... ígérem, hogy nem csinálok semmi örütséget. De hagyjanak! látni akarom! hiszen a feleségem!

És sírt.

- Csak sírjon! - szólt a gyógyszerész. - A természetnek szabad folyást kell engedni! Sírja ki magát, ez meg fogja könnyíteni!

Károly, a ki gyöngébb lett egy gyermeknél, engedett a rábeszélésnek, s lement az ebédlőbe. Homais végre haza mehetett.

A piacon a Vakkal találkozott, a ki megszólította. A Vak a gyuladás-ellenes kenőcs reményében vánszorgott el Yonvilleig, s minden járókelőtől megkérdezte, hogy hol van a gyógyszertár.

- Éppen csak ez hiányzott! - mérgelődött Homais. - Mintha nem volna egyéb bajom! Eh, most nem érek rá, gyere el máskor!

És berohant a gyógyszerárba.

Sokat kellett hamarjában elvégeznie, mert ezek a tennivalók várták: először is, megírni két levelet, aztán csillapító szert készíteni Bovarynak, majd kieszelni valami hazugságot, mely az öngyilkosságot véletlen szerencsétlenségnek tüntesse fel, és végül ezt a hazugságot megírni egy cikkelyben a *Lámpás*nak. Mindehhez ráadásul sokan váraoztak rá, a kik tőle akarták megtudni, hogy mi történt, és miért, hogyan történt? Mikor aztán Yonville lakói sorra megtudták, hogy Bovaryné vaniliás tejszinhabot készített, és tévedésből cukor helyett arzenikumot tett bele - Homais újra átment Bovaryhoz.

Egyedül találta, mert Canivet ur, pár perczzel előbb, haza utazott. Egy karosszékekben ült, az ablak mellett, és kifejezéstelen tekintettel bámult az ebédlő kövezetére, a hogy az eszelősök szoktak nézni.

- Önnek kellene meghatároznia - szólt a gyógyszerész - hogy mikor, mely órában történjék a szertartás?

- Miért? Miféle szertartás?

Aztán, mikor megértette, a rémület hangján azt hebegte:

- Ó, nem!... Ugy-e, hogy nem?!... Nem! Itt akarom tartani!

Homais, illendőségből, hallgatott s fölvevett az edényszekrényről egy vizes üveget és öntözgetni kezdte a gerániumokat.

- Ó, köszönöm - szólt Károly - ön nagyon jó hozzám!...

De nem fejezhette be, a mit mondani akart; a könnyek elfojtották a szavait. Az, hogy a gyógyszerész a virágokkal foglalatostkodott, számtalan emléket ébresztett fel benne.

Homais, hogy szórakoztassa, beszélgetést akart kezdeni, a virágokról, a kertészkedésről: bizony, a növénynek szüksége van a nedvességre! Károly bólintott egyet, hogy úgy van.

- Különben nemsokára megint szép napok lesznek.

- Ó!... - sóhajtott Bovary.

A gyógyszerész már nem tudta, mit mondjon. Egy kissé félre tolta az egyik ablaktábla függönyét, és kinézett az utcára.

- Nini, Tuvache ur ment el erre!

Károly gépiesen ismételte:

- Tuvache ur ment el erre?

Homais a temetés kérdését nem merte még egyszer szóvá tenni; a papnak kellett erre a feladatra vállalkoznia. Bournisien ur végre rábírta Károlyt, hogy ne ellenkezzék.

Károly ekkor bezárkozott a rendelő szobájába, tollat fogott a kezébe, és, miután egy darabig zokogott, ezt írta fel egy papirosra:

„Azt akarom, hogy a nászruhájában temessék el, fehér czipőben, koszorúval a fején. A haját fésüljék ki, és maradjon úgy, a vállán. Három koporsó legyen, tölgyfából, mahagóni fából és ólomból. Ne szóljanak hozzám, erős leszek. Borítsanak rá legfelül zöld bársony takarót. Így akarom. Tegyék meg.”

Bournisien és Homais egy kissé megütődtek Bovary regényes kívánságain, és a gyógyszerész mindjárt meg is mondta neki:

- Azt hiszem, ez a bársony nagyon fölösleges. Aztán meg olyan sokba kerül...

- Mi köze hozzá, hogy mennyibe kerül?! - kiáltott fel Károly. - Hagyjon békében! Ön nem szerette őt! Menjen el, kérem; hagyjon magamra!

A pap karon fogta, és levitte, egy kissé járkálni, a kertbe. Közben a földi dolgok hiábavalóságáról kezdett beszélni. Azután Isten mindenhatóságáról és végtelen jóságáról. Hogy zúgolódás nélkül kell alávetnünk magunkat rendelkezésének; és hogy mindazt, a mit rendel, hálával kell fogadnunk.

Károly istenkáromlásban tört ki:

- Én gyűlölöm az ön Istenét!

- Önből még most is a lázadás szelleme beszél! - sóhajtott fel a pap.

Bovary nem hallgatott rá tovább; ott hagyta, és elment messzebbre. Aztán egy darabig nagy léptekkel járt fel s alá, a fal mellett, a gyümölcsös közelében. Kínjában a fogait csikorgatta; majd felnézegetett az égre, és pillantása átkot szórt. De hiába: átkaira egy falevél se mozdult.

Permetezni kezdett. Károly ezzel nem sokat törődött. Tovább is úgy járkált, a hogyan eddig: meglehetősen fedetlenül, mert a nyakán minden ruhát felgombolt. De egy kis idő múltán már didergett; bement a konyhába s leült a tűzhely mellé.

Hat órákor, a Piacz felől kocsizörgés hallatszott: a *Fecske* érkezett meg. Károly, homlokát az ablak üvegére támasztva, elnézte, hogyan szállnak ki a kocsiból az utasok, egyik a másik után. Félicité lehozott az emeletről egy matrácot, és leterítette a szalón padlójára. Károly rá dőlt a hevenyészett ágyra, és elaludt.

Homais ur, a bölcsélet terén vallott elveinek ellenére, minden tiszteletet megadott a holtaknak. Azért - minthogy nem vette zokon a szegény Károly nyersségét - este újra megjelent Bovary házában, hogy a halott mellett virraszson. Három könyvet hozott magával, meg egy füzetet, a melybe jegyzeteket akart írni.

Bournisien ur már ott volt. A hálófülkéből kihúzott ágy fejénél két nagy gyertya égett.

A gyógyszerész, a kire a mély csend kissé nyomasztóan hatott, nemsokára megszólalt; azzal kezdte, hogy mennyire sajnálja ezt a „szerencsétlen fiatal asszony”-t. A pap azt felelte, hogy most már nem lehet egyebet tenni érte, csak: imádkozni a lelki üdvéért.

- De, kérem - szólt Homais, örülve, hogy bele köthet a pap szavaiba - ennek nincs értelme, mert: vagy - vagy. Vagy a kegyelem állapotában halt meg (hogy az Egyház kifejezésével éljek), és akkor nincs rá szüksége, hogy imádkozzunk érte; vagy pedig bűnbánat nélkül halt meg (azt hiszem, ez az egyházi kifejezés), és akkor...

Bournisien közbevágott, és, kissé ingerülten, azt felelte, hogy: azért mégis imádkozni kell.

- De - vitatkozott a gyógyszerész - minthogy Isten úgysis jól ismeri minden szükségünket: mire jó, mirevaló az imádság?

- Hogy mirevaló az imádság?! - kiáltott fel a plébános. - Hogyan? Hát ön nem keresztény?

- Bocsánatot kérek! - szólt Homais. - Én tisztelem, csodálom, bámulom a kereszténységet! A kereszténység először is felszabadította a rabszolgákat, aztán olyan erkölcsant adott a világnak...

- Eh, nem erről van szó! Minden szöveg megegyezik abban...

- Ó, ó! a mi ezeket a szövegeket illeti, forgassa csak a történelem lapjait! A történelemből tudjuk, hogy ezeket a szövegeket a jezsuiták meghamisították!

Károly lépett be a szobába. Egyenesen a halott felé ment, és lassan szétvonta az ágy függő-
nyeit.

Emma feje a jobb válla felé volt dülve. Nyitott szájának a szöglete fekete lyuknak tűnt fel arcza alsó részén; a két hüvelykujja úgy maradt, a hogy' a végső vonaglás pillanatában volt: behajlítva a tenyerébe; a szempilláit valami finom fehér por lepte el; és szeme már kezdett eltűnni abban az enyvszerű elhomályosulásban, mely valami igen vékony buroknak látszott - mintha a pókok hálót szőttek volna körülötte. A lepel, mely testét borította, a mellétől a térdéig besüppedt, és a lábujjai hegyénél ismét kimagasodott. És Károlynak úgy rémlett, mintha valami végtelen tömegű, láthatatlan anyag, mintha valami rettenetes súly nehezednék le Rá.

A templom órája két órát ütött. A mély csöndben tisztán lehetett hallani, hogyan zúg, morajlik a folyó, melynek habjai sebesen ömlöttek tova a sötétben, lenn, a kert alatt. Bournisien ur, időnkint, harsogva fujta ki az orrát, Homais pedig a tollát nyikorgatta a papíron.

- Menjen le, kedves barátom! - szólt a gyógyszerész Károlyhoz. - Menjen le! Ez a látvány megfosztja önt minden erejétől!

Mikor aztán Károly lement, a gyógyszerész és a pap tovább vitakoztak.

- Olvassa Voltairet! - szólt az egyik. - Olvassa Holbach bárót! Olvassa az *Enciklopédiát*!

- Olvassa a *Portugál zsidók leveleit*! - szólt a másik. - Olvassa *A kereszténység bizonyosságait*, melyet Nicolas, nyugalmazott tanácsos írt!

Fölhevültek, bele vörösödtek, s mind a ketten egyszerre beszéltek, nem hallgatva egymásra.

- Hogy' lehet ilyen vakmerő dolgokat állítani! - kiáltott fel Bournisien, megbotránkozva Homais szavain.

- Hogy' lehet valaki ennyire korlátolt! - álmélkodott Homais.

És már közel voltak hozzá, hogy sértegetni kezdjék egymást, a mikor Károly, egyszerre, újra megjelent. Valami varázslat mindig a halotthoz vonzotta. És újra meg újra felment a lépcsőn.

Szembe helyezkedett vele, hogy jobban lássa, és egészen elmerült Emma nézésébe. De ez a szemlélődés, mióta elmélyedt benne, már nem volt oly fájdalmas, mint előbb.

Eszébe jutott mindaz, a mit a megmerevedés, a dermedtség különös eseteiről és a magnetizmus csodáiról olvasott; és arra gondolt, hogy minden akaraterejének megfeszítésével és Rá irányításával talán életre tudná kelteni halálos álmából. Egyszer föléje is hajolt, és suttogni kezdett hozzá: „Emma! Emma!” S a lélekzet oly erővel tört ki ajkai közül, hogy megreszkettette a falnál lévő viaszgyertyák lángját.

Virradatkor megérkezett az idősb Bovaryné. Károly, mikor megölelte anyját, újra zokogni kezdett. Mint a gyógyszerész, az idősb Bovaryné is sokallta a temetés költségeit, s nem állhatta meg, hogy erre vonatkozó nézeteit fiával ne közölje. De Károly olyan indulatosan felelt, hogy az öreg asszony elhallgatott, sőt magára vállalta, hogy azonnal bemegy a városba, és megvásárol mindent, a mit fia akar.

Károly egész délután egyedül maradt; Bertát átvitték Homaisnéhoz; s Félicité fenn volt Emma szobájában, Lefrançoisnéval.

Este látogatók érkeztek. Ha valaki belépett, Károly fölkel, kezét fogott az új vendéggel, de szólni nem tudott hozzá; s a látogató helyet foglalt a többiek mellett, a kik a kandalló előtt már jókora félkörben ültek. Mindnyájan szótlanul bámultak maguk elé, a fejüket lecsüngesztve; néhányan, a térdeiket összekulcsolva, a lábukat lógázták; egyik-másik időnkint nagyokat sóhajtott. Valamennyien rettenetesen unatkoztak, de mindegyik azt várta, hogy másvalaki legyen az első, a ki elmegy.

Kilencz óra tájban visszajött Homais (két nap óta minduntalan a Piaczon lehetett látni, a mint hol haza szaladt, hol meg Bovaryhoz), s nagy mennyiségű kámfort, benjoét és mindenféle illatszert hozott magával. Azonkívül egy klórmészszel telt edényt, hogy kipusztítsa a miazmákat. Ebben a pillanatban Félicité, Lefrançoisné és az idősebb Bovaryné Emma körül forgolódtak; éppen elkészültek a felöltöztetésével. Eligazították rajta a hosszú, merev fátyolt, mely egészen letakarta, az atlasz-czipőjéig, s Félicité zokogni kezdett.

- Ó, szegény, jó asszonyom! Szegény, jó asszonyom!

- Nézze! - szólt sóhajtván a fogadósné - milyen szép még most is! Az ember azt hinné, hogy mindjárt fel fog kelni.

És föléje hajoltak, hogy a fejére tegyék a koszorúját.

Föl kellett emelni egy kissé a fejét, és ekkor valami fekete folyadék ömlött ki a szájából, bőven, mintha hányt volna.

- Ó, istenem, a ruha! vigyázzon a ruhára! - kiáltott fel Lefrançoisné. - Segítsen hát! - folytatta a gyógyszerészhez fordulva. - Vagy talán fél?

- Én, félni? - felelt a gyógyszerész, vállat vonva. - Mi jut eszébe? Másféle dolgokat láttam én a kórházban, mikor a gyógyszerészetet tanultam! A bonczoló-teremben, a holttestek között, puncsot készítettünk és vígan iddogáltunk! A megsemmisülés nem rémíti meg a filozófust; sőt én odáig megyek, hogy, mint már többször említettem, testemet valamelyik kórháznak fogom hagyományozni, mert a halálban is szolgálatára akarok lenni a Tudománynak.

A plébános, mikor megérkezett, azt kérdezte, hogy jobban van-e már Bovary ur, s a gyógyszerésznek arra a feleletére, hogy: bizony csak egyformán van az, szegény, így folytatta:

- Hja, persze, a seb még nagyon friss!

- Könnyű Bournisien urnak! - szólt Homais. - Önt nem érheti az a csapás, mely bennünket mindnyájunkat érhet, és nem is sejtetheti, mi az, ha az ember az élettársát veszíti el, a kit szeret!...

És ez természetesen kitűnő alkalom volt áttérni a papi nőtlenség kérdésére.

- Mondhat akármit - szólt a gyógyszerész - az nem természetes, hogy egy férfi nők nélkül legyen meg. Vétkeket követtek el...

- De, lánczhordtát! - kiáltott fel a pap - hogyan őrizze meg egy olyan ember, a kinek felesége van, példának okáért, a gyóntatószék titkát?!

Homais erre megtámadta a gyónás intézményét, s egyebek közt azt bizonygatta, hogy a gyónás szükségtelen. Bournisien vitatta, hogy szükséges, s hosszasan fejtegette, mennyire javára válik a közerkölcsnek. Apró történeteket beszélt el, a melyek mind azt tanúsították, hogy a gyónásnak csodákat köszönhet az emberiség. Megrögzött tolvajok egyszerre becsületes emberekké váltak, miután egyszer meggyóntak. Durva, lelketlen katonáknak a gyóntató szavaira egyszerre mintha hályog esett volna le a szeméről. Volt Fribourg, svájci kantonban egy kormánytanácsos...

Társa már aludt. Bournisient fojtogatni kezdte a szoba túrhetetlenül fülledt levegője, s kinyitotta az ablakot. Az ablaknyitás zöreijére a gyógyszerész felébredt.

A pap megkínálta tubákkal.

- Szippantson egyet! - szólt. - Ez felfrissíti az embert.

Valahonnan messziről folytonos kutyaugatás hallatszott.

- Hallja ön, hogy milyen rémesen vonít valahol egy kutya? - kérdezte a gyógyszerész.

- Azt mondják - felelt a pap - hogy a kutyák megérzik a halottat. Különben a méhekről is ezt beszélnek. Már sokszor hallottam, hogy kirepülnek a méhkasból, ha halott van a házban.

Homais nem felelhetett csípősen ezekre a babonás hiedelmekre, mert újra elaludt.

Bournisien ur, a ki erősebb testalkotású volt, egy darabig még buzgón olvasta breviáriumát, hangtalanul mozgatva ajkait; de aztán ő is elálmosodott. Nem vette észre, hogy már az álom környékezi, s tovább olvasott. Lassankint elszenderedett: álla leereszkedett a mellére; a vastag, fekete kötésű könyv kiesett a kezéből; és hortyogni kezdett.

Szemben ültek egymással, a hasukat kidüllesztve. Az arcuk puffadt volt, s arcuk kifejezése savanyú. Annyi egyenetlenség után végre megegyezésre jutottak ugyanabban az emberi gyöngeségben, és épp oly mozdulatlanok voltak, mint a közelökben lévő halott, a ki mintha csak aludt volna.

Károly, a ki zajtalanul lépett be, nem költötte fel őket. Látni akarta Emmát még egyszer, utóljára. El akart tőle búcsúzni, ha már el kell válniuk örökre.

Az illatszerek még füstölögtek, és kifelé kavargó kékes párák az ablaknyílásnál összekeveredtek a szobába behatoló köddel. Az égen itt-ott egy pár csillag látszott; az éj langyos volt.

A vastag gyertyák megolvadt viasza kövér cseppekben folyt alá s néha lefutott a fehér ágyterítőre. Károly bele bámult a ragyogó sárga lángba, s nem gondolt rá, hogy megfájul a szeme.

Az atlasz-ruhán, mely fehér volt, mint a holdvilág, fényfoltok reszkettek. Emma eltűnt alatta; és Károlynak úgy tetszett, mintha Emma lassankint eloszlanék, elszóródnék, mintha csöndesen, észrevehetetlenül, átömlenék, átsugárzódnék a köröskörül lévő dolgokba, a csöndbe, az éjszakába, a szélbe, mely tova vonúl, és a nedves párákba, melyek felszállanak a földről.

Aztán, egyszerre, látta, a mint Emma a tostesi kertben, a padon ült, a túskebokrok mellett, - vagy Rouenban, az utcán, - majd a házuk küszöbén, - és a bertauxi tanya udvarán. Ugy tűnt fel neki, mintha még hallaná a víg legények nevetését, a kik az almafák alatt táncoltak, az esküvője napján. Szobájuk megtelt Emma hajának illatával; és mikor körülkarolta Emma ruháját, a habos, fényes, fehér ruha úgy suhogott, mintha szikrák sisteregtek volna le róla. Ez a ruha volt az!

Sokáig állott így, sorra visszaidézve emlékezetébe a sok eltűnt boldogságot, Emma alakját, testtartását, mozdulatait, és hangjának a csengését. Egyik kétségbeejtő érzés után a másik áradt rá, folyton, kiapadhatatlanul, mint a hogy a habok áradnak dagálykor.

Egy rettenetes kíváncsiság támadt fel benne: lassan, az ujjai hegyével, minden tagjában reszketve, fölemelte Emma fátyolát. A rémület kiáltása tört ki belőle, és ez a borzasztó hang fölébresztette a másik két embert. Erőszakkal kellett elvinni onnan; levonszolták az ebédlőbe.

Később Félicité jött fel, s azt jelentette, hogy az úr hajfűrtöt kér.

- Vágjon le neki! - szólt a gyógyszerész.

És, minthogy Félicité nem merte ezt megtenni, ő maga ment a halotthoz, ollóval a kezében. Annyira reszketett, hogy a halántékon több helyütt bele szúrt a bőrbe. Végre, megdöbbenve, hogy akárhogyan, de le kell győznie izgatottságát, találomra bele vágott a hajba s lenyesett két vagy három fürtöt, ott, a hol érte, - úgy, hogy ollója fehér foltokat hagyott a szép fekete hajban.

Azután a pap tovább olvasta imádságos könyvét, s a gyógyszerész írni kezdett. Közben elszundikáltak; hol az egyik, hol meg a másik - és ezt, mikor valamelyikük felébredt, mindig szemére lobbantották egymásnak. Bournisien ur néha szenteltvizet hintett szét a szobában, Homais pedig egy kis klórmészt szórt el a padlón.

Félicitének gondja volt rá, hogy, ha megéheznek és megszomjaznak, találjanak egy kevés enni- és innivalót: a fiókos szekrényre egy nagy darab kenyeret, sajtot és egy üveg pálinkát készített ki nekik. És reggeli négy óra felé a gyógyszerész, a ki már nem bírta tovább, így sóhajtott fel:

- Én rábízom, megvallom, rábízom ez a frissítő szer!

A pap nem sokáig kérte magát; elment misét mondani, visszajött; aztán leültek, ettek, ittak és koccintottak. Egy kissé nevettek is, maguk se tudták: miért, annak az ok nélkül való vidámságnak a hatása alatt, mely a hosszas szomorkodás után szokta elfogni az embert. Mikor az utolsó pohár pálinkára került a sor, Bournisien ur a vállára ütött a gyógyszerésznek, és így szólt hozzá:

- Majd meglátja, mi még megértjük egymást!

Hazamenet, lenn, a folyosón, a munkásokkal találkoztak, a kik a koporsókat hozták. És Károlynak ki kellett állnia azt a kinszenvedést, hogy két órán át hallgassa a kalapács kopácsolását. Időközben Emmát levitték az udvarra a már leszögeezett tölgyfakoporsóban, a melyet aztán bele helyeztek a másik kettőbe, de minthogy ezek tulságosan szélesek voltak, a közöket ki kellett tömni matrác-béléssel. Végre mikor már mind a három koporsófődelet meggyalulták, leráspolyozták, leszögezték és összeforrasztották: a hármas koporsót rátették a ravatalra, melyet a kapuban állítottak fel, kinyitották a kapunak mind a két szárnyát, és a yonville-iak özönlenni kezdtek.

Rouault apó megérkezett. Mikor a piacra ért s megpillantotta a fekete posztót: az öreg ember elájult.

X.

Mire Rouault apó megkapta a gyógyszerész levelét, a gyászbeszéd után már harminczhat óra mult el; és Homais, *tekintettel az apa érzékenységre*, olyan *kíméletesen* fogalmazta meg a levelet, hogy abból ugyan lehetetlen volt kiokosodni.

Az öreg ember az első pillanatban úgy elszédült, mintha a guta ütötte volna meg. Aztán, még egyszer átolvasta a homályos tartalmú iratot, s azt betűzte ki belőle, hogy Emma még nem halt meg. Még nem halt meg, de minden perczen meghalhat... Végre felvette az új zubbonyát, előkereste a kalapját, sarkantyút kötött a csizmájára, felült a háts lovára, s megindult, olyan sebesen, a hogy a lovacska csak bírta. Lihegve vágatott tova, és az egész úton kínzó aggodalmak gyötörték. Egyszer le is kellett szállnia a lóról. Nem látta az utat; mindenfelől hangokat hallott; azt hitte, hogy megőrül.

A nap fölkelte. Három fekete tyúkot pillantott meg, melyek egy fán aludtak; remegés fogta el, ez a rossz előjel nagyon megrémítette. Könyörögni kezdett a Szent Szűzhöz, s megfogadta,

hogy három misemondó ruhát csináltat a templomnak, és mezítláb zarándokol el a bertauxi temetőtől a vassonville-i kápolnáig.

Marommeba érve, bekiáltott a kocsmába, s minthogy nem jöttek mindjárt ajtót nyitni, bedöntötte az ajtót a vállával; oda rohant a zabos zsákhoz, bele öntött a csöbörbe egy üveg édes almabort, megetette és megitta a lovát, aztán újra felült rá, s a lovacska úgy nyargalt, hogy folyvást szikráztak a patkói.

Rouault apót ekközben hol egy kis reménykedés szállotta meg, hol megint rossz sejtelmek gyötörték. Biztatta magát, hogy Emmát okvetetlenül meg fogják menteni; az orvosok majd csak kitalálják, hogy micsoda orvosság kell neki, ez bizonyos. Minden csodálatos gyógyulás eszébe jutott, a melyről valaha hallott.

Majd holtan látta Emmát maga előtt. Ott feküdt, előtte, az út közepén, szépen kiterítve. Megrántotta a kantárszíjat, és a látomás eltűnt.

Quincampoixban felhajtott három csésze fekete kávé, egyiket a másik után, hogy egy kis bátorságra tegyen szert.

Arra gondolt, hogy a levél talán nem is neki szól; csak eltévesztették a címet. Keresgélgni kezdte a levelet a zsebében; érezte, hogy ott van, de nem merte elővenni és még egyszer elolvasni.

Aztán az jutott eszébe, hogy ez a levél talán csak rossz tréfa; gyalázatos, rossz tréfa; valami gazember *fel akarja ültetni*, hogy boszút álljon rajta; a kocsmázó betyárok gyakran követnek el ilyen pimasz csínyeket. Végre is, ha Emma meghalt volna, csak másképpen tudatná vele?! De nem! A mező éppen olyan volt, mint máskor; a kék égen egy felhő se látszott; a fák csendesen hajladoztak; egy birkanyáj jött vele szembe. Megpillantotta a falut; közelebb jutott; elérte. És az emberek látták, hogyan siet tova, előre hajolva és folyton verve a lovát, melynek a hevederéről egy-egy vércsepp futott le.

Mikor aztán, később, magához tért, sírva borult Bovary nyakába:

- Az én édes leányom!... Emma!... Gyermeke!... Mondja el, mi történt?...

A másik zokogva felelt:

- Nem tudom, nem tudom! Valami szörnyű átok sujt bennünket!

A gyógyszerész szétválasztotta őket.

- Ne beszéljenek most erről! Csak még inkább felizgatnák magukat a borzasztó részletekkel. Én majd elmondok Rouault urnak mindent. De most szedjék össze minden bátorságukat! Uralkodjanak magukon! Már jönnek az emberek. Férfiasan kell viselkedniök!

Bovary, szegény, rajta volt, hogy férfinak mutatkozzék, és egyre azt ismételtette:

- Igen... szedjük össze a bátorságunkat!

- Hát nekem lesz bátorságom, a ki áldója van!... - kiáltott fel az öreg ember. - Mert én ki akarom kísérni az én kedves, jó gyermekemet végig!...

A harang megszólalt. Minden készen volt. Meg kellett indulni.

A templomban Károlyt és Rouault apót az oltár közelében lévő karzat egyik padjára ültették, egymás mellé. A három kántor el-elvonult mellettök, majd visszatért mögéjük; éneküket a rézkígyó zenéje kísérte. Bournisien ur, a ki teljes díszben volt, messzececsengő hangon énekelt; térdet hajtott a szentségtartó előtt, fölemelte a kezét, kitárta a két karját. Lestiboudois, gyertyagyújtó rudjával, le s fel járt a templomban. A koporsót a karzat közelében helyezték el,

s mind a négy oldalán egy-egy sor viaszgyertyával fogták körül. Károly szerette volna eloltani ezeket a gyertyalángokat.

De aztán imádkozni próbált; nagyon óhajtotta, hogy megszállja az áhítat, mert vígasztalást keresett abban a reménységben, hogy a jövő életben viszontlátja Emmát. El akarta hitetni magával, hogy Emma nem halt meg, csak elutazott... messzire, nagyon messzire!... úgy, hogy sokáig, nagyon sokáig nem láthatja!... Hanem mikor arra gondolt, hogy Emma ott van, a templom kövezetén, abban a ládában, hogy nemsokára bele teszik a földbe, és hogy mindennek vége: vad, esztelen, kétségbeesett dühre gerjedt. Néha meg azt hitte, hogy már nem érez semmit; fájdalomnak ez a pillanatnyi enyhülése jól esett neki, de szemrehányásokat tett magának, hogy ilyen önző, ilyen hitvány, ilyen nyomorult tud lenni.

Egyszerre mintha egy vasburkolatú bot kopogott volna végig a templom kőlapjain. Ez a kopogás először a templomajtónál, aztán egyre közelebből hallatszott, s végre, az egyik oldalhajó közelében, elnémult. A hol a kopogás elhallgatott, egy ember állott meg, a ki durva barna zekében állított be a templomba, s a ki, mihelyt megjelent, letérdepelt, jókora kínlődés után. Hippolyte volt, az *Arany oroslán* szolgája. Erre az alkalomra az *ünnepi lábát* vette fel.

Az egyik kántor körüljárt a templomban, egy ezüst tálczával, melybe egymásután potyogott a sok kétgarasos, nagyokat csendülve.

- Siessenek, mert nem állom ki sokáig! - kiáltott fel Bovary, s haragosan dobott oda neki egy ötfrankos pénzdarabot.

A kántor mély meghajlással fejezte ki köszönetét.

Aztán megint énekeltek, letérdepeltek, fölkeltek, újra meg újra... „Soha sem lesz már vége?!...” - tombolt magában Károly. Eszébe jutott, hogy egyszer Emmával volt itt; régen, kevéssel azután, hogy Yonvilleba kerültek... A másik oldalon ültek, a bejáratától jobbra, ott, a fal mellett!

A harang újra megszólalt. A felkászolódo emberek ide-oda tologatták a székeket. A halottvivők három rudat csusztattak a koporsó alá, s mindenki kiment a templomból.

Justin ebben a pillanatban jelent meg a gyógyszerészár küszöbén. Hirtelen visszahúzódott; sápadtan, támoilyogva.

Az ablakok megteltek kíváncsiakkal, a kik látni akarták a menetet. Károly, elül haladva, kiegyenesítette a derekát. Bátornak akart látszani; körültekingetett s fejhajtással köszöntötte azokat, a kik a mellékutczákból vagy a főutca kapuiból jövet csatlakoztak a menethez.

A koporsót hat ember vitte: jobbról is, balról is három-három. Nagyon lassan és egy kissé lihegve haladtak előre. A papok, a kántorok és a két ministráló gyermek a *De profundis* énekeltek; és hangjuk, mely zengzetes váltakozással emelkedett vagy mélyedt alá, elhallatszott a mezőre. Néha, mikor új ösvényre tértek, s jobbra vagy balra kanyarodtak: egy-egy perczre eltűntek szem elől; de a nagy ezüst kereszt ilyenkor is mindig kilátszott a fák közül.

Az asszonyok leeresztett csuklyájú, egészen fekete gyászköpönyegben követték az énekeseket, s égő viaszgyertyát tartottak a kezökben. Károly már ájuldozott; ez a sok énekszó és sok gyertyaláng ugyanazoknak a hangoknak és ugyanannak a rezgő fényességnek folytonos ismétlődése s mindehhez a tömjénátjárta papi ruhák és a viasz émelyítő szaga - valósággal beteggé tette. Rosszúl lett, s már alig bírt járni. De odább friss szellő lengedezett; a rozs és a repcze zöldelt; s az utszéken tova huzódó túskebokor-sövényen harmatcseppek rezegtek. Messzebből mindenféle vidám zaj hallatszott: a kocsúton szekér döcögött és ostor pattogott; másutt egy lármás kakas kergette a tyúkokat; odább egy elszabadult csikó dobogott, az almafák alá rugtatva. A világoskék égbolton halványrózsaszínű báránýfelhők uszkáltak; az

íriszlepte kunyhókra kékes füst verődött le; Károly, menetközben, ráismert hol az egyik, hol a másik udvarra; és eszébe jutottak azok a napok, a mikor itt vagy ott, ugyanilyen kora reggeli órában, beteget látogatott meg, és azután visszatért Emmához.

Az ezüstös díszítésű fekete posztólepel időnkint fel-fellebbent, s ilyenkor látni lehetett a koporsót. Az elfáradt halottvivők egyre lassabban mentek, s a koporsót tartó gyászpad megmegrándulva haladt előre, mint egy dereglye, mely minden hullámra meginog.

Megérkeztek a temetőbe.

A halottvivők tovább mentek, addig a helyig, a hol a fűben a sír már meg volt ásva.

Körülállottak a sírt; és mialatt a plébános beszélt, a sír szélére kivetett vörösesbarna föld a szegletekről folytonosan, nesztelenül omladozott vissza, le a mélybe.

Aztán elhelyezték a négy kötelet, és ezeken lebocsátották a koporsót a sírba. Károly nézte, hogyan száll alá Emma. Lassan szállott alá, mélyebbre, mindig mélyebbre.

Végre valami tompa hangot lehetett hallani; a koporsó egy dobbanással oda ütközött a sírfenékhez. A kötelek nyikorogva húzódtak fel. Ekkor Bournisien átvette az ásót, melyet Lestiboudois oda nyújtott neki, s míg jobbkezával tovább hintette a sírba a szenteltvizet, balkezének egy erőben teljes mozdulatával, az ásóról egy jó lapátnyi földet dobott a koporsóra. És a koporsó fája, a mint a kövecses föld megütötte, azt a borzasztó dübörgést hallatta, a mely mintha az örökkévalóságból hangoznék felénk.

A plébános átadta a szenteltvíz-hintőt szomszédjának. Homais állott mellette. A gyógyszerész komoly ábrázatot vágva rázta meg az eszközt, melyből a szenteltvíz permetezett, aztán Károly felé nyújtotta. De Károly térdre ereszkedett a földön, s teli marokkal szórta rá a földet Emmára, folyton kiáltozva: „Isten veled! Isten veled!” Csókokat küldött neki; és bele akart ugrani a sírba, hogy eltemetkezzék vele.

Elvitték onnan. És nemsokára lecsillapodott. Talán ő is érezte, csak úgy, mint a többiek, azt a megkönnyebbülést, mely akkor támad, mikor az ember túlesik valamin, a mi nagyon fájdalmas.

Rouault apó, visszamenet, rágyújtott, és csöndesen szítt a pipáját - a min Homais, bensejében, igen megbotránkozott. Észrevette azt is, hogy Binet ur nem jelent meg a gyászszertartáson, hogy Tuvache a mise után „megszökött”, és hogy Théodore, a közjegyző szolgálja, kék kabátot vett fel, „mintha bizony nem találhatna az ember egy fekete kabátot, ha már ez a szokás, kutyateringgett!” És hogy másokkal is közölje a megfigyeléseit, egyik csoporttól a másikhoz ment. Mindenütt sajnálkoztak Emmán, kivált Lheureux, a ki a világért se mulasztotta volna el a temetésen való megjelenést.

- Szegény kis asszonyka! Milyen rettenetes csapás ez a férjére!

A gyógyszerész azt felelte:

- Annyit mondhatok, hogy, ha én nem vagyok ott, végzetes dologra ragadtatta volna magát; szerencsére ott voltam.

- Bizony kár ezért a kedves teremtésért! - szólt Lheureux. - Olyan áldott jó lélek volt! És ha meggondolom, hogy a mult szombaton még ott járt a boltomban!

- Szerettem volna - jegyezte meg Homais - egy pár szót mondani a sirján, de, sajnos, nem készülhettem el a beszédemmel, nem maradt rá időm!

Haza érve, Károly átöltözött, és Rouault apó újra fölvette a kék zubbonyát. A zubbony uj volt, és minthogy Rouault apó útközben sokszor megtörülgette könnyes szemét az uj ruha ujjának a szélével: a festékből egy kevés ott maradt az öreg ember arcán, a ruha ujjaszéle pedig színét

vesztette; a könnyek nyoma egész vonalakat alkotott abban a porrétegben, mely a zubbonyt beszennyezte.

Az idősebb Bovaryné velők volt. Mind a hárman hallgattak. Végre az öreg ember így szólalt meg:

- Emlékszik-e még, barátom, hogy egyszer, Tostes-ban, meglátogattam önt?! Akkor történt ez, a mikor a boldogult első feleségét veszítette el; azért mentem önhöz, hogy vigasztaljam! Akkor tudtam, hogy mit mondjak; de most...!

Olyan nagyot sóhajtott, hogy az egész mellkasa megmozdult, és így folytatta:

- Mert nekem most már végem van! Elment a feleségem... azután elment a fiam... és most már elment a leányom is!

Aztán kijelentette, hogy még ma visszamegy Bertauxba, mert ebben a házban nem tudna aludni. Még az unokáját se akarta látni.

- Hogy még jobban fájjon a szívem?!... Nem, nem! Úgyis elég szomorú vagyok! Hanem csókolja meg sokszor, helyettem is! Isten áldja meg, édes fiam!... Ön igazán nagyon derék ember! És soha se fogom elfelejteni, hogy ezt meggyógyította!... - folytatta, a czombjára ütve.

- Ne féljen! A pulykáját mindig meg fogja kapni!

De mikor a domb magaslatára ért, visszafordult, mint a hogy, valaha régen, visszafordult a saint-victori úton, azután, hogy el kellett válnia Emmától. A nap már lemenőben volt; még ott világított a rét fölött, de már közeledett a látóhatár széléhez. Ferde sugarai mintha tűzbe borították volna a falu ablakait. Rouault apó a szeme fölé tartotta a kezét, és a messzeségben egy kőfallal bekerített térséget pillantott meg, a hol a fák kis fekete bokrétáknak tűntek fel a fehér kövek között. Aztán folytatta útját, csöndesen poroszkálva, mert a lova sántított.

Károly és anyja, bár meglehetősen el voltak törődve, késő éjszakáig fenmaradtak. Elbeszélgettek a multról, és arról, hogy miképpen fognak élni ezentúl. Elhatározták, hogy anyja Yonvilleba jön lakni; ő fogja vezetni Károly háztartását; most már nem hagyják el egymást. Az öreg asszony nagy leleményességet tanúsított anyai gyöngédségének a kifejezésében; elhalmozta Károlyt a becézgető szeretet minden figyelmességével, kedvességével, és titokban örült, hogy végre visszaszerezheti azt a szeretetet, a melyet annyi éven át nem találhatott meg! Éjfél ütött. A falun mély csöndesség ült, mint máskor; Károly még ébren volt s folyton Emmára gondolt.

Rudolf, a ki, hogy szórakozzék, egész nap az erdőt járta, nyugodtan aludt kastélyában; és Léon is aludt, amarra, messzebb.

De volt még más is, a ki nem aludt, ebben az órában.

A síron, a fenyűfák között, egy gyermek sírt, térden állva, és melle, mely majdnem megszakadt a zokogástól, zihált a sötétségben, mintha végtelen bánat nehezednék rá; végtelen bánat, mely csöndes, mint a hold, és kifürkészhetetlen, mint az éj.

Egyszerre megcsörrent a rácsajtó. Lestiboudois jelent meg, hogy megkeresse az ásóját, a melyet reggel itt felejtett. Láta, hogy valaki leugrik a temető kőfal-kerítéséről, s ráismert Justinre. Végre megtudta, hogy ki az a gazember, a ki minduntalan megdézsmálja a burgo-nyáját.

XI.

Károly, másnap, haza hozatta Bertát. A kis lány kérdezősködött, hogy hol van a mamája. Azt felelték, hogy elutazott, és hogy majd szép játékokat hoz neki. Berta még többször is beszélt a mamájáról; aztán, a mint mult az idő, nem gondolt rá többé. Bovarynak fájt, hogy gyermeke ily gondtalanul vidám; a mellett el kellett viselnie azt is, hogy a gyógyszerész folyton terhére volt kiállhatatlan vigasztalásával.

A pénzbajok, kis idő multán, újra jelentkeztek. Lheureux ur ismét szerepeltetni kezdte és végre engedékenységre bírta barátját, Vinçart-t, és Károly óriási összegeket írt alá, mert hallani se akart róla, hogy elárverezzék azokat a bútorokat, a melyeket Emma keze érintett. Anyját ez a makacskodás fellázította. De Károly is megharagudott; talán még jobban, mint ő. Az öreg asszonyt elkésérítette, hogy Károly ennyire megváltozott; és ott hagyta fia házát.

Ekközben mindenki rajta volt, hogy kiaknázza a helyzetet. Lempereur kisasszony hat hónapi leczipénzt követelt, bár Emma egyetlenegy leczipét se kapott tőle. (Az elismervény, a melyet Emma mutatott Bovarynak, nem mondott igazat: ezzel a pénzzel Emma csak a hallgatást alkudta ki Lempereur kisasszonytól.) A könyvkölcsönző azt erősítette, hogy Emma már három év óta, adós maradt a könyvhasználat díjával; és Rolletné is jelentkezett egy kis követeléssel. Elmondta, hogy vagy húsz levélért ő fizette ki a nagysága helyett a postadíjat, s mikor Károly felvilágosítást kívánt arról, hogy miféle levelekről van szó, Rolletné, kiméletesen, csak ennyit mondott:

- Azt már nem tudom, kérem. Alighanem ügyvédekkel levelezett, vagy kereskedőkkel.

Károly, mikor egy-egy adósságot kifizetett, mindig azt hitte, hogy: most már nincs több. De folytonosan új és új követelésekkel rohanták meg.

Szorultságában nem talált más mentőeszközt, mint: behajtani a régi követeléseit, s azok előtt, a kikről azt hitte, hogy a látogatásaiért már hosszabb idő óta tartoznak, szóvá tette a dolgot. Megmutatták neki a felesége leveleit. Bocsánatot kellett kérnie.

Félicité most már Emma ruháiban járt; nem kapta meg mindet: Károly egy pár ruhát megtartott emlékül. S néha bezárkozott Emma öltözőjébe, hogy elnézze az ereklyéit.

A cselédleány olyan alakú volt, mint Emma. Néha, mikor kiment a szobából, s Károly utána nézett, a szegény embernek egy-egy pillanatra úgy tetszett, mintha a feleségét látná. Ilyenkor rákiáltott a lányra:

- Várj! Maradj így egy kicsit!

De, pünköstkor, Félicité szó nélkül megugrott Yonvilleből - Théodore szöktette meg - és ellopta mindazt, a mi Emma ruhatárából még megmaradt.

Ugyanebben az időtájban Özvegy Dupuisné asszony tisztelettel jelentette Bovary urnak, hogy fia: „Dupuis Léon ur, yvetoti közjegyző, Bondevilleban házasságra lépett Leboeuf Léocadie kisasszonnyal.” Károly, üdvözlő levelében, többek közt ezt írta az özvegynek:

„Mennyire örült volna szegény feleségem ennek a szép frigynek!”

Egyszer, a mikor Károly, céltalanul bolyongva a lakásán, föl nézett a padlásra: alig hogy belépett, egy kis papír-gombolyagot talált a földön, a papucsá alatt. Feltűnt neki a papír finomsága; kibontotta és ezt olvasta: „Bátorság, Emma, bátorság! Nem akarom szerencsétlenné tenni egész életére...” Rudolf levele volt, melyet Emma, még akkor, régen, a ládák közé ejtett. Sokáig rejtőzött itt, de utóbb a szél, mely be-besüvitett a padlásablakon, kisodorta rejtekéből az ajtó felé. És Károly elámulva, mozdulatlanul állott ugyanazon a helyen, a hol egykor Emma még nála is sápadtabban meredt erre a levélre, hogy aztán, kétségbeesésében a halált

keresse. Végre Károly egy R. betűt fedezett fel a második oldal alján. Ki írhatta ezt a levelet? Eszébe jutott, hogy Rudolf egy időben milyen sokat járt hozzájuk, aztán milyen hirtelen tűnt el, és milyen kényszeredetten beszélgetett vele, mikor, jóval később, kétszer vagy háromszor, találkoztak. De a levél tiszteletet kifejező hangja tévedésbe ejtette. Így képzelődött:

- Talán plátói szerelemmel voltak egymás iránt.

Különbözik Károly nem tartozott azok közé az emberek közé, a kik azonnal a végére járnak valaminek, ha ez nyugtalanítja őket, mert addig nem nyughatnak, míg le nem látnak a dolgok mélyére. Visszariadt attól, hogy bizonyítékokat keressen, és a bizonytalan féltékenység, mely egy pillanatra feltámadt benne, elveszett fájdalomának végtelenségében.

Világos, hogy sokan imádták, hiszen lehetetlen volt nem imádni! - gondolta. - Olyan szép volt, hogy minden férfinak meg kellett kívánnia!

Erre a gondolatra Emma csak még szebbnek tűnt fel előtte, és utána való folytonos, örökös vágyódása csak még lázasabbá vált. Ennek a tomboló kívánságnak, mely lángra lobbantotta kétségbeesését, nem voltak szünetei, s nem volt határa, mert hisz vágya most már nem valósulhatott meg.

Mintha Emma még élne, s mintha tetszeni akart volna neki, mindenben ahhoz igazodott, a mit Emma valaha mondott; magáévá tette Emma izlését, gondolkozását. Lakkcsizmát vásárolt és fehér nyakkendőt kezdett hordani. Illatszeres fényszerével ápolta a bajuszát; és váltókat írt alá, mint ő. Emma megrontotta férjét a síron túlról.

Eladta, darabonként, az egész ezüstneműjét; aztán eladta, mert kénytelen volt vele, a szalón bútorait is. Lassankint minden szoba kiürült; de egy szoba, az Ő szobája, úgy maradt, a hogy volt. Károly ebéd után, ebben a szobában szokott tartózkodni. A kerek asztalt a tűzhely elé tolta; oda húzta az asztalhoz az Ő karosszékét, s leült ezzel a karosszékekkel szemben. Az aranyozott gyertyatartók egyikében egy szál gyertya égett. Berta mellette üldögélt, s színes krétáival ujságpapírra nyomott képeket színezett ki.

Fájt a szegény embernek, mikor látta, hogy a kis lánya milyen elhanyagolt kis teremtes, milyen rosszul öltöztetik szegénykét! A fűzős cipőcskéjéből hiányzott a fűzőzsinór; a ruhája ujján egy nagy szakadás látszott, mely egészen a derekáig huzódott. Meglátszott rajta, hogy a gazdasszony ugyan nem sokat törődik vele. Pedig olyan kedves és csinos volt, olyan jó kis gyermek, és fejecskéje olyan bájosan hajolt a játéka fölé, míg nagy, szőke haja szabadon omlott le rózsás arcocskájára - hogy Károlyt, mikor így, maga mellett látta, végtelenül édes érzés szállotta meg; nagy gyönyörűség járta át szívét, de gyönyörűségébe keserűség vegyült, a minőt olyankor érez az ember, ha ama, rosszul készített édes borok egyikét issza, a melyeken megérezni a gyanta ízét. Összeragasztgatta, kijavította a játékszereit; keménypapírból figurákat vagdalt ki neki; és összevarrta bábuinak fölrepedt hasát. Aztán, ha tekintete rá tévedt Emma munka-kosarára, egy-egy pántlikára, mely régóta ott hanyódott-vetődött a munka-kosárban, vagy akár csak egy gombostűre, mely az asztal hasadékaiba esett és ott maradt: elmerengett, és arcza olyan szomorú volt, hogy a kis lánya is elszomorodott.

Most már senki se járt hozzájuk. Justin elmenekült Rouenba, a hol fűszeres-inasnak állott be, és a gyógyszerész gyermekei egyre ritkábban néztek át a kis Bertához. Homais ur nem nagyon ragaszkodott ahhoz, hogy a régi jó barátság továbbra is fennmaradjon, mert a két család fő társadalmi helyzete, és ehhez képest egymáshoz való viszonyuk is, nagyon megváltozott.

A Vak, a kit Homais a kenőcsével nem tudott meggyógyítani, visszatért a Guillaume-liget magaslatára, s tovább koldulva, mindenkinek elmondta, hogy a gyógyszerész hiába kísérletezett vele, a híres orvosság nem használt. Annyit beszélt erről, azoknak az utasoknak, a kik szóbaálltak vele, hogy Homais, ha bement a városba, elbujt a *Fecske* függőnye mögé, csak

azért, hogy a Vakkal ne kelljen találkoznia. Gyűlölte ezt az embert, és minden áron meg akart szabadulni tőle, már csak a jó hírneve érdekében is. Azért rejtett ágyútelepről kezdett lövöldözni rá, olyan furfanggal, mely teljesen fölfedte, hogy meddig terjed az értelme, s hogy milyen gonosz tud lenni a hiusága. Hat hónapon át a *Roueni Lámpás*nak minden számában megjelent egy-egy, ilyenformán hangzó cikkkecske:

„A ki gyakrabban utazik Picardia termékeny vidékére, bizonynal észrevette, hogy a Guillaume-liget magaslatán egy megnyomorodott ember állja el az utat, egy koldús, a kinek arcát borzasztó seb ékteleníti el. Annyira alkalmatlankodik, hogy alig lehet megszabadulni tőle; üldözi az embereket és valóságos adót vet ki az utasokra. De, kérdjük, nem vagyunk-e még túl a középkor ama szörnyű századain, a mikor a csavargók és a kóbor koldusok a nyilvános helyeken is szabadon tárhatták fel a belpoklosság sebeit, és a görvélyokozta fekélyeket, a melyeket a keresztes háborúból hoztak magukkal?”

Vagy:

„Bár törvény tiltja a csavargást, nagyvárosaink külső részeit és egész környékét, a közbiztonság nagy kárára, koldúsbandák lepik el, a melyek hihetetlen módon háborgatják és zaklatják a közönséget. E bandák egyes tagjai néha magánosan működnek, és talán nem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy ezek nem mondhatók a legkevésbé veszedelmeseknek. Meddig kell még várnunk, míg elüljáróink cselekedetre határozzák el magukat?”

Néha híreket koholt és egész történeteket talált ki:

„Tegnap, a Guillaume-liget magaslatán, egy ijedős ló...” S aztán hosszú elbeszélés következett, melyből az tűnt ki, hogy a Vak hirtelen megjelenése valami balesetet okozott.

Addig s addig, míg a Vakot letartóztatták. Hanem aztán szabadon eresztették. A Vak újra kezdte a fecsegést, és Homais is újra kezdte a támadást. Ez már élethalál-harc volt. Végre Homais győzedelmeskedett; ellenségét becsukták, örök időkre, egy menedékházba.

Ez a siker megtermette gyümölcsét: Homais vérszemet kapott. És attól fogva, ha a megyében egy kutyát elgázoltak, egy csürt felgyújtottak, vagy egy asszonyt megvertek: azonnal lármát csapott. Közzé tette az esetet a lapjában, s olyan megjegyzéseket fűzött hozzá, a melyeket a Haladás szeretete és a papok iránt való gyűlölet sugallt. Összehasonlította az állami népiskolákat a papok iskoláival, emezek rovására, - ha valaki száz frankot adott templomépítésre, előhozakodott a Szent Bertalan-éjszakával, - mindenütt visszaéléseket szaglászott és gázságok után kutatott, - gyanúsításokkal és följelentésekkel állott elő, - ötleteket röpített világgá. „Ötleteket röpíteni világgá” - ez volt a kedves kifejezése, s a kedves foglalkozása. Aknákat kezdett ásni; veszedelmessé vált.

Hanem a hirlapírás határai között nem talált elég levegőt; fulladozott ebben a szűk körben. Érezte, hogy neki könyvet kell írnia; egy nagy munkával kell meglepnie a világot. És megírta könyvét, melynek ezt a címet adta: *A yonvillei járás általános statisztikája, függelékül néhány klimatologiai megfigyeléssel*. A statisztika a bölcsülethez vezette. Különösen a nagy kérdések vonzották; de tollát mindenféle tárgy foglalkoztatta: a társadalmi probléma, az alacsonyabb néposztály erkölcsiségének emelése, a haltenyésztés, a kaucsukgyártás, a vasutak kérdése stb. Kezdte szégyellni, hogy csak közönséges polgár. Ugy akart viselkedni, mint az írók és művészek; hozzászólt a dohányzáshoz, és két, Pompadour ízlése szerint alkotott, *sikk* szobrocskát vásárolt, hogy díszesebbé tegye a szalónját.

A gyógyszerészkedéssel nem hagyott fel; sőt inkább, ezen a téren is lépést tartott a korrall. Az új találmányok mindig bizton számíthattak az ő figyelmére és odaadására. Abban a nagy

mozgalomban, mely a csokoládé használatát egy-két év alatt terjesztette el Franciaországban, s rövid időn tökéletessé tette a csokoládégyártást, Homais tevékeny részt vett. Ő volt az első, a ki Seine-Inférieure megyébe *cho-ca-t* és *revalentia*-t hozatott. Aztán a Pulvermacher-féle hydro-elektrikus lánczok ragadták meg lelkesedését; maga is hordott ilyet; és, esténként, mikor levetette flanel mellényét, Homaisné valósággal elkápráztatta ez a csigavonalú, aranyozott fém, mely alatt férje szinte eltűnt. Hitvesi érzelmek mindig lángra lobbantak annak láttára, hogy ez az ember olyan meglánczolt, mint egy szittya, és olyan csillogó, mint egy mágus.

Emma síremlékének a terve is élénken foglalkoztatta Homaist, és erre nézve nem fogyott ki a szebbnél szebb ötletekből. Először csonka oszlopot ajánlott, melyet redőzetesen aláfutó lepel fog körül, azután gúlát, majd Veszta-templomot, végül oszlopos, kerek épületet... vagy pedig egy „rom-halmaz”-t. És egyik tervéből se hiányzott a szomorú fűz, mert abban a véleményben volt, hogy a bánatnak nem lehet más jelképe.

Elutazott Károlylyal Rouenba, mintákat nézni egy sírkőkereskedőnél, - és hogy szakértő is legyen velők, magukkal vittek egy Vaufrayard nevű festőt, a ki Bridouxnak a barátjai közé tartozott, s a ki, mialatt Károly a mintákat nézegette, folyton szójátékokat faragott. Károly megsemmisített vagy száz rajzot, azután költségvetést kért, és, mikor ezt megkapta, másodszor is elutazott Rouenba. Hosszas habozás után arra határozta magát, hogy mauzóleumot építtet, melynek mind a két homlokzatán „génusz látható, kialudt fáklyával a kezében.”

A mi a felírást illeti, Homais úgy találta, hogy nincs szebb, mint a: *Sta viator*; és sokáig nem is tudott egyebet kisütni; hiába erőttette meg a képzeletét, más nem jutott eszébe; folytonosan ismételte: *Sta viator*... Végre kigyulladt az esze: *amabilem conjugem calcas!* Emezt aztán Bovary elfogadta.

Különös, hogy Bovary, bár folytonosan csak a feleségére gondolt: lassankint mégis felejteni kezdte Emmát. Kétségbeesetten vette észre, hogy Emma képe eltűnik emlékezetéből, noha mindent elkövet, hogy szíve ezt a képet megőrizze. Pedig minden éjjel róla álmodott; és mindig ugyanazt álmodta: viszontlátta Emmát, oda rohant hozzá, de mikor megölelte, Emma porrá vált karjai között.

Egy hétig esténként eljárt a templomba. E jó hajlandóság láttára Bournisien ur kétszer vagy háromszor meglátogatta, de aztán elmaradt; nyilván arra a meggyőződésre jutott, hogy fáradozása hiábavaló. Különben a plébános - Homais szerint - a vakbuzgóságig türelmetlenné vált; minduntalan a század iránya ellen mennydörgött; és minden második héten felemlegette a prédikációjában Voltaire haldoklását; mert Voltaire, utolsó perczeiben, felfalta az exkrementumait, a mint ezt mindenki tudja.

Bovary, bár felesége halála óta nagyon takarékosan élt, nem igen tudta törleszteni régi adósságait. Lheureux kijelentette, hogy nem ad több halasztást, s nem megy bele a váltók megújításába. Károlyt megint a végre hajtás fenyegette. Szorultságában ismét anyjához folyamodott, a ki beleegyezett, hogy Károly jelzálog-kölcsönt vehessen fel az ő birtokára, de levelében hevesen kifakadt Emma ellen, és súlyos vádakkal illette a halottat. Azt írta továbbá, hogy áldozatának elismeréséül, Károly, hálából, küldje el neki azt a sált, a melyet Félicité véletlenül nem tudott ellopni. Károly azt felelte, hogy nem adja oda a sált. Összezőrdültek.

A kibékülésre anyja tette meg az első lépést. Azt ajánlotta Károlynak, hogy magához veszi Bertát; jól esnék neki, ha a kis lány felvidítaná az ő szomorú hajlékát. Károly igent mondott. De mikor el kellett volna utazni, cserben hagyta a bátorsága. Az öreg asszony ezt nem tudta megbocsátani; most már szakított a fiával, tökéletesen, végképpen.

Károly, mikor lassankint elhagyták az emlékei és utóljára elhagyta az anyja is, már csak Bertában találhatott egy kis vigasztalást. Minél kevesebb szeretetben volt része, annál aggo-

dalmasabban ragaszkodott ehhez a kis teremtéshez, a kit mindig oly forrón szeretett, s a ki most már egyetlen öröme maradt! De a gyermek egyre jobban nyugtalanította. Sokat köhögött, és orcácskáin piros foltok látszottak.

Velök szemben a gyógyszerész családja csupa virágzás volt; háza a jókedv és meglegedés tanyája. Homaisnak minden sikerült; gyermekei is megfeleltek várakozásának. Napoleon a laboratóriumban segített neki, Athalie paszománttal szegte be az új házisipkáját, Irma kerekre vagdalta ki a befőttes üvegek bekötözéséhez szükséges papírt, és Franklin egy szuszra elmondta és bebizonyította Pythagoras tantételét. Azt képzelte volna az ember, hogy a gyógyszerész a legboldogabb apa és a legszerencsésebb halandó az egész világon.

Tévedés! Homais szívében a becsvágy rágódott: a becsületrend csillagkeresztje után áhitozott, és hiába áhitozott!

Pedig jogcíme volt hozzá bőven. Ő maga így sorolta fel ezeket a jogcímeiket:

1° A kolera idején határtalan önfeláldozással tüntettem ki magamat; 2° saját költségemen tettem közzé több közhasznú könyvet, nevezetesen... (és hivatkozott munkáira, melyek közül elsőnek említette *Az almabor; készítése és hatásai* című híres értekezését; aztán megemlítette a szőlőtetűről írt füzetét, melyet az akadémiának is megküldött, statisztikáját, és végül a gyógyszerészeti vizsgálata alkalmával írásbeli dolgozatnak készült értekezést); nem is beszélve arról, hogy tagja vagyok több tudós társaságnak (csak egynek volt tagja).

- Ha másért nem - kiáltott fel, élezre fordítva a dolgot - már csak azért is meg kellene kapnom, hogy, ha tűzvész támad, másképpen szerepeljek, mint a többiek!

Szomjuságában közeledni kezdett a Hatalomhoz. A választások idején titokban nagy szolgálato-
kat tett a megyefőnök urnak. Eladta magát, - a lealacsonyodásig oda adta magát, a kitüntetés reményében. Még azt is megtette, hogy folyamodással járult az uralkodó elé, és esedezett, hogy *szolgáltasson neki igazságot*. Könyörgő iratában *jó királyunknak* nevezte az uralkodót, és IV. Henrikhez hasonlította.

Reggel alig tudta megvárni az ujságot. Mikor megérkezett, neki esett, abban a reménységben, hogy talán már benne találja a kitüntetését. De a kitüntetés késett, egyre késett. Végre nem bírta tovább, s hogy forró óhajlásának tárgya legalább a szeme előtt legyen: kertjében úgy nyiratta körül a pázsítot, hogy a gyep csillagkeresztet ábrázolt, és e fölött két kis egymásba csavarodó gyepes tér az érdemrend szalagját utánozta. Aztán, összefonva a két karját, körül sétálta ezt az emlékeztető jelt, és sokáig elmélázott azon, hogy mily tehetetlen a kormány, s mily hálátlan az egész világ.

Károly - talán kegyeletből, vagy talán mert fázott egy kissé attól a gondolattól, hogy gyorsabb nyomozással hamar megtudhatja azt, a mit nem igen mert kutatni - annak a paliszander íróasztalnak, a melyet Emma rendesen használt, a titkos fiókját sokáig nem nyitotta ki. Egyszer, végre, leült az íróasztal elé, megfordította a kulcsot a zárban, és megnyomta a rugót. Léonnak minden levele ott volt. Most már nem lehetett kétsége! Mohón olvasta el valamennyit, aztán felkutatott minden zugot, minden bútordarabot, minden fiókot, - még több levelet keresett, a szekrények mögött, a fal mellett is, zokogva, üvöltözve, magánkivül, örülten. Valamelyik sarokban egy elrejtett, nagyobb dobozt talált. Berugta az oldalát: Rudolf arcképe esett ki belőle, egy csomó szerelmes levél közül, melyek szerte szóródtak.

Ettől fogva a yonvilleiak nem győztek eléggé álmélkodni Bovary furcsa viselkedésén. Mintha elveszítette volna minden bátorságát: hirtelen egészen összeesett. Elhanyagolta a külsejét, elhanyagolta a dolgait, emberkerülő lett. Nem ment sehová, nem bocsátott be magához senkit, a betegeihez se akart eljárni. Azt mondták róla: *azért zárkozik be, hogy igyék*.

Néha egy-egy kíváncsi, lábujjhegyre állva, bepislantott a sövény fölött a kertbe, és szeme-szája elállott a csodálkozástól. Egy hosszú szakállú, szennyes ruháju, vad tekintetű embert pillantott meg, a ki fel s alá járkált a kertben, s ekközben hangosan sirt.

A nyári hónapokban Bovary minden este kiment a temetőbe, s minden este magával vitte a kis leányát is. Csak akkor jöttek vissza, mikor már egészen besötétedett, s mikor már a piacon sehol se égett világosság, csak éppen a Binet padlásablakában.

Hanem a gyönyörűség, melyet fájdalmában talált, nem elégítette ki, mert nem volt körülötte senki, a kinek elmondhatta volna, legalább azt, hogy mennyire szenved. S minthogy nem lehetett más választása: Lefrançois mamához kezdett járogatni, csak azért, hogy beszélhessen *Róla*. De a fogadósné csak félfüllel hallgatott rá; neki magának is nagy bajai voltak. Mert Lheureux végre csakugyan belefogott abba a vállalkozásba, melyet oly régen tervelt, és Lefrançoisnénak, a kinek az új postakocsi nagy kárt okozott, ezen felül még Hivert-rel is meggyúlt a baja. Hivert ugyanis, a ki azon a réven, hogy minden megbízást ügyesen végzett el, az egész környéken nagy hírnévnek örvendett, felhasználta a kedvező alkalmat; bér-főlemelést követelt, és azzal fenyegetőzött, hogy, ha ezt nem kapja meg, átszegődik a versenytárhoz.

Nem sokkal utóbb, Bovary elment az argueili vásárra, hogy eladja a lovát, - ez volt az utolsó vagyona, - s ott Rudolf-fal találkozott.

Mind a ketten elsáppadtak, mikor megpillantották egymást. Rudolf, a ki, részvéte jeléül, csak egy névjegyet küldött Károlynak, valami mentséget hebegett, de aztán neki bátorodott, és végül oly tökéletesen visszaszerezte a hidegvérét, hogy meghívta Károlyt (nagyon meleg volt; a találkozás augusztus havában történt): térjenek be a vendéglőbe, egy-két pohár sörre.

Károly elment vele.

Rudolf, Károlylyal szemben, az asztalra könyökölt, szivarozott és beszélt. Károly elmélázva nézte ezt az arcot, mely Emmában szerelmet keltett. Úgy tetszett neki, mintha viszontlátna Emmából valamit. Valami csodásat látott ezen az arczon. Szerette volna: ha ő ez az ember.

Amaz tovább beszélt: a mezőgazdaságról, a szarvasmarhákról, a hizlalásra szánt takarmányról. Óvatosan került minden olyan szót, mely elvezethette volna a beszélgetést ezektől a közönbös dolgoktól; ügyesen suhint át minden olyan helyen, a hová valami célzást lehetett volna csusztatni; a mondatok ilyen közeit útszéli szólamokkal tölte ki. Károly nem hallgatott rá; Rudolf észrevette ezt. Erről az arczról, mely nem tudott színelni, világosan leolvashatta, hogy micsoda emlékek ébrednek fel a szerencsétlen emberben. Károly arcza lassankint kipirult; az orrlyukai mozogni kezdtek; ajkait néha remegés fogta el. És volt egy pillanat, a mikor Károly, sötét dühvel tele, oly merőn szegezte szemét Rudolfra, hogy ez megriadt és elhallgatott. De egy pár pillanat multán ismét csak az látszott az arczán, a mi az imént: valami halálos fáradság.

- Nem haragszom önre - szól.

Rudolf elnémult a bámulattól. És Károly, eltakarva fejét a két kezével, azon a fénytelenre vált hangon, a melyen a végtelen fájdalom tökéletes lemondása szólal meg, ismételte:

- Nem, már nem haragszom önre!

Aztán egy nagy szót mondott, először életében:

- Senkit se hibáztatok, csak a végzetet!

Rudolf, a ki valamikor vezetője volt ennek a végzetnek, több méltóságérzetet várt attól az embertől, a ki olyan helyzetben van, mint Bovary úr; és úgy találta, hogy Bovary úr túlságosan türelmes, meglehetősen nevetséges, sőt egy kissé hitvány is.

Másnap Károly lement a kertbe, s beült a sátor alá, a padra. A vadszöllővel befuttatott rácsozaton keresztül sugárzott a nap, s a szőlőlevelek árnyéka lerajzolódott a homokra. A jázmin illatozott, az ég kék volt, a virágzó liliomok körül kőrisbogarak zümmögtek. És Károly alig tudott lélekzeni. Úgy volt, mint egy egészen ifjú ember; olthatatlan szerelmi kívánságok árasztották el bánatos szívét.

Hét órákor a kis Berta, a ki már egész délután nem látta az apját, lejött érte és ebédelni hívta.

Apja úgy ült, hogy feje, hátra dőlve, a sátor rácsozatán pihent; a szeme behunyva, a szája nyitva volt; és egy hosszú fekete hajfürtöt tartott a kezében.

- Papa, gyere már! - szólt a kis lány.

Azt hitte, hogy apja játszani akar. Közelebb ment, és, enyelegve, egy kissé megránczigálta. Apja lezuhant a földre. Már halott volt.

Harminczhat órával később, a gyógyszerész kérésére, Canivet ur megérkezett. Felbonczolta a holttestet és nem talált semmit.

Miután mindent eladtak, és a vételárból minden adósságot kifizettek: tizenkét frank és hetvenöt fillér maradt meg, a mely összegből éppen kitelt a kis Bovary kisasszony utiköltsége. A kis Bovary kisasszonyt a nagyanyjához vitték. A jó öreg asszony még abban az esztendőben meghalt. Minthogy Rouault apót megütötte a szél, egy távoli rokon vette magához a kis lányt. Ez a nagynéni maga is szegény, s Bertának egy gyapotfonóban kell dolgoznia, hogy megkeresse a kenyerét.

Bovary halála után három orvos próbált szerencsét Yonvilleban, de egyik se tudott zöld ágra vergődni, mert Homais ur kezdettől fogva nagy rést ütött a keresetükön. Most már az egész környék Homais urhoz fordul orvosi tanácsért; a hatóság kiméli, a közvélemény pártolja.

Éppen most kapta meg a becsületrendet.

VÉGE.